

Tomaž Pušnik in
Marinko Banjac (ur.)

Politična participacija mladih onkraj volitev

Konceptualni premisleki in izzivi proučevanja

Univerza v *Ljubljani*
Fakulteta za *družbene vede*

POLITIČNA PARTICIPACIJA
MLADIH ONKRAJ
VOLITEV
KONCEPTUALNI PREMISLEKI IN
IZZIVI PROUČEVANJA

Tomaž Pušnik in
Marinko Banjac (ur.)

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
ZALOŽBA FDV

Politična participacija mladih onkraj volitev: konceptualni premisleki in izzivi
proučevanja

Tomaž Pušnik in

Marinko Banjac (ur.)

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Ljubljana 2022

Copyright © po delih in v celoti FDV 2022, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Recenzenta: zasl. prof. ddr. Rudi Rizman in

doc. dr. Andrej Kurnik

Jezikovni pregled: Sonja Benčina

Naslovnica in prelom: NEURENSO, strokovno in znanstveno svetovanje, s.p.

Prva elektronska izdaja.

Prosto dostopno prek knjigarna.fdv.si

DOI: 10.51936/978-961-295-022-4

Knjiga je nastala v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Onkraj volilne skrinjice: percepcije in prakse politične participacije mladih* (J5-3109, vodja: Marinko Banjac), ki ga iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici
v Ljubljani

COBISS.SI-ID 112953859

ISBN 978-961-295-022-4 (PDF)

KAZALO

	Kazalo	v
	Predstavitev avtoric in avtorjev	vii
1	RAZSEŽNOSTI RAZISKOVANJA POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH ONKRAJ VOLITEV TOMAŽ PUŠNIK IN MARINKO BANJAC	1
2	DEMOKRACIJA IN MLADI: ONKRAJ MIOPIJE VIDNEGA ŽIGA VODOVNIK	21
3	MLADI IN DRŽAVLJANSTVO MARINKO BANJAC	39
4	EKONOMIZACIJA POLITIČNE PARTICIPACIJE (MLADIH) V OKVIRU VLADOVANJA TOMAŽ PUŠNIK	63
5	POLITIČNI REPERTOARJI MLADIH: NEKONVENČIONALNOST V PARTICIPACIJI IN MEDIJSKI VKLJUČENOSTI TANJA OBLAK ČRNIČ	89
6	MLADINSKE ORGANIZACIJE KOT PROSTORI POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH ŠPELA RAZPOTNIK IN DARJA TADIČ	118

7	MLADI IN IZZIVI KLIMATSKE KRIZE BLAŽ VREČKO ILC	136
8	ETIČNA POTROŠNJA HRANE KOT OBLIKA POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH ANDREJA VEZOVIK, DORA MATEJAK IN TANJA KAMIN	165
9	LGBTQ+ GIBANJA MLADIH IN VZNIKANJE POLITIČNOSTI METKA MENCIN IN NINA PERGER	185
10	OD KULTURNEGA UPORA DO GRADNJE SKUPNOSTI: PROTESTNA UMETNOST KOT PROSTOR PREFIGURACIJ POLITIČNIH ASPIRACIJ MLADIH KARLA TEPEŽ	206
11	NEGOTOVO BIVANJE, NEGOTOVA PRIPADNOST: STANOVANJSKA PROBLEMATIKA IN POLITIČNA PARTICIPACIJA MLADIH KLEMEN PLOŠTAJNER	226
12	POLITIČNA PARTICIPACIJA MLADIH SKOZI PRISTOP ŽIVLJENJSKEGA POTEKA ANDREJA ŽIVODER	249
13	POLITIČNA PARTICIPACIJA APOLITIČNIH MLADIH IGOR LUKŠIČ	277

PREDSTAVITEV AVTORIC IN AVTORJEV

Marinko Banjac je izredni profesor na Katedri za teoretsko politologijo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s političnimi teorijami, zlasti v povezavi z oblastjo in njenimi pojavnimi oblikami v liberalnodemokratskih ureditvah. Prav tako je njegov raziskovalni interes usmerjen k historičnim in sodobnim idejam ter praksam državljanstva. Zanimajo ga tudi teoretični pristopi in prakse državljske vzgoje v izobraževalnih sistemih. Njegovi prispevki so objavljeni v domačih in mednarodnih znanstvenih revijah, strokovno pa sodeluje tudi z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo in Državnim izpitnim centrom.

Tanja Kamin je izredna profesorica na Katedri za tržno komuniciranje in odnose z javnostmi in vodja raziskovalnega Centra za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njeno raziskovanje je usmerjeno v razumevanje nastanka in reproduciranja družbenih problemov, pa tudi v iskanje načinov za njihovo reševanje. Specializirana je za razvoj pristopov za doseganje vedenjskih in družbenih sprememb, predvsem na področju zdravja in (pre)hrane. Je utemeljiteljica socialnega marketinga v Sloveniji, aktivna pa je tudi v mednarodni mreži za teoretski razvoj socialnega marketinga, ki kritično preverja koncepte opolnomočenja in družbenega dobrega v intervencijah za doseganje družbenih sprememb.

Igor Lukšič je doktor političnih znanosti in redni profesor za področje politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Bil je predstojnik oddelka za politične vede (1997–1999), prodekan (1999–2001) in dekan (2001–2003) Fakultete za družbene vede. Med letoma 1995 in 2008 je bil glavni urednik revije Teorija in praksa. Ukvarja se s preučevanjem politične teorije, zgodovine političnih idej in političnih sistemov ter analizo posameznih politik. Objavil je osem monografij in več znanstvenih, strokovnih in poljudnih člankov v slovenskem, nemškem, angleškem, češkem, hrvaškem in poljskem jeziku.

Dora Matejak je mlada raziskovalka na Centru za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V okviru doktorske disertacije trenutno raziskuje diskurze o trajnostni potrošnji hrane, ki se reproducirajo in reformirajo skozi politike na evropski ravni, ter preučuje, kako se ti diskurzi odražajo v vsakdanjem življenju prebivalstva nižjega ekonomskega razreda. Njena interesna področja so okoljske študije in trajnostne politike, predvsem na področju hrane in energije ter v povezavi s študijami spolov in razrednimi teorijami. Sodeluje tudi v civilnodružbenih skupinah, ki si prizadevajo za pravični prehod v trajnostne oblike življenja.

Metka Mencin je docentka socialne psihologije ter predavateljica in raziskovalka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njen osrednji raziskovalni interesi so genealogija psihologije in kritična psihologija ter procesi subjektivacije, konstrukcije identitet v razmerjih dominacije in podrejanja ter identitetne politike. Raziskovalno deluje predvsem v okviru Centra za socialno psihologijo na Inštitutu za družbene vede FDV, kjer raziskuje vrednostne in življenjske orientacije ter političnost mladih, pa tudi učinke (neoliberalnih) izobraževalnih politik in diskurzov o izobrazbi in izobraževanju ter normalizacijskih znanstvenih diskurzov na individualizacijo odgovornosti, na konstrukcijo sebstva in na reprodukcijo družbenih neenakosti. Je soavtorica več monografij in avtorica številnih znanstvenih, strokovnih in poljudnih člankov.

Tanja Oblak Črnič je redna profesorica na Katedri za medijske in komunikacijske študije Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Raziskovalno se ukvarja s študijami digitalnih tehnologij in družbenih medijev skozi teorije vsakdanjega življenja, v zadnjih letih pa ožje proučuje digitalne kulture mladostnikov in vloge digitalnih medijev v vsakdanjem življenju družin. Tematsko proučuje tudi vprašanja s področja digitalnega državljanstva, političnega komuniciranja v spletnih in digitalnih kontekstih ter vloge medijskih tehnologij v izbranih političnih strukturah.

Nina Perger je asistentka na Katedri za analitsko sociologijo in raziskovalka na Centru za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s študijami vsakdanjega življenja ter študijami spolov in seksualnosti, predvsem s fokusom na marginaliziranih identitetah in praksah.

Klemen Ploštajner je mladi raziskovalec na Raziskovalnem centru za strategijo in upravljanje na Fakulteti za družbene vede in asistent na Katedri za analitsko sociologijo (FDV). Raziskuje teme, povezane s politično ekonomijo razvoja nepremičnin v kapitalizmu, stanovanjskimi politikami in urbano sociologijo. Strokovno in aktivistično se posveča stanovanjski problematiki v Sloveniji in je član stanovanjske zadruga Zadrugator.

Tomaz Pušnik je raziskovalec in asistent za področje politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Sodeloval je v številnih nacionalnih in mednarodnih projektih, ki so se prevladujoče nanašali na politično participacijo mladih in aktivno državljanstvo. Trenutno je raziskovalec na temeljnem projektu Onkraj volilne skrinjice: percepcije in prakse politične participacije mladih. Njegov raziskovalni interes sega na področja deliberativne demokracije, politične participacije (mladih) državljanov, politik mobilnosti, dialogov in EU politik.

Špela Razpotnik je docentka socialne pedagogike in poučuje pretežno na oddelku za socialno pedagogiko na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z raziskovanjem brezdorstva in socialne izključenosti ter iskanjem inovativnih in dialoških rešitev v primerih izključevanja, pa tudi z različnimi razvojno-inovativnimi projekti, kot

je na primer razvoj prožnega vstopanja v življenjski prostor ranljivih družin. Raziskuje in objavlja na področju socialnega vključevanja, dela z marginaliziranimi skupinami, duševnih stisk, prehoda mladih v odraslost itd. Velik del časa posveča mentorstvu študentkam in študentom na njihovi raziskovalni poti in razvoju na vseh stopnjah.

Darja Tadič je univ. dipl. socialna pedagoginja, doktorirala pa je na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, in sicer na področju kriminologije. Je asistentka na oddelku za socialno pedagogiko Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani, kjer sodeluje pri izvedbi predmetov, povezanih s tematikami socialne integracije in vključevanja, inkluzije, odklonskosti, kriminologije in tudi duševnega zdravja. Raziskovalno se je v zadnjem času skupaj z ostalimi člani in članicami oddelka posvečala predvsem področju psihosocialnih stisk mladih in njihovih podpornih mrež.

Karla Tepež je magistra politologije in doktorska študentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s protestno umetnostjo kot specifično politično prakso in njenimi potenciali za družbeno spremembo. Trenutno pripravlja doktorsko disertacijo o političnih potencialih kolektivnih umetniških praks in njihovih prispevkih k oblikovanju novih načinov (so)bivanja v postjugoslovanskem kontekstu.

Andreja Vezovnik je sociologinja in izredna profesorica za področje medijskih študij. Raziskovalno deluje v okviru Centra za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njena področja obsegajo študije hrane v povezavi z nacionalnostjo, spolno in razredno identiteto ter etiko. V zadnjem času se posveča predvsem kritiki neoliberalne ideologije, povezane s tehnološkimi inovacijami na področju prehrane, in s kritiko novih visokotehnoloških prehranskih industrij.

Žiga Vodovnik je doktor političnih znanosti in redni profesor za področje politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njegovo raziskovalno in pedagoško delo se osredotoča na preučevanje demokracije, politične teorije, družbenih gibanj in

zgodovine političnih idej. Je avtor znanstvenih člankov, zbornikov in monografij, ki posegajo na ta področja oz. na njihova presečišča. Kot raziskovalec in/ali predavatelj je gostoval na številnih univerzah v tujini, med njimi so Boston University, Harvard University, University of Pittsburgh, University of Washington, Hawai'i Pacific University in University of Hawai'i – Manoa.

Blaž Vrečko Ilc je predavatelj na Katedri za teoretsko analitsko politologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njegova osrednja polja raziskovanja so zgodovina in sodobne razsežnosti rasizma, trajnostni razvoj in politike naslavljanja klimatske krize, vizije alternativnih oblik družbeno-politične in ekonomske ureditve. Kot raziskovalec je sodeloval na različnih evropskih in nacionalnih projektih, ki so med drugim naslavljali politično participacijo, državljansko vzgojo, e-participacijo, trajnostni razvoj, priznavanje neformalno pridobljenega znanja in socialno podjetništvo.

Andreja Živoder je docentka za področje sociologije in raziskovalka na Centru za socialno psihologijo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s tematikami vsakdanjega življenja, življenjskih potekov in prehodov, študijami mladine in družbenimi vidiki zdravja.

1

RAZSEŽNOSTI RAZISKOVANJA POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH ONKRAJ VOLITEV

Tomaž Pušnik in Marinko Banjac

IZZIVI RAZISKOVANJA POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH ONKRAJ VOLITEV

Zbornik *Politična participacija mladih onkraj volitev: konceptualni premisleki in izzivi proučevanja* prihaja ob pravem času. V zadnjih letih smo namreč priča nenehnemu brbotanju političnega angažmaja mladih, ki se odzivajo na aktualne politične probleme, na katere sodobne družbe še iščejo odgovore (med drugim Petki za prihodnost, Upor proti izumrtju idr.) (glej Vrečko Ilc, poglavje 7; Vezovnik, Matejak in Kamin, poglavje 8), institucionalna politika, vpeta v neoliberalno logiko in postpolitične procese (Swyngedouw in Wilson, 2014), pa jih s svojim (ne)delovanjem pogosto še pogloblja (glej Pušnik, poglavje 2). Enake procese političnega angažmaja mladih lahko prepoznavamo tudi v Sloveniji. V zadnjem času so bile najvidnejše aktivnosti pretežno mladih razvidne v aktiviranju civilne družbe ter udeležbi mladih na referendumu o zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o vodah

julija 2021 ter širše na protivladnih in okoljskih protestih, vzniku (novih) raznolikih družbenih gibanj in civilnodružbenih organizacij, nenazadnje pa tudi na volitvah v državni zbor aprila 2022 (glej Oblak Črnič, poglavje 5; Mencin in Perger, poglavje 9). To so samo najvidnejše oblike politične participacije mladih, ki od raziskovalk in raziskovalcev¹ terjajo premisleke o tem, kako politične aktivnosti mladih redefinirajo politično in kako se v teh političnih delovanjih odraža razumevanje politike med mladimi. Hkrati pa politični angažma mladih ne kaže le tega, da se mladi politično prebujajo, temveč da so že prebujeni.

Vendar pa je v raziskovalni sferi in tudi v širši družbi še vedno moč najti prepričanje, da mladih politika ne zanima; da so politično apatični, pa je ugotovitev, ki je v sodobnih demokratičnih ureditvah (p)ostala stalnica. Splošno prepričanje, ki ga med drugim utrjujejo politični odločevalci, mediji in pogosto tudi znanstveni prispevki, je, da se mladi čutijo odtujene od političnih procesov (Ellison idr., 2020; Kimberlee, 2002; Stoker, 2006), posledično pa ne izkazujejo interesa za politične procese in sodelovanje v njih (Amnå in Ekman, 2015; Henn idr., 2005). Pirie in Worcester (1998) govorita celo o apolitični generaciji. Študije, ki se usmerjajo v merjenje politične participacije mladih prek njihove udeležbe na volitvah ali vpetosti v druge konvencionalne oblike političnega sodelovanja (Pintor idr., 2011; Wattenberg, 2020), ugotavljajo problematično nizko volilno udeležbo mladih v mnogih demokratičnih okoljih. O razlogih za tak trend potekajo številne akademske razprave (Banjac, 2017; Pickard, 2019), v katerih sta med drugim izpostavljena kriza predstavniške demokracije (Vodovnik, 2017) ter individualiziran in v potrošnjo usmerjen življenjski stil mladih (Spannring idr., 2008). Mladi se poleg tega soočajo s številnimi tveganji (Kelly, 2001), tudi na trgu dela (Banjac, 2017), kar preusmerja njihovo pozornost stran od družbene angažiranosti in politične participacije (glej Razpotnik in Tadič, poglavje 6; Ploštajner, poglavje 11;).

Po drugi strani pa vse več študij (Banjac, 2016; Kennelly, 2011; Pickard, 2019) prepričljivo argumentira, da kljub navideznemu

1 Moška ali ženska slovnična oblika, ki jo posamezne avtorice in avtorji uporabljajo v pričujočem zborniku velja za vse spole.

nezanimanju za formalne politične dejavnosti mlade privlačijo neformalni in alternativni načini in slogi sodelovanja v političnem življenju, v katere se pogosto vključujejo (O'Toole, 2015). Te raziskave pokažejo, da je zaradi transformacij političnega delovanja in izražanja mladih v sodobnih demokratičnih okoljih nujno opustiti preživele in zato problematične opredelitve politične participacije, utemeljene v binarnih kategorijah, kot so konvencionalna/nekonvencionalna ali formalna/neformalna politična participacija (Cairns idr., 2016). Ti binarizmi in/ali ozke definicije izpuščajo specifike in prekrivajoče se heterogene oblike in prakse politične participacije mladih. Predvsem pa izpuščajo eno od bistvenih vprašanj (Marsh idr., 2007), in sicer kako mladi sami dojemajo politiko in politično participacijo. Tormey (2015) tako opozarja, da so v preteklosti številni (napačno) razumeli trende upadanja volilne udeležbe med mladimi, upadanja članstva mladih v političnih strankah oz. njihovo nezanimanje za institucionalno politiko in njihovo nezaupanje v politično elito kot le vnovično potrditev njihove popolne apolitičnosti. A ob razlagah o apatičnih mladih državljanih lahko hitro uokvirimo tudi drugo/drugačno realnost: mlade, ki svoje politične zahteve uresničujejo direktno, mlade, ki volijo samo ob določenih priložnostih oz. ne čakajo na volitve, ampak svoje politične aspiracije prefigurirajo tu in zdaj. Ne vključujejo se v politične stranke, ampak ustanavljajo mreže, civilnodružbene organizacije, afinitetne skupine, skupščine in druge projekte (glej Tepež, poglavje 10). Lahko torej prepoznamo, da mladi spreminjajo in redefinirajo politiko in politično delovanje.

V tej smeri uveljavljene raziskave politične participacije mladih (Bang, 2005; Coleman, 2005; Norris, 2003) ugotavljajo, da mladi v političnih zadevah sodelujejo na nove načine. Kot pravi Farthing (2010, str. 185) se je vzpostavil nov alternativni kritični diskurz, ki izpostavlja mlade kot aktivne in angažirane. Norris (2003) na primer v svoji vplivni študiji delovanja mladih izpostavlja, da je treba prepoznavati nove repertoarje političnega delovanja mladih, ki se pri svojem političnem delovanju osredotočajo na problemske (*cause-oriented*) zadeve, na primer okoljevarstvo in potrošništvo. Čeprav je ta ugotovitev Norris (2003)

in tudi drugih podobnih študij (Cammaerts idr., 2016; Ellison idr., 2020) zelo relevantna, pa je ključen problem na področju raziskovanja politične participacije prevladujoča uporaba ozkih definicij in vnaprej predpostavljenih oblik politične participacije. Tovrstne raziskave mladim respondentom/intervjuvancem »vsilijo« pogled na politično oziroma od njih zahtevajo, da svoje politično delovanje umestijo v že definirane kategorije (npr. volitve, protest itd.) (Marsh idr., 2007; Pickard, 2019). Takšen primer je tudi slovenska raziskava Mladina 2018/2019 (Naterer idr., 2019), v kateri so mladi odgovarjali, v katerih »drugih« (torej nevolilnih) oblikah političnega vključevanja so oziroma bi želeli sodelovati, pri čemer so bile te oblike že vnaprej določene (podpisovanje peticij, sodelovanje na protestih itd.).

Problem teh raziskav je, da ostanejo perspektive mladih, njihove želje, osebne okoliščine in prakse politične participacije onkraj volitev v veliki meri nenaslovljene. Bang (2005) v tem kontekstu pokaže, da je razumevanje perspektiv mladih nujno, ker v sodobnem svetu politična sfera ni nekaj, kar bi lahko gledali ločeno od drugih okoliščin. Politična, civilnodružbena in privatna sfera se med seboj stapljajo. Politična participacija (mladih) je vedno bolj vezana na vsakodnevna vprašanja in obnašanja ter gre s tem onkraj mehanizmov predstaviške politike (Kennelly, 2011) (glej Vodovnik, poglavje 2).

V povezavi s tem je eden od pomembnih vidikov raziskovanja politične participacije tudi poglobljeno razumevanje razlik med prevladujočimi splošnimi in političnimi diskurzi o politični participaciji mladih na eni strani in percepcij mladih o njihovi politični participaciji na drugi. So ti prevladujoči diskurzi dejansko drugačni od percepcij mladih ali obstajajo med njimi podobnosti? Ta vidik je v raziskovanju politične participacije mladih nujen, ker omogoča mišljenje novih načinov dialoga med političnimi odločevalci in mladimi, predvsem na področju mladinskih politik.

Nadaljnji problem raziskav politične participacije mladih, tudi v Sloveniji, je razumevanje apolitičnosti (glej Lukšič, poglavje 13). Pickard (2019) ter Marsh, O'Toole in Jones (2007) pokažejo, da je obravnava apolitičnosti mladih v mnogih raziskavah problematična, ker o njej sklepajo na podlagi izraženega nezanimanja za politiko, ne upoštevajo

pa, kaj vse ta »me ne zanima« za mlade pomeni. Tudi slovenska raziskava Mladina 2018/2019 o zanimanju mladih za politiko sklepa na podlagi vprašanja »Kako močno te zanima slovenska politika?«, pri čemer so možni odgovori določeni vnaprej.

Upošteva ta dognanja, je ena od metodoloških rešitev tudi t. i. »raziskovanje z mladimi« (Bokhorst-Heng in Marshall, 2019; Freeman in Mathison, 2009), ki mlade postavlja v center raziskovanja, jim daje glas in jih obravnava kot aktivne udeležence, ki pomembno prispevajo k razumevanju tematike. Hkrati pa to terja tudi široko definiranje politične participacije, ki v raziskovalni fokus postavlja tudi politične aktivnosti onkraj volitev: »Politična participacija zajema tako individualne kot kolektivne vrednote in dejanja (tako *offline* in *online*) v javnih in zasebnih prostorih, s katerimi se namensko poskuša ohranjati ali spreminjati politične, družbene in okoljske kontekste znotraj skupnosti, na lokalni, nacionalni ali globalni ravni« (Pickard, 2019, str. 61). Le s širokim definiranjem politične participacije in raziskovanjem z mladimi lahko prepoznavamo (nove) oblike politične participacije mladih in posledično nenehno redefiniranje političnega. Ob spoznanjih, da mladi iščejo glas, forme izražanja in politične repertoarje participacije izven okvirov procedur predstaviške demokracije (Henn idr., 2005; Kennelly, 2011; Pickard, 2019), je mogoče in v skladu z zastavljeno definicijo politične participacije govoriti in posledično raziskovati politično participacijo onkraj volitev.

RAZSEŽNOSTI POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH: UVIDI PRISPEVKOV ZBORNIKA

V zadnjih letih v slovenskem prostoru ni bilo celovitih teoretskih in konceptualnih premislekov o ključnih fenomenih politične participacije mladih. V osemdesetih in devetdesetih letih je v okviru raziskovanja mladine politično participacijo mladih iz sociološke perspektive tematizirala predvsem zasl. prof. dr. Mirjana Ule s sodelavci (Ule, 1988; Ule in Miheljak, 1995) (glej Živoder, poglavje 12). Pričujoči zbornik skozi politološko prizmo začenja z zapolnjevanjem te vrzeli in razgrinja

potrebo po identifikaciji političnega angažmaja mladih v Sloveniji in širše. Dvanajst prispevkov tako iz raznolikih perspektiv in prek različnih konceptov motri in osmišlja politično participacijo mladih. Politična participacija je večdimenzionalen koncept in heterogeno raziskovalno polje. V kolikor mu pridodamo še koncept mladine, ki nikoli nima končnega pomena, saj ga vedno oblikujejo družbenopolitične spremembe in znanstvene discipline (glej Banjac, poglavje 3), postane raziskovanje toliko bolj kompleksno in heterogeno. Skozi dvanajst prispevkov v zborniku postane ta heterogenost pristopov k obravnavi, različnih teoretskih pozicij in načinov političnega angažmaja mladih razvidna, in čeprav se zdi, da to kdaj pomeni oviro v iskanju enoznačnih odgovorov, je še kako potrebna, saj je tudi politična participacija mladih vedno znova v nastajanju in velikokrat (še) pod raziskovalnim radarjem.

Ravno s perspektivo, ki bi jo lahko poimenovali tudi »demokracija v akciji« oziroma subalterne in infrapolitične ideje in prakse, ki venomer znova (p)oživljajo demokracijo in katere pomemben akter so mladi, odpira zbornik Žiga Vodovnik s prispevkom *Demokracija in mladi: onkraj miopije vidnega*. V prispevku prikaže problematiko obstoječih pogledov in preučevanj demokracije ter potrebo po drugačnem fokusu, ki bo izostril pogled in zajel tudi nove oblike političnega, ki ga izgrajujejo (tudi) mladi. Vodovnikova izhodiščna teza je, da sodobne hegemonске teorije demokracije zaradi fokusa na pravno-institucionalne predstavniške forme demokracije spregledajo moment spreminjanja demokracije in vloge mladih v teh aktivnostih. V nadaljevanju Vodovnik ponudi teoretski premislek naturalizacije predstavniške demokracije, ki je po njegovem zasedla koncept demokracije, a hkrati zavrnila njeno vsebino, zato prepoznava potrebo po neposredni demokraciji oziroma nenehnem delanju demokracije. Hkrati osvetljuje, da je subalternna demokracija, ki jo napajajo tudi ideje in prakse mladih, izražene in uresničevane neposredno ter v manjši meri fokusirane na obstoječe institucionalizirane oblike participacije, danes še kako živa in v dobri kondiciji. Zato sugerira, da je raziskovalno pozornost treba preusmeriti od najvidnejših delovanj v politiki k

aktivnostim, ki (še) niso detektirane kot politične. Meni, da je treba dati poudarek na prefigurativno političnost mladih, ki jo definira kot »oblikovanje novega sveta znotraj okov starega« oziroma kot »ustvarjanje prihodnosti v sedanjosti«. Na ta način bi namreč lahko detektirali *nove* načine političnega, ki jih ustvarjajo mladi. Avtor zaključí s prepoznanjem, da so nove demokratične prakse in ideje pogosto (pre)izmuzljive za stare teorije, metode in epistemologije ter da je za razumevanje političnosti mladih potreben alternativni teoretični in metodološki arzenal, ki med drugim seli fokus stran od države. Tako bo moč zajeti politične inovacije in prakse, ki jih udejanjajo (tudi) mladi.

V prispevku *Mladi in državljanstvo* Marinko Banjac premišlja razmerje med tema relevantnima konceptoma, ki determinirata polje razumevanja in preučevanja politične participacije mladih. V prispevku Banjac izhaja iz širokega razumevanja državljanstva kot raznolikih oblik prepoznanja sebe in drugih kot državljanov; občutka pripadnosti družbam na različnih nivojih (lokalnem, nacionalnem, nadnacionalnem, globalnem); in dejavnega vključevanja v življenje politične skupnosti kot osrednji dimenziji tega, kaj pomeni biti in delovati kot državljan. Skozi tri prepletene vsebinske sklope kritično naslovi prevladujoča razumevanja in prakse (vzpostavljanj) državljanstva pri mladih ter raznolike oblike preučevanj mladih državljanov, njihovih participativnih praks in njihovega (aktivističnega) delovanja znotraj obstoječih neoliberalnih ureditev. V prvem, konceptualnem delu pokaže heterogenost razumevanja državljanstva mladih, in sicer od esencialističnih in univerzalističnih dojemanj mladih kot državljanov v nastanjanju, prek razumevanj mladih kot že (politično) aktivnih posameznikov, ki sooblikujejo družbenopolitične pomene svojega državljanstva, do kritičnega razumevanja mladih kot aktivističnih državljanov, katerih cilji so pogosto upor proti dominantnim diskurzom in predsodkom v vsakodnevem življenju. V drugem delu Banjac oriše tri sklope ključnih raziskav in študij na področju državljanstva mladih: študije na področju državljanske vzgoje, ki so usmerjene v preučevanje izobraževanja za dobre državljane in preizpraševanja tega, na kakšen način državljanska vzgoja vpliva na mlade in njihovo politično

aktivnost; študije mladine kot (politično) aktivnih državljanov, ki segajo od liberalno-demokratski ureditvi priležnega aktivnega državljana do digitalnega državljanstva in aktivizma; ter študije kritične pedagogike, ki mlade dojemajo kot transformativne državljanke in ki pokažejo, da so mladi agenti in ne le subjekti spremembi ter da so vključeni v politične boje za (svoje) življenjske cilje in identitete. V sklepnem delu avtor prek foucaultovske perspektive naslavlja preplet državljanstva mladih v okviru obstoječe neoliberalne ureditve. Hkrati odpre tudi premislek uporov in vzpostavljanja alternativnih oblik političnega delovanja mladih, ki na inovativne načine naslavljajo nepravilnosti, neenakosti in izključevanja.

O vpetosti politične participacije v neoliberalno ureditev preiščuje tudi Tomaž Pušnik v prispevku z naslovom *Ekonomizacija politične participacije (mladih) v okviru vladovanja*. V njem osvetljuje historične kontekste vzpostavljanja in logiko delovanja politične participacije, ki je prek nove institucionalne ekonomije in z vpeljavo vladovanja vzpostavila ekonomsko oziroma neoliberalno razumevanje politične participacije. V uvodu izpostavlja, da je na prvi pogled očitno, da se premisleki o politični participaciji dogajajo in so predvsem v domeni premislekov o demokraciji in politologiji. Vendar pa je, kot pokaže, prišlo do vzpona v okvirih vladovanja, ki je eden od simptomov neoliberalizma in t. i. depolitizacije. Pri tem se mu zastavlja osrednje vprašanje: kako je prišlo do prepoznanja pomena politične participacije v okvirih vladovanja, če naj bi bil končni cilj participacije *večja* demokratizacija, vladovanje v spregi z neoliberalizmom pa predstavlja in prinaša ekonomizacijo vseh vidikov naših življenj in degradacijo demokracije. V iskanju odgovorov naslovi zgodovinske momente in teoretske boje vzpostavljanja vladovanja, v okviru katerih se je vzpostavila nova institucionalna ekonomija (NIE) kot vednostni okvir, ki je služil kot podlaga oziroma ekonomistični argument vpeljave participacije. V nadaljevanju pokaže racionalnost oziroma logiko NIE in ilustrira, kako se v njenih okvirih razume politično participacijo. Pri tem izpostavi, da v njenem okviru participacija (primarno) ni namenjena demokratizaciji skupnosti, temveč je dojeta kot sredstvo

legitimiranja politik za doseganje ekonomskih ciljev gospodarske rasti. V zaključku pa Pušnik premišlja, kakšne so posledice ekonomizacije političnega za politično participacijo mladih, in ugotavlja, da prihaja do paradoksa, kjer na eni strani v mlade polagamo upanje (in pritisk) po spremembah v smeri večje demokratizacije, na drugi strani pa jih interpeliramo v ekonomske subjekte ter jih, v kolikor ne prinašajo dodane ekonomske vrednosti in s svojim alternativnim političnim udejstvovanjem spodkopavajo obstoječo neoliberalno ureditev, dojemamo kot problem. Hkrati podaja politično-raziskovalni usmeritvi, da širša politična znanost (ponovno) prevzame primat nad premišljanjem o političnem in da je na polju raziskovanja politične participacije treba prepoznavati, na kakšen način mladi sploh razumevajo politično, spodbujati procese za njihovo politično socializacijo ter hkrati prepoznavati nove prakse, ki prečijo ekonomska razumevanja in s tem redefinirajo politiko in politično participacijo.

V prispevku *Politični repertoarji mladih: nekonvencionalnost v participaciji in medijski vključenosti* se Tanja Oblak Črnič ukvarja s pomembnim vidikom politične participacije mladih v navezavi na digitalna omrežja in družbene medije. Slednja so namreč v današnjem času vsakdan mladih, del njihovih vsakodnevnih praks. V prvem delu, ki naslavlja širša vprašanja politične participacije mladih, avtorica najprej problematizira prevladujočo predpostavko, da so mladi nezainteresirani ali celo odtujeni od politike in političnega angažmaja. Pri tem pokaže teoretizacije in raziskave, ki kritično naslavljajo že osnovno delitev na participacijo in neparticipacijo, ki ne zajame latentnih oblik zainteresiranosti za politiko. Na podlagi tega uvida se nato besedilo usmeri k pregledu raznolikih študij t. i. nekonvencionalnih oblik politične participacije, saj so te morda najbolj relevantne za razumevanje politične angažiranosti mladih. V tretjem, osrednjem poglavju prispevka, se Oblak Črnič osredotoči na premislek vloge informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT) in digitalnih medijev pri družbeni angažiranosti in politični participaciji mladih. Osnovno izhodišče je, da se mladost vse bolj mediatizira, kar ima daljnosežne posledice za načine delovanja mladih in njihova življenja. Prispevek v tem kontekstu naslovi številne

možnosti in priložnosti kompleksnega sistema družbenih omrežij za participacijo mladih, ob tem pa kritično opozori tudi na nekatere poenostavljene predpostavke o politični participaciji prek spletnih orodij oziroma družbenih omrežij. Tako avtorica opravi tudi kritično refleksijo o tem, ali spletni aktivizem/politična participacija mladih vpliva tudi na njihovo *offline* politično participacijo.

Špela Razpotnik in Darja Tadič v prispevku *Mladinske organizacije kot prostori politične participacije mladih?* premišljata, ali so (mladinske) nevladne organizacije (in tudi javni zavodi) prostori za politično aktivacijo mladih. Izhodiščno izpostavljata, da je eden od ključnih virov vznika in obstoja politične participacije mladih (urejeno) institucionalno okolje, kjer se mladi lahko srečujejo, razrešujejo osebne stiske ipd. Avtorici primarno naslavljata vprašanje prostora kot dejavnika, ki (potencialno) spodbuja ali omogoča politično participacijo. Motrita vprašanje glede prostorov politične participacije in pomena, ki ga organizacije pripisujejo politični participaciji mladih. V prispevku ugotavljata, da je mladinsko delo izjemno raznovrstno in sega od radikalnega aktivizma do liberalnemu sistemu priležnih oblik delovanja. V tem kontekstu prikažeta obstoječe analize in raziskave, ki kažejo na relevantnost organiziranega mladinskega dela in vzpostavljenih prostorov za politični angažma mladih. V nadaljevanju prispevka se osredotočita na delovanje ljubljanske mreže organizacij za mlade, kjer primarno pokažeta na njihovo temeljno delovanje predvsem v smislu pomoči mladim, ki se srečujejo s psihosocialnimi stiskami. To temeljno delovanje povežeta tudi z vprašanjem, kaj pomenijo te orientacije za mlade in kako jim omogočajo gojenje podpornih odnosov, mrež, vrstniških opor in tudi politične participacije. Čeprav so, kot ugotavljata, organizacije v mreži potencialno pomemben gradnik mladinskega angažiranja, pa so pogosto zaradi različnih vzrokov (med drugim tudi zaradi finančne podhranjenosti) primorane ohranjati osredotočenost na primarne aktivnosti, pri čemer neposredno spodbujanje politične participacije umanjka. Kljub temu, kot članek pomembno ugotavlja, pa so organizacije še vedno pomemben posredni akter, ki lahko nudi prostor povezovanja mladih. Avtorici zaključita, da je za politično

participacijo potreben prostor, ki participacijo omogoča ter tudi legitimira in podpira. Potrebna je določena mera odprtosti, ki mlade nagovarja k aktivnostim in iz njih izvablja dejavnost. Pomembno je, da v teh prostorih niso zgolj gostje, ampak sooblikovalci tako prostora kot tudi dialoga, enakovredni člani horizontalno organiziranih kolektivov.

Prispevek Blaža Vrečka Ilca, *Mladi in izzivi klimatske krize*, naslavlja relevantno tematiko politične aktivacije mladih, vezane na okoljsko krizo. Vrečko Ilc izpostavi, da gre v tem okviru za neprecedenčno mobilizacijo mladih tako glede števila mladih, ki so se aktivirali, njihove starostne strukture, ki je bistveno nižja kot v predhodnih mladinskih gibanjih, medijske pokritosti in specifikke, da gonilno silo predstavljajo mlade ženske. Skozi politološko prizmo osvetli relevantne študije ter ob koncu tudi problematike in spregledane vidike obstoječih študij, s čimer odpre pomemben prostor nadaljnjemu raziskovanju polja. V prvem delu refleksije sodobnih okoljskih gibanj in aktivizma mladih poudari, da predstavlja politična ekologija primarni okvir sodobnega političnega delovanja mladih. Hkrati analitično precizno ugotavlja, da se klimatska kriza uokvirja kot produkt celotnega človeštva, zapostavlja pa se neenakost vplivov npr. gospodarskih subjektov in elit. V navezavi na ta vidik nadalje ugotavlja, da se prevladujoče izpušča naslavljanje sistemskega vidika okoljske krize. V drugem delu naslovi številne prelomne študije okoljskih gibanj, ki so vezane na aktivizem mladih, s čimer pokaže na močno prisotnost tega fenomena v raziskovanju. Prek študij prepozna heterogenost klimatskega aktivizma mladih: ta poteka v okviru obstoječih političnih in ekonomskih institucij; motečih aktivnosti, kot so bojkoti in protesti, prek katerih se gibanja mladih zavzemajo za spreminjanje političnih struktur; ter aktivnosti t. i. nevarne opozicije – gibanj, ki generirajo alternativne sisteme, nove tipe gospodarskih, družbenih in političnih razmerij ter nove načine človeškega organiziranja. Sočasno izpostavlja, da raziskovalni fokus na dominantna mladinska gibanja homogenizira mlade in zakriva radikalne globalne neenakosti med njimi, da je k mobilizaciji mladih za okoljske teme pomembno prispevalo izobraževanje ter da je eden od ključnih tudi čustven aspekt, ki je inkorporiran v politično

participacijo mladih. V tretjem delu ponudi še nekatere omejitve in mogoče nadaljnje poti preučevanja politične participacije teh gibanj. Med drugim poudari, da prevladujoče raziskave naslavlajo predvsem najbolj izpostavljena gibanja t. i. globalnega severa in nekritično prevzemajo zahodnocentrično perspektivo. Pomembno identificira tudi, da redke študije analizirajo gibanja iz perspektive obstoječe neoliberalne ureditve ter da se v usmeritvi na »ikone« oziroma obraze gibanj umanjka analiza tega, zakaj in kako so posamezni mladi postali predstavniki. Ob koncu pa problematizira še usmeritve in podporo nenasilnemu delovanju ter tišino oziroma zavračanje kakršnihkoli radikalno disruptivnih aktivnosti.

V prispevku *Etična potrošnja hrane kot oblika politične participacije mladih* Andreja Vezovnik, Dora Matejak in Tanja Kamin naslavlja pogosto spregledano tematiko politične participacije mladih prek etične potrošnje (hrane). Kot izpostavljajo, manjkajo predvsem raziskave, ki bi izhajale iz percepcij oziroma motivov mladih za prakticiranje etične potrošnje tudi v smeri njihovega političnega angažmaja, in to vrzel v prispevku naslavlja tako prek substancialnega pregleda literature kot tudi prek lastnih kvalitativnih in kvantitativnih raziskav. Skozi tri vsebinske sklope motrijo pomen razumevanja etične potrošnje (hrane) kot relevantnega vznikajočega momenta političnega delovanja mladih. V prvem delu premišljajo razmerje med etično potrošnjo in mladimi ter poudarjajo, da je prepoznana odtujenost mladih od institucionaliziranih politik odraz njihovega nezadovoljstva s tem, kako se politiki spopadajo z družbenimi in tudi okoljskimi vprašanji, pri čemer se kot relevantno polje raziskovanja alternativnih oblik političnega udejstvovanja mladih kaže tudi njihovo razumevanje in prakse etične potrošnje hrane. Pri definiranju etične potrošnje, osvetlijo, da se prakse raztezajo od bojkotiranja določenih izdelkov in/ali trgovin (*boycotting*), do uživanja etične, trajnostne in ekološko pridelane hrane (*buycotting*). Hkrati na podlagi raziskav ugotavljajo, da na razumevanje in prakse etične potrošnje hrane (pri mladih) vplivajo socialni, ekonomski in kulturni kapital. V osrednjem vsebinskem sklopu o etični potrošnji kot političnem delovanju izpostavljajo, da etična potrošnja ne stremi

le k spremembi potrošniških, ampak tudi proizvodnih, organizacijskih in tržnih praks, zaradi česar jo je nujno misliti in preučevati tudi kot obliko politične participacije. Ob krepitvi zanimanja za alternativne oblike političnega angažiranja je treba tudi etično potrošnjo preučevati kot relevantno polje, ki se odvija v sferi zasebnega in javnega, na trgu ali doma. V tej smeri je še posebej pomemben potencial etične potrošnje hrane, ki je med najpomembnejšimi vsakdanjimi nakupi, zato širokemu krogu ljudi predstavlja možnost, da se politično izrazijo skozi potrošne prakse.

Metka Mencin in Nina Perger v prispevku *LGBTQ+ gibanja mladih in vznikanje političnosti* naslavljata politično aktivacijo LGBTQ+ gibanj, katerih pomembni akterji so mladi. Skozi štiri vsebinske sklope se na teoretski ravni in prek pregleda obstoječih raziskav prevprašujeta o pomenu in vplivu mladih v LGBTQ+ gibanjih za razumevanje političnega in njihovega političnega delovanja. V uvodu osvetlita razumevanje ključnih konceptov politike in mladine, hkrati pa poudarita, da se osredotočata na LGBTQ+ gibanja, ker predstavljajo in generirajo prakse, uporne obstoječemu političnemu redu in s tem (še enkrat več) pokazeta na problematičnost teze o apolitičnosti mladih. V drugem, teoretskem premisleku avtorici prek Foucaulta in Rancièra premišljata politično v navezavi na koncept in status identitetnih gibanj. Ob teoretski zagati, v katero ju silijo Rancièreovi premisleki, da identitetne politike ontološko prej afirmirajo kot subvertirajo obstoječ red, se postavita na pozicijo, da LGBTQ+ gibanja posegajo na in se upirajo obstoječemu patriarhalnemu in heteronormativnemu redu. V osrednjem vsebinskem sklopu sprva odgovarjata na kritike o deficitu radikalne kritike obstoječih institucij, hierarhij znotraj LGBTQ+ gibanj in vstopu v postgej obdobje, v katerem vprašanje seksualne identitete ni več pomembno in relevantno. V nadaljevanju se usmerita v pregled (redkih) raziskav politične participacije mladih LGBTQ+ onkraj institucionalne politike oziroma t. i. kolektivnih odporov LGBTQ+ mladih. Temeljne ugotovitve obstoječih raziskav, ki jih predstavita, na eni strani trdijo, da je treba aktivnosti skupin v okvirih spolne in/ali seksualne nenormativnosti šele politizirati, na drugi strani pa, da so

aktivnosti LGBTQ+ mladih zaradi izkušnje diskriminacije pomembno in pozitivno povezane v vključevanje oziroma aktivizem v raznolikih oblikah. V zaključku Mencin in Perger izpostavita, da so identitetna gibanja LGBTQ+ široko razširjena in da v njih igrajo pomembno vlogo mladi, ki delujejo tako na ravni institucionalnih politik kot tudi širšega delovanja političnega ter subvertiranja in vnašanja nereda v obstoječi red. Hkrati pa poudarita, da je že samo kolektivno delovanje ljudi, ki so diskriminirani, politična aktivnost in usmeritev v emancipacijo, pri čemer naj bi bili LGBTQ+ mladi za razliko od heteronormativnih bolj aktivni v različnih (sindikalnih, feminističnih, antirasističnih in protivojnih) gibanjih.

V prispevku *Od kulturnega upora do gradnje skupnosti: protestna umetnost kot prostor prefiguracij političnih aspiracij mladih* Karla Tepež naslavlja prevladujoče spregledano polje protestne umetnosti kot ene od alternativnih oblik politične participacije mladih. V uvodu avtorica udarno predstavi, da je za razumevanje raznolikih in vedno spreminjajočih se praks politične participacije (mladih) potrebno razširjeno in alternativno konceptualiziranje ter s tem razumevanje politike, s čimer lahko protestno umetnost razumemo kot formo politične participacije mladih, ki v sebi nosi subverziven potencial. V drugem, konceptualnem delu Tepež sprva motri rekonceptualizacijo politike in političnega udejstvovanja, pri čemer protestno umetnost bere kot infrapolitično prakso, ki fokus usmerja na prezrte vsakdanje oblike upora oziroma alternativne načine politične participacije. S tem uvede premislek prepleta politike in umetnosti skozi koncepte, umetnosti upora, artivizma in protestne umetnosti, s čimer poudari rdečo nit članka, tj. da mladi skozi protestno umetnost artikulirajo protest ter delujejo kot orodje samorefleksije, upora, vzpostavljanja novih subjektivacij in s tem grajenja (nove) skupnosti. Hkrati predstavi tudi različne metodologije raziskovanja protestne umetnosti, ki jim je skupno, da v center raziskovanja postavljajo mlade ter njihovo razumevanje in prefiguriranje politike. V tretjem delu nas avtorica popelje skozi raznolike študije in prakse protestne umetnosti od svobodnih prostorov in transformativne pedagogike do poetike,

gledališke intervencije, filmske produkcije, glasbe idr., ki segajo med drugim na polja kulturnih uporov, kreativnih in umetniških praks disrupcije, artivizma marginaliziranih skupin in politične subjektivacije. V zaključku pa avtorica postavi potrebno usmeritev raziskovanja prek protestne umetnosti z mladimi, kjer naj se umetnosti ne razume zgolj kot političnega izraza, temveč kot aktivnost, ki sokonstituirata (nove) politične subjektivitete.

Prispevek Klemna Ploštajnerja *Negotovo bivanje, negotova pripadnost: stanovanjska problematika in politična participacija mladih* naslavlja pomen stanovanjskih statusov in problematike stanovanjske neenakosti na politična udejstvovanja mladih. Izhodiščno postavi diagnozo, da študije politične participacije prevladujoče izpuščajo urejenost stanovanjskega statusa kljub temu, da je slednje izjemno relevantno za preučevanje politične participacije mladih, saj urejenost bivanjskega vprašanja predstavlja eno od ključnih področij prehoda v odraslost. S sinhronim branjem študij politične participacije in raziskav stanovanjske problematike (mladih) skozi štiri vsebinske sklope identificira več pomembnih homologij med obema procesoma, pri čemer opozori na nujnost nadaljnjih raziskav, kar je ključna poanta in rdeča nit prispevka. V prvem delu naslovi manko obstoječih študij, ki se prevladujoče fokusirajo na vpliv stanovanjskih statusov na volilno udeležbo, izpuščajo pa družbeno-politične kontekste. Slednje se nanaša predvsem na simbolni in materialni vidik pomena lastništva, ki se je vzpostavil v obdobju neoliberalizma, pri čemer pa je lastništvo večini mladih v sodobnih neoliberalnih kontekstih vse bolj nedosegljivo. V nadaljevanju avtor najde relevantno povezavo med raziskavami, ki izpostavljajo, da se mladi počutijo odtujene od institucionalnih oblik participacije, ter enakimi občutki dezintegracije, odtujenosti in izgube zaupanja, ki se vzpostavlja z urejanjem bivanjskega vprašanja. Posledično prepoznava, da je (ne)dosegljivost stanovanj tudi eno od ključnih področij neenake integracije v družbeni sistem, ki naj bi prispevala tudi k šibkejši integraciji v politično skupnost. To tezo argumentira v naslednjih sklopih o življenjskih potekih in neenakih virih med mladimi, kjer opozori, da stanovanjska problematika pri mladih krepi

občutek izločenosti in frustracije ter da (večina) mladih ne participira, ker ne more. To dobro ilustrira prek položaja mladih najemnikov, kjer ugotavlja, da mladi zaradi načina bivanja ne razvijejo stabilnosti, ki bi jim omogočila umeščanje v družbeno in politično okolje ter s tem spodbujala k participaciji. V sklepnem delu pa se avtor osredotoči na izjemno relevanten vidik stanovanjskega aktivizma, ki odpira nove premisleke tudi na polju raziskovanja politične participacije. Poleg orisa raznolikih aktivističnih praks na področju stanovanjskih gibanj kot odgovor na akumulacijo kapitala in nezmožnost urejanja bivanjskega statusa mladih avtor namreč poudari, da so se neformalne oblike politične participacije zaradi umika države osredotočile na privatno sfero in na pritisk na zasebne akterje (finančne institucije, zasebne najemodajalce). Hkrati pa prek novih oblik stanovanjskega organiziranja in praks participacije izpostavlja tendenco grajenj novih oblik družbenega in političnega delovanja.

Andreja Živoder se v prispevku *Raziskovanje mladih skozi pristop življenjskega poteka* loteva enega najbolj izpostavljenih in relevantnih metodologij raziskovanja mladine. Kot naslovi uvodoma, je politična participacija vedno v nastajanju, kar terja nujnost raziskovanja vsakdanjega življenja in vsakodnevnih izkušenj ljudi, ki jih odstirajo življenjski poteki, s čimer lahko pridobimo tudi uvide v nove in morebiti nepričakovane načine politične participacije mladih. Hkrati v uvodu, kjer definira pristop življenjskih potekov, tudi smotrno osvetli, da lahko s takšnim raziskovanjem časovno kontekstualiziramo politična udejstvovanja ter motrimo kontinuitete in spremembe v političnih usmeritvah specifičnih generacij in seveda tudi mladih. V osrednjem vsebinskem sklopu Živoder predstavi večdimenzionalnost preučevanj prek življenjskih potekov in temeljne raziskave prek štirih vidikov: kategorije generacije in družbeno-političnih vzvodov zanimanja za mlade; vplivu mediatizacije na vsakdanja življenja mladih; premislekom o ključnih prehodih v odraslost prek izobraževanja, dela in družine; ter vpliva individualizacije na duševno zdravje mladih. Med drugim skozi koncept generacij osvetljuje, da mladi brez težav prestopajo med *online* in *offline* svetom ter da so meje teh svetov čedalje bolj zabrisane,

kar hkrati pomeni tudi bistvene spremembe v življenjskih potekih mladih in njihovem (političnem) delovanju. Prek kategorije prehodov pa prepozna, da so ti danes bolj nejasni in oteženi ter da moramo te družbeno-politične vidike upoštevati tudi pri premislekih o politični participaciji mladih. Ravno to pa je, kot izpostavi v sklepnem delu, tudi ena od prednosti življenjskih potekov, saj moramo pri vključevanju mladih v politično skupnost, njihovi potencialni družbeni moči/nemoči in izzivih, s katerimi se soočajo, misliti njihovo temeljno vpetost v družbeno-zgodovinske okoliščine, ki so jih in jih še bodo zaznamovale oziroma formirale, kar pa nam omogoča oziroma na kar nas opominjajo ravno življenjski poteki mladih.

Zbornik zaokrožuje prispevek Igorja Lukšiča *Politična participacija apolitičnih mladih*, ki premišlja eno najbolj kontroverznih tez o apolitičnosti mladih, ki se je Lukšič loteva prek konceptov političnega interesa in moči. V uvodu postavi provokativno tezo, ki sega na polje t. i. depolitizacije politike, in sicer da je apolitičnost (mladih) konstruiran sodoben politični fenomen, ki daje dobre rezultate. Skozi šest poglavij avtor bralca pripelje do razumevanja tega, kako se politična participacija v času kapitalizma osredinja na legitimiranje obstoječih razmerij in centrov moči. Uvodnemu delu sledi definiranje koncepta politike, v katerem pokaže potrebo po širšem dojetanju politike in politične participacije ter zoženo razumevanje politike v sodobnih (neo)liberalnih sistemih, ki se osredotoča na volitve in s tem reducira tudi polje demokracije. Slednje postavi tudi kot potrebno preučevanj s strani politične znanosti. V nadaljevanju predstavi problematiko politične (ne)socializacije v liberalnih družbah ter potrebo po izobraževanju, širši socializaciji in participaciji, ki jo predstavi na primeru izkušnje socialističnega samoupravljanja. V tretjem delu smiselno naslovi depolitizacijo oziroma vzpostavljanje apolitičnosti v (sodobnih) kapitalističnih družbah, ki jo v naslednjem delu aplicira na primer upora t. i. konvoja svobode. S tem pokaže, da so »uporne« prakse oziroma participacija dovoljeni, v kolikor legitimirajo obstoječ sistem, in »prepovedani«, v kolikor intervenirajo v obstoječa politična razmerja. V zaključku pokaže, da demokratizacija

v smeri humanističnega napredka družbe in kvalitete življenja vedno bolj izostaja ter da za takšno demokracijo mladi niso zainteresirani.

Zbornik osvetljuje heterogenost konceptov, ki se vežejo na politično participacijo mladih (apolitičnost, državljanstvo, demokracijo, vladovanje, umetnost, prostori idr.) ter raznolike metodološke in teoretske pristope (marksistični, anarhistični, foucaultovski, rancierovski idr.) k raznolikim tematikam in aktivnostim, ki so vezane na politično participacijo mladih (etična potrošnja, okoljske politike, digitalni mediji, identitetne politike LGBTQ+, stanovanjske problematike, mladinske organizacije idr.). Čeprav se pogosto zdi, da so potrebni enoznačni odgovori na vprašanje, kaj se dogaja s politično participacijo mladih, pa je prepoznana heterogenost prej prednost kot slabost, oziroma celo nujen element, da lahko detektiramo in odkrivamo nove načine političnega angažmaja mladih.

LITERATURA

- Amnå, E. in Ekman, J. (2015). Standby citizens: Understanding non-participation in contemporary democracies. V M. Barrett in B. Zani (ur.), *Political and civic engagement: Multidisciplinary perspectives* (str. 96–108). Routledge.
- Bang, H. (2005). Among everyday makers and expert citizens. V J. Newman (ur.), *Remaking governance: Peoples, politics and the public sphere* (str. 159–178). Policy Press
- Banjac, M. (2016). Aktivno državljanstvo, demokratično sodelovanje in mladi. V D. Mandelc in M. Banjac (ur.), *Prispevki in razprave k domovinski in državljanski kulturi in etiki: Nacionalno preverjanje znanja 2014/2015* (str. 35–43). Državni izpitni center.
- Banjac, M. (2017). Youth, risk and the Structured dialogue: Governing young EU citizens. *Journal of Youth Studies*, 20(4), 471–486. doi: 10.1080/13676261.2016.1241866
- Bokhorst-Heng, W. in Marshall, K. K. (2019). Informing research (practices) through pedagogical theory: Focus groups with adolescents. *International Journal of Research & Method in Education*, 42(2), 148–162. doi: 10.1080/1743727X.2018.1449195

- Cairns, D., de Almeida Alves, N., Alexandre, A. in Correia, A. (2016). *Youth unemployment and job precariousness: Political participation in a neo-liberal era*. Palgrave Macmillan.
- Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S. in Anstead, N. (2016). *Youth participation in democratic life: Stories of hope and disillusion*. Palgrave Macmillan.
- Coleman, S. (2005). *Remixing citizenship: Democracy and young people's use of the internet*. Carnegie.
- Ellison, M., Pollock, G. in Grimm, R. (2020). Young people's orientations towards contemporary politics: Trust, representation and participation. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 23(6), 1201–1226. doi: 10.1007/s11618-020-00984-4
- Farthing, R. (2010). The politics of youthful antipolitics: Representing the 'issue' of youth participation in politics. *Journal of Youth Studies*, 13(2), 181–195. doi: 10.1080/13676260903233696
- Freeman, M. in Mathison, S. (2009). *Researching children's experiences*. Guilford Press.
- Henn, M., Weinstein, M. in Forrest, S. (2005). Uninterested youth? Young people's attitudes towards party politics in Britain. *Political Studies*, 53(3), 556–578. doi: 10.1111/j.1467-9248.2005.00544.x
- Kelly, P. (2001). Youth at risk: Processes of individualisation and responsabilisation in the risk society. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 22(1), 23–33. doi: 10.1080/01596300120039731
- Kennelly, J. (2011). *Citizen youth: Culture, activism, and agency in a neoliberal era*. Palgrave Macmillan.
- Kimberlee, R. H. (2002). Why Don't British Young People Vote at General Elections? *Journal of Youth Studies*, 5(1), 85–98. <https://doi.org/10.1080/13676260120111788>
- Marsh, D., O'Toole, T. in Jones, S. (2007). *Young people and politics in the UK: Apathy or alienation?* Palgrave Macmillan.
- Naterer, A., Lavrič, M., Klanjšek, R., Flere, S., Rutar, T., Danijela, L., Kuhar, M., Hlebec, V., Cupar, T. in Kobše, Ž. (2019). *Slovenska mladina 2018/2019*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Norris, P. (2003). *Young people and political activism: From the politics of loyalties to the politics of choice*. Strasbourg.
- O'Toole, T. (2015). Beyond crisis narratives: Changing modes and repertoires of political participation among young people. V K. P. Kallio, S. Mills in T. Skelton (ur.), *Politics, citizenship and rights* (str. 1–15). Springer.

- Pickard, S. (2019). *Politics, protest and young people: Political participation and dissent in 21st century Britain*. Palgrave Macmillan.
- Pintor, R. L., Gratschew, M. in Bittiger, T. (2011). *Voter turnout in Western Europe since 1945*. International IDEA.
- Pirie, M. in Worcester, R. M. (1998). *The millennial generation*. Adam Smith Institute.
- Spannring, R., Ogris, G. in Gaiser, W. (2008). *Youth and political participation in Europe: Results of the comparative study EUYOUPART*. Barbara Budrich Publishers.
- Stoker, G. (2006). Explaining political disenchantment: Finding pathways to democratic renewal. *The Political Quarterly*, 77(2), 184–194. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2006.00761.x>
- Swyngedouw, E. in Wilson, J. (ur.) (2014). *The Post-Political and Its Discontents: Spaces of Depoliticisation, Spectres of Radical Politics*. Edinburgh University Press.
- Tormey, S. (2015). *The End of Representative Politics*. Polity.
- Ule, M. (1988). Svakodnevna političnost mladih - političnost svakodnevnog života. V J. Aleksić (ur.), *Omladina i politika: Jugoslovenska omladina između političke apatije i autonomnog političkog subjektiviteta* (str. 202–213). Marksistički centar Međupćinske konferencije SKH za Dalmaciju.
- Ule, M. in Miheljak, V. (1995). *Prihodnost mladine*. Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.
- Vodovnik, Ž. (2017). The blue note of democracy. *Teorija in praksa*, 54(1), 5–16.
- Wattenberg, M. P. (2020). *Is voting for young people? Completely updated through the 2018 election*. Routledge.

2

DEMOKRACIJA IN MLADI: ONKRAJ MIOPIJE VIDNEGA

Žiga Vodovnik

UVOD

Vsakomur z bežnim poznavanjem zgodovine demokracije je znano, da demokracija nikoli ni imela posebnih zgodovinskih nagnjenj. Prav nasprotno, do demokratičnih idej in praks so praviloma vodili vsakokratna analiza aktualnih razmer, eksperimentiranje v praksi in predvsem vizija drugačne prihodnosti, ki je za svojo uresničitev pač terjala politične inovacije. Raziskovanje zgodovine demokracije tako ne razkriva le njenega kljubovanja številnim poskusom njene negacije, pač pa tudi njeno izvornost, ko se je skozi zgodovino spet in spet izumljala z novim jezikom in z novimi oblikami delovanja. Pri tem so praviloma bili ravno mladi akter političnih inovacij, zato je še toliko bolj presenetljivo, da tudi danes hegemonске teorije demokracije praviloma spregledajo moment spreminjanja demokracije in vlogo mladih pri tem.

A upravičeno se zastavlja vprašanje, kako naprej? Kako proučevati demokracijo in vlogo mladih pri njenem poustvarjanju, da bomo pri

tem presegli Prokrustovo logiko dosedanjih teorij, ki demokracijo reducirajo na specifično ustavno ureditev in zelo specifične politične prakse oz. rituale? Če parafraziramo Andréja Gida (1892), je bilo o *demokraciji* že povedano vse, kar je bilo treba povedati, a ker nihče ni poslušal, mora biti vse povedano znova. Tudi zato se v svoji refleksiji demokracije, njene kontingenčnosti in ter vloge mladih pri njenem izumljanju ne bomo poslužili klasičnega pristopa. Namesto raziskav, ki eksplicitno govorijo o intersekcijah demokracija – mladi – politična participacija, bomo v poglavju opozorili na temeljne razprave o demokraciji, pri tem pa pokazali, kako oz. kje bi lahko te bile koristne v (prihodnjem) raziskovanju političnosti mladih.

V prvem delu bomo obravnavali razprave, ki so v zadnjih letih razkrivale pogosto pozabljene razlike med idejo in prakso demokracije ter idejo in prakso predstavnštva. Gre seveda za vprašanje globljih diskontinuitet med »direktnim« in »republikanskim« modelom v samem razumevanju politične skupnosti in upravičenosti do vpisovanja v politični proces. Pokazali bomo na nesoglasje med etimološkim izvorom oziroma izvornim pomenom demokracije in njenim razumevanjem danes. Kot opozarja Francesca Polletta (2002, str. vii), je demokracija nadvse izmuzljiv koncept, kar razkriva že diskrepanca med njegovim etimološkim izvorom oz. izvornim pomenom in njegovo rabo danes. V poglavju trdimo, da demokracija v resnici nikoli ni pomenila vladavine ljudstva, saj je bila rojena kot beseda, ki je opozarjala na moč ali zmožnost (*krátos*) ljudi (*dēmos*). Demokracija je postala substitut za republikanizem šele v 18. in predvsem 19. stoletju, ko je tudi prevzela današnji pomen: vladavino ljudstvo, ki se manifestira skozi politično predstavnštvo, volitve in večinskost, seveda zgolj skozi državne projekte. Tudi zato je mogoče v aktualnih razpravah o demokraciji detektirati povsem ločena razumevanja demokracije, pri čemer so številna takšna, ki so rekuperirala zgolj besedo demokracija, a hkrati zavrnila njeno vsebino.

V drugem delu bomo obravnavali nove politike mladih in težave pri njihovem razumevanju. Tako številni raziskovalci v analizah novih oblik kolektivne akcije mladih povsem spregledajo, da te v ocenjevanju

političnih izbir – tako taktičnega kot strateškega delovanja – vodi povsem nova logika. Če je v preteklosti politično delovanje in politične izbire določal premislek o učinkih na oblast, danes njihove izbire določa premislek o učinku nanje same. Izpostavili bomo prefigurativen značaj politične participacije mladih, pri čemer s prefiguracijo merimo na poskus političnega organiziranja in delovanja, s katerim bi ustvarili prihodnost v sedanosti ali vsaj do določene mere predvideli in manifestirali družbene spremembe, za katere se borimo. Prefigurativna politika pomeni delovanje na način, kot bi si to želeli v prihodnosti, oziroma delovanje na način, kot da bi se svet, v katerem bi nekoč želeli živeti, že realiziral. Je kratek poskus delegitimizacije obstoječega sistema in izgradnje njegove alternative od spodaj. V zadnjih letih se čedalje več raziskav osredotoča na spreminjajočo se vlogo (novih) medijev v načinih političnega delovanja mladih oz. v njihovih »repertoarjih sporov« (Tilly, 2006), ki jih je mogoče razumeti kot nabor sredstev za uveljavljanje zahtevkov in za preizpraševanje oblasti. V tem poglavju žal ne bomo analizirali, kako so se v zadnjih desetletjih spremenili sami načini političnega delovanja oz. koliko so družbena omrežja postala način politične participacije in organizacije mladih. Vseeno bomo ta del zaključili s kratko refleksijo in opozorilom, da mora nadaljnje raziskovanje političnosti mladih vključiti tudi raziskovanje »elektronskih repertoarjev sporov« (Rolfe, 2005).

V zadnjem delu pa bomo naslovili vprašanje novih raziskovalnih pristopov in teorij, ki nam lahko v prihodnje omogočajo bolj kompleksno razumevanje gibanj in drugih oblik kolektivne akcije mladih. Tukaj ne ciljamo na aktualne razprave o novih metodoloških pristopih v »soraziskovanju mladih«, ki mlade razumejo kot pomemben vir informacij in rešitev v kolaborativnem raziskovalnem procesu, ne pa zgolj kot predmet oz. problem (prim. Wulf-Andersen idr., 2021). V mislih imamo tako širše teoretske in metodološke dileme v raziskovanju novih oblik kolektivne akcije kot tudi dileme pri razumevanju (nove) politike mladih, demokracije kot take in gibanj. Naslovili bomo paradoks, da smo bili v politologiji in sociologiji priča preporodu raziskovanja novih oblik kolektivne akcije in gibanj, kljub temu pa

ostaja domet klasičnih obravnav še vedno precej omejen. Seznam aberacij je dolg, praviloma pa so glavne pomanjkljivosti v fokusiranju na singularne pojavnosti gibanj in ignoriranje širšega polja, v katerem gibanja delujejo; v proučevanju gibanj v ozkih etastičnih/nacionalnih okvirjih, ki spregleda njihovo transnacionalno dinamiko; ter povsem statičnem raziskovanju gibanj in njihovih glavnih spremenljivk. V obravnava gibanjskih politik so politološke in sociološke teorije veliko pozornosti namenjale posameznim aspektom oz. bolje fazam v ciklu razvoja družbenih gibanj, niso pa se ukvarjale s samo točko iniciacije oziroma prehoda v gibanje, kot tudi ne z ločevanjem posameznih oblik kolektivne akcije.

Kot opozarja Tilly (2004, str. 6–7), smo med gibanja in gibanjske politike posledično uvrščali skoraj vse oblike kolektivnega delovanja, saj nikoli nismo naslovili vprašanja same politične subjektivizacije družbenih gibanj. V tem delu je naša domneva, da *oeuvre* Jacquesa Rancièra ponuja eno ključnih teoretskih osnov za prihodnja raziskovanja mladih in novih gibanjskih politik. Vedno bolj očitno postaja, da bi nov, (meta)teoretski, epistemološki in metodološki pluralizem omogočal širše in poglobljeno razumevanje »nelahke kupčije« med demokracijo in državo. Na drugi strani bi nam heterodoksn in pluralni pristopi pomagali pri preseganju teorij demokracije, ki nevladljivost demokracije še vedno razumejo kot problem, ki ga je treba razrešiti, in ne kot možnost, ki jo gre izkoristiti tako akademsko kot politično. V Rancièrovih delih tako najdemo teoretske in metodološke nastavke, ki sledijo tem spoznanjem in aspiracijam, ob tem pa tudi sistematično konceptualizacijo demokracije, ki nedvomno govori mladim tukaj in zdaj.

KAKO (PRE)MISLITI DEMOKRACIJO?

Čeprav je družboslovje v zadnjih letih namenjalo veliko pozornosti vprašanju mladih in njihovi vlogi pri krepitvi demokracije, so raziskave praviloma sledile že sprejetim konceptualizacijam demokracije. Kakor opozarja Francesca Polletta (2002, str. vii), je demokracija nadvse

izmuzljiv koncept, težavnost njenega proučevanja pa se s časom samo še povečuje, saj se z inflacijo rabe besede demokracija izgublja njena vsebina. Ne preseneča, da Finley (1999, str. 15) celo sklene, da je – zaradi vseh semantičnih sprememb in zlorab – demokracija kot koncept razvrednotena do točke analitične neuporabnosti. Demokracija je torej postala prazen označevalec, ki lahko raziskovalcem pomeni preveč stvari. A pravi problemi v raziskovanju demokracije se s tem pravzaprav šele začnejo.

Že bežen pregled glavnih teoretskih obravnav demokracije v zadnjih desetletjih namreč razkriva, da gre skupni imenovalc na prvi pogled heterogenih in medsebojno izključujočih se razlag iskati v politični agorafobiji (Dupuis-Déri, 2018) oz. predstavah demokracije, ki kooptirajo besedo, a hkrati zavračajo njeno vsebino. Za fasado demokratičnega formalizma se v resnici skriva strah pred množicami, zato je takšna nujno depolitizirana demokracija zreducirana na nabor administrativnih tehnologij, ki so utemeljene na konsenzu in zanikanju političnih razlik, njen nujni rezultat pa je seveda upad politične aktivnosti, ne pa tudi povsem ekonomskega angažmaja državljanov-potrošnikov. Kaj s tem mislimo? V mislih imamo vrsto makropolitčnih transformacij, s katerimi se je v zahodnih liberalnih demokracijah sprožil proces prenašanja odločanja na povsem nove akterje, ki so brez političnega nadzora in odgovornosti. Gre za prefinjene procese, ki z ekonomizacijo vsakdanjega življenja in predvsem teološko-moralnimi razlagami vodijo do novih in še nedetektiranih procesov naturalizacije političnega. Če k temu dodamo še krizo interesnega in političnega predstavništva (torej krizo političnih strank in sindikatov), procese prekarizacije in stopnje brezposelnosti mladih, potem vidimo, da se pred nami izrisuje povsem nov politični teren (Cammaerts idr., 2016).

Wallerstein (2002) si je povsem upravičeno zastavil vprašanje: kako je sploh mogoče, da je demokracija s svojimi radikalnimi aspiracijami danes postala splošno sprejet slogan, ki je brez prave vsebine? Wallersteinovo retorično vprašanje je dober opomin, da je v aktualnih razpravah o demokraciji mogoče razbrati povsem ločene pristope k njeni obravnavi.

Rancière (2014, str. 53) opozarja, da razumevanje demokracije dodatno otežuje dejstvo, da se v aktualnih razpravah predstavniška demokracija zdi zgolj kot pleonazem, čeprav je v resnici vedno bila oksimoron. Kaj s tem misli? Da bi razumeli ta paradoks in njegove usodne posledice za naša zamišljanja demokracije, se moramo vrniti do diskrepance med etimološkim izvorom oziroma izvornim pomenom demokracije in njeno rabo danes. Demokracija namreč v resnici nikoli ni pomenila vladavine ljudstva, saj je bila rojena kot beseda, ki je opozarjala na moč ali zmožnost (*krátos*) ljudi (*dēmos*). Če smo natančnejši, je demokracija postala substitut za republikanizem šele v 18. in predvsem 19. stoletju, ko je tudi prevzela današnji pomen – tj. vladavino ljudstva, ki se manifestira skozi politično predstavništvo, volitve in večinskost.

Eden najboljših raziskovalcev atenske demokracije, Josiah Ober, izpostavlja, da je izvorni pomen demokracije radikalno drugačen od njenih republikanskih razlag. Po Oberju (2007a) se δημοκρατία (*dēmos* + *krátos*) od drugih političnih režimov loči že po tem, da nikoli ni bila utemeljena s številkami in kvantitetami (prim. Bensaïd, 2012). Za razliko od monarhije, kjer *monos* kaže na vladavino enega, ali oligarhije, kjer *hoi oligoi* nakazuje vladavino majhne skupine ljudi, *dēmos* v demokraciji pomeni zmožnost vseh. Ober (2007b) trdi, da lahko z natančnejšo obravnavo terminologije ne zavrremo le »učbeniške« definicije demokracije kot vladavine ljudstva, pač pa tudi alternativno, ki demokracijo razume kot peyorativno besedo oziroma svarilo pred silo raje (*hoi polloi*). Izvirni pomen demokracije po Oberju ni nič drugega kot »zmožnost za doseganje stvari v javni sferi« – tj. »opolnomočeni ljudje« in ne zgolj »moč ljudi«. V svoji dekonstrukciji demokracije Ober pokaže na specifičnost *dēmos*, ob tem pa tudi opozarja na specifičnost pripone *krátos*. *Dēmokratia* se namreč od drugih političnih režimov loči tudi po tem, da ji manjka *arkhē* oziroma logika vladanja. Če mon-arhija in olig-arhija jasno kažeta na specifičen režim vladanja, je demo-kracija utemeljena ravno na manku te logike, saj *krátos* pomeni povsem drugačno koncepcijo moči.

Tudi Manin (1997) opozarja, da načela predstavniške vlade ne pomenijo odmika od ideje demokracije le v momentu fizične prisotnosti

oziroma odsotnosti. V resnici gre za globljo diskontinuiteto, ki je hegemonске teorije demokracije ne detektirajo – tj. gre za samo razumevanje politične skupnosti in upravičenosti do vpisovanja v politični proces. Manin sklēne, da razlika med »predstavniškim« oziroma »republikanskim« in »direktnim« modelom ni v številu sodelujočih v političnem odločanju, pač pa v metodi njihove izbire. Predstavniški sistemi tako niso »predstavniški« zaradi majhnega števila vladajočih v imenu ljudstva, ampak zaradi izbire predstavnikov zgolj prek volitev.

MLADI IN (INFRA)POLITIKA

Tormey (2015) ugotavlja, da je teza o krizi ali celo smrti demokracije odvisna od naše perspektive. Številni razumejo upad članstva v političnih strankah, nezanimanje za institucionalno politiko in predvsem nezaupanje v politično elito kot konture zatona ali celo smrti demokracije.¹ A jasno je, da zaradi krize predstavnštva demokracije danes ni nič manj oziroma ji ne grozi počasen propad. S hegemonске perspektive se v resnici nikoli ni ne videlo ne slišalo subalterne demokracije, ki je danes še kako živa in v dobri kondiciji ravno zaradi mladih. Ob medijsko posredovanih razlagah o apatični in egoistični mladini lahko namreč hitro uokvirimo tudi drugo/drugačno realnost – mlade, ki niso apatični, ampak ne želijo oziroma ne dovolijo, da se v njihovem imenu opravičuje ali realizira nedemokratske politike. Zato mladi svoje politične zahteve uresničujejo neposredno. Praviloma se ne vključujejo v politične stranke, ampak ustanavljajo nove mreže, afinitetne skupine, skupščine in projekte. Ne čakajo na volitve in odločitve politikov, ampak svoje politične aspiracije realizirajo tu in zdaj (prav tam, str. 2).

Za raziskovanje nove političnosti mladih je več kot prikladna raba koncepta infrapolitike Jamesa C. Scotta, vendar z nekaterimi pomembnimi modifikacijami. Po Scottovi terminologiji infrapolitika

1 Finley (1999, str. 11) celo sklēne, da sta »brezbrižnost in nevednost volivcev« glavno odkritje proučevanja zahodnih demokracij.

vključuje »najrazličnejše prikrite oblike odpora, ki si ne upajo govoriti v svojem lastnem imenu« (Scott, 1990, str. 38). Gre torej za strateško obliko odpora, ki jo morajo prevzeti subjekti v pogojih nevarnosti (prav tam, str. 199). Pa vendar Scott dodaja, da lahko v bolj odprtih in demokratičnih pogojih infrapolitika predstavlja tudi »strukturno oporo za vidnejše politično delovanje« (prav tam, str. 58). Tako nam lahko v svojem »mikropolitичnem« smislu koncept infrapolitike pomaga pri izpostavljanju prezrtih ali v najboljšem primeru marginaliziranih vidikov novih politik mladih, ki so »kot infrardeči žarki onstran našega vidnega spektra« (prav tam, str. 201). To ne preseneča, saj za hegemonске teorije politično delovanje pomeni delovanje prek političnih strank in drugih konvencionalnih oblik kolektivnega delovanja, medtem ko so alternativne politične prakse nepomembne in jih zavračajo kot: (1) neorganizirane, nesistematične in individualne; (2) oportunistične in egoistične; (3) brez pravega potenciala/pomena, (4) osredotočene zgolj na prilagoditev v obstoječem sistemu (Scott, 1985, str. 292). Tako lahko na »mikropolitični« ravni z infrapolitiko rešimo »subalterne« vidike novih politik, ki zagotavljajo »pomemben del kulturne in strukturne osnove za vidnejše politično delovanje, na katerega je bila naša pozornost običajno osredotočena« (Scott, 1990, str. 184). Naš predlog na tem mestu je, da moramo pozornost preusmeriti od najvidnejših – in posledično najbolj mediatiziranih – vidikov politike k poskusom raziskovanja demokracije in političnega članstva, ki se nahajajo na »neizmerno velikem političnem terenu ... med mirovanjem in uporom« (prav tam, str. 200).²

Oinas idr. (2018: 3) soglašajo, da je pojem in polje političnega težko definirati, ko raziskujemo politične angažmaje mladih, saj je pogosto

2 Na »makropolitični« ravni pa gre z infrapolitiko razumeti procese proizvodnje prostorsko določenih politik znotraj razpok globalnega kapitalističnega sistema. Infrapolitika kapitalistične svetovne ekonomije opisuje napor odvajanja od sistemskih procesov države in kapitala. Je proces (samo)organiziranja razmeroma avtonomnih in le delno inkorporiranih prostorov, ki posledično vodi v antagonistično razmerje med prebežniškimi prostori in hierarhičnimi organizacijami kapitalistične svetovne ekonomije. Je torej predvidljiv odziv na dolgotrajno logiko izhoda in zavetja, vpisanega v *longue durée* historičnega kapitalizma.

treba preseči razprave o politični participaciji v obstoječih formalnih strukturah. V nedemokratskih pogojih je takšna usmeritev logični rezultat politične nuje, medtem ko je lahko drugje rezultat taktične in strateške izbire, pa tudi strukturnega položaja mladih. Tako ne preseneča, da danes mladi razumejo demokracijo na povsem drugačen način: zanje demokracija ni le niz institucij, določen ustavni režim, vladavina prava (ta je dejansko vedno vladavina specifičnega prava), ampak jo prej razumejo kot samo politično prakso. Lahko bi rekli, da je razumljena, kakor so jo razumeli že stari Grki – kot umetnost skupnega življenja.

V raziskovanju političnosti mladih ravno njen prefigurativni značaj pogosto ostaja nerazumljen. Prefiguracijo lahko opredelimo kot poskus »oblikovanje novega sveta znotraj okov starega« oz. poskus rabe samih metod političnega organiziranja in delovanja, da bi ustvarili prihodnost v sedanjosti ali vsaj do določene mere predvideli in že v sedanjosti manifestirali družbene spremembe, za katere se borimo. Prefigurativna politika pomeni v sedanjosti delovati na načine, na katere bi si želeli delovati v prihodnosti, ali delovati, kakor da se je svet, v katerem si prizadevamo živeti, že uresničil. Je kratek poskus delegitimiranja obstoječega sistema in krepitve njegovih alternativnih oblik od spodaj navzgor. Offe (1985, str. 825) bi dodal, da se prefigurativnost gibanj kaže v novi politični paradigmi, kjer je na prvem mestu sama intrinzična vrednost delovanja in ki politične spremembe posledično veže na revolucijo vsakdanjega življenja.

Koliko so k temu prispevale oz. tovrstno delovanje krepile informacijsko-komunikacijske tehnologije in kakšna je danes vloga družbenih omrežij v političnem delovanju mladih, pa je že drugo vprašanje, ki je onkraj ciljev in obsega tega poglavja. Na tem mestu naj opozorimo, da bi si posebne obravnave zaslužilo vprašanje, kako so mediji pozicionirani v mrežnih povezavah različnih mladinskih iniciativ, kakšne so razlike med mediji, v kolikšni meri se mladi definirajo skozi medijski aktivizem in kakšne so razlike med njimi glede na specifične medijske prakse. Gre torej za raziskovanje tako organizacijskega kot tudi vsebinskega vidika rabe medijev, pri čemer

novejše raziskave (prim. Pajnik idr., 2020) kažejo, da novodobni akterji, predvsem pa mladi, delujejo predvsem iz vzgiba po udejanjanju lastnega »distinktivnega imaginarija«. Ta vključuje alternativne oblike delovanja, kot so horizontalnost, odsotnost voditelja, nereprezentativno delovanje, transnacionalizacija in vpetost v mednarodno okolje, pa tudi intersekcionalnost oz. vsebinsko povezovanje različnih tematik, npr. prekarizacija, solidarizacija z manjšinami, skrb za okolje.

V zadnjih letih se je veliko raziskovalcev (Van de Donk idr., 2004; Garrett, 2006; Loader, 2008; Staggenborg, 2011; Gerbaudo, 2012; Collin, 2015) osredotočalo na spreminjajočo se vlogo (novih) medijev v »repertoarjih sporov« (Tilly, 2006), ki jih družbena gibanja, še posebej pa mladi, uporabljajo za preizpraševanje oblasti. Povedano drugače: ker se »repertoarji sporov« ali načini politične participacije mladih sčasoma razvijajo, bi se morali v nadaljnjem raziskovanju osredotočiti tudi na »elektronske repertoarje sporov« (Rolfe, 2005), pri čemer bi proučili ključno vlogo, ki jo imajo mediji ter nove informacijske in komunikacijske tehnologije za družbena gibanja in njihove strategije – tako na spletu kot offline, navzven in navznoter. Na primer Gerbaudo (2012, str. 15) ugotavlja, da je bila protagonist t. i. »arabske pomladi« kozmopolitska, internetno povezana in IKT večja mladina oz. *shabab-al-Facebook* (Facebook mladina). Čeprav so razprave o vlogi medijev v novih politikah sprva zaznamovala nasprotujoča si branja – tehnološki determinizem proti družbenemu konstruktivizmu – danes mnogi zagovarjajo dialektično stališče, ki pripoznava tako tehnološke kot družbene vidike medijskih praks gibanj. Lahko se strinjamo z oceno Gerbauda, da imajo družbeni mediji pomemben vpliv na najnovejša družbena gibanja in s tem na politični aktivizem mladih, vendar moramo vseeno preseči »twitter fetišizem«, saj so družbeni mediji zgolj dopolnjevali obstoječe oblike srečanj in komuniciranja iz oči v oči, niso pa jih nadomestili.

Seveda ob tem ne gre spregledati dejstva, da lahko komunikacijo na ravni ulice pogosto iniciira in koordinira ravno mladina na družbenih omrežjih in tam tudi vzpostavi stik z »offline« deli družbe. Ob tem je razvoj tehnologij vplival na načine, kako se gibanja med seboj povezujejo

in naslavljajo družbena vprašanja. Če parafraziramo Graeberja, lahko trdimo, da so demokratične prakse mladih sledile horizontalnosti in rizomatičnosti digitalne infrastrukture oz. so bile te imanentni del protiavtoritarnih načel njihovega političnega delovanja:

V progresivnem tisku se ... gibanju nenehno očita, da mu navkljub taktični odličnosti manjka kakršna koli osrednja tematika ali koherentna ideologija ... [Vendar] je to gibanje za reinven-cijo demokracije. Ne nasprotuje organizaciji. Je za ustvarjanje novih oblik organiziranja. Ne manjka mu ideologija. Te nove oblike organiziranja so njegova ideologija. Gre za ustvarjanje in udejanjenje horizontalnih omrežij namesto struktur od zgoraj navzdol, kot so države, stranke ali korporacije; omrežij, temelječih na načelih decentralizirane, nehierarhične konsenzualne demokracije. Nenazadnje si prizadeva biti mnogo več kot to, saj ima za cilj predrugačenje vsakodnevnega življenja kot celote (Graeber, 2004, str. 212).

V ocenjevanju političnih izbir – tako taktičnega kot strateškega delovanja – jih tako vodi nova logika. Če je v preteklosti delovanje in izbire določal premislek o učinkih na druge, potem nove demokratične politike mladih pri njihovih izbirah vodi premislek o učinku nanje same. In to velja tudi za njihove medijske prakse. Namesto medijskega boja proti hegemonski naraciji se zdijo medijske prakse mladih, ki so usmerjene navznoter, najbolj fascinanten vidik njihovega poustvarjenja demokracije. Ker je razumevanje teh procesov svojevrsten teoretski izziv, v naslednjem poglavju sledi kratek rancierovski ekskurz, v katerem bomo naslovlili konceptualizacije politike in demokracije v delih Jacquesa Rancièra, ki ponujajo eno bolj obetavnih teoretskih osnov za nadaljnja raziskovanja mladih in novih gibanjskih politik.

RANCIÈROVSKI EKSKURZ: MLADI, GIBANJE IN OBLIKE KOLEKTIVNEGA DELOVANJA

V dosedanjih obravnavah gibanjskih politik so politološke in sociološke teorije veliko pozornosti namenjale posameznim aspektom oz. bolje

fazam v ciklu razvoja družbenih gibanj – tukaj mislimo tudi na klasične teorije kolektivnega vedenja, relativne deprivacije, mobilizacije virov, strukture političnih možnosti, racionalne izbire, političnega vpliva. Nobena od teh teorij se ne ukvarja s točko iniciacije oziroma prehoda v gibanje, zato med gibanja in gibanjske politike posledično uvrščajo skoraj vse oblike kolektivne akcije. Številna dela o družbenih gibanjih in sodobnem aktivizmu to vprašanje spregledajo oziroma ga, kot priznava Tilly, v svojih refleksijah gibanjskih politik zapostavljajo, saj raziskovanje omejujejo na vprašanje »kako, kje in zakaj običajni ljudje izrekajo kolektivne zahteve do javnih oblasti in drugih nosilcev moči« (Tilly, 2004, str. ix). Tilly tako identificira dilemo politične subjektivizacije družbenih gibanj, ki pa naj bi bila povezana z drugimi »optičnimi izzivi« proučevanja gibanjskih politik:

1. Raziskovalci in aktivisti izraz »družbena gibanja« pogosto širijo na vse oblike kolektivne akcije oz. naslavljanja kolektivnih zahtev skozi organiziran javni angažma.
2. Raziskovalci gibanje in kolektivno delovanje pogosto zamenjujejo z organizacijami in mrežami, ki podpirajo ukrepe, ali celo menijo, da organizacije in mreže, ki izrekajo podporo, konstituirajo gibanje.
3. Raziskovalci gibanja pogosto nivelirajo na singularnega akterja, s čimer zakrijejo oziroma spregledajo kontingenčnost gibanj in njihovo pluralnost (prav tam, str. 6–7).

Proučevanje (mladinskih) gibanj in drugih oblik kolektivne akcije pa je izziv zaradi same dileme, kdaj sploh lahko govorimo o gibanjih in kdaj o drugih oblikah kolektivnega delovanja. Kdaj in kako se »množica« oz. »multituda« preobrazi v »gibanje«? S katere pozicije je sploh možno misliti ta prehod? V čem se gibanje loči od drugih oblik kolektivne akcije? Pri mišljenju »gibanjskega postajanja«, ki presega gornje omejitve oz. »miopijo vidnega«, lahko izhajamo iz Jacquesa Rancièra, ki identificira razlike med politično subjektiviteto

dēmos in *ochlos* ter lahko predstavlja tudi možno demarkacijo med družbenim gibanjem in drugimi oblikami kolektivnega delovanja. Po Rancièru namreč *dēmos* ni in ne more postati singularen subjekt, zato ima za razliko od *ochlos* oz. množstva posameznikov v iluziji totalitete Enega tudi sposobnost denaturalizacije obstoječega, torej njegovega spreminjanja. Zanj je *dēmos* politično ime »dela brez deleža«, ki (še) ne šteje. *Dēmos* je namreč vedno več ali manj, kot je, saj v politični skupnosti vedno obstaja ta »del brez deleža«, ki si lahko »prisodi kot njemu lasten delež enakosti, ki pripada vsem« (2005, str. 24). *Dēmos* ni niti vsota socialnih partnerjev niti zbir vseh razlik, pač pa ravno nasprotno – moč razkritja kontingenčnosti in nepopolnosti tovrstnega štetja partnerjev in zbiranja razlik, saj je ljudstvo »vedno več in manj, kot je«. Kje gre torej iskati ključno značilnost gibanj?

Iz tega sledi, da se gibanjska politika kot praksa demokracije pojavi z uresničitvijo predpostavke intrinzične enakosti, da delujemo kot subjekti, ki nimajo pravic, ki jih imajo, in imajo pravice, ki jih nimajo. Če rečemo z Rancièrom (2014, str. 49): politika (in s tem političnost mladih) ni niti oblika družbe niti oblika vlade; je ravno to »nevladljivo«, na čemer temelji sleherna oblast. Je vedno onkraj in pod temi formami. Z Rancièrovim branjem lahko gibanja mladih razumemo kot ene izmed tistih redkih primerov politike, ki motijo hegemonski (policijski) red. Rancière namreč priznava, da politika ne obstaja vedno oziroma »je politike malo in je redka« in to le z uresničitvijo predpostavke enakosti.³ Politika, izhajajoča iz aksioma enakosti, razkriva kontingenčnost obstoječega reda, »ker oziroma kadar naravni red pastirskih kraljev, vojskovodij oziroma posestnikov pretrga svoboda, ki udejanja temeljno enakost, na kateri sloni vsak družbeni red« (2005, str. 31). Za Rancièra gibanjska politika tako ne vodi le v le deklasifikacijo reda, ampak tudi v politično subjektivizacijo – tj. pripoznanje političnega obstoja *part des sans-part*. In ravno to se danes čedalje bolj kaže kot glavni cilj novih politik mladih.

3 Rancière razmeji *la politique* in *la police*. Kar običajno razumemo, preiskujemo in preučujemo kot politiko (*la politique*), so prej zelo problematični sistemi distribucije in legitimacije, ki jo imenuje policija (*la police*).

Četudi se je Rancière s teorijami demokracije začel sistematično ukvarjati razmeroma pozno in čeprav v zadnjem času ni ponudil nobenih eksplicitnih razmišljanj o gibanjih, katerih identiteta ali kompozicija temelji predvsem na mladih, je naša domneva na tem mestu vseeno ta, da njegov opus ponuja eno ključnih teoretskih osnov za prihodnje obravnave mladih in njihove političnosti. V njegovih delih nenazadnje najdemo sistematično konceptualizacijo demokracije, ki nedvomno govori mladim tukaj in zdaj:

Politika obstaja, ker tisti, ki nimajo pravice biti šteti kot govoreča bitja, dosežejo, da so kot taki šteti, in vzpostavljajo skupnost tako, da naredijo skupno krivico, ki ni nič drugega kot sama konfrontacija, protislovje dveh svetov v enem samem svetu: med svetom, v katerem so, in tistim, v katerem niso, med svetom, kjer je nekaj »med« njimi in tistimi, kateri jih sploh ne pripoznajo kot govoreča bitja, ki štejejo, in svetom, kjer ni ničesar (Rancière, 2005, str. 42).⁴

ZAKLJUČEK

V svojem magistralnem delu *The Life and Death of Democracy* John Keane (2009) ugotavlja, da smo priča paradoksalnim in kontradiktornim procesom, ki vodijo v povsem nove modalitete demokracije. Makropolitичne transformacije, s katerimi se je v zahodnih liberalnih demokracijah sprožil proces prenašanja odločanja na povsem nove akterje, predvsem pa razvoj novih tehnoloških možnosti vplivanja na politični proces (Keane govori o t. i. *power-monitoring* napravah), so vodili do vznika »opazovalne demokracije« (*monitory democracy*). »Opazovalna demokracija« ni pomenila le povsem novih načinov politične participacije in dinamike političnih procesov, pač pa so se z razvojem in medsebojnim oplajanjem demokratičnih idej in praks v preteklih desetletjih spremenili tudi jezik, institucije in normativni ideali demokracije. Stari kriteriji, kot na primer suverena država,

4 Lasten popravek slovenskega prevoda.

strankarski pluralizem, volitve, tržno gospodarstvo itn., so v tej luči kmalu postale precej zastarele kategorije.

Tudi zato so nove demokratične prakse in ideje pogosto (pre) izmumljive za stare teorije, metode in epistemologije. Rezultat je svojevrstna »miopija vidnega« (Melucci, 1989, str. 44), ko se sodobno družboslovje ukvarja zgolj in samo z vidnimi in že znanimi političnimi subjektivitetami in praksami, povsem neopažene pa ostanejo nove ali alternativne. Do podobnih zaključkov pride v analizi stanja politične znanosti tudi Newman, ki trdi, da je bila politična teorija v zadnjih desetletjih zreducirana na zaznavanje in ukvarjanje z zgolj »vidnimi, reprezentativnimi identitetami, ki so locirane v ontološkem polju, organiziranim s strani suverene oblasti; ukvarja se s tem, kako smo vladani, z normativnimi načeli ali konstitutivnimi logikami, na katerih je osnovana politična moč« (Newman, 2014, str. 94). Zato je nujen alternativni teoretični in metodološki arzenal za raziskovanje novega političnega terena, ki med drugim seli »politični odnos stran od države in njenih formalnih reprezentativnih struktur k avtonomnim gibanjem, ki jo vse bolj presegajo« (prav tam, str. 93).

Čedalje bolj jasno postaja, da v aktualnih razpravah o stanju in perspektivah demokracije potrebujemo »novo mišljenje« oz. nov pristop, ki bo gradil na novi slovnici, metaforah, perspektivah, teorijah in samih metodah. Zato smo v poglavju izhajali iz teze, da moramo nove politike mladih razumeti kot svojevrstne subalterne politike, ki jih je treba šele dekodirati (prim. Keane, 2015; Scott, 2013). Zato smo ob premisleku o novih raziskovalnih pristopih in teorijah, ki nam lahko v prihodnje omogočajo bolj kompleksno razumevanje gibanj in drugih oblik kolektivne akcije mladih, opozorili na *oeuvre* Jacquesa Rancièra. Nove demokratične prakse, forme in ideje, ki jih praviloma izumljajo mladi, so namreč s pozicij hegemonskih teorij praviloma nevidne, v najboljšem primeru pa se kažejo zgolj kot neartikulirano in samoreferenčno nastopaštvo. Odveč je izpostavljati arbitrarnost in nevarnost tovrstnih diskvalifikacij novih politik mladih. Te niso problematične le v akademskem smislu oziroma zaradi utrjevanja hegemonске raziskovalne paradigme, ki posledično oža kronotop

raziskovanja demokracije. Problem je veliko večji in usodnejši od diskvalifikacij v akademskih razpravah, ideološkega vpliva na mlajše generacije, branjenja in ožanja raziskovalnega polja itn. Tovrstni poskusi marginalizacije nove političnosti imajo namreč tudi pomembne politične posledice, ko se z njimi briše zgodovina demokracije, izkrivlja njena sedanost in žal zamejuje njena vizija (drugačne) prihodnosti.

LITERATURA

- Bensaïd, D. (2012). Permanent Scandal. V G. Agamben, A. Badiou, D. Bensaïd, W. Brown, J. L. Nancy, J. Ranciere, K. Ross in S. Žižek (ur.), *Democracy in What State?* (str. 16–43). Columbia University Press.
- Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S. in Anstead, N. (2016). *Youth Participation in Democratic Life: Stories of Hope and Disillusion*. Palgrave Macmillan.
- Collin, P. (2015). *Young citizens and political participation in a digital society: Addressing the democratic disconnect*. Springer.
- Dupuis-Déri, F. (2018). Who's Afraid of the People? The Debate between Political Agoraphobia and Political Agoraphilia. *Global Discourse*, 8(2), 238–256.
- Finley, Moses I. (1999). *Antična in moderna demokracija*. Založba Krtina.
- Garrett, R. K. (2006). Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. *Information, Communication and Society*, 9(2), 202–224.
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the streets: Social media and contemporary activism*. Pluto Press.
- Gide, A. (1892). *Le Traité du Narcisse (Théorie du symbole)*. Librairie de l'Art indépendant.
- Graeber, D. (2004). The New Anarchists. V T. Mertes (ur.), *A Movement of Movements, Is Another World Really Possible?* (str. 202–205). Verso.
- Graeber, D. (2013). *The Democracy Project: A History, a Crisis, a Movement*. Allen Lane.
- Keane, J. (2009). *The Life and Death of Democracy*. W. W. Norton & Company.
- Keane, J. (2015). New Thinking. V B. Isakhan in S. Stockwell (ur.), *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-history to Future Possibilities* (str. 513–524). Edinburgh University Press.

- Loader, B. D. (2008). Social Movements and New Media. *Sociology Compass*, 2(6), 1920–1933.
- Manin, B. (1997). *The principles of representative government*. Cambridge University Press.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Hutchinson Radius.
- Newman, S. (2014). Occupy and Autonomous Political Life. V A. Kioupkiolis in G. Katsambekis (ur.), *Radical Democracy and Collective Movements Today: The Biopolitics of the Multitude versus the Hegemony of the People* (str. 93–109). Routledge.
- Ober, J. (2007a). The original meaning of “democracy”: Capacity to do things, not majority rule. *Princeton/Stanford Working Papers in Classics Paper 090704*. Princeton University.
- Ober, J. (2007b). “I Besieged That Man”: Democracy’s Revolutionary Start. V K. A. Raaflaub, J. Ober in R. W. Wallace (ur.), *Origins of Democracy in Ancient Greece* (str. 83–104). University of California Press.
- Offe, C. (1985). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 52(4), 817–868.
- Oinas, E., Onodera, H., & Suurpää, L. (2018). *What politics?: Youth and political engagement in Africa*. Brill.
- Pajnik, M., Vodovnik, Ž., Humer, Ž. in Mance, B. (2020). The Shape of Feminism to Come: The Networked Politics of Feminist and LGBT Movements in Slovenia. *Southeastern Europe*. 44(3), 343–365.
- Polletta, F. (2002). *Freedom is an Endless Meeting: Democracy in American Social Movements*. University of Chicago Press.
- Rancière, J. (2005). *Nerazumevanje: Politika in filozofija*. Založba ZRC.
- Rancière, J. (2014). *Hatred of Democracy*. Verso.
- Rolfe, B. (2005). Building and Electronic Repertoire of Contention. *Social Movement Studies*, 4(1), 65–74.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak, Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcript*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (2013). *Decoding Subaltern Politics: Ideology, Disguise, and Resistance in Agrarian Politics*. Routledge.
- Staggenborg, S. (2011). *Social Movements*. Oxford University Press.

- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press.
- Tilly, C. (2004). *Social Movements 1768–2004*. Paradigm Publishers.
- Tilly, C. (2006). *Regimes and Repertoires*. University of Chicago Press.
- Tormey, S. (2015). *The End of Representative Politics*. Polity.
- Van de Donk, W., Loader, B. D., Nixon, P. G. in Rucht, D. (2004). *Cyberprotest: New Media, Citizens and Social Movements*. Routledge.
- Wallerstein, I. (2002). Democracy, Capitalism, and Transformation. V O. Enwezor (ur.), *Democracy Unrealized: Documenta 11, Platform 1* (str. 97–110). Documenta.
- Wulf-Andersen, T., Follesø, R. in Olsen, T. (ur.) (2021). *Involving Methods in Youth Research: Reflections on Participation and Power*. Palgrave Macmillan.

3

MLADI IN DRŽAVLJANSTVO

Marinko Banjac

UVOD

Čeprav je v znanstveni literaturi na področju študij mladih (glej Furlong, 2016) že dolgo prepoznano, da je koncept mladine problematičen v smislu njegovega končnega pomena, pa je kljub temu še vedno zelo široko razširjeno in utrjeno prepričanje, da gre predvsem za obdobje med otroštvom in odraslostjo. Toda Jones (2009) pokaže, da je terminologija, povezana z mladino, razvijajoča se v kontekstu historičnih družbenopolitičnih sprememb in sprememb v okviru raznolikih znanstvenih disciplin, ki se ukvarjajo z mladimi in producirajo vednost o njih. Nadalje, ne glede na to, kako skušamo misliti mladino – kot obdobje življenja, posameznike in posameznice, (sub) kulturo, starostno kategorijo ipd. –, je to vedno posredno ali neposredno navezano na vprašanje identitete (Côté, 2009; Best, 2011). Pri tem ostaja državljanstvo¹ eden ključnih okvirov formacije (politične)

1 Državljanstvo je eden od najbolj preizpraševanih konceptov v družboslovju in posebej v politični znanosti z množico raziskav, ki preučujejo njegove kompleksne formacije, izraze, politike in prakse (Heater, 2004; Isin, 2002). Kratko ga samostojno naslovimo v prvem delu naslednjega poglavja.

identitete mladih, kar je med drugim vidno tudi v formalnih ureditvah izobraževalnega sistema v mnogih državah, kjer je državljanska vzgoja oziroma izobraževanje za državljanstvo del kurikula. To nikakor ne pomeni, da so mladi priučeni in posledično vidijo sebe najprej kot nosilce državljanstva, vendar pokaže, da je državljanstvo, sploh v kolikor ga naslavljamo in razumemo preko njegovih heterogenih pojavnosti in praks, pomemben vidik razumevanja mladih kot specifične kolektivitete. S tem smo že nakazali, da želimo v pričujočem prispevku kritično nasloviti in tudi preseči prevladujoče konvencionalno liberalno razumevanje državljanstva kot pravnega statusa, s katerim posameznik ali posameznica pridobi določene pravice in dolžnosti znotraj reda specifične države (Schuck, 2002). V razmerju s konceptom mladine bomo pri premisleku državljanstva izhajali iz njegove široke zastavitve kot raznolikih oblik artikulacije prepoznavanja (samih sebe in drugih) in občutka pripadnosti družbam na različnih nivojih (lokalno, nacionalno, nadnacionalno, globalno) ter dejavnega vključevanja v življenje politične skupnosti kot osrednji dimenziji tega, kaj pomeni biti in delovati kot državljan.

V prvem delu prispevka bomo opravili oris osrednjih pristopov in konceptualizacij državljanstva mladih, pri čemer te temeljijo na oziroma izhajajo iz raznolikih razumevanj razmerja državljanstvo – mladi, vse od esencialističnih in univerzalističnih do bolj kritičnih pogledov na to razmerje. Poleg relativno jasnih, vendar širokih sklopov znanstvenih (raz)umevanj razmerja državljanstvo – mladi, ki jih bomo poimenovali (1) pristop državljan v nastajanju; (2) procesni pristop in (3) kritični pristop, bomo konceptualizacije osmišljali tudi prek vprašanja praks in delovanj ter identitet in družbenega pozicioniranja mladih. V drugem delu prispevka bomo orisali nekatere ključne raziskave in študije na področju državljanstva mladih, pri čemer se bomo omejili predvsem na sodobne znanstvene prispevke. Izpostaviti moramo, da bo ta pregled omejen, saj osrednji namen predstavitve ni zajeti čim večje število študij in raziskav, temveč pokazati, na kakšne načine so prej omenjeni pristopi k razmerju državljanstvo – mladi operacionalizirani in uporabljeni v konkretnih motrenjih specifičnih družbeno-političnih ureditev in

praks, povezanih z državljanstvom mladih. V tretjem delu prispevka pa bomo prek foucaultovskega aparata prikazali možen alternativni pogled na to razmerje, predvsem v kontekstu osvetljevanja razmerij moči, neoliberalne ureditve in načinov izvajanja oblasti, znotraj katerih so mladi državljani percipirani, upravljani in strukturirani v smislu njihovega možnega (državljskega) delovanja oziroma participacije.

MLADI IN DRŽAVLJANSTVO: OSREDNJI PRISTOPI IN KONCEPTUALIZACIJE

Državljanstvo je izjemno dinamičen koncept (Dahrendorf, 1974), vendar prevladujoča razumevanja temeljijo oziroma izhajajo iz dveh ključnih predpostavk. Prvič, državljanstvo je pravni status, in drugič, pomen državljanstva zajema normativne koncepcije družbenega pripadanja, enakosti in vključenosti ter iz njih izhaja. V povezavi z obojim je že najbolj prepoznan avtor na področju teoretizacije državljanstva Marshall (1950) izpostavil, da državljanstvo v svojem bistvu temelji na ideji državljskih pravic, ki naj bi služile izenačevanju posameznikov prek podeljenega statusa, kar jim omogoči delovanje in sodelovanje v skupnosti ter daje občutek skupnega in skupnosti. Kot smo že poudarili v uvodu, je liberalizem kot prevladujoča ideologija državljanstva slednjega v osnovi artikuliral prek ideje egalitarnosti in univerzalnosti tega statusa. Toda obenem je bilo državljanstvo od osemnajstega stoletja naprej tesno vezano na politično formo nacionalne države in je zato v praksi delovalo kot »močno orodje družbenega izključevanja« (Brubaker, 1992, str. 23). V tem kontekstu je znotraj državljanstva vedno temeljna dilema med zamišljeno univerzalno enakostjo individuumov in partikularizmom, ki zahteva postavljanje meja znotraj – zunaj in vzpostavljanje identitet, ki so vedno relacijske (Jenkins, 2004). Nadaljnja dilema je med pasivnim ali zasebnim državljanom in aktivnim ali javnim državljanstvom (v smislu lokalnega participativnega delovanja ali institucij), ki vključuje politični angažma od spodaj navzgor (Kakabadse in Kakabadse, 2009). Vse te dileme so osrednje tudi v premislekih razmerja mladi – državljanstvo. Prav zato,

ker ne obstajajo ne enoznačni odgovori na te temeljne dileme ne enotno razumevanje tega, kaj oziroma kdo sploh so mladi, so posledično tudi perspektive glede razmerja mladi – državljanstvo raznolike.

Mladi kot državljani v nastajanju

Gledano historično in tudi danes je morda najbolj prevladujoče okvirjanje mladine kot državljanov v nastajanju« (Marshall, 1950, str. 25). Iz te perspektive je državljanstvo mladih razumljeno in predočano kot določen nabor veščin, ki ga mladi še nimajo oziroma so v procesu njegovega pridobivanja, pri čemer jim ta znanja in veščine posredujejo predvsem sodobne, na državo vezane institucije, primarno vzgojno-izobraževalne. Poleg tega seveda pomembno vlogo igra tudi družina kot ključen socializacijski okvir, ki poleg družbenih posreduje tudi primarne in sekundarne politične veščine, norme in vzorce delovanja. Institucije (izobraževalne, družina) v okviru te perspektive zasedajo pomembno mesto zato, ker so razumljene kot osrednji okviri posredovanja vednosti in praks učečim se mladim posameznikom, kako naj v družbi delujejo kot »dobri« državljanji (Torney-Purta idr., 2001). Znotraj te perspektive so mladi razumljeni kot subjekti, ki so v procesu opolnomočenja, kar med drugim zajema na primer usvojitev znanja o tem, kako deluje (državna) oblast, kako lahko sami politično (so)delujejo ipd. Osrednji cilj je mladim zagotoviti državljansko izobraževanje, prek katerega pridobivajo državljanske kompetence, s čimer bodo lahko (v prihodnosti) postali nosilci razvoja družb, v katerih delujejo. Vidimo, da je ta perspektiva osredotočena na »branje« mladih kot zaznamovanih z deficitom (v znanju, veščinah, ...), vendar je znotraj te perspektive možno zaslediti tudi paradigmo obravnave mladih kot »priložnosti«. Ta paradigma je precej razširjena in jo na primer uporablja tudi Evropska unija (Olsson idr., 2011), ki mlade naslavlja kot prihodnost in ključno kolektiviteto, na kateri sloni usoda evropskega povezovanja. Ta perspektiva mladih kot priložnosti za (boljšo) prihodnost, je povsem potopljena v perspektivo mladih kot državljanov v nastajanju, saj ravno tako predpostavlja, da je treba gojiti in krepiti znanja, veščine in delovanje mladih, da bodo

opolnomočene odrasle osebe v prihodnosti prispevale k dobrobiti in razvoju (evropskih) družb.²

Procesni pristop k razmerju mladi – državljanstvo

Ta perspektiva izhaja iz razumevanja državljanstva kot procesa (Smith idr., 2007). Ravno v tem se razlikuje od predhodno orisanega pristopa mladih kot državljanov v nastajanju, saj državljanstva ne vzame kot končni cilj, temveč kot stalno in spreminjajočo se sfero aktivnosti in procesov. Gre za pristop k razumevanju mladih kot že (politično) aktivnih posameznikov in se torej v veliki meri nanaša na načine, na katere se mladi posamezniki – državljani – vpenjajo v raznolike družbene prakse. Ta perspektiva mladinskega državljanstva torej ne izhaja iz temeljne teoretične predpostavke, da je državljanstvo status ter obenem posedovanje določenih znanj in delovanj, s čimer je ta perspektiva bolj vključujoča. Mladi državljani so percipirani kot aktivni posamezniki, ki opredeljujejo in pripenjajo pomen lastnim praksam, konstruirajo svoje razumevanje, kaj pomeni biti državljan v določenem družbenopolitičnem in kulturnem okviru. V tem smislu je ta perspektiva bolj fleksibilna v luči prepoznavanja univerzalizma državljanstva (pravice, dolžnosti), vendar vedno s poudarkom na kontekstu specifik družbenih in političnih procesov, znotraj katerih obstojijo zahteve in prakse, povezane z državljanstvom. Fraser (2005) v tem oziru pojasnjuje, da je fleksibilnost subjektov – tudi mladih posameznikov in kolektivitet – navezana na družbenopolitične procese, kjer imajo možnost vzpostavljanja, definiranja, pogajanja in konstruiranja lastnih okvirov državljanosti kot stalnih praks naslavljanja (morebitnih) izključevanj, nepravilnosti ipd., česar predhodno opredeljen pristop ne dopušča oziroma ne konceptualizira. Znotraj procesnega

2 Rezoniranje mladih kot priložnosti (in na drugi strani kot stalno podvrženih »tveganjem«) je tudi del sodobnih načinov (neo)liberalnega izvajanja oblasti. Opolnomočenje mladih v smislu pridobivanja takšnih znanj in veščin, da bodo dobri, odgovorni in zaposljivi državljani ter da bodo hkrati in s tem prispevali k razvoju celotne družbe, je dandanes potopljeno v ekonomsko oblastno racionalnost. Bolj podrobno in prek foucaultovske perspektive governmentálnosti naslovimo v zadnjem delu prispevka.

pristopa, ki mu sledita tudi Lawy in Biesta (2006; Crick, 2004; glej tudi Crick in Heater, 1977), državljanstvo mladih ni le kategorija ali (pravno-formalno kodificiran) status, temveč inkluziven in relacijski koncept, ki predpostavlja širok okvir osvetljevanja tega, kaj pomeni biti (mlad) državljan. Zajema in zaobsega probleme in vprašanja, povezana s kulturo in identiteto, hkrati pa te procese artikulira kot stalno spreminjajoče se v sodobnem svetu.

Kritični pristop

Tretji pristop k razumevanju razmerja mladine in državljanstva je kritični pristop, saj mladih izhodiščno ne razume in naslavlja le kot pasivnih nosilcev statusa in državljanskih kompetenc niti ne kot »zgolj« aktivnih posameznikov, reflektirajočih in prilagajajočih se družbeno-političnim okoliščinam, temveč kot aktivistične državljane, katerih cilji so pogosto upor proti dominantnim diskurzom in predsodkom v vsakodnevem življenju ter aktivizem v smeri transformacije ali subverzije hegemonskih političnih praks in institucij. Kot pravijo Ginwright, Cammarota in Noguera (2005), je mladino treba prepoznati kot akterje, ki imajo potencial delovati in torej imeti vlogo v transformaciji pogojev skupnosti, v katerih živijo. Na ta način taka koncepcija mlade rezonira kot proaktivne, pogosto avtonomne posameznike ne le neposredno v skupnostih, v katerih živijo, temveč tudi v ožjih pedagoških procesih. S tem mehanizmi spodbujanja aktivnega državljanstva mladih državljanska vzgoja ni v prevladujoči formi, ki od posameznika zahteva prevzemanje prevladujočih vednosti in praks, temveč so strategije usmerjene v spodbujanje mladih, da najdejo lastne načine, kako predstavljati svoje probleme, kako naslavljati specifične zahteve in kako iskati rešitve skozi (radikalni ali transformativni) aktivizem. Takšen kritičen pristop je zelo jasno artikuliran skozi kritično pedagogiko (McLaren in Kincheloe, 2007; McLaren in Lankshear, 1994), ki prepoznava relevantnost razmerij moči, hierarhij in izključevanj v sodobnih družbah ter mlade (vključno z marginaliziranimi) v tem kontekstu konceptualizira kot progresivno kolektiviteto, ki je

sposobna uresničevati strukturne spremembe v družbi ter krepiti bolj enakopravno in pravično skupnost.

Kot lahko vidimo iz predstavljenih perspektiv razmerja mladina – državljanstvo, je eno od ključnih vozlišč vprašanje aktivnosti mladih, torej mladine kot akterja. Državljanstvo mladih je v tem kontekstu lahko razumljeno kot cilj, kjer so mladi bolj kot ne pasivno podvrženi transformaciji prek izobraževanja v odgovorne odrasle državljane specifične države ali politične skupnosti (na primer tudi EU), v kateri bodo odgovorno delovali in prispevali k njenemu razvoju. Lahko je razumljeno kot koncept, navezan na državljansko participacijo v smislu mladih aktivnih posameznikov, ki so senzibilni glede družbenih procesov in se nanje neprestano odzivajo. Lahko pa je razumljeno kot aktivizem kritičnih mladih kot posameznikov in kolektivitete, ki želijo naslavljati hierarhizacije, opresivne prakse in izključevanja ter s tem iskati alternativne ureditve in subvertirati ali odpravljati obstoječe nepravilnosti.

S tem prepoznavamo, da so mladi kot akter raznoliko konceptualizirani, saj jim je aktivnost v nekaterih pristopih (npr. mladi kot državljani v nastajanju) odtegnjeno in so primarno razumljeni kot pasivni subjekti (Lesko, 2012), po drugi strani pa nekateri pristopi (npr. kritični) poudarjajo prav kapaciteto mladih delovanja v družbeno-političnih, ekonomskih in kulturnih konstelacijah. Pomembno je izpostaviti, da akterstvo ne sugerira le sposobnosti delovanja, temveč delovanje na način, da je subjekt pri delovanju prepoznan in terja tudi odgovore drugih. Ta vidik je pomemben, ker državljanstvo mladih naslavlja prek vprašanja, ali je neka subjektiviteta akter ali ne glede na angažiranost, pri čemer mora slednja imeti nek vpliv na procese, institucije ali druge akterje. Vendar Biesta in Tedder (2016) opozarjata nadalje, da biti akter ne pomeni le imeti vpliv na nekaj ali nekoga, temveč tudi sposobnost imeti nadzor nad lastnim življenjem ali procesi v njem. Državljanstvo mladih v tem smislu nosi različne konotacije v okviru različnih perspektiv. Kot že rečeno, perspektiva državljani v nastajanju ponuja razumevanje mladih kot pasiviziranih, neopolnomočenih in

ujetih v procese formiranja lastne subjektivitete, vse dokler ne prejmejo toliko znanja in veščin, da so sposobni biti aktiven del družbe. Po drugi strani pa sta procesna in kritična perspektiva bolj usmerjeni v dojetanje mladih kot akterjev s sposobnostjo zgrabiti fenomene in procese okoli sebe ter nanje tudi neposredno vplivati. Pogoji mladih kot državljanov-akterjev je v tej luči treba razumevati kot neprestano igro med posamezniki, kolektivitetami in konteksti.

Poleg vprašanja mladih kot akterjev je treba v kontekstu razumevanja razmerja mladi-državljanstvo nujno naslavljati vprašanje identitete in pripadanja. Identiteta namreč ni le ideja o sebi, temveč je vedno konstruirana v navezavi na procese družbenih interakcij in občutka pripadanja specifični skupnosti. Sledeč Hallovi definiciji (2011, str. 4–5), identitete niso nikoli enovite, temveč so, sploh v obdobju pozne moderne, vse bolj razdrobljene in razlomljene; nikoli posamezne, ampak množično zgrajene v različnih, pogosto križajočih se in antagonističnih diskurzih, praksah in pozicijah. Posledično identiteta mladih državljanov ni fiksna kategorija; državljske prakse igrajo izjemno pomembno vlogo, toda hkrati so te vloge heterogene v smislu konstrukcije identitet mladih v navezavi na državljanstvo. Toda to obenem ne pomeni, da vse perspektive to heterogenost in fluidnost naslavljajo. Kot smo videli, perspektiva mladih državljanov v nastajanju razume nosilca državljana kot relativno jasno, zamejeno in formalno-pravno definirano kategorijo oziroma identiteto, ki jo morajo mladi posamezniki šele doseči. Po drugi strani pa procesna in kritična perspektiva upoštevatata fluidnost kontekstov, prostorov in razmerij ter s tem tudi fluidnost identitet – na nivoju posameznika in kolektivitet – mladih. Aktivnosti mladih kot državljanov ne pomenijo le vpliva na druge akterje ter upravljanje in reguliranje lastnih kontekstov, temveč pomenijo tudi in hkrati s tem spremenljivost identitet in pripadnosti, ki so pripete na različne kolektivitete na različnih nivojih. Posebej pri mladih državljanih je pomembno prepoznavati, da ti svojih identitet in pripadnosti ne navezujejo le na eno specifično kolektiviteto, temveč pogosto na heterogene ožje in širše skupine v navezavi na lastne okoliščine in kategorije, kot so razred, spol, etnično poreklo,

narodnost, verska pripadnost ipd. S tem razmerje med samoizraznostjo mladih državljanov, njihovo družbeno identiteto in skupnostmi seveda postane kompleksen fenomen.

NEKATERE KLJUČNE (SODOBNE) RAZISKAVE NA PODROČJU MLADIH IN DRŽAVLJANSTVA

V zadnjih dveh desetletjih je koncept državljanstva mladih in državljske angažiranosti pridobil pomen v raziskavah, politiki in praksi (Amnå, 2012). Zanimanje za koncept so spodbudili številni dejavniki, vključno z zaskrbljenostjo glede zaznanega upadanja ravni državljske in politične angažiranosti mladih po vsem svetu in še posebej na Zahodu (Flanagan in Christens, 2011). V prevladujočem diskurzu vztraja prepričanje, da je udeležba državljanov pomembna za delovanje zdrave demokracije, zaradi česar obstaja zaskrbljenost, da bo izključenost mladih iz politične sfere, sistema in odločanja na družbe vplivala negativno. Prav tako je prevladujoče prepričanje, da državljska angažiranost mladih prispeva k njihovem osebemu razvoju in spodbujanju njihove blaginje (Shaw idr., 2014).

Medtem ko znanstvena literatura v navezavi na pravkar izpostavljene percepcije in prepričanja sicer ponuja številne definicije državljanstva mladih in/ali državljske participacije (Zaff idr., 2010; Amnå, 2012; Lister, 2007), pa Združeni narodi (2016) v svojem poročilu študije mladinske državljske participacije navajajo nekatere vidnejše oblike, kot so podpora skupnosti in prostovoljstvo; zagovorništvo in kampanje; medijska produkcija mladih; socialno podjetništvo. Tudi omenjeno poročilo izpostavlja, da državljska participacija ni nevtralen koncept, temveč obsega različne perspektive, ki obkrožajo odnose med posameznikom, skupnostjo in širšo družbo. To pomeni, da glede koncepta državljske angažiranosti obstajajo različni diskurzi, ki odražajo splošne predpostavke o mladih v družbi in naravi mladih samih. V tem kontekstu je smiselno opraviti pregled teoretizacij, študij in raziskav, ki na različne načine izhodiščno mislijo državljanstvo mladih in njihov (politični) angažma ter obenem pokažejo, kakšne

diskurzi in konkretne prakse lahko identificiramo v sodobnih (predvsem demokratičnih) kontekstih. V tej luči v nadaljevanju v naslednjih treh razdelkih pokažemo raziskave in študije, ki na raznolike načine naslavljajo identitete in delovanja mladih državljanov.

Študije na področju državljske vzgoje mladih: državljanji v nastajanju

Že več kot desetletje nazaj je Ichilov (1998) ugotavljal, da je državljska vzgoja stalna topika v mnogih državah – predvsem kot okvir, znotraj katerega se išče rešitve, kako bolje pripraviti mlade na izzive in negotovosti življenja v hitro spreminjajočem se svetu. Obenem je treba takoj opozoriti, da državljska vzgoja seveda ni nov fenomen, temveč je skozi zgodovino imela različne forme, ključno vlogo pa je pridobila v kontekstu vzpostavljanja nacionalnih držav, kar v svoji zgodovinski študiji državljske vzgoje pokaže Heater (2003). Študija pokaže, da je bilo državljanstvo skozi zgodovino primarno predvsem pravni in politični status, ki ga je država (politična entiteta) podelila posamezniku, in vez lojalnosti, ki naj bi jo posameznik dolgoval državi. Državljska vzgoja je zato posameznika – prek izobraževalnih institucij primarno mlade – skušala uvesti v ta status in utrditi to vez. Tudi danes je, kot pokaže zbornik prispevkov glede sodobnih dilem in sistematizacij državljske vzgoje (Hahn idr., 2008), ključna vloga slednje prav prenos znanj in veščin, pa tudi razumevanj pravic in dolžnosti, ki jih prinaša status državljanstva.

V sodobnem kontekstu je med najpomembnejšimi kontinuiranimi mednarodnimi študijami na področju državljske vzgoje med mladimi IEA-jeva študija ICCS (International Civic and Citizenship Education Study), ki »raziskuje načine, na katere so mladi pripravljene prevzeti svojo vlogo državljanov v svetu, kjer se konteksti demokracije in državljske participacije še naprej spreminjajo« (IEA, 2022). Študija je bila prvič izvedena leta 2009, nato leta 2016, poteka pa tudi v letu 2022. ICCS poroča o znanju učencev in njihovem razumevanju konceptov in vprašanj, povezanih z državljanstvom in državljskim delovanjem, pa tudi o njihovih prepričanjih, stališčih in vedenju v zvezi s tem

področjem. Na ravni Evropske unije prav tako obstaja študija Eurydice – Državljska vzgoja v šolah v Evropi. Nazadnje je bila študija izvedena leta 2017 in ponuja primerjalni pregled nacionalnih politik na področju državljanske vzgoje po Evropi v času, ko se postavljajo vse večje zahteve po sistemih izobraževanja in usposabljanja za spodbujanje tega področja učenja. Osredotoča se na vsebino in organizacijo učnega načrta, metode poučevanja in učenja v razredu in zunaj njega, ocenjevanje učencev ter usposabljanje in podpora učiteljem.

Poleg teh sistematičnih študij je smiselno omeniti tudi študije, ki se ukvarjajo z vprašanjem, ali ter kako in na kakšen način državljanska vzgoja vpliva na mlade in njihovo politično aktivnost (Tonge idr., 2012; Hahn, 1998). V podmeni teh raziskav in premislekov je torej predvsem, ali je državljanska vzgoja kot specifičen okvir smiselna in uspešna, ko govorimo o formiranju mladih državljanov (primarno na nacionalnih ravneh), s čimer te raziskave v veliki meri izhajajo iz perspektive mladih kot državljanov v nastajanju.

Še en vedno pomembnejši okvir državljanske vzgoje je tudi izobraževanje za globalno državljanstvo (Dyrness, 2021). Goren in Yemini (2017) sta opravila celovit pregled empiričnih študij globalne državljanske vzgoje kot nove orientacije dodajanja kurikularnih vsebin za razvoj globalne naravnosti med učečimi se posamezniki, primarno mladimi. Njun pregled je analiziral vzorce sodobnega raziskovanja globalnega državljanstva ter izpostavil teme, ki so vključene v sedanji akademski diskurz in iz njega izključene. Pri tem sta ugotovila, da neposredne prakse globalne državljanske vzgoje zaznamujejo predvsem različni pristopi in orientacije, zaradi česar so posledično tudi študije teh praks raznolike in med seboj, tudi zaradi konceptualnih aparatov, težko primerljive. Vsekakor pa lahko trdimo, da je globalna državljanska vzgoja še en specifičen vidik oziroma okvir pripravljanja in opolno-močenja primarno mladih za (prihodnje) življenje v globalnem svetu.

Mladina kot (politično) aktivni državljan

Če državljanska vzgoja v svojih heterogenih oblikah predpostavlja proces formiranja mladih državljanov, pa vse bolj številne raziskave

opozarjajo na raznolike prakse aktivnega državljanstva mladih. Koncept aktivnega državljanstva se uporablja za označevanje vseh procesov, s katerimi mladi državljani prevzemajo lastništvo nad skupnostjo, v kateri živijo, in prevzemajo odgovornost sodelovanja pri pripravi državljanskih in političnih zadev (Bee, 2017). Smith, Lister in Middleton (2005) pokažejo, da se aktivno državljanstvo sicer običajno osmišlja v kontekstu civilnodruženega in/ali volonterskega dela, vendar je h konceptu mogoče pristopiti tudi v smislu bolj neformalnega političnega delovanja (Flanagan, 2018; glej tudi Pickard, 2019). Široko razumevanje aktivnega državljanstva med mladimi zasledujeta tudi Banaji in Mejias (2020), ki sta zbrala etnografske študije praks aktivnega državljanstva med mladimi v Evropi. S tem urednika in avtorji zbornika pokažejo, kako raznolike so prakse, prek katerih mladi udeležujejo aktivno državljanstvo. Ta zbornik je sicer nastal v okviru projekta CATCH-EyoU (2022), ki je v okviru EU programa Obzorje 2020 trajal med letoma 2015 in 2018, osrednji cilj pa je bil identificirati prakse in dejavnike, ki se nahajajo na različnih ravneh (psihološki, razvojni, makrosocialni in kontekstualni) in ki vplivajo na različne oblike aktivnega sodelovanja mladih v Evropi (Flanagan, 2018). Med slednjimi je prav gotovo v vzponu digitalno državljanstvo mladih kot oblika udeleževanja (politične) participacije prek spletnih orodij in platform. Tudi na tem področju študije (Third idr., 2019) sicer dajejo velik poudarek izobraževanju mladih glede uporabe IKT in z njimi povezanih digitalnih/spletnih orodij, vendar raziskave pokažejo tudi, da med mladimi ne gre le za pridobivanje znanja, temveč tudi za aktivno uporabo spletnih platform in družbenih omrežij v namen izražanja političnih interesov, ciljev, pozicij itd. (Isin in Ruppert, 2020; glej tudi Pickard, 2019).

Poseben koncept, ki je zaznamoval znanstvene študije in raziskave na področju državljanstva mladih, je tudi aktivizem, ki ga je težko opredeliti. Na splošno velja, da vključuje protestne dogodke in akcije, zasledovanje specifičnih ciljev in širjenje informacij za dvig zavesti glede konkretne problematike v specifični družbi. Vidik aktivizma, pri katerem obstajajo nesoglasja, je, ali gre za delovanje za pomoč sebi ali samo za pomoč drugim (Sherrod, 2006). Vse od naslavljanja mladih

kot specifičnega segmenta populacije je bila mladina rezonirana in obravnavana kot tista, ki pogosto zavrača obstoječe stanje in deluje v smeri družbenih sprememb (Flanagan in Bertelsen, 2005). Državljanjski aktivizem mladih je sicer osmišljen v kontekstu številnih aktualnih družbenopolitičnih zadev, kot so na primer okoljevarstvo (tu se pojavlja tudi koncept okoljskega državljanstva mladih) (O'Brien idr., 2018), LGBTQ+ in feminizem (Russell idr., 2010).

V kolikor pogledamo pravkar omenjene družbenopolitične problematike, ki jih mladi aktivno naslavljajo, lahko vidimo, da so pravzaprav povezane z identitetami in oblikami pripadanja. Te študije in teoretizacije aktivnega državljanstva mladih torej izhajajo iz in prepoznavajo mlade kot angažirane posameznike in kolektivitete, ki so vpeti v družbenopolitične procese, se nanje odzivajo ter postavljajo zahteve in izražajo prepričanja, obenem pa prek tega tudi konstruirajo lastno identiteto (Arnot in Swartz, 2012) ter oblike pripadanja različnim entitetam in kolektivnim subjektivitetam.

Mladi kot transformativni državljani

V predhodnem razdelku smo prikazali osmišljanja in študije aktivnega državljanstva mladih, pri čemer so te oblike družbenopolitičnega udejstvovanja v veliki meri prilježne liberalnodemokratskim ureditvam. Znotraj znanstvenih razprav in študij mladine pa je posebna pozornost namenjena tudi participativnim oblikam mladih, ki kritično naslavljajo ter želijo transformirati prevladujoče ekonomske, družbene in politične forme ter procese.

Specifično znanstveno polje, ki naslavlja in konceptualizira subverzivne prakse mladih državljanov in možnosti izobraževanja za njihovo tovrstno delovanje, je kritična pedagogika (Hyslop-Margison in Thayer, 2019; McLaren in Lankshear, 1994; Freire, 1970). Čeprav je ta izjemno heterogena, lahko trdimo, da je njeno izhodišče iskanje in vzpostavljanje kritično-transformativnih pedagogik, katerih cilj je pripeljati študente do kritične zavesti (Freire, 1970). To od učiteljev zahteva, da sprejmejo pedagogiko, ki je v prvi vrsti zasnovana tako, da

študente (in ne nepomembno njihove učitelje) pripelje do spoznanja, da so njihovi svetovni nazori in njihove vrednote družbeno konstruirani. Kritična pedagogika tako pedagoge usmerja v izobraževalne prakse, ki naj bi ustvarjale priložnosti za učence, da razvijejo kritične sposobnosti, in spodbude, da postanejo akterji družbene transformacije znotraj in zunaj šol.

Pomemben prispevek k razumevanju mladinskega aktivizma kot radikalne transformacije predstavlja zbornik *Beyond resistance!: youth activism and community change: new democratic possibilities for practice and policy for America's youth* (Noguera idr., 2006). V njem avtorji opravijo številne teoretizacije in empirične študije oblik upornih praks mladih na raznolikih poljih, vključno z bojem za pravičnost, za večjo enakost, proti rasizmu ipd. Subverzivne prakse berejo v relaciji do specifičnih ekonomskih, političnih in socialnih pogojev, v katerih delujejo, kar seveda vključuje tudi državljanske identitete in forme delovanja. Študije prikažejo, da so mladi agenti sprememb in ne le njihovi subjekti. Še eno pomembno študijo v tem kontekstu je izvedla Sarah Pickard (2019); ta se sicer ukvarja z oblikami (radikalnega) aktivizma mladih v Veliki Britaniji, vendar relevantno pokaže na historične kontekste in sodobne oblike izražanja kritičnih in transformativnih potencialov mladih. Raziskave tovrstnih (radikalnih) antisistemskih delovanj mladih pokažejo, da so ti vključeni v politične boje, prek česar ne naslavljajo le sistema, temveč so boji vezani na njihove življenjske cilje in identitete. Namesto statičnih političnih idealov se te vizije prihodnosti nenehno obnavljajo v aktivističnih praksah ob nastajajočih ekonomskih, družbenih in političnih krizah. Staeheli s kolegi (2013) ob tem prepoznava, da se pri aktivizmu mladih opolnomočenje in njihovo omejevanje, pokornost in disidentstvo križajo pri izvajanju določenih političnih dejanj. Aktivizem mladih državljanov je vedno hoja po robu; drsenje po kontinuumu med liberalni demokraciji konformnim državljanstvom in subverzivnim državljanstvom, pogosto strateško s svojim izvajanjem političnega delovanja.

MLADI IN DRŽAVLJANSTVO V ČASU NEOLIBERALNE UREDITVE

Ob osmišljanju različnih pristopov, teoretizacij in študij državljanstva mladih smo do tega trenutka v prispevku le deloma osvetlili družbeno-politični in ekonomski kontekst, v katerem mladi delujejo in v katerega tudi na raznolike načine intervenirajo. Če želimo razumeti, na kakšen način mladi prevzemajo, sokonstruirajo državljske prakse ter v tem okviru tudi lastne identitete in oblike pripadanja, potem je nujno vsaj na kratko osvetliti prav to vprašanje. Pri tem bomo uporabili foucaultovski koncept governmentalnosti, ki ga lahko beremo na dva načina (Dean, 2010, str. 16–21). Najprej lahko governmentálnost mislimo in uporabljamo kot analitični pristop, v okviru katerega se refleksije osredotočajo na vprašanje, kako in na kakšen način oblast in njeno izvajanje v vseh konkretnih in manj konkretnih oblikah vključuje, spreminja, animira, vodi in naslavlja najrazličnejše reprezentacije ter védnosti glede tistega, kar je cilj oblasti, kar je podvrženo oblasti. Governmentálnost pa je s tem vezana tudi na specifično umevanje novega načina izvajanja oblasti: kot oblastna forma je »sestavljena iz institucij, procedur, analiz, refleksij kalkulacij in taktik, ki omogočajo izvajanje te specifične, vendar kompleksne oblike oblasti, ki ima za svoj cilj populacijo in kot svojo osrednjo formo védnosti politično ekonomijo [...]« (Foucault, 1991, str. 102). Dean (2010, str. 18) v tem kontekstu pravi, da je ena od središčnih tez Foucaulta v njegovem premisleku governmentálnosti predvsem delovanje oblasti kot upravljanje delovanja (*conduct of conduct*), torej za poskuse oblikovanja obnašanja posameznikov glede na specifične zbirne norm in vrednot ter v namen raznolikih ciljev – z vsaj določenim sodelovanjem posameznikov kot delov populacije. Kot pravijo Bröckling, Krasmann in Lemke (2011), je tak Foucaultov pristop k analizi oblasti pomemben, ker razvozlava in pojasnjuje razmerje med močjo/oblastjo in subjektiviteto, s čimer omogoča študijo tehnik oblasti, ki so vezane na tehnologije sebstva, in študijo tega, kako oblike politične oblasti usmerjajo in vplivajo na procese, prek katerih posameznik deluje nase in druge. V okviru moderne nacionalne države so se pojavile specifične oblike vladanja

v kontekstu niza dilem oziroma problemov glede upravljanja njenih mladih državljanov kot specifične populacije. Namesto da bi se zatekla k prejšnjim oblikam očitne dominacije, je sodobna liberalna država razvila aparat upravljanja, ki deluje prek »reguliranih izbir posameznih državljanov« (Rose, 1993, str. 285).

Prav razmerje oblasti in subjektivitete, razmerje med političnimi praksami in subjektiviteto je ključno za državljanstvo mladih, saj gre za vprašanje razmerja med delovanjem oblasti, oblastnimi strategijami, praksami in tehnikami na eni strani ter z njimi določenimi režimi državljanstev mladih na drugi. V okviru slednjih se seveda razkrivajo produkcijske sile oblasti, njene racionalizacije specifičnih političnih vprašanj ter družbenih in ekonomskih problemov, njeni védnostni sistemi, ki jo hkrati konstituirajo in so tudi sami v teh okvirih konstituirani, pri tem pa so vzpostavljene, vodene in administrirane tudi specifične subjektivitete. Razkrivajo se torej identitete mladih subjektov (kot posameznikov in kolektivitete) ter njihovo delovanje v okvirih konkretnega delovanja in materializacij oblasti.

V sodobnem kontekstu naprednih liberalnih ureditev (Rose, 1993) oziroma prevlade neoliberalizma so se razvile specifične oblike vladanja, ki gradijo in razširjajo predhodne inkarnacije liberalnega načina vladanja tudi v razmerju do pravno-formalnega statusa in praks državljanstva. V zvezi s proizvodnjo specifičnih oblik državljanstva je bil neoliberalizem uspešen pri integraciji koncepta državljana kot »visoko individualiziranega potrošniškega državljana« na vseh ravneh družbe (Bondi, 2005, str. 499). Toda pri tem ne gre le za posameznikovo delovanje v smislu zadovoljevanja individualnih želja, temveč – paradoksalno – lahko takšna oblika državljanstva zajema tudi določene oblike političnega aktivizma, »ker je aktivizem vsaj do neke mere odvisen od verovanja v oblike subjektivnosti, ki ljudem omogočajo, da se odločajo o svojem življenju« (Bondi, 2005, str. 499). Upoštevajoč raznolike oblike politične angažiranosti mladih, od tistih, ki so povsem priležni liberalni demokraciji, do bolj radikalnih, lahko sledeč Wendy Brown (2006) v veliki meri trdimo, da diskurzi in prakse politične participacije krožijo med državo, civilno družbo in državljanji. Državljanstvo mladih in

aktivna državljanska participacija mladih sta se uveljavila kot paradigma na mnogih ravneh (lokalna, nacionalna, nadnacionalna) ter v kontekstu številnih formalnih in neformalnih institucij. Jacqueline Kennelly (2011) trdi, da je državljanstvo mladih, vključno s predpostavljenimi lastnostmi, ki so povezane s tem statusom, specifična identiteta in serija značilnosti, ki jih država in drugi politični akterji vidijo kot zaželeno ter delujejo kot oblika vladanja, ki je hkrati zasnovana za krepitev državne moči in razpršitev morebitnih groženj tej oblasti. Državljanstvo mladih ter neoliberalnim ureditvam priležne oblike mladinske participacije »proizvaja[jo] in organizira mlade subjekte«, obenem pa jih producirajo in uporabljajo tudi mladi, s čimer »vladajo samim sebi« (Kennelly, 2011).

Poglejmo bolj konkretne primere, kakšne so sistematizacije in konkretne prakse, povezane z državljanskimi participativnimi delovanji mladih v sodobnih neoliberalnih ureditvah, ter kakšne so njihove implikacije. Študije, izhajajoče iz foucaultovskega pristopa k razumevanju delovanja oblasti v neoliberalnih ureditvah, osvetlujejo formo in vsebino državljanske vzgoje mladih državljanov. Katharyne Mitchell (2003, str. 399) poudarja, da je »v tej neoliberalni viziji izobraževanja vzgoja otroka za dobrega državljana ... pravzaprav doseganje 'kompleksnih veščin', potrebnih za individualni uspeh v svetovnem gospodarstvu«. Tovrstna ekonomska racionalnost ni prisotna le v okvirih državljanske vzgoje, temveč tudi v drugih oblikah izobraževanja, na primer v vseživljenjskem učenju. Avtorji zbornika *Foucault and lifelong learning: governing the subject* (Fejes in Nicoll, 2008) prek pristopa governmentálnosti in analitike oblasti pokažejo, kako so prek vseživljenjskega učenja implementirane posebne tehnologije, tehnike in taktike, ki delujejo v diskurzu ter skozi prakse, da oblikujejo zaželeno mlade subjektivitete kot angažirane državljane.

Čeprav je, ko govorimo o naslavljanju aktivnih mladih državljanov s foucaultovske perspektive, največ študij usmerjenih prav na forme in vsebine izobraževanja, pa raziskave kažejo tudi večinsko ujetost prakticiranja državljanske participacije mladih v (neo)liberalno paradigmo. Na ravni konkretnih politik, na primer zaposlovanja, obstaja

amalgam diskurzov in praks, ki imajo za cilj »aktivirati« državljanke, jih spraviti iz pasivne »odvisnosti od socialne pomoči« v aktivno »samozaposlitev« (Dahlstedt, 2013, str. 5). Tudi na ravni onkraj držav je podobno. Mladinska politika EU je na primer posebno področje, ki ureja delovanje akterjev, ki se ukvarjajo z mladinskimi vprašanji, hkrati pa usmerja »pravilno« vedenje in ravnanje mladih posameznikov predvsem kot iskalcev zaposlitve (Banjac 2014). Pomembno je še izpostaviti, da znotraj najrazličnejših *policy* domen prevladuje diskurz »mladih v tveganih situacijah«. Tveganje je specifičen koncept in diskurz, ki je sploh na področju mladine (Besley, 2010; Livingstone, 2008) uporabljen v kontekstu produkcije vednosti in »resnic«, ki omogočajo, da se na tej podlagi sprožijo oblastne intervencije v smislu vzpostavljanja na primer zaželenega in nezaželenega delovanja mladih.

Ni pa tveganje edini koncept, ki je vezan na mladino, saj je po drugi strani v političnih in medijskih diskurzih velikokrat uporabljeno razumevanje mladih (državljanov) kot priložnosti in prihodnosti (O'Malley, 2009; Besley, 2010; Tait, 1995). S tem se mlade konstruira kot specifičen del populacije, ki mora biti aktiven in soustvarjati družbo. V tej luči so tudi konkretne participativne prakse mladih v neoliberalnih režimih del izvajanja oblasti. Tako Dean (2010) pokaže, da je prostovoljstvo postalo sredstvo za prevzemanje odgovornosti mlajših generacij; metoda za izboljšanje avtoritete mladih nad lastnim življenjem in lokalnimi konteksti, hkrati pa oblika delovanja mladih, ki naj bi prinašala individualno in kolektivno blaginjo (Dean, 2010). Prek prostovoljstva je tako odgovornost držav in drugih odločevalcev prenesena na (mlade) aktivne posameznike in posameznice, ki morajo kot »dobri« državljani prevzemati pomembno, če ne ključno vlogo pri reševanju socialnih stisk ipd. Tudi mladinske organizacije so kot pogost formalni okvir delovanja in participacije mladih velikokrat vpete v neoliberalni red in racionalnost, saj, kot na primer pokaže Goessling (2017), izvajajo programe, projekte in konkretne akcije, ki širijo individualizacijo in tržno naravnost delovanja mladih.

Vzlic prevladi neoliberalne logike in njene razširjenosti v okvirih izobraževanja, *policy* področij in oblikah participacije mladih pa to ne

pomeni, da ne med mladimi obstajajo prakse upora in subverzivnega delovanja. Mladi imajo, kot pokažeta Pickard in Bessant (2018), v kontekstu vedno večjih pritiskov nanje ključno vlogo kot nosilci alternativnih oblik političnega delovanja in upiranja obstoječim ureditvam. Pri tem so inovativni in skozi heterogene mikroprakse naslavljajo nepravilnosti, neenakosti, izključevanja ipd. (Grasso in Bessant, 2018). Boje proti neoliberalizaciji družbenopolitičnega življenja izvajajo tudi prek institucionalnega organiziranja. Takšen primer so na primer alternativni socialni centri v Italiji (Mudu, 2004), kjer poskušajo formirati in izvajati neposredno demokracijo v nehierarhičnih strukturah in zagotoviti alternativo neoliberalni organiziranosti (pre)mnogih vidikov družbenega in političnega življenja.

LITERATURA

- Amnå, E. (2012). How Is Civic Engagement Developed over Time? Emerging Answers from a Multidisciplinary Field. *Journal of Adolescence*, 35(3), 611–627.
- Arnot, M. in Swartz, S. (2012). Youth Citizenship and the Politics of Belonging: Introducing Contexts, Voices, Imaginaries. *Comparative Education*, 48(1), 1–10.
- Banaji, S. in Mejias, S. (ur.) (2020). *Youth Active Citizenship in Europe: Ethnographies of Participation*. Palgrave Macmillan.
- Banjac, M. (2014). Governing Youth: Configurations of EU Youth Policy. *CEU Political Science Journal*, 9(3–4), 139–158.
- Bee, C. (2017). *Active Citizenship in Europe: Practices and Demands in the EU, Italy, Turkey, and the UK*. Palgrave Macmillan.
- Besley, T. (2010). Governmentality of Youth: Managing Risky Subjects. *Policy Futures in Education*, 8(5), 528–547.
- Best, A. (2011). Youth Identity Formation: Contemporary Identity Work. *Sociology Compass*, 5(10), 908–922.
- Biesta, G. in Tedder, M. (2016). Agency and Learning in the Lifecourse: Towards an Ecological Perspective. *Studies in the Education of Adults*, 39(2), 132–149.
- Bondi, L. (2005). Working the Spaces of Neoliberal Subjectivity: Psychotherapeutic Technologies, Professionalisation and Counselling. *Antipode*, 37(3), 497–514.

- Bröckling, U., Krasmann, S. in Lemke, T. (2011). *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. Routledge.
- Brown, W. (2006). *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton University Press.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press.
- CATCH-EyoU. (2022). *Constructing Active Citizenship with European Youth*. <https://www.catcheyou.eu/the-project/description/>
- Côté, J. E. (2009). Youth-Identity Studies: History, Controversies and Future Directions. V A. Furlong (ur.), *Handbook of Youth and Young Adulthood* (str. 391–399). Routledge.
- Crick, B. (2004). *Essays on Citizenship*. Continuum.
- Crick, B. in Heater, D. B. (1977). *Essays on Political Education*. Falmer Press.
- Dahlstedt, M. (2013). The Politics of Labour Market Activation: Employability, Exclusion and Active Citizenship. *Revija za sociologiju*, 43(1), 5–29.
- Dahrendorf, R. (1974). Citizenship and Beyond: The Social Dynamics of an Idea. *Social Research*, 41(4), 673–701.
- Dean, J. (2010). *Youth Volunteering Policy: The Rise of Governmentality*. <http://shura.shu.ac.uk/6452/>
- Dean, M. (2010). *Governmentality: power and rule in modern society*. Sage.
- Dyrness, A. (2021). Rethinking Global Citizenship Education with/for Transnational Youth. *Globalisation, Societies and Education*, 19(4), 443–455.
- Fejes, A. in Nicoll, K. (ur.) (2008). *Foucault and Lifelong Learning: Governing the Subject*. Routledge.
- Flanagan, C. (2018). Who among European Youth Are Active Citizens at the EU Level and Why?. *European Journal of Developmental Psychology*, 15(3), 355–359.
- Flanagan, C. in Bertelsen, A. (2005). Youth as Social Construct and Social Actor. V L. Sherrrod, C. Flanagan in R. Kassimir, (ur.), *Youth activism: An international encyclopedia* (str. 11–19). Greenwood.
- Flanagan, C. A. in Christens, B. D. (2011). Youth Civic Development: Historical Context and Emerging Issues. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2011(134), 1–9.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality: With Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault* (str. 87–104). University of Chicago Press.

- Fraser, N. (2005). Reframing Justice in a Globalizing World. *New Left Review*, 36, 69–88.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Seabury Press.
- Furlong, A. (ur.) (2016). *Routledge Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*. Routledge.
- Ginwright, S., Cammarota, J. in Noguera, P. (2005). Youth, Social Justice, and Communities: Toward a Theory of Urban Youth Policy. *Social Justice*, 32(3(101)), 24–40.
- Goessling, K. P. (2017). Resisting and Reinforcing Neoliberalism: Youth Activist Organizations and Youth Participation in the Contemporary Canadian Context. *Mind, Culture, and Activity*, 24(3), 199–216.
- Goren, H. in Yemini, M. (2017). Global Citizenship Education Redefined – A Systematic Review of Empirical Studies on Global Citizenship Education. *International Journal of Educational Research*, 82(January), 170–183.
- Grasso, M. T. in Bessant, J. (ur.) (2018). *Governing Youth Politics in the Age of Surveillance*. Routledge.
- Hahn, C. (1998). *Becoming Political*. State University of New York Press.
- Hahn, C., Davies, I. in Arthur, J. (ur.) (2008). *The SAGE Handbook of Education for Citizenship and Democracy*. SAGE.
- Hall, S. (2011). Introduction: Who Needs 'Identity'? V S. Hall in P. du Gay (ur.), *Questions of Cultural Identity* (str. 1–17). SAGE.
- Heater, D. (2003). *A History of Education for Citizenship. A History of Education for Citizenship*. Routledge.
- Heater, D. B. (2004). *A Brief History of Citizenship*. New York University Press.
- Hyslop-Margison, E. J. in Thayer, J. (2019). *Teaching Democracy: Citizenship Education as Critical Pedagogy*. Sense Publishing.
- Ichilov, O. (1998). *Citizenship and Citizenship Education in a Changing World*. Woburn Press.
- IEA (2022). *ICCS – International Civic and Citizenship Education Study*. <https://www.iea.nl/studies/iea/iccs>.
- Insin, E. F. (2002). *Being Political: Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press.
- Insin, E. F. in Ruppert, E. (2020). *Being Digital Citizens*. Rowman & Littlefield.
- Jenkins, R. (2004). *Social Identity*. Routledge.

- Jones, G. (2009). *Youth*. Polity Press.
- Kakabadse, N. in Kakabadse, A. (2009). Global Governance Considerations for World Citizenship. V A. Kakabadse, N. Kakabadse, K. N. Kalu (ur.), *Citizenship* (str. 24–48). Palgrave Macmillan.
- Kennelly, J. (2011). *Citizen Youth: Culture, Activism, and Agency in a Neoliberal Era*. Palgrave Macmillan.
- Lawy, R. in Biesta, G. (2006). Citizenship-as-Practice: The Educational Implications of an Inclusive and Relational Understanding of Citizenship. *British Journal of Educational Studies*, 54(1), 34–50.
- Lesko, N. (2012). *Act Your Age!: A Cultural Construction of Adolescence*. Routledge.
- Lister, R. (2007). Inclusive Citizenship: Realizing the Potential. *Citizenship studies*, 11(1), 49–61.
- Livingstone, S. (2008). Taking Risky Opportunities in Youthful Content Creation: Teenagers' Use of Social Networking Sites for Intimacy, Privacy and Self-Expression. *New Media & Society*, 10(3), 393–411.
- Marshall, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class: And Other Essays*. Cambridge University Press.
- McLaren, P. in Kincheloe, P. L. (2007). *Critical Pedagogy: Where Are We Now?* Peter Lang.
- McLaren, P. in Lankshear, C. 1994. *Politics of Liberation: Paths from Freire*. Routledge.
- Mitchell, K. (2003). Educating the National Citizen in Neoliberal Times: From the Multicultural Self to the Strategic Cosmopolitan. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 28(4), 387–403.
- Mudu, P. (2004). Resisting and Challenging Neoliberalism: The Development of Italian Social Centers. *Antipode*, 36(5), 917–941.
- Noguera, P., Ginwright, S. A. in Cammarota, J. (2006). *Beyond Resistance!: Youth Activism and Community Change: New Democratic Possibilities for Practice and Policy for America's Youth*. Routledge.
- O'Brien, K., Selboe, E. in Hayward, B. M. (2018). Exploring Youth Activism on Climate Change: Dutiful, Disruptive, and Dangerous Dissent. *Ecology and Society*, 23(3).
- Olsson, U., Petersson, K. in Krejsler, J. B. (2011). 'Youth' Making Us Fit: On Europe as Operator of Political Technologies. *European Educational Research Journal*, 10(1), 1–10.
- O'Malley, P. (2009). Governmentality and Risk. V J. O. Zinn (ur.), *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction* (str. 52–75). Wiley-Blackwell.

- Pickard, S. (2019). *Politics, Protest and Young People: Political participation and dissent in 21st century Britain*. Palgrave Macmillan.
- Pickard, S. in Bessant, J. (ur.) (2018). *Young People Re-Generating Politics in Times of Crises*. Springer International Publishing.
- Rose, N. (1993). Government, Authority and Expertise in Advanced Liberalism. *Economy and Society*, 22(3), 283–299.
- Russell, S. T., Toomey, R. B., Crockett, J. in Laub, C. (2010). LGBT Politics, Youth Activism, and Civic Engagement. V L. R. Sherrod, J. Torney-Purta, C. A. Flanagan (ur.), *Handbook of Research on Civic Engagement in Youth* (str. 471–494). John Wiley & Sons.
- Schuck, P. H. (2002). Liberal Citizenship. V E. F. Isin in B. S. Turner (ur.), *Handbook of Citizenship Studies* (str. 131–144). Sage.
- Shaw, A., Brady, B., McGrath, B., Brennan, M. A. in Dolan, P. (2014). Understanding Youth Civic Engagement: Debates, Discourses, and Lessons from Practice. *Community Development*, 45(4), 300–316.
- Sherrod, L. R. (2006). Promoting Citizenship and Activism in Today's Youth. V S. Ginwright, J. Cammarota in P. Noguera (ur.), *Beyond Resistance!: Youth Activism and Community Change: New Democratic Possibilities for Practice and Policy for America's Youth* (str. 287–299). Routledge.
- Smith, N., Lister, R. in Middleton, S. (2005). Young People as 'Active Citizens': Towards an Inclusionary View of Citizenship and Constructive Social Participation. V C. Pole, J. Pilcher, J. Williams (ur.), *Young People in Transition: Becoming Citizens?* (str. 159–177). Springer Publications.
- Smith, N., Lister, R. in Middleton, S. in Cox, L. (2007). Young People as Real Citizens: Towards an Inclusionary Understanding of Citizenship. *Journal of Youth Studies*, 8(4), 425–443.
- Staeheli, L. A., Attoh, K. in Mitchell, D. (2013). Contested Engagements: Youth and the Politics of Citizenship. *Space and Polity*, 17(1), 88–105.
- Tait, G. (1995). Shaping the 'At-Risk Youth': Risk, Governmentality and the Finn Report. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 16(1), 123–134.
- Third, A., Collin, P., Walsh, L. in Black, R. (2019). *Young People in Digital Society: Control Shift*. Palgrave Macmillan.
- Tonge, J., Mycock, A. in Jeffery, B. (2012). Does Citizenship Education Make Young People Better-Engaged Citizens?. *Political Studies*, 60(3), 578–602.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H. in Schulz, W. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. IEA.

United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2016). *World Youth Report 2016*. UN.

Zaff, J. F., Hart, D., Flanagan, C. A., Youniss, J. in Levine, P. (2010). Developing Civic Engagement within a Civic Context. V M. E. Lamb, A. M. Freund in R. M. Lerner (ur.), *The Handbook of Life-Span Development* (str. 590–630). John Wiley & Sons.

4

EKONOMIZACIJA POLITIČNE PARTICIPACIJE (MLADIH) V OKVIRU VLADOVANJA

Tomaž Pušnik

UVOD – POLITIČNA PARTICIPACIJA (MLADIH) V OKVIRIH VLADOVANJA: MAPIRANJE OPREDELITEV

Definiranje politične participacije se, vsaj tako se zdi na prvi pogled, odvija v okvirih premislekov o demokraciji in je v domeni politične znanosti. Van Deth (2001, str. 2) tako prepoznava, da se »skorajda vsaka raziskava politične participacije prične s trditvijo, da sta politična participacija in demokracija neločljivi«. V tej smeri gresta tudi ugotovitvi, da je »[k]aterakoli knjiga o politični participaciji tudi knjiga o demokraciji« (Parry idr., 1992, str. 3) in da je »pojem politične participacije v središču koncepta demokratične države« (Kaase in Marsh, 1979, str. 28). V teh okvirih je politična participacija definirana zelo raznoliko. Verba in Nie (1972, str. 2) v eni bolj uporabljenih definicij izpostavljata, da se politična participacija nanaša na »tiste aktivnosti s strani zasebnih državljanov, katerih cilj je bolj ali manj neposredno

vplivati na izbiro ljudi na oblasti in/ali delovanj, ki jih ti opravljajo«. V zadnjem času pa je prišlo do prepoznanja potrebe po razširitvi definiranih politične participacije z zajemanjem raznolikih oblik državljanstva udeleženstva (Flanagan, 2013; Norris, 2002; Putnam, 2000). Pickard (2019, str. 61) tako postavi široko definicijo: »Politična participacija zajema tako individualne kot kolektivne vrednote in dejanja (tako offline in online) v javnih in zasebnih prostorih, s katerimi se namensko poskuša ohranjati ali spreminjati politične, družbene in okoljske kontekste znotraj skupnosti, na lokalni, nacionalni ali globalni ravni«. Kot ugotavlja Berger (2009), prihaja s širokim definiranjem do raztezanja koncepta in s tem do težav pri raziskovanju in diskusijah o političnih fenomenih. V iskanju skupnih točk konceptualizacij in preučevanj politične participacije (mladih) postane razvidno, da te prevladujoče izhajajo in se nahajajo v okvirih oziroma registru demokracije. Takšno pozicijo dobro naslovita Parry in Moyser (1990, str. 147): »Kjerkoli kdo zavzame stališče v veliki razpravi [...] je jasno, da nobena demokracija ne more delovati brez sodelovanja državljanov. Gre bolj za vprašanje obsega in narave participacije državljanov, ki naj bi bila potrebna, da bi bila demokracija vredna svojega imena«.

Do vzpona raznolikih mehanizmov in praks participacije ter hkrati tudi preučevanja politične participacije pa je v zadnjih tridesetih letih prišlo v okvirih vladovanja (*governance*) (glej Cornwall, 2002; Kohler-Koch in Finke, 2007). Kot opozarja Brown (2015, str. 123), ni enotne definicije vladovanja, pri čemer pa poudari skupno točko opredelitev, saj »se skoraj vsi raziskovalci in definiranja strinjajo z idejo, da vladovanje pomeni preobrazbo od vladanja prek hierarhično organiziranega zapovedovanja in nadzora – v korporacijah, državah in tudi neprofitnih organizacijah – do upravljanja, ki je mrežno, integrirano, sodelovalno, partnersko, razširjeno, in vsaj delno samoorganizirano«. Vladovanje naj bi tako predstavljalo prevlado oblikovanja in sprejemanja odločitev, ki je horizontalno organizirano, z več centri moči in raznolikimi akterji. V ta okvir definiran in razumevan vladovanja se vpenja politična participacija. Kot ugotavlja Finke (2007, str. 6), je namreč participacija tista, »ki vzpostavlja razliko med vladovanjem in vlada-

njem«, saj »premakne fokus od javnih uslužbencev in hierarhičnega sprejemanja političnih odločitev k medsebojnemu sodelovanju med javnimi in zasebnimi akterji v nehierarhičnih političnih strukturah«. To pomeni, da participacija predstavlja ključno lastnost vladovanja, hkrati pa nakazuje, da se je ravno v kontekstih vladovanja začel vzpon institucionalizacije novih mehanizmov participacije, ki so poimenovani tudi kot »nove oblike vladovanja« (glej Bäckstrand idr., 2010). Še več, v sodobnih kontekstih se vladovanje enači s političnim oziroma delovanjem oblasti, kar odražata tudi naslov knjige enega najbolj priznanih teoretikov vladovanja Jana Kooimana (2003): »Vladanje kot vladovanje« in prepoznanje, da je danes »vladovanje vseprisotno« (Frederickson, 2009, str. 286), hkrati pa tudi vsesplošno sprejeto in prevladujoče neproblematicirano (glej Pušnik, 2020; Walters, 2004).

Kritične študije (Brown, 2015; Swyngedouw, 2005) ob spoznanju vzpona premislekov in praks politične participacije v okvirih vladovanja izpostavljajo, da je vladovanje eden od simptomov neoliberalizma in da se vpenja v neoliberalizem. »Vladovanje ni identično z ali ekskluzivno neoliberalizmu« (Brown, 2015, str. 122), saj se vladovanje ni oblikovalo sočasno s teoretskimi zasnovami neoliberalne logike (glej Foucault, 2008; Gane, 2014). Vendar pa je »vladovanje postalo primarna administrativna oblika neoliberalizma, politična modalnost, s katero ustvarja okolja, strukturira omejitve in spodbude ter s tem usmerja subjekte«, s čimer zagotavlja okvir, ki je »ključen za zagotovitev dostopa do 'ekonomizacije' vseh vidikov življenja« (Brown, 2015, str. 122). Pogled na vladovanje kot ekonomizacijo družbenega izhaja iz dojemanja neoliberalizma kot oblastne racionalnosti oziroma logike delovanja oblasti, kjer politično skupnost in družbo zamenjuje trg ter v katerih se politiko razume in udejanja v okvirih trga (Foucault, 2008; Larner, 2000; Lemke, 2019).¹ Politični učinek prepleta neoliberalizma

1 Poleg dojemanja prek oblastne racionalnosti se neoliberalizem (prevladujoče) opredeljuje kot način delovanja politik (*neoliberalism as policy*), ki označuje prehod od politik države blaginje do udejanjanj politične agende prostega trga in naj bi predstavljal koherenten teoretski in ideološki okvir. Hkrati pa se ga opredeljuje tudi kot politično ideologijo, ki neoliberalizem dojema kot napačno vednost o družbi in ekonomiji, ki mora biti zamenjana s pravo vednostjo in mehanizmi politike (Larner, 2000).

z vladovanjem je tudi v redefiniranju političnega, ki ga pojmuje kot depolitizacijo. Pri slednji je eden od ciljev umakniti konflikte in nasprotja iz politike in demokracije ter vpeljati ekonomistično in managersko reševanje problemov z oblikovanjem konsenza raznolikih, tudi privatnih akterjev ter vzpostavljanjem delovanja samoodgovornih posameznikov (Swyngedouw in Wilson, 2014; Walters, 2004). V procesih depolitizacije je tako »sodobni neoliberalizem nepredstavljev brez vladovanja« (Brown, 2015, str. 122).

Na podlagi prepoznanj, da je politična participacija pomembna, celo osrednja prvina vladovanja, da prihaja do vpeljevanja novih mehanizmov politične participacije (mladih) na eni strani ter sprege vladovanja in neoliberalizma, ki z ekonomizacijo vseh prvin naših življenj vzpostavlja depolitizacijo, na drugi, pa se zdi, da prihaja do paradoksa. Kako to, da ima politična participacija takšno vlogo v okvirih vladovanja, če naj bi bil *končni* cilj participacije *večja* demokrati-zacija, vladovanje v spregi z neoliberalizmom pa predstavlja in prinaša ekonomizacijo vseh vidikov naših življenj in degradacijo demokracije? Kakšna je vloga in kako se razume politično participacijo v okvirih neoliberalne racionalnosti in vladovanja oziroma obratno, kako v okvirih neoliberalizma in vladovanja razumeti in premišljati politično participacijo (mladih)? Za odgovarjanje na ta vprašanja bomo uporabili foucaultovski teoretsko-metodološki okvir analitike oblasti (glej Dean, 2010; Lemke, 2019). Natančneje: razkrivanje oblastne racionalnosti, ki predstavlja relativno koherenten in ekspliciten način zamišljanja oziroma logiko delovanja oblasti, ki se velikokrat vzpostavlja na podlagi teoretizacij družboslovnih vednosti (Foucault, 1988). Oblastna racionalnost se kot analitično orodje torej osredotoča na historično analizo premislekov in razmerij moči, v katerih se je vzpostavila specifična vednost (*mentalité*) zamišljanja »upravljanja delovanj« (Foucault, 2000, str. 341) posameznikov in širše skupnosti, kakor je v najširšem smislu opredeljeno delovanje oblasti (Dean, 2010).

V prispevku bomo sprva naslovili nekatere pomembnejše študije politične participacije (mladih), ki prihajajo do zelo raznolikih ugotovitev: od diagnoze o apolitičnosti (mladih) državljanov do

spoznanj novih oblik političnega angažmaja. Skozi prizmo oblastne racionalnosti pa bomo osvetlili, iz kakšnega registra vednosti izhajajo te ugotovitve in kakšen je prevladujoč epistemološki pogled raziskav politične participacije mladih. V nadaljevanju bomo predstavili študije zgodovinskih kontekstov vzpostavitve vladovanja, v okviru katerih je prišlo do vzpona participacije, pri čemer bomo pokazali, da je do vzpona vladovanja prišlo prek teoretskih bojev na ravni ekonomskih vednosti. V interpretativnem delu bomo sprva naslovili, kako prevladujočo ekonomsko vednost nove institucionalne ekonomije (NIE), na podlagi katere je bilo vpeljano in razširjeno vladovanje, razumeti na polju političnega in delovanja oblasti. S tem bomo osvetlili oblastno racionalnost vladovanja, ki nam bo v nadaljevanju služila za interpretacijo ekonomizacije politične participacije. Tako bomo naslovili, kako razumeti (vzpon) politične participacije v okvirih vladovanja ter kako se politična participacija vpenja, kako se razume in kakšne so temeljne lastnosti politične participacije v okvirih nove institucionalne ekonomije, ki predstavlja temeljno vednost neoliberalizma v institucionalizaciji politične participacije. V zaključku bomo naslovili, kaj ekonomizacija politične participacije pomeni za razumevanje in raziskovanje politične participacije mladih.

PREGLED RAZISKAV POLITIČNE PARTICIPACIJE (MLADIH)

Politična participacija (mladih) je obširno preučevana na raznolike načine in prek različnih pristopov. Pri tem se postavlja vprašanje, zakaj se politično participacijo dojema kot pomembno in zakaj predstavlja enega bolj preučevanih polj znotraj družboslovnega raziskovanja? Eden od odgovorov je v široki normativni predpostavki, da je za demokracijo dobro, če v političnih procesih državljani sodelujejo oziroma da oblast prepozna zahteve državljanov in se nanje odziva (Verba in Nie, 1972). Tako je Dahl (1971, str. 1–2) v klasičnem delu *Polyarchy: Participation and opposition* poudaril, da je »ključna značilnost demokracije nenehna odzivnost vlade na preference svojih državljanov, ki so politično

enaki«, s čimer je argumentiral potrebo po politični participaciji za delovanje demokracije.

V pregledu evolucije osrednjih raziskav politične participacije van Deth (2001, str. 5–6) ugotavlja, da se je spekter aktivnosti, ki jih zajemajo raziskave v zadnjih osemdesetih letih, ko je participacija postala predmet preučevanja, razširil. V štiridesetih in petdesetih letih se je raziskovanje skorajda izključno osredotočalo na glasovanje na volitvah in aktivnosti v okviru volilnih kampanj. V šestdesetih je bil fokus že širši, saj so bile vključena tudi delovanja, ki so bila kasneje poimenovana kot konvencionalne oblike politične participacije, kamor se je poleg volitev in volilnih kampanj prištevalo tudi neposredne stike med državljani ter politiki in javnimi uslužbenci. Ob koncu šestdesetih in začetku sedemdesetih se je raziskovanje razširilo tudi na t. i. nekonvencionalne oblike politične participacije, kot so protesti in delovanja ter aktivnosti novih družbenih gibanj. Ravno nova družbena gibanja, med drugim feministične in pacifistične organizacije ter študentska gibanja, so bile v fokusu raziskav politične participacije v osemdesetih. Od devetdesetih naprej pa se je z brisanjem meja med politično in nepolitično sfero raziskovanje politične participacije razširilo tudi na prostovoljske aktivnosti in različne oblike državljskega udejstvovanja (*civic engagement*). Kot smo naslovili že v uvodu, se definiranja in konceptualizacije politične participacije širijo, v skladu s tem pa se tudi v raziskavah politične participacije širi nabor aktivnosti, ki jih raziskovalci umeščajo v sklop politične participacije.

Za (sodobne) raziskave so značilne zelo raznolike ugotovitve. Na eni strani prevladuje »paradigma neangažiranosti«, v kateri raziskovalci na podlagi empiričnih raziskav ugotavljajo upad članstva v političnih strankah, nižjo volilno udeležbo in manjšo zainteresiranost za politiko, na drugi strani pa argumentirajo »paradigmo angažiranosti«, ki na podlagi podatkov kaže na nove oblike političnega delovanja (Weiss, 2020, str. 1). Študije, ki se usmerjajo v merjenje politične participacije mladih prek njihove udeležbe na volitvah ali vpetosti v druge konvencionalne oblike političnega sodelovanja (Pintor idr.,

2011; Wattenberg, 2020), ugotavljajo problematično nizko volilno udeležbo mladih v mnogih demokratičnih okoljih. Hkrati je ugotovitev, da mladih politika ne zanima in da so politično apatični, (p)ostala stalnica. Tako raziskave kažejo, da se mladi čutijo odtujene od političnih procesov (Ellison idr., 2020; Stoker, 2006), posledično pa ne izkazujejo interesa za politične procese in sodelovanje v njih (Amnå in Ekman, 2015; Henn idr., 2005). Pirie in Worcester (1998) govorita celo o apolitični generaciji, saj se v okvirih paradigme neangažiranosti izpostavlja, da so »mladi manj zainteresirani za politiko, manj politično osveščeni, ne participirajo v družbenih in političnih aktivnosti, so bolj apatični in imajo manj političnega interesa« (Quintelier, 2007, str. 165). Po drugi strani pa je vse več študij (Kennelly, 2011; Pickard, 2019) v paradigmi angažiranosti, ki prepričljivo argumentirajo, da kljub navideznemu nezanimanju za formalne politične dejavnosti mlade privlačijo neformalni in alternativni načini sodelovanja v političnem življenju, v katere se pogosto vključujejo (O'Toole, 2015). Kot pravi Farthing (2010, str. 185) se je vzpostavil nov »alternativni kritični diskurz, ki izpostavlja mlade kot aktivne in angažirane«. Raziskave tako kažejo, da je treba prepoznavati nove repertoarje političnega delovanja mladih ter da mladi iščejo glas, forme izražanja in politične aktivnosti participacije izven okvirov procedur predstavniške demokracije (Coleman, 2005; Ellison idr., 2020). Do različnih interpretacij prihaja zaradi različnih konceptualizacij politične participacije: »Majhna sprememba v definiranju ali operacionalizaciji ključnega koncepta lahko vodi raziskovalce do popolnoma drugačnih zaključkov glede na empirične in normativne realnosti s katerimi se soočamo, na primer, da zaključijo, da je participacija v vzponu ali upadu« (Cammaerts idr., 2016, str. 20). Hkrati pa sodobni kritični premisleki na polju politične participacije mladih ugotavljajo, da je ena od ključnih pomanjkljivosti večine raziskav znotraj paradigme (ne)angažiranosti ta, da vnaprej definirajo politiko in predpostavljajo oblike politične participacije, ki se ne sklada z razumevanji mladih, in da na ta način izpuščajo pomembne vidike tega, kako mladi dojemajo politiko in politično participacijo (Marsh idr., 2007; Pickard, 2019; Weiss, 2020).

Študije politične participacije prevladujoče izhajajo iz in se nahajajo v registru demokracije. Raziskave politične participacije namreč prevladujoče, implicitno ali eksplicitno, izhajajo iz normativnih teorij demokracije (Held, 2009; Teorell, 2006), ki se osredotočajo na vprašanje »kako bi moralo biti« (Perloff, 2014, str. 10). Torej kako naj bi bila demokracija videti in koliko participacije bi bilo potrebne, da lahko o skupnosti govorimo kot demokratični. Na eni strani zagovorniki elitistične verzije demokracije vidijo vlogo participacije primarno v volitvah, saj naj bi bile preference državljanov predstavljene posredno prek političnih predstavnikov. Na drugi strani pa zagovorniki participativne in deliberativne demokracije zagovarjajo potrebo po vzpostavitvi novih mehanizmov participacije onkraj volitev ter večji in neposreden vpliv državljanov na oblikovanje političnih odločitev (Teorell, 2006). Skozi prizmo demokracije prevladujoče študije politične participacije tako na podlagi deliberativnega ali participativnega ideala ocenjujejo »kvaliteto demokracije«, torej v kolikšni meri so obstoječi mehanizmi participacije demokratični. Natančneje: zakaj še ne dosegajo ideala, hkrati pa v svoji poziciji prevladujoče kličejo po izboljšanju mehanizmov in odpiranju novih oziroma »po večji participaciji državljanov v politiki« (Perloff, 2014, str. 14).

Vendar pa je pogled skozi prizmo demokratizacije zavajajoč in zamejen, saj preišlja politično participacijo skozi teorije demokracije in politično znanost ter ne prepozna vpetosti politične participacije v ekonomske premisleke in širšo neoliberalno oblastno racionalnost, ki je, kot smo pokazali v uvodu prek vladovanja, značilna za sodobne politične skupnosti. Za slednjo velja, da je ekonomija primarna vednost in celovit pristop, ki je zmožen preučevati in naslavljati vse aspekte človekovih odločitev, obnašanj in ravnanj, ter posledično predstavlja celovit način zamišljanja delovanja oblasti na ekonomskih principih (Gordon, 1991, str. 43). Za razumevanje tega, kako je razumljena politična participacija v okvirih ekonomske logike in zakaj je prišlo do vzpona participacije v okvirih vladovanja, pa je sprva treba nasloviti obstoječe študije zgodovinske konstrukcije vladovanja, ki jih bomo nadgradili z branjem vladovanja prek oblastne racionalnosti.

FORMIRANJE VLADOVANJA: TEORETSKI BOJI NA POLJU EKONOMIJE

V preučevanjih vladovanja je glede na razširjenost »in njegovo uporabo v političnih krogih presenetljivo malo kritične literature [...]. [O]bstaja namreč veliko neravnovesje med eksponentno rastjo literature, ki aplicira vladovanje na določene primere in področja, ter raziskovanjem, ki kritično preučuje temeljne predpostavke in politične posledice vladovanja« (Walters, 2004, str. 27). Poleg tega lahko dodamo, da so kritične študije vladovanja razpršene ter da umanjka razumevanje in analiziranje na ravni delovanja oblasti. Ne glede na to obstaja v zgodovinsko senzibilnih analizah vladovanja konsenz, da se je koncept vladovanja vzpostavil na ravni Svetovne banke (Hout, 2010; Tshuma, 1999). Natančneje: vladovanje se je pojavilo in institucionaliziralo kot odgovor na problematike razvojnih politik in programov strukturnega prilagajanja Svetovne banke v osemdesetih,² saj so bile razvojne politike prepoznane kot neučinkovite, ker niso prinašale gospodarske rasti ter zmanjševanja revščine in neenakosti med razvitimi državami in državami v razvoju. Hkrati pa pri Svetovni banki ob koncu osemdesetih niso znali pojasniti razlogov za neučinkovitost. V raziskovalnem poročilu Svetovne banke sta de Capitani in North (1994, str. 1, *poudarek dodan*) tako ugotavljala:

Pregled gospodarskih trendov v državah tretjega sveta v zadnjih petdesetih letih kaže velike in v glavnem še vedno nepojasnjene razlike v uspešnosti gospodarskega razvoja [...]. Po več kot desetletju posojil v okvirih strukturnih prilagoditev še vedno ne znamo pojasniti velikih razlik v rezultatih praktično enakih politik strukturnega prilagajanja. Jasno je, da *nekaj umanjka v ekonomski teoriji in ekonomskih modelih*, ki jih trenutno uporabljamo.

2 Razvojne politike Svetovne banke predstavljajo tako imenovano pomoč državam v razvoju v obliki financiranih projektov in programov ter posojil, v okviru katerih in v zameno za katera morajo te države vpeljevati določene politike. Te politike so bile od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje poimenovane kot dobro vladovanje (*good governance*).

To spoznanje je ključno, saj razkriva, da se je na ravni Svetovne banke na eni strani vzpostavilo prepričanje, da se razlogi za neuspeh nahajajo v napačnem pogledu in ekonomskih predpostavkah, na katerih so temeljile razvojne politike, na drugi pa, da je treba rešitve iskati v novih ekonomskih premislekih in teorijah.

Prav na ravni razvojnih politik je tako treba prepoznavati teoretski boj v ekonomski misli, ki je predstavljal pogoj možnosti za novo usmeritev razvojnih politik, v okviru katerih se je vzpostavilo vladovanje. Na eni strani je bila neoklasična ekonomija, na kateri so temeljile *stare* razvojne politike, poimenovane tudi Washingtonski konsenz,³ ki je predpostavljala, da trgi delujejo spontano ter da trg prinaša in zagotavlja učinkovitost in rast (glej Hout, 2004; Stiglitz, 1998). Na drugi strani pa je kritika neoklasične ekonomije na ravni razvojnih politik izhajala iz novih teoretskih premislekov, poimenovanih *nova institucionalna ekonomija* (NIE), v predpostavkah katerih ključ za učinkovitost predstavljajo institucije, osnovna determinanta, ki pojasnjuje učinkovitost in rast, pa so stroški (North, 1990b; Williamson, 1993). V pogledu NIE so namreč politične in ekonomske institucije tiste, ki prispevajo k zmanjšanju stroškov in posledično zagotavljajo učinkovitost ter gospodarsko rast. Ravno v prepoznavanju pomena institucij in stroškov pa je ključna razlika med neoklasično ekonomijo in NIE.

NIE je s premisleki o pomenu institucij za doseganje učinkovitosti in ekonomske rasti tako na eni strani predstavljala podlago za identifikacijo problematik obstoječih razvojnih politik, na drugi pa okvir njihovih novih usmeritev. Ob koncu osemdesetih let je tedanji predsednik Svetovne banke Barber B. Conable (1989, str. XII) v poročilu o razvojnih politikah poudaril, da je »poglavitni vzrok slabih gospodarskih rezultatov v preteklosti predstavljalo neučinkovito delovanje javnih institucij«. Pri tem pa je ugotavljal, da »so iniciative zasebnega sektorja in tržni mehanizmi pomembni, vendar jih mora spremljati

3 Washingtonski konsenz je predstavljal nabor političnih priporočil za države v razvoju, kar je pomenilo tržno usmerjene reforme, med drugim privatizacijo in deregulacijo ter davčne reforme.

dobro vladovanje – učinkovit javni sektor, zanesljiv pravosodni sistem in administracija, ki je odgovorna pred javnostjo« (Conable, 1989, str. XII, *poudarek* dodan). Zgodovinske analize prepoznavajo, da je poročilo pomembno, ker se je ravno v njem »koncept ‘vladovanja’ pojavil prvič« (Tshuma, 1999, str. 80). Še pomembneje pa je, da se je vladovanje kot nova usmeritev razvojnih politik pojavilo v okviru razumevanja in na podlagi premislekov NIE.

Vladovanje, utemeljeno na pogledu NIE, ni ostajalo zgolj na ravni institucionalizacije v okviru politik Svetovne banke. Paloni in Zanardi (2006, str. 8) sta v analizi političnih reform ugotavljala, da je »Svetovna banka uvedla dobro vladovanje kot ključno področje reform politik, dejansko pa je bilo dobro vladovanje sprejeto kot politični cilj skoraj povsod«. ⁴Tako je v sodobnih kontekstih prisotno zavedanje, da obstaja »med oblikovalci politik in akademiki splošno soglasje, da so dobro vladovanje in močne institucije bistvo gospodarskega razvoja« (Kaufmann idr., 2006, str. 52). Vendar pa v študijah, ki prepoznavajo pomen NIE kot ključni okvir vednosti, na podlagi katere je bilo vpeljano vladovanje (glej Hout, 2004; Tamanaha, 2015), umanjka razumevanje, kako se na ravni NIE zamišlja politično in kakšen način delovanja oblasti se vzpostavlja prek vladovanja. Pogled NIE, na katerem temeljita vladovanje in, kot bomo predstavili v nadaljevanju, tudi participacija, je tako treba reflektirati kot okvir vednosti, ki določa oblastno racionalnost.

TRANSPOZICIJA NOVE INSTITUCIONALNE EKONOMIJE KOT OBLASTNE RACIONALNOSTI VLADOVANJA

S prepoznanjem, da NIE predstavlja ključen teoretski okvir in s tem podlago za institucionalizacijo vladovanja, je treba teoretske predpostavke NIE razumevati kot način zamišljanja, kako naj delujejo posamezniki in kakšne cilje naj zasledujejo skupnosti. Z namenom

4 Za analizo razširitve nove institucionalne ekonomije v okvirih vladovanja na ravni EU glej Pušnik (2020).

osvetlitve oblastne racionalnosti je tako treba dekonstruirati temeljne predpostavke NIE in nasloviti, kako se prek teh predpostavk opredeljuje politično (glej Pušnik, 2020).

Temeljni postulat in epistemološko orodje, prek katerega teoretiki NIE mislijo, opredeljujejo ter preučujejo človeško delovanje, predstavljajo transakcije oziroma natančneje transakcijski stroški. Iz definiranj transakcij in stroškov postane razvidna njuna inherentna prepletenost. Transakcije so v ekonomskem diskurzu NIE dojete kot ekonomske aktivnosti oziroma dejanja med posamezniki in/ali drugimi akterji (interesnimi skupinami, organizacijami, podjetji), ki vodijo v ekonomske izmenjave (Williamson, 1985, str. 1). Vendar pa je treba, kot prepoznavata Furubotn in Richter (2008, str. 50) v eni od redkih neposrednih opredelitev koncepta transakcij, transakcije v okvirih NIE dojemati širše, saj »objekt ekonomskih analiz institucij niso zgolj ekonomske transakcije, temveč tudi druga 'družbena dejanja'«. Pri tem nadaljujeta, da so »še posebej pomembna dejanja, ki so nujna za vzpostavitev, ohranjanje ali spremembo družbenih razmerij« (Furubotn in Richter, 2008, str. 50). Skozi prizmo oblastne racionalnosti v pogledu NIE tako transakcije predstavljajo vsa družbena delovanja. Ali drugače, vsa delovanja so zamišljena kot ekonomske aktivnosti.

Takšen pogled postane še bolj poudarjen z razumevanjem transakcijskih stroškov. V dojemanjih NIE namreč »transakcije vodijo v stroške« (Hout, 2004, str. 203). To pomeni, da so družbena delovanja uokvirjena in zreducirana na to, da prinašajo večje ali manjše stroške, ki vplivajo na ekonomsko učinkovitost in posledično rast. S tem je vzpostavljeno razumevanje obnašanj in delovanj posameznikov kot ekonomskih aktivnosti, posameznike pa se dojema kot ekonomske akterje. Stroški so tako ključna predpostavka in osnovna prizma, prek katere se preučuje in dojema aktivnosti v skupnosti. V predpostavkah in pogledu teoretikov NIE se namreč v transakcijskih stroških nahaja pojasnitev (ne)učinkovitosti in ekonomske (ne)uspešnosti. Namen NIE je tako dvojen: na eni strani identifikacija stroškov, na drugi strani pa, kar je normativna usmeritev, zmanjšanje ali »ekonomizacija transakcijskih stroškov« (Williamson, 1993, str. 17), ki vodi k temeljnemu in

končnemu cilju večje učinkovitosti in posledično večje gospodarske rasti (glej Furubotn in Richter, 2008; Williamson, 1985). To pomeni, da se vsa delovanja premišlja na ravni tehtanja med stroški in koristmi, pri čemer je edini kriterij uspeha ekonomska učinkovitost.

Razumevanje temeljnih predpostavk NIE moramo zaokrožiti z refleksijo institucij, ki predstavljajo aplikacijo mikroanalitičnega razumevanja obnašanj in delovanj kot transakcij ter stroškov na raven sistema oziroma na raven političnega. Pomen, ki je pripisan institucijam, je razviden že iz poimenovanja nove institucionalne ekonomije, pri čemer North (1990a, str. 12) naslovi temeljno idejo: »Najpomembnejše sporočilo s ključnimi posledicami za prestrukturiranje ekonomske teorije je, da ko so transakcije drage, so pomembne institucije«. Institucije v pogledu NIE predstavljajo ključen vpliv na učinkovitost in ekonomsko uspešnost, saj bodisi povečujejo bodisi zmanjšujejo transakcijske stroške. Takšno razumevanje je razvidno iz definiranja institucij, ki so dojete kot »pravila igre v družbi ali, bolj formalno, človeško vzpostavljene omejitve, ki oblikujejo človeške interakcije« (North, 1990a, str. 3). Bolj specifično se institucije razume v okvirih neformalnih pravil, ki med drugim predstavljajo navade, norme, tradicije, kodekse delovanja in obnašanja ter formalna pravila, ki med drugim vključujejo zakone, pogodbe ter ostale politične in ekonomske predpise (glej North, 1990a, str. 36–53; Williamson, 1993). Institucije so tako dojete kot ključen okvir, ki vpliva na ter določa obnašanja in delovanja posameznikov in ostalih akterjev.

Skozi prizmo oblastne racionalnosti pogled NIE prek institucionalizacij vladovanja vstopa na raven političnega. Teoretiki NIE namreč predpostavljajo, da so družbene in politične institucije najpomembnejši faktor, ki vpliva na gospodarsko rast in posledično gospodarsko uspešnost, ker pomembno vpliva na zmanjševanje ali dvig transakcijskih stroškov. Predivanje predpostavk NIE na raven političnega prek vladovanja je razvidno tudi v dojemanih političnega prek političnih transakcijskih stroškov, ki jih Furubotn in Richter (2008, str. 55–57) razčlenita na dve vrsti. Prva oblika stroškov je povezana z »vzpostavljanjem, ohranjanjem ter spreminjanjem formalnih in

neformalnih političnih institucij« (Furubotn in Richter, 2008, str. 56). Ti vključujejo stroške, povezane z vzpostavitvijo pravnih okvirov in administrativnih struktur ter delovanja ključnih političnih akterjev, med drugim političnih strank in interesnih skupin. Druga, za naše razumevanje ključna oblika, pa zaobjema »stroške upravljanja politične skupnosti«, ki se nanašajo na sprejemanje in implementacijo političnih odločitev, vključujoč stroške vzpostavljanja in zagotavljanja politične participacije ter »stroške pogajanj« (Furubotn in Richter, 2008, str. 56). S preslikavo predpostavk NIE na polje političnega, ki se je zakoreninila z institucionalizacijo vladovanja, se tako vsa politična delovanja in procese razumeva prek stroškov, institucije pa kot okvire, ki morajo zagotoviti zmanjšanje stroškov. Osnovni cilj politične skupnosti tako (p)ostane ekonomski – zvišanje gospodarske rasti.

Prek razumevanja delovanja oblasti to pomeni, da so vse aktivnosti med posamezniki in ostalimi ekonomskimi akterji monetizirane. Edini kriterij ocenjevanja delovanj so čim nižji stroški, temeljni namen pa zmanjševanje stroškov. Vsako odločitev in delovanje se tehta na podlagi stroškov in koristi. Na mikroravni to pomeni, da je osnovni način obnašanj posameznikov tehtanje stroškov in koristi v zasledovanju ciljev lastne dobrobiti (glej Gordon, 1991). Na makroravni pa v zasledovanju večje učinkovitosti postane ključni cilj zmanjšanje stroškov in posledično se tudi odločitve na sistemski ravni sprejemajo v okvirih logike tehtanja. NIE v svoji normativni usmeritvi princip tehtanja stroškov in koristi predpostavlja tudi kot najboljši način delovanja oblasti. S prepoznanjem, da se v premislekih NIE družbo zamenjuje s trgov in da to predstavlja tudi ekonomizacijo vseh političnih procesov, tako ni presenetljivo, da tudi politična participacija ni izvzeta iz takšnega celovitega zamišljanja delovanja oblasti. Še bolj pomembna pa je ugotovitev, da prihaja ravno s pojavnostjo vladovanja do vzpona institucionalizacij politične participacije, oziroma drugače, da se ravno v okvirih vladovanja vpeljuje participacijo.

EKONOMIZACIJA POLITIČNE PARTICIPACIJE V OKVIRIH VLADOVANJA

Na podlagi obstoječih študij vladovanja in participacije je razvidno, da te prepoznavajo vzpon participacije v okvirih vladovanja ter vpliv teoretskih premislekov NIE pri zamišljanjih vladovanja in vpeljavi participacije (glej Cleaver, 1999; Cornwall, 2002). Kar tem analizam umanjka, pa je osvetlitev tega, na kakšen način je v okvirih oblastne racionalnosti vladovanja, utemeljene na premislekih NIE, razumljena politična participacija. Bolj specifično: kako prihaja z oblastno racionalnostjo vladovanja do ekonomizacije politične participacije, kako se zamišlja vloga participacije ter kakšnim ciljem in namenom služi. Razumevanje politične participacije v okvirih NIE in vladovanja je razvidno v dokumentu *Participatory Development: Myths and Dilemmas*, katerega avtor je nekdanji generalni direktor Svetovne banke Robert Picciotto (1992). Dokument je pomemben, ker je nastal v obdobju, ko participacija še ni bila razširjena v diskurzih in praksah vladovanja in je bilo vpeljavo participacije treba argumentirati. To izpostavi tudi Picciotto (1992, str. 5) v izhodišču dokumenta, saj, kot pravi, »[s]am koncept participacije ni bil subjekt natančnega preučevanja, zato se zdi zaželeno, da ga podvržemo bolj sistematičnem pristopu«. To ne pomeni, da politična participacija ni bila teoretizirana in preučevana skozi prizmo demokracije, kot smo pokazali zgoraj, temveč kaže na potrebo, da se jo argumentira v okvirih vednosti NIE oziroma vladovanja.

Že v izhodišču dokumenta postavi most med participacijo in vladovanjem: »Participacija predstavlja sestavni del vladovanja«, saj »[n]e glede na obstoječ političnih sistem dobro vladovanje predstavlja ekonomsko upravljanje, ki ga oblikujejo odgovornost, transparentnost in pravna država« (Picciotto, 1992, str. 4). Na ta način politično participacijo postavi neposredno v vednostni okvir NIE, ker se participacijo premišljuje in vpeljuje skupaj s formalnimi in neformalnimi institucionalnimi okviri vladovanja, zakonodajo ter načeli in pravili transparentnosti in odgovornosti. Te politične institucije naj bi namreč v skladu z logiko NIE zmanjševale ovire v

delovanjih in s tem zmanjševale stroške ter prinašale učinkovitost in gospodarsko rast, kar je dojeto kot ključna usmeritev ter temeljni cilj vladovanja in posledično tudi participacije. Treba je izpostaviti, da je participacija dojeta kot del institucionalnega okvira in nujni, a tehnični oziroma apolitični mehanizem ekonomskega upravljanja, ki mora biti vzpostavljen s ciljem večje ekonomske učinkovitosti:

[P]articipacija je vsota človeških transakcij, ki poteka prostovoljno (v in med institucijami) v družbi z namenom doseganja trajnostne in pravične ekonomske rasti. Ta formulacija izključuje prisilne in nasilne interakcije. Vključuje transparentnost v procesu participacije in tudi odgovornost za njene rezultate. Ta definicija je široka, vendar vabi v razčlenitev participativnega razvoja na njegove temeljne dele – od mikro- (institucionalnega) nivoja do družbe kot celote (Picciotto, 1992, str. 5).

Na ta način dobi politična participacija ekonomsko racionalnost, saj se na podlagi predpostavk NIE družbo razume kot trg, participacija pa ne predstavlja cilja političnega sodelovanja in soodločanja o usmeritvah družb, temveč sodelovanje na trgu z namenom in usmeritvijo k čim bolj učinkovitemu delovanju. Takšen pogled na eni strani vzpostavlja participacijo kot institucijo oziroma institucionalni okvir vladovanja, ki bo služil gospodarski rasti; na drugi strani pa participacijo dojema kot mehanizem, kjer je vsa delovanja in aktivnosti treba dojemati prek stroškov in koristi, kar pomeni, da vse aktivnosti v okvirih participacije odražajo temeljno načelo delovanja znotraj logike NIE. Participacija je v tem pogledu smotrna samo takrat, ko se prek nje sprejemajo odločitve, ki so ekonomsko učinkovite.

Natančneje so ključne lastnosti participacije ter ideje, kako naj se participacijo prek vladovanja institucionalizira in udejanji, v praksi razložene prek tako imenovanih mitov o participaciji, ki jih naslavlja dokument. Prvo lastnost participacije odraža razumevanje, da je dojeta kot sredstvo za doseganje cilja. Takšno dojetanje izhaja iz zavračanja prevladujočega prepričanja, da je participacija »univerzalna rešitev

problemov človeštva«, in mita, da je »cilj sam po sebi« (Picciotto, 1992, str. 2). Iz perspektive oblastne racionalnosti takšno razumevanje odstre meje participacije. Participacija tako ni namenjena cilju demokratizacije družbe same po sebi ali večjemu vključevanju ljudi z namenom skupnega soodločanja o usmeritvah in delovanju družbe, temveč je dojeta kot sredstvo za doseganje ekonomskih ciljev gospodarske rasti. Takšen pogled, po katerem »participacija predstavlja del ekonomskega upravljanja« (Picciotto, 1992, str. 4), razkriva temeljno lastnost neoliberalne racionalnosti in delovanja oblasti, kjer ekonomija postane temeljno polje premislekov o političnem; ekonomski cilji konkurenčnosti in rasti aksiom usmeritve, ki se je ne preizprašuje; participacija pa sredstvo za doseganje teh ciljev in ne primarni cilj soodločanja o usmeritvah in delovanju družbe.

Druga lastnost osvetljuje vlogo, ki se pripisuje participaciji. Participacija je namreč namenjena prepričevanju ljudi in pridobivanju podpore za vpeljavo ekonomskih reform ter legitimiranju politik, ki bodo služile vnaprej postavljenim ekonomskim ciljem. Kot je poudarjeno v dokumentu, uspešno vladanje namreč temelji na »doseganju politične podpore kritične mase za vpeljavo sprememb«, pri čemer je vloga »participacije zagotoviti dolgotrajen konsenz za reforme in ohraniti zeleno politično usmeritev« (Picciotto, 1992, str. 4). Takšen pogled je utemeljen na zavračanju mita, da je »več participacije boljše«, saj je poudarjeno, da je »enako nezaželena neustrezna participacija kot tudi nenehno, neučinkovito iskanje vedno višje participacije« (Picciotto, 1992, str. 8). V tem pogledu postanejo razvidne meje ekonomske racionalnosti participacije, saj se prek učinkovitosti presoja tako kvantiteto – kakšna je *prava* stopnja ali količina participacije – kot tudi kvaliteto, oziroma kakšne so *prave* oblike participacije. Na ravni kvantitete se tako preišlja pasti prekomerne participacije, kjer je poudarjeno, da »so vlade, ki so bile zelo odzivne na volilno telo, ugotovile, da bodo težko sprejele stroge politike«, ki bi zagotavljale učinkovitost in rast. Izhajajoč iz tega pa je poudarjena pozicija, da »neposredna povezava med demokratizacijo in ekonomsko rastjo ne obstaja« (Picciotto, 1992, str. 4). Na drugi ravni pa si je, v kolikor je to treba za zagotavljanje

stabilnosti, prizadevati za čim višjo stopnjo participacije in vzpostavitve *občutka* participacije, saj je »ena od prednosti participacije, da znižuje negotovost in tveganja«, pri čemer lahko »participacija vodi v znatne stroške, ki pa so upravičeni v okvirih zmanjšanja tveganj« (Picciotto, 1992, str. 4). To pomeni, da je participacija smiselna zgolj takrat, ko zmanjšuje možnost uporov in tveganj, ki predstavljajo ovire ekonomskemu delovanju. V kolikor državljani zagovarjajo drugačno usmeritev družbe, ki gre onkraj ekonomske logike, pa je njihova participacija dojeta kot nezaželena in nesmiselna. V tem pogledu so cilji in usmeritve družbe oziroma trga že predpostavljeni in določeni, participacija pa tako ni dojeta kot skupno oblikovanje in sprejemanje usmeritev družbe, temveč kot zagotavljanje čim bolj nemotenega ekonomskega delovanja.

S tehtanjem učinkovitosti participacije se presoja tudi, kakšna participacija je primerna in dovoljena, torej kaj predstavlja pravo in kvalitetno participacijo: »Izziv participacije je zagotoviti zadostno soglasje za vzpostavljanje in ohranjanje ukrepov, ne da bi žrtvovali temelje prvotnih ciljev. [...] To pojasnjuje, zakaj [...] potrebujejo družbe protokole sprejemanja odločitev in hierarhične strukture, ki pridejo v poštev, ko so dosežene meje sodelovanja« (Picciotto, 1992, str. 11). Iz takšnega dojemanja je razvidno, da je prava participacija zgolj tista, ki podpira predpostavljene cilje, ki so v okvirih NIE in vladovanja v končni točki namenjeni vzpostavljanju pogojev za doseganje ekonomske rasti. V kolikor pride do uporov ali v procesih participacije do zavračanja smernic, politik in ciljev, pa so »dosežene meje sodelovanja« (Picciotto, 1992, str. 11). Prave oblike participacije so zgolj tiste, ki ne predstavljajo upora predpostavljenim ciljem. To bodisi pomeni, da državljani participirajo pri oblikovanju in sprejemanju takšnih odločitev, ki ne vplivajo in ne postavljajo pod vprašaj ekonomskih ciljev, bodisi da mora biti v okvirih tistih procesov participacije, ki vplivajo na ekonomske cilje, participacija podrejena drugim političnim procesom sprejemanja odločitev, v kolikor prihaja do zavračanja pogleda, ki dojema družbo kot trg.

Ravno meje pravega načina in primerne stopnje participacije pa vodijo do tretje lastnosti participacije v okvirih vladovanja. To je poudarjanje potrebe po nadzoru in hierarhiji v procesih participacije, ki temelji na zavračanju mita, da je »s participacijo nadzor odveč« (Picciotto, 1992, str. 4). Kot je poudarjeno, neprimerna in »prekomerna participacija prinaša nestabilnost« v družbo, zato je za »doseganje ravnovesja potreben nadzor« (Picciotto, 1992, str. 11). Ta mora biti določen z zakoni, standardi in pravili delovanja, ki predstavljajo »institucionalni okvir, ki definira meje, v katerih poteka participacija, kazni za njihovo prečenje in koristi, ki se lahko materializirajo« (Picciotto, 1992, str. 5). V okvirih nadzora je tako jasno določena hierarhija sprejemanja odločitev, kdaj in za katere namene se uporabi participacija, kar je »naloga upravljanja«, saj »mora vodstvo usklajevati spremembe, da zagotovi združljivost med zahtevami akterjev in doseganjem ciljev« (Picciotto, 1992, str. 13). Pravo razmerje med nadzorom in participacijo pa je doseženo takrat, ko »optimalna stopnja nadzora prinaša takšno stopnjo participacije, pri kateri koristi presegajo stroške« (Picciotto, 1992, str. 12).

Prek oblastne racionalnosti je tako treba izpostaviti, da se v procesih participacije izražajo in delujejo razmerja moči, ki so najočitnejše določena z institucionalnimi oziroma pravnimi okviri. Ti namreč postavljajo meje, kako naj participacija poteka in za katere namene se naj uporablja. S tem pa so determinirane tudi vloge akterjev v procesih participacije – torej kdo sprejema odločitve in kdo tehta o tem, koliko participacije in ali sploh. V okvirih vladovanja je demokratizacija v smeri večje participacije dojeta kot potrebna, ko prinaša koristi in je učinkovita. To pomeni, da je participacija, v kolikor je to potrebno, podrejena drugim oblikam sprejemanja odločitev ter da je demokratizacija dobrodošla in uporabljena kot način vladanja zgolj takrat, ko je ekonomsko učinkovita.

ZAKLJUČEK: POSLEDICE EKONOMIZACIJE POLITIČNEGA ZA POLITIČNO PARTICIPACIJO (MLADIH)

Prek oblastne racionalnosti postane razvidno, da prihaja z ekonomizacijo politične participacije v okvirih vladovanja do pomembnih odstopanj od dojemanj participacije skozi prizmo demokracije. Prvič, v okvirih neoliberalne logike je participacija dojeta kot sredstvo za doseganje učinkovitosti in gospodarske rasti ter primarno ni namenjena cilju demokratizacije družbe same po sebi. V okvirih neoliberalne racionalnosti se demokratizacijo in *večjo* politično participacijo namreč uporabi kot sredstvo vladanja prek demokracije, v kolikor zmanjšuje stroške in je koristna za doseganje ekonomskih ciljev. Drugič, da je participacija namenjena vzpostavljanju občutka participacije in legitimiranju politik, ki implementirajo vnaprej postavljene cilje gospodarske rasti. Politična participacija nastopa samo v specifičnih primerih in za odločanje o partikularnih zadevah, ki ne problematizirajo obstoječega neoliberalnega delovanja oblasti. V prepletu s tem pa je lastnost, do katere prihaja z ekonomizacijo participacije, tudi zavedanje, da je je participacijo treba nadzorovati in omejevati, v kolikor prihaja do uporov ali drugačnih zamišljanj delovanja družbe in politične skupnosti. Na ta način prihaja do depolitizacije politike, kjer se paradoksalno vzpostavlja nove mehanizme participacije in vlada prek participacije, na drugi strani pa se politični participaciji odvzema domet demokratizacije (Swyngedouw, 2005).

Ob prevladi ekonomskega razumevanja in delovanja politične participacije pa prihaja še do enega paradoksa. Mlade se ob trenutni prevladujoči nezmožnosti vzpostavljanja alternativ namreč predstavlja kot ključne za *rešitev* demokracije in političnih problemov ter kot tiste, ki »držijo ključ za prihodnje delovanje naših političnih sistemov« (Weiss, 2020). Ob političnih skupnostih, ki so v sodobnih kontekstih razumljene v okvirih trga, in ob politični participaciji, kjer se upori ob alternativnih zamišljanjih delovanja skupnosti zatirajo, nanje prelagamo breme spremembe delovanja oblasti. Ob tem pa so

mladi v okviru neoliberalne racionalnosti primarno razumljeni prek človeškega kapitala in narojeni v skupnosti, kjer se jih razume kot vir (*youth as a resource*) (glej Wallace in Bendit, 2009). V tem pogledu je ključna usmeritev, da se mlade dojema kot aktivne državljane, ki posedujejo kapital, ter da mladi začno tudi sebe dojemati kot (samo) odgovorne ekonomske subjekte. Pri tem vrednotenje »mladih kot vira vedno implicira dojemanje mladih kot problema«, saj prihaja do instrumentalizacije družbe, v kateri so mladi »dojeti kot problem, v kolikor ne prinašajo dodane vrednosti« (Loncle idr., 2012, str. 23). To pomeni, da v mlade na eni strani polagamo upanje (in pritisk) za radikalno spremembo političnega sistema, na drugi strani pa jih interpeliramo v ekonomske subjekte in jih, v kolikor ne prinašajo *dodane ekonomske vrednosti* in s svojim alternativnim političnim udejstvovanjem spodkopavajo obstoječo neoliberalno ureditev, dojemamo kot problem.

Kot pravi Leonard Cohen: »V vsem, v vsem je razpoka. Tako prodre svetloba«. Tako je moč o mogočih poteh naprej k politizaciji oziroma demokratizaciji političnega v registru demokracije razmišljati na več načinov. Med drugim, da prek preučevanj političnega in politične participacije pokažemo problematičnost ekonomskega dojemanja, kar smo poskušali začrtati tudi v tem prispevku. To pomeni, da predstavlja kritika pogoj možnosti drugačnega delovanja. V povezavi s prvim je mogoče delovanje v teoretskem in političnem boju, kjer je podobno kot v boju na ravni ekonomskih teorij, ki smo ga naslovili, treba, da teorije demokracije ter širša politična znanost (ponovno) prevzamejo primat nad premišljanjem o političnem. Hkrati pa je na ravni preučevanj politične participacije mladih treba prepoznavati, na kakšen način mladi sploh razumevajo politično, spodbujati procese za njihovo politično socializacijo ter hkrati prepoznavati *nove* prakse, ki prečijo ekonomska razumevanja in s tem redefinirajo politiko in politično participacijo.

LITERATURA

- Amnå, E. in Ekman, J. (2015). Standby Citizens: Understanding Non-Participation in Contemporary Democracies. V M. Barrett in B. Zani (ur.), *Political and Civic Engagement: Multidisciplinary Perspectives* (str. 96–108). Routledge.
- Bäckstrand, K., Khan, J., Kronsell, A. in Lövbrand, E. (ur.). (2010). *Environmental politics and deliberative democracy: Examining the promise of new modes of governance*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Berger, B. (2009). Political theory, political science and the end of civic engagement. *Perspectives on Politics*, 7(2), 335–350.
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Zone books.
- Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S. in Anstead, N. (2016). *Youth participation in democratic life: Stories of hope and disillusion*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137540218_4
- Cleaver, F. (1999). Paradoxes of participation: Questioning participatory approaches to development. *Journal of International Development*, 11(4), 597–612.
- Coleman, S. (2005). *Remixing citizenship: Democracy and young people's use of the internet*. Carnegie.
- Conable, B. B. (1989). Foreword. V World Bank (ur.), *From crisis to sustainable growth - sub-Saharan Africa: A long-term perspective study* (str. XI–XII). World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/498241468742846138/From-crisis-to-sustainable-growth-sub-Saharan-Africa-a-long-term-perspective-study>
- Cornwall, A. (2002). Locating Citizen Participation. *IDS Bulletin*, 33(2), 49–58. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2002.tb00016.x>
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. Yale University Press.
- de Capitani, A. in North, D. C. (1994). *Institutional development in third world countries: The role of the World Bank*. (HRO 42). World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/382501468765598532/Institutional-development-in-third-world-countries-the-role-of-the-World-Bank>
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and rule in modern society*. SAGE Publications.
- Ellison, M., Pollock, G. in Grimm, R. (2020). Young people's orientations towards contemporary politics: Trust, representation and participation. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 23(6), 1201–1226. <https://doi.org/10.1007/s11618-020-00984-4>

- Farthing, R. (2010). The politics of youthful antipolitics: representing the 'issue' of youth participation in politics. *Journal of Youth Studies*, 13(2), 181–195. <https://doi.org/10.1080/13676260903233696>
- Flanagan, C. A. (2013). *Teenage citizens: The political theories of the young*. Harvard University Press.
- Foucault, M. (1988). On Power. V L. D. Kritzman (ur.), *Michel Foucault: Politics, philosophy, culture: Interviews and other writings 1977-1984* (str. 96–109). Routledge.
- Foucault, M. (2000). The Subject and Power. V J. D. Faubion (ur.), *Essential works of Foucault, 1954-1984* (str. 326–348). The New Press.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Palgrave Macmillan.
- Frederickson, G. H. (2009). Whatever happened to public administration? Governance, governance everywhere. V E. Ferlie, L. E. Lynn in C. Pollitt (ur.), *The Oxford handbook of public management* (str. 282–304). Oxford University Press.
- Furubotn, E. G. in Richter, R. (2008). *Institutions and economic theory: The contribution of the new institutional economics*. University of Michigan Press.
- Gane, N. (2014). The emergence of neoliberalism: Thinking through and beyond Michel Foucault's lectures on biopolitics. *Theory, Culture & Society*, 31(4), 3–27.
- Gordon, C. (1991). Governmental rationality: An introduction. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault effect: studies in governmentality* (str. 1–51). The University of Chicago Press.
- Held, D. (2009). *Models of democracy*. Polity Press.
- Henn, M., Weinstein, M. in Forrest, S. (2005). Uninterested Youth? Young People's Attitudes towards Party Politics in Britain. *Political Studies*, 53(3), 556–578. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2005.00544.x>
- Hout, W. (2004). Political regimes and development assistance. *Critical Asian Studies*, 36(4), 591–613. <https://doi.org/10.1080/1467271042000273266>
- Hout, W. (2010). Governance and Development: changing EU policies. *Third World Quarterly*, 31(1), 1–12. <https://doi.org/10.1080/01436590903557298>
- Kaase, M. in Marsh, A. (1979). Political Action. A Theoretical Perspective. V S. H. Barnes, K. R. Allerbeck, B. G. Farah, F. J. Heunks, R. F. Inglehart, M. K. Jennings, H. D. Klingemann, A. Marsh in L. Rosenmayr (ur.), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies* (str. 27–56). Sage Publications.

- Kaufmann, D., Kraay, A. in Mastruzzi, M. (2006). Measuring governance using cross-country perceptions data. V S. Rose-Ackerman (ur.), *International handbook on the economics of corruption* (str. 52–104). Edward Elgar.
- Kennelly, J. (2011). *Citizen youth: Culture, Activism, and Agency in a Neoliberal Era*. Palgrave Macmillan.
- Kohler-Koch, B. in Finke, B. (2007). The Institutional Shaping of EU–Society Relations: A Contribution to Democracy via Participation? *Journal of Civil Society*, 3(3), 205–221. <https://doi.org/10.1080/17448680701775630>
- Kooiman, J. (2003). *Governing as governance*. SAGE Publications.
- Larner, W. (2000). Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality. *Studies in political economy*, 63(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/19187033.2000.11675231>
- Lemke, T. (2019). *A Critique of Political Reason: Foucault's Analysis of Modern Governmentality*. Verso Books.
- Loncle, P., Leahy, P., Muniglia, V. in Walther, A. (2012). Youth participation: Strong discourses, weak policies – a general perspective. V P. Loncle, M. Cuconato, V. Muniglia in A. Walther (ur.), *Youth participation in Europe: Beyond discourses, practices and realities* (str. 21–38). The Policy Press.
- Marsh, D., O'Toole, T. in Jones, S. (2007). *Young people and politics in the UK: apathy or alienation?* Palgrave Macmillan.
- Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing political activism*. Cambridge University Press.
- North, D. C. (1990a). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- North, D. C. (1990b). A transaction cost theory of politics. *Journal of Theoretical Politics*, 2(4), 355–367. <https://doi.org/10.1177/0951692890002004001>
- O'Toole, T. (2015). Beyond crisis narratives: Changing modes and repertoires of political participation among young people. V K. P. Kallio, S. Mills in T. Skelton (ur.), *Politics, Citizenship and Rights* (str. 1–15). Springer.
- Paloni, A. in Zanardi, M. (2006). The IMF, World Bank and policy reform: Introduction and overview. V A. Paloni in M. Zanardi (ur.), *The IMF, World Bank and Policy Reform* (str. 1–24). Routledge.
- Parry, G. in Moyser, G. (1990). A Map of Political Participation in Britain. *Government and Opposition*, 25(2), 147–169. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1990.tb00753.x>
- Parry, G., Moyser, G. in Day, N. (1992). *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge University Press.

- Perloff, R. M. (2014). *The dynamics of political communication: Media and politics in a digital age*. Routledge.
- Picciotto, R. (1992). *Participatory development: Myths and dilemmas*. (WPS 930). World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/690921468766804456/Participatory-development-myths-and-dilemmas>
- Pickard, S. (2019). *Politics, protest and young people: Political participation and dissent in 21st century Britain*. Palgrave Macmillan.
- Pintor, R. L., Gratschew, M. in Bittiger, T. (2011). *Voter turnout in Western Europe since 1945*. International IDEA.
- Pirie, M. in Worcester, R. M. (1998). *The millennial generation*. Adam Smith Institute.
- Pušnik, T. (2020). *Deliberacija v Evropski uniji: vzpostavljanje in delovanje oblasti prek (strukturiranega) dialoga* [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Quintelier, E. (2007). Differences in political participation between young and old people. *Contemporary Politics*, 13(2), 165–180. <https://doi.org/10.1080/13569770701562658>
- Stiglitz, J. E. (1998). *Towards a new paradigm for development: strategies, policies and processes*, Prebisch Lecture at United Nations Conference on Trade and Development, Geneva. <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8MC98VB>
- Stoker, G. (2006). Explaining Political Disenchantment: Finding Pathways to Democratic Renewal. *The Political Quarterly*, 77(2), 184–194. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2006.00761.x>
- Swyngedouw, E. (2005). Governance innovation and the citizen: The Janus face of governance-beyond-the-state. *Urban Studies*, 42(11), 1991–2006.
- Swyngedouw, E. in Wilson, J. (ur.) (2014). *The Post-Political and Its Discontents: Spaces of Depoliticisation, Spectres of Radical Politics*. Edinburgh University Press.
- Tamanaha, B. Z. (2015). The knowledge and policy limits of new institutional economics on development. *Journal of Economic Issues*, 49(1), 89–109. <https://doi.org/10.1080/00213624.2015.1013881>
- Teorell, J. (2006). Political participation and three theories of democracy: A research inventory and agenda. *European Journal of Political Research*, 45(5), 787–810.

- Tshuma, L. (1999). The political economy of the World Bank's legal framework for economic development. *Social & Legal Studies*, 8(1), 75–96.
- van Deth, J. W. (2001). *Studying political participation: Towards a theory of everything*. ECPR Joint Sessions, Grenoble.
- Verba, S. in Nie, N. H. (1972). *Participation in America: Political democracy and social equality*. Harper and Row.
- Wallace, C. in Bendit, R. (2009). Youth Policies in Europe: Towards a Classification of Different Tendencies in Youth Policies in the European Union. *Perspectives on European Politics and Society*, 10(3), 441–458. <https://doi.org/10.1080/15705850903105868>
- Walters, W. (2004). Some Critical Notes on “Governance”. *Studies in political economy*, 73(1), 27–46. <https://doi.org/10.1080/19187033.2004.11675150>
- Wattenberg, M. P. (2020). *Is Voting for Young People? Completely Updated Through the 2018 Election*. Routledge.
- Weiss, J. (2020). What Is Youth Political Participation? Literature Review on Youth Political Participation and Political Attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2(1), 1–13. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. Free Press.
- Williamson, O. E. (1993). *The economic analysis of institutions and organisations – in general and with respect to country studies*. <https://www.oecd-ilibrary.org/content/paper/802045548530>

5

POLITIČNI REPERTOARJI MLADIH: NEKONVENCIONALNOST V PARTICIPACIJI IN MEDIJSKI VKLJUČENOSTI

Tanja Oblak Črnič

UVOD: MLADI NA PRESEČIŠČIH DRUŽBENE, POLITIČNE IN MEDIJSKE SFERE

Zdi se, da mladi kot subjekti in družbeno relevantna skupina pridobijo javno-politično in medijsko pozornost predvsem v času volitev, kar smo delno uvideli v nedavni nacionalni kampanji za državnozborske volitve.¹ Sicer je v Sloveniji status volivca omejen na polnoletne državljane, kar v praksi pomeni, da možnost udeležbe na konvencionalnih političnih ritualih, kot so volitve, referendumi ipd. pridobimo z 18 leti oz. običajno

¹ Glej prispevek portala RTVSLO: <https://www.rtv slo.si/slovenija/parlamentarne-volitve-2022/ce-bodo-mladi-dobili-obcutek-da-so-pomembna-politicka-sila-jih-bo-na-volitvah-vec/616647>.

v zadnjem letniku srednje šole. Toda v poskusih politične aktivacije so mladi bolj odvisni od personalnih motivacij in civilnodružbenega angažmaja, precej manj pa so k delovanju načrtno usmerjeni skozi javne politike. Letošnja volilna kampanja za državni zbor je to tezo še okrepila, saj je tik pred volitvami diskurz o mladih iz predvolilnih televizijskih soočenj praktično izpuhtel. Tako so bili mladi aktivni tvorci javnega diskurza pogosteje v obliki vzporednih civilnodružbenih iniciativ – prek Inštituta 8. marec, zavoda Danes je nov dan ali pobude Gremo volit ipd. –, kjer so opozarjali na številne družbene probleme: od varovanja okolja in skrbi za podnebne spremembe, pomena javnega zdravstva, javnega šolstva in neodvisnih medijev do zavzemanja za reševanje akutne stanovanjske problematike, zaposlovanja in dela. Ena močnejših civilnodružbenih intervencij, ki je že prej nakazala, da mladim ni vseeno, v kakšnem družbenem okolju živijo, je bil vsesplošni referendum o vodi, ki se ga je udeležilo 15 % volivcev, starih od 18 do 30 let; za primerjavo – parlamentarnih volitev leta 2018 se je udeležilo 13 % mladih iste starosti, evropskih volitev istega leta pa le 10 %.²

Grobo navedeni primeri seveda bolj kot o sistematičnih spremembah pričajo o specifičnih mikrookoliščinah, znotraj katerih sodobna mladina odrasča, in širšem družbeno-političnem kontekstu. Izhodiščna teza tukajšnjega prispevka zato je, da so politični in številni javni institucionalni prostori tako na ravni konkretnih politik kot praktičnih možnosti delovanja do mladih ne vključujoči in omejeni na sporadične, lokalno ali področno spodbujene prakse. Ravno v odsotnosti načrtnih spodbud se mladi državljani aktivirajo drugače in drugače: med drugim tudi v personalnih omrežjih digitalne participativne kulture, znotraj katere se politično in civilnodružbeno profilirajo ne zgolj na individualni, temveč tudi na kolektivni ravni. A četudi je vsakdan mladih visoko digitaliziran (Oblak, 2020b), kar se kaže v nenehni vpetosti mladih v digitalno spodbujene oz. na digitalnih medijih utemeljene vsakodnevne aktivnosti – od druženja skozi izmenjave kratkih sporočil, do spremljanja medijskih vsebin prek omrežnih

2 Glej prispevek v Delu (24. 7. 2021) na: <https://www.delo.si/novice/slovenija/volitve-2022/mladi-so-se-zares-volilno-prebudili/>.

platform, preverjanja statusa in dogodkov na profilih družbenih omrežij itd. – izhajamo iz predpostavke, da je za spodbujanje avtonomnega in dobro informiranega državljana pomembna kritična medijska in digitalna pismenost, ki vključuje tako znanje o medijskem okolju, v katerem krožijo informacije, kot tudi razumevanje, kako se formirajo ovire za demokracijo, politiko in družbeno ter politično participacijo (Polizzi, 2020, str. 1–2).

Spoj spoznanj s področja digitalne medijske participacije in razumevanja mladih kot političnih subjektov ponuja nastavke za tovrstne premisleke. Ker se namreč spreminja družbena pozicioniranost medijev in ker so spreminjajoče tudi družbene pozicije mladostnikov, ne preseneča, da zasedajo vprašanja o medijski kulturi mladih vse bolj pomembno mesto. Bennett govori o »večji satisfakciji mladih, ko si lastne politične poti definirajo sami« (2007, str. 61), kar realizirajo na več načinov: skozi prostovoljstvo v lokalnem okolju, premišljene potrošniške aktivnosti, s podporo določenim idejam in akcijam in s participacijo v transnacionalnih protestih (O'Toole, 2004; Bennett, 1998). Ta »konkretizem« (Ule, 1988) pomeni, da mladi pogosteje opozarjajo na »probleme, ki jih tiščijo, a se jih zares nihče ne loti« (1988, str. 89). Na podobne trende smo opozorili že drugje (Oblak, 2017).

Empirično spodbujene raziskave vsaj v slovenskem kontekstu vendar potrjujejo, da so med mladostniki lestvice političnega udejstvovanja in zanimanja za politiko precej nizke (Miheljak, 2002; Kirbiš, Flere in Tavčar, 2010; Lavrič idr., 2011). Tudi raziskave iz drugih držav kažejo, da so mladi redkeje politično aktivni kot odrasli (Dalton, 2008) predvsem na ravni konvencionalnih praks, kot so denimo volitve (Lavrič idr., 2011). Obenem pa vsaj v nekaterih državah, denimo v Nemčiji in Veliki Britaniji, ugotavljajo, da se je udeležba mladih pri latentnih oblikah delovanja, kot so protesti, demonstracije in peticije, v daljšem časovnem obdobju celo podvojila (Dalton, 2017). Da so te prakse še posebej priljubljene med mladostniki, potrjujejo tudi izsledki bolj svežih kvantitativnih raziskav (Sloam in Henn, 2019). Toda prevlada nekonvencionalnih praks in umik mladih v alternativne javne prostore, ki jih zasedajo digitalne platforme, nista izrazita le na

področju političnega. Gre za specifičnost sodobnega življenja mladine, ki je od digitalnih medijev in pametnih naprav praktično soodvisno. Nekonvencionalna delovanja mladih na političnem polju namreč težko dojemamo brez uvida v ekspektivne medijske transformacije, ki so povezane z imperativi digitalnih omrežij in družbenih medijev, saj se intenzivno dotikajo povsem vsakodnevnih praks: od specifičnih rutin informiranja in spremljanja medijev do branja, učenja ali samoprezentiranja. Vsakdan mladih je močno zaznamovan z imperativi družbenih medijev, zato velja premišljati, kakšno vlogo imajo naštetih viri in prostori delovanja pri generiranju »političnih repertoarjev mladih«.

Namen prispevka je zato orisati specifike novih državljskih in komunikacijskih sfer, ki uokvirjajo sodobne individualne stile in kolektivne forme medijske in politične participacije mladine. V tukajšnji razpravi mladih ne obravnavamo kot homogene skupine »digitalnih domorodcev« (Thomas, 2011), temveč kot heterogene, notranje dinamizirane in ambivalentne družbene skupine. Zato bo primarni namen tukajšnjega prispevka tematizirati dve dilemi: kako konceptualno razumeti politično participacijo mladih in na kakšne načine so premisleki povezani s specifično medijsko logiko družbenih medijev in omrežnih platform. Možen konceptualni okvir, ki povezuje omenjena polja obravnave in medijske študije združuje z analizami političnega delovanja mladine, vidimo v ideji participativne digitalne kulture.³

POLITIČNI REPERTOARJI MLADIH: KONCEPTUALNI PREMISLEKI IN IZZIVI

Da je političnost mladine drugačna in da običajno odstopa od tradicionalne politične paradigme, je že konec osemdesetih let ponazorila

3 Prispevek sintetizira spoznanja in nekatere izsledke predhodnih avtoričinih raziskav, saj se neposredno naslanja na idejne nastavke v nedavno objavljenih razpravah (predvsem v Oblak, 2017; Oblak, 2020a; Oblak, 2020b). Za namen tukajšnjega zbornika, so določeni deli iz navedenih objav prevzeti v celoti, mestoma pa delno predelani.

ena prvih študij (Ule, 1988), ki je med drugim opozorila, da se mladi pogosteje angažirajo v občasnih družbenih gibanjih z močnim protektivnim nabojem in zaradi konkretnih, neposredno občutenih problemov. Ker so jim bližja širša družbena vprašanja, ki jih ne uspejo artikulirati v politično-institucionalnih okvirih, o njihovi političnosti ne gre sklepati zgolj na osnovi trendov o volilni udeležbi (Oblak, 2020a). Mladi se namreč »v teh institucijah počutijo velikokrat zavrti in prezrti v svojih pričakovanjih in interesih« (1988, str. 80). Zdi se, da skoraj štiridesetletni odmik od omenjene študije ne nudi radikalno drugačnih izhodišč. Tudi leta 2022 so kandidati za volitve v parlament, ki spadajo v kategorijo od 18 do 30 let, na listah političnih strank prej izjema kot pravilo: v tokratni kampanji za volitve v državni zbor je imela denimo največ mladih na listi stranka Levica, pa še ta le 15 % vseh kandidatov.

Tradicionalne oblike političnih delovanj so pomembne in daleč od tega, da bi izginjale, so pa številne študije že pred desetletjem opozorile na konceptualne razmejitve med politično participacijo, vključenostjo v politiko in družbeno angažiranostjo (Kahne idr., 2013; Ekman in Amna, 2013; Henn in Foard, 2012). Opozorila so vzniknila sočasno z obdobjem, ko so se pričele množično spreminjati prakse informiranja in političnega komuniciranja. Od pojava spletnega omrežja Facebook dalje namreč spremljamo radikalne obrate tako v načinih dostopa, distribucije in konsumpcije novic kot tudi v načinih (samo)prezentacije političnih akterjev in stilih političnega komuniciranja, ki se vse bolj mediira (Oblak, 2014). Slovenski etablirani politični prostor je trenutno znan po dveh akterjih, ki sta apropiirala komunikacijski prostor družbenih medijev tako, da svojo politično figuro in stil delovanja skorajda omejujeta na digitalne platforme: aktualni predsednik države kot »kralj Instagrama« in do nedavnih volitev aktualni premier Janez Janša kot prvak Twitter sfere, kjer ga je del civilne družbe označil kot »Twitto«.

Kljub razmahu digitalnih platform in premiku političnega delovanja v omrežna okolja ostaja politična participacija v klasičnih formah ključni element sodobnih demokracij in državljanstva. Državljanji s tem »postanejo polnopravni člani skupnosti«, posledično pa si dostop

do različnih virov pridobijo ravno na podlagi »aktivnega delovanja v dobro skupnosti« (Hafner - Fink, 2011, str. 1030). Vendar se oblike političnega delovanja vse bolj diferencirajo in digitalizirajo: vanje stopajo nove prakse, ki oblikujejo »individualne državljanske politične stile« (Hafner Fink, 2011), ponujajo pa tudi nemalo možnosti za digitalni aktivizem in kolektivne mobilizacijske aktivnosti (Barassi, 2015). V tem poglavju se zato sprašujemo, kakšne so specifične alternativnih oblik participacije, kakšna politična delovanja so prisotna med mladimi državljani in kakšno vlogo imajo pri tem digitalni mediji.

Mirujoče namesto manifestnih političnih orientacij

Eno bolj celovitih definicij politične participacije je ponudil Teorell s sodelavci (2007), ko je prvotni 4-dimenzionalni model Verbe in Nie⁴ razširil na pet ravni: volilno participacijo, potrošniško participacijo, strankarsko aktivnost, protestno aktivnost in aktivnosti v obliki stikov oz. kontaktov (Adler in Goggin, 2005, str. 287). A po mnenju Ekman in Amna (2012) je Teorellova tipologija pomanjkljiva, saj zanemari številne druge, t. i. latentne oblike politične participacije, torej vse tiste vrste angažmaja, ki veljajo za »predpolitične« ali »mirujoče«, lahko bi jim rekli kar »stand-by« delovanja (2012, str. 287). Ekman in Amna opozorita, da velik del državljskih aktivnosti ostaja:

vsaj na površju nepolitičen ali polpolitičen, pa kljub temu vključuje vključenost v družbeno pomembne in aktualne zadeve. Ljudje na splošno razpravljajo o politiki, konzumirajo politične novice in se pogovarjajo o družbenih temah; imajo torej neko politično znanje in veščine, reciklirajo, se organizirajo (Ekman in Amna, 2012, str. 288).

Simpatizerji takšne »inkluzivne« konceptualizacije politično participacije vendarle definirajo različno (Oblak, 2020a): Brady (1999) jo definira

4 Verba in Nie sta izpostavila štiri ravni participacije: volitve, aktivnosti v volilni kampanji, kontaktiranje javnih uradnikov oz. predstavnikov javnih služb ter kooperativne in skupnostne aktivnosti.

kot manifestno in vidno aktivnost, v katerih običajni državljani, ne pa politične elite ali javni uslužbenci delujejo prostovoljno z namenom vplivanja na oblast (Adler in Goggin, 2005, str. 286). A Ekman in Amna (2012, str. 288) poudarita še druge, bolj *mirujoče orientacije* posameznikov, ki ostajajo »na preži« in so značilne za zelo različne skupine državljanov, predvsem pa za mlade, ženske in priseljence. Z opazovanjem trendov realizirane manifestne participacije namreč spregledamo številne dimenzije družbenih neenakosti, ki participacijo zavirajo, kar še posebej velja za mlade. Kot specifični politični subjekti, ujeti v pričakovanja »dolžnostnega državljana« (Bennett, 2007, str. 62), naj bi bili mladi kot volivci praviloma nezanesljivi: politika jih ne zanima, njihovo visoko volilno abstinenco pa se interpretira kot posledico politične apatije in družbene neodgovornosti.

A tovrstne generalizirane ocene so daleč od poglobljenih razumevanj o tem, kaj se z mladino dogaja. Zmotna je namreč predpostavka, da *neparticipacija* mladih ni rezultat zavestne in namerne izbire, kar je že pred tremi desetletji nazorno opisal O'Toole s kolegi (2003): »nekateri, mogoče celo mnogi, ne volijo zato, ker jih nobena politična stranka ne zadovoljuje; in podobno se počutijo mladi – uradna politika jim preprosto ničesar ne ponuja«, (2003, str. 53). Na bolj kompleksna razmerja med *neparticipacijo* in *participacijo* je opozoril tudi Coleman (2007):

Razprave o angažiranosti prepogosto izhajajo iz nekritično zastavljene normativne predpostavke, da je delovanje vedno inherentno dobra stvar. *Neparticipacija* in *nedelovanje* pa se poenostavljeno razumeta kot stanje neodgovornosti (in kot potreba po reševanju apatije) ali kot kognitivna nesposobnost (in potreba po učenju državljanstva) (Coleman, 2007, str. 21).

Redukcionistično ali binarno razumevanje politične participacije nosi vprašljive učinke tudi pri pojasnjevanju trendov, ki jih kažejo padci volilne udeležbe in zmanjševanje zanimanja za politiko tako med splošno populacijo kot med mladimi (O'Toole, 2003). Omejitev

analiz političnega udejstvovanja mladostnikov so namreč večplastne: na eni strani konceptualizirajo pojem političnega in politike preozko, pri čemer neparticipacijo pogosto izenačujejo s politično apatijo ali stanjem neodgovornosti, participacijo pa kot inherentno dobro stvar (Coleman, 2007). Možna rešitev je v redefiniciji pojma političnosti na način, da »bi zajel tudi neformalno, neinstitucionalno, vsakdanjo prakso družbenega protesta« (Ule, 1988, str. 87). Strinjamo se s tistimi, ki trdijo, da preučevanje političnega delovanja zahteva odmik od razumevanja politike, ki vztraja na dihotomiji med politično participacijo na eni in politično apatijo na drugi strani (O'Toole, 2003, str. 52).

Nekonvencionalnost mladih

Dojemanja mladih kot politično apatične, za politične zadeve nezainteresirane in od »mainstream« političnih institucij odtujene posameznike zasledimo v medijskem in akademskem diskurzu. Mladim se običajneje pripisuje nezanimanje za politiko, manj pozornosti pa v javnosti dosežejo zgodbe, v katerih se mladi politično ali družbeno aktivirajo, da bi udeležili svoje ali širše družbene interese. Mlade se še vedno etiketira kot politično nezrele, apatične in šele »nastajajoče državljane« (Mihalidis, 2014), kar med drugim kaže na proces homogenizacije mladih v družbi (Ule, 1988, str. 126). Nadalje nekatere študije prej kot specifično skupino državljanov mlade obravnavajo kot homogeno podskupino splošne populacije (O'Toole idr., 2003, str. 46). Raziskava O'Toole (2003), ki so jo izvedli s pomočjo fokusnih skupin, je namreč pokazala, da mladi še zdaleč niso leni ali apatični, ampak so na specifičen način zavzeti do demokratičnih procesov. Posledično je delovanja mladih smiselno diferencirati od politične participacije odraslih. Ali rečeno drugače: »kar primanjkuje, je iskanje pomenov, kaj milenijski generaciji politika sploh pomeni« (O'Toole idr., 2003, str. 50). Dilema, ki neposredno zadeva tudi samo merjenje političnega delovanja.

Nekonvencionalnost v participativnih praksah

Prepotrebno kritičnost do stereotipizacije mladih kot politično apatične generacije so izpostavile tudi raziskave. Že Henn s sodelavci (2005) so opozorili, kako je lahko neparticipacija »odraz poloma s strani politikov,

strank in političnih struktur, da bi nagovorili probleme, ki zadevajo mlade, ali da bi politiko približali življenju mladih« (Henn idr., 2005, str. 51). In ker politike »klasičnih aren« ne vključujejo nujno procesov in akterjev, ki imajo na življenja mladih pomemben vpliv, spregledajo tudi številne procese izključenosti, ki mlade ovirajo pri samem vstopanju v te arene. Primerjalna raziskava politične participacije med mladimi v Evropi (Sloam, 2016) je pokazala, da nizke stopnje participacije ne gre enačiti s šibkim državljanstvom ali pomanjkanjem zanimanja za politiko. Forme državljanstva in družbene angažiranosti so namreč mladi spremenili do te mere, da so se umaknili od norm dolžnosti in rutin, značilne za predhodne generacije (Thorson, 2011). Mladi se skozi različne interesno in politično spodbujene vzorce participacije lažje identificirajo z idealom aktualiziranega in ne zgolj dolžnostno naravnane državljanstva, kot Bennett (2008) označuje distinkcijo med ekspresivnimi oblikami izražanja in tradicionalnimi državljanskimi dolžnostmi, kot so na primer volitve. Tudi študije s področja medijskih in politoloških raziskav potrjujejo, da postajajo nekonvencionalne forme družbene angažiranosti priljubljene ravno med mladimi (Banaji, 2011; Dahlgren, 2007; Hasebrink in Hasebrink, 2007; Olsson, 2007; Mihailidis, 2014; Hafner - Fink in Oblak, 2014; Pajnik in Hrzenjak, 2016). Bolj komunikološko naravnane študije, ki izpostavljajo transformacije družbene angažiranosti (Dahlgren, 2007; Hartmann idr., 2007; Thorson, 2011; Scholl, 2015; de Zúñiga in Shahin, 2015), pa vse bolj opozarjajo tudi na potrebo po redefiniciji civilnodružbene angažiranosti.

Zaradi vsenavzočnosti digitalnih tehnologij in velike izbire internetnih portalov je sodobna medijska participacija mladostnikov preseljena iz klasičnih kanalov distribucije novic v korporativna medijska omrežja. Ker mladi vse manj zaupajo tradicionalnim, »od zgoraj navzdol« vodenim organizacijam, tudi politične informacije spremljajo drugače. Te, sodeč po nekaterih raziskavah, vse pogosteje črpajo prek spletnih omrežij (Scholl, 2015, str. 49), raje pa jih delijo v varnem okolju svojih družin kot pa javno z drugimi (Ekstrom, 2015). »Volja do angažiranosti brez zunanjih pobud« (Ule, 1988) se tako manifestira in realizira

skozi fluidna družbena omrežja. Prav takšne spremembe pa vnašajo nove izzive tudi za preučevanje mladih državljanov (Bennett, 2007, str. 61–62).

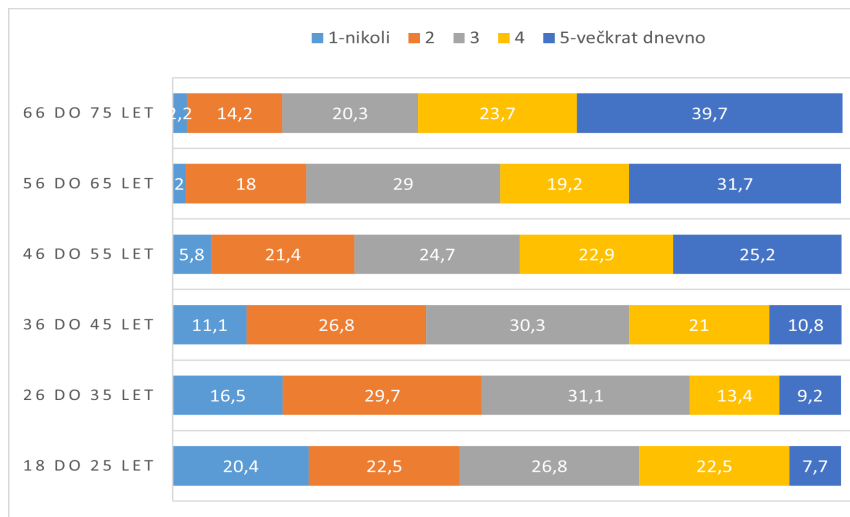
Nekonvencionalnost v medijskih praksah

Integriranost družbenih medijev v vsakdanje življenje mladostnikov (Hine, 2015) predstavlja številne koristi in izzive (Vickery, 2010). Mihailidis (2014, str. 5–6) ugotavlja, da imajo mladostniki kot »državljeni v nastajanju« digitalno medijsko kulturo integrirano v svoj vsakdan že do te mere, da lastnega medijskega delovanja ne razumejo kot nuje, temveč kot samoumevnost: vključenost se izraža skozi pojavljanje na družbenih omrežjih, nenehno deljenje in všečkanje vsebin pa predstavlja svojstven aktivizem. Toda družbena omrežja niso napolnjena le z individualnimi profili posameznikov. Vanje se stekajo tudi številne organizacije, društva, skupnosti, politične institucije in mediji, kar uporabnike omrežij intenzivno povezuje ne le med seboj, temveč tudi z »medijskimi zgodbami in njihovimi medsebojnimi vezmi«, kot pravijo Glynn, Huge in Hofmann (2012, str. 114).

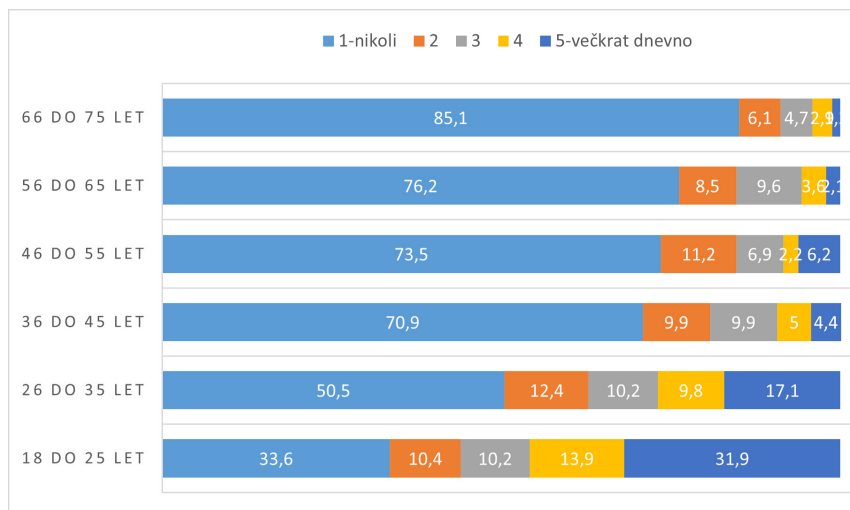
Zato ni nepomembno, v kakšnih omrežjih – glede na velikost, gostoto in kakovost vezi – se posameznik v digitalnem kontekstu nahaja (Gil de Zuniga in Shahin, 2015). Trendi medijske informiranosti in novinarske potrošnje med mladimi so očitni: klasične medije zamenjujejo digitalna omrežja in pretočne platforme, odvisno od življenjskega poteka mladostnikov in družinske medijske socializacije. Kot svež primer pogledimo, kje so se mladi pretežno informirali o aktualnih zadevah, povezanih s koronavirusom v času t. i. »1. vala« epidemije.⁵ V panelnem vzorcu smo respondente namreč spraševali po različnih virih informacij, ki jih spremljajo v času epidemije, in tem, kje se običajno informirajo o aktualnih temah, povezanih z epidemijo covid-19. Izbrane kategorije

5 Raziskavo je marca in aprila 2020 na panelu polnoletnih respondentov izvedla agencija Valicon d.o.o, merska vprašanja pa so bila narejena v okviru raziskovalnega dela na programski skupini Politološke raziskave (J5-0136). Za namene tukajšnje razprave podajamo le nekaj skromnih indecev o spremljanju medijev glede na starost vprašanih. Baza podatkov, ki jo hrani avtorica, dopušča številne druge primerjave med spremenljivkami.

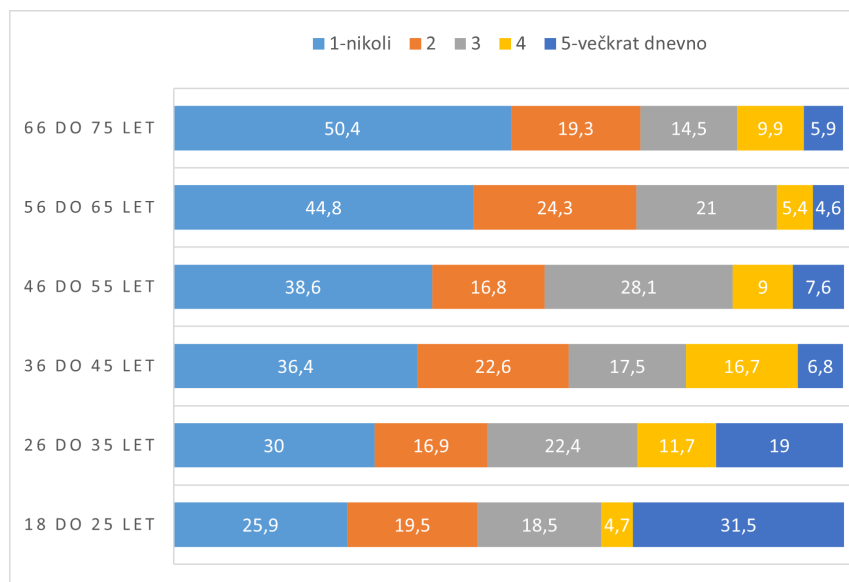
odgovorov o spremljanju TV-programov in nekaterih družbenih platform smo analizirali glede na starost respondentov, ki nakazuje preferenčni premik mladih odraslih v spletne informativne vire.

Graf 1: Informiranje o epidemiji Covid-19 prek TV-programov glede na starost (n=534)

Graf 2: Informiranje o epidemiji Covid-19 prek Instagrama glede na starost (n=534)

Graf 3: Informiranje o epidemiji Covid-19 prek Youtube glede na starost (n=534)

Rezultati spomladanskega merjenja informiranja med epidemijo tako pokažejo, da je bil medijski prostor mladih, starih od 18 do 25 let, bistveno bolj zaznamovan z omrežnimi medijskimi platformami kot s klasičnimi mediji. Več kot polovica mladih, starih od 18 do 25 let, se je o epidemiji namreč informirala prek Instagrama, 74,2 odstotkov mladih iste starosti pa prek YouTuba. Na drugi strani se večina respondentov, starih nad 36 let, YouTuba v te namene ni poslužila nikoli oziroma se ga je posluževala redkeje, še manj pa je bil zanje pomemben Instagram, ki ga je dnevno koristilo 66,4 odstotkov mladih. Televizija je sicer za dobro polovico mladih ostala dnevni vir informacij, a v primerjavi z generacijami nad 46 let je njena prisotnost bistveno manjša. Takšni trendi zahtevajo poglobljeno raziskovanje medijskih navad mladih, za tukajšnjo razpravo pa razkrivajo, kako so medijske kulture mladih v kriznih situacijah močno odvisne od sodobnih omrežnih platform, kar lahko prinaša določene posledice tudi za politično udejstvovanje mladih.

PARTICIPATIVNA KULTURA IN POLITIČNE ZMOGLJIVOSTI DRUŽBENIH PLATFORM

Kot smo podrobneje nakazali že drugje (Oblak, 2020b), so komunikacijsko gledano mladim revolucijo prinesli že mobilni telefoni, predvsem v smislu možnosti zasebnih pogovorov, a družbeni mediji so spremenili tudi prakticiranje javnega življenja (Ito, 2016, str. 46). Te premike že več let potrjuje več raziskav. Spletna oz. digitalna participatorna kultura, ki se organizira okrog prostočasnih interesov, iger, hobijev, osebnih in tudi intimnih vezi, ima podporno funkcijo na relaciji do civilnodružbenih in političnih interesov mladih. Generira namreč individualne družbene kompetence, obenem pa nudi »občutek delovanja« (Kahne, 2013, str. 2). Skoznjo mladi konstruirajo družbene vezi in vzorce družbenih interakcij (tudi Ito idr., 2009; Jenkins idr., 2007). Vendar se pri tem notranje diferencirajo: obsežna raziskava med rednimi uporabniki interneta, starimi od 12 do 19 let, je že pred več kot desetimi leti izpostavila tri distinktivne kategorije mladih: t. i. interaktivneže, ki nenehno in intenzivno komunicirajo; družbeno ozaveščene uporabnike, ki v digitalnih okoljih tudi politično delujejo; in skupino nezainteresiranih, pasivnih mladih (Livingstone, 2007, str. 117–119). Mladi torej niso *a priori* odsotni: »nasprotno, sprva so zainteresirani in pripravljeni spoznati nove stvari. V veliki meri obiskujejo civilnodružbena spletna mesta, posredujejo vsebine, se odzivajo na vabila k interakciji. Toda obiščejo le eno ali dve strani in ne poskušajo dalje. Če ne pridejo na zeleno stran, pa obupajo« (Livingstone, 2007, str. 121).

Posledično se porajajo številne tenzije v razumevanjih tega, kdaj, na kakšen način in kje naj mladi v digitalnih okoljih sploh participirajo. Po eni strani se digitalna tehnologija strukturno gledano promovira kot nuja v odraščanju, po drugi strani pa družbene strukture tovrstno nujno normirajo ter s sistemom vzpostavljenih konvencij in pravil njeno rabo omejujejo, prepovedujejo in celo disciplinirajo. Takšno dojemanje komunikacijskih tehnologij – kot nuja in kot bojazen za mlade – v medijski zgodovini ni nikakršna novost. Za otroški razvoj škodljive

lastnosti so se pripisovale že tisku, še posebej stripu in mladinskim revijam, kasneje tudi televiziji (Postman, 1983; Elkind, 1981; Winn, 1984). Internet in še posebej družbeni mediji se podobni moralni paniki niso izognili, prej nasprotno: opozorilni diskurzi o »problematičnih« napravah so namreč celo precej pogosti (Buckingham, 2000; Baym, 2015; Herring, 2008; Boyd, 2014; Jenkins idr., 2016).

Digitalna kultura kot prostor političnega odraščanja

A tehnologije družbenih omrežij so del vsakdana mladostnikov: mobilne pametne naprave si lastijo že v zgodnjem otroštvu, na in prek njih preživijo veliko svojega časa, predvsem pa z njimi počnejo raznolike stvari (Oblak, 2020b). Z vzponom digitalnih omrežij in digitalizacijo sebstva se namreč tudi mladost vse bolj »mediatizira« (Livingstone, 2005, 2014). Ali kot bi rekel Hjarvard (2013): mediatizacija je dvostranski proces, v njem se mediji pojavljajo kot pol-avtonomne institucije, hkrati pa se mediji sami vrivajo v tkivo človeških interakcij tudi v drugih družbenih institucijah; od politike, ekonomije do družine (Hjarvard, 2013, str. 30). Številni avtorji zato poudarjajo, da je dojemanje mladostniških identitet, njihovih vsakdanjih praks, intimnih odnosov, občutij in želja, pa tudi strahov, težav in skrbi specifično, saj so njihova družbena doživljanja intenzivno prepletena z imperativi digitalnih okolij (Boyd, 2014; Jenkins idr., 2016; Livingstone, 2014; Buckingham idr., 2014). Za razumevanje vzorcev ter okoliščin družbenega in političnega delovanja mladih je zato nujno tudi poznavanje sodobne »polimedijske« ali »navzkrižne« medijske logike: ta vključuje raznoliko in kompleksno polje številnih participativnih prostorov, kjer prihaja do prepletanja političnega in personalnega, javnega in zasebnega, individualnega in kolektivnega. Podobne trende smo zaznali tudi v raziskavah slovenske mladine, ki so pokazali, da je večina mladostnikov v digitalnih okoljih sicer politično pasivna, se pa manjši del mladih aktivistično in kritično loteva političnih tem, tudi s pomočjo digitalnih tehnologij (Oblak, 2018; Oblak, 2020a).

Toda še pred desetletjem je malo študij pozornost usmerjalo na vprašanja, kakšno vlogo imajo mediji pri kulturnih in političnih artikulacijah mladih. Razloge za odsotnost takšnih raziskav Drotner in Livingstone (2008) pripisujeta zanemarjanju pomena mediatiziranih praks med mladimi, čeprav razprav, ki poudarjajo, kako drugačno je medijsko in komunikacijsko okolje mladih, sploh če ga primerjamo z okolji, v katerem so odraščali njihovi starši (Ule, 2008, str. 197), niti ni več malo. S perspektive medijskih študij so zgodnja pojmovanja o tem, kakšne so »digitalne mladinske kulture«, zaznamovana z dvema prevladujočima diskurzoma (Boyd, 2014; Buckingham, 2014; Livingstone, 2014; Jenkins idr., 2016): na eni strani je diskurz o mladostnikih kot ranljivih posameznikih, na drugi pa diskurz o kompetentni in večči digitalni mladini. V istem hipu se mlade dojema kot z digitalnimi napravami preveč zasvojene in obsedene posameznike, ki jih je pri stikih s tehnologijo nujno omejevati, in kot kompetentne »digitalne prebivalce«.

Prostori digitalne participatornosti so kompleksni konteksti, v katerih sodelujoči ustvarjajo in delijo vsebine z drugimi, bolj izkušeni celo pomagajo manj izkušenim pri pridobivanju znanja in reševanju problemov: pišejo bloge, ustanavljajo skupine in se vključujejo vanje, delujejo v omrežjih, med seboj si delijo povezave in se nenehno povezujejo prek digitalnih medijev (Kahne idr., 2013). Sodobna, participativna digitalna kultura (Jenkins 2007; Jenkins idr., 2013; Jenkins idr., 2016; Boyd, 2014), temelji na predpostavki, da se z družbenimi mediji in mobilnimi omrežnimi aplikacijami premikamo v dobo skupnostne participacije in sodelovanja, v kateri nastaja povezana, dinamična in medsebojno prepletena digitalna kultura raznolikih ljudi. O'Reilly (2007) je z idejo o »arhitekturi participacije« ponazoril prehod v dobo, ki digitalnim medijem oz. njihovim uporabnikom dodaja novo funkcijo: nekdanji bralci in iskalci informacij in vsebin vstopajo na internetne platforme kot (so)producenti, torej kot (so)ustvarjalci vsebin in informacij, pa tudi kot kreatorji mnenj in stališč, storitev in poslovnih rešitev.

Uporabniki družbenih medijev so *hkrati* producenti in uporabniki vsebin, kar vodi v socialno bolj odprt, vključujoč in pluralen prostor t. i. participativne kulture. Participativna kultura je tako:

kultura z razmeroma nizkimi ovirami za umetniško izražanje in državljansko udejstvovanje, ki daje močno podporo ustvarjanju in izmenjavi produktov ter neformalnim mentorstvom, pri katerem bolj izkušeni uporabniki prenašajo na začetnike tisto, kar najbolj poznajo (Jenkins, 2016, str. 4).

Če je bil epitom spleta 1.0. spletna stran, so popularne strani spleta 2.0 nekaj povsem drugega: Wikipedija, YouTube, Facebook, Instagram ali Twitter so dizajnirani tako, da širijo ravni interakcij med uporabniki in združujejo vrsto različnih komunikacijskih funkcij. Njihova skupna značilnost je, da participacijo, mreženje in kreativnost inherentno spodbujajo (Van Dijck, 2013). Pojem družbeni mediji se torej nanaša na kompleksen ekosistem številnih platform, ki skozi tehnološko vodena pravila ritualizirajo družbene prakse in komunikacijske vzorce. Platforme nadalje vključujejo številne oblike sporočanja in klepetanja, skozi katere uporabniki med seboj komunicirajo, pri čemer vsak uporabnik konstruira lastno subjektivno kombinacijo orodij za interakcijo in povezovanje z drugimi (Oblak, 2020b).

Politične (ne)zmogljivosti družbenih platform

Niso pa njihovi učinki na politična delovanja enoznačni. Kot opozarjajo Jenkins, Ito in Boyd (2016), transformacije družbenih medijev ne gre kar enačiti s participativno kulturo. Niso namreč mediji ali tehnologije participatorni, temveč so participatorne kulture:

Tehnologije so lahko v svojem dizajnu interaktivne; lahko olajšajo komunikacijo mnogih z mnogimi; lahko so dostopne in prilagodljive več vrstam uporabnikov; vanje so lahko skozi pogoje uporabe in prek njihovih vmesnikov vkodirane določene vrednote. Toda te tehnologije na koncu sprejemajo in uporabljajo ljudje, ki delujejo v kulturnem kontekstu, ki je lahko bolj ali manj participatoren (Jenkins idr., 2016, str. 11–12).

Tudi zato se sodobne razprave raje kot na tehnološko deterministične pristope pri razumevanju učinkov rabe tehnologij naslanjajo na *pristop tehnoloških zmogljivosti*. Pristop namreč v ospredje postavlja načine, skozi katere tehnologija zahteva, dovoljuje, omogoča, spodbuja ali onemogoča uporabniku izvajanje določenih aktivnosti pod določenimi pogoji in v specifičnih kontekstih (Davis in Chouinard, 2016). Evans (2017) zmogljivosti definira kot večstransko relacijsko strukturo med objektom/tehnologijo in subjektom/uporabnikom, ki potencialna vedenja omogoča ali omejuje v določenem kontekstu (2017, str. 36). Zmogljivosti torej determinirajo »okoliščine delovanj«, medtem ko je uporabnik v interakciji s tehnologijo (Evans idr., 2017; Treem idr., 2020).

Z aplikacijo omenjenega pristopa na politično participacijo Kim in Ellison (2021) nakažeta, kako so zmogljivosti družbenih medijev povezane s političnim delovanjem. Ali natančneje: sprašujeta se, kako štiri konkretne zmogljivosti – vidnost, trajnost, urejanje in združevanje – pripomorejo k politični participaciji. *Vidnost* uporabnikom družbenih medijev omogoča, da nekoč skrita ali težje prepoznavna znanja, stališča, preference »naredijo vidna« bodisi ožjim izbranim občinstvom bodisi drugim javnim akterjem (Treem idr., 2020; Treem in Leonardi, 2012). Vidnost nadalje omogoča lokacijo predhodno nevidnih koščkov informacij (Ellison in Vitak, 2015), kjer številne prakse postanejo razvidne: od podpore določeni politični opciji ali kandidatu, dostopa do političnih tem ali vprašanj, ki uporabnika zanimajo, do konkretne udeležbe na dogodkih, sodelovanja na peticijah ipd. (Halpern idr., 2017). *Trajnost in arhiviranje* komunikacije je druga zmogljivost, ki omogoča, da originalne oz. izvirne oblike informacij ostanejo vidne tudi kasneje (Treem in Leonardi, 2012). Tretjič, družbeni mediji omogočajo nenehno *editiranje oz. urejanje vsebin*, kar pomeni, da lahko v asinhronih komunikacijskih okoljih pri kreaciji in spreminjanju vsebin uporabniki porabijo kolikor časa in truda želijo, preden sporočila objavijo in delijo z drugimi (Treem in Leonardi, 2012; Walther, 1993). In končno, vzpostavljanje vezi med posamezniki in delčki informacij ter med individualnimi uporabniki samimi predstavlja zmogljivost

združevanja (Treem in Leonardi, 2012), ki omogoča tudi identifikacijo drugih potencialnih političnih somišljenikov (ali nasprotnikov). Uporabniško omrežje namreč določa, katerim vrstam informacijam, pogledom na politiko in aktivnostim so uporabniki bolj ali manj izpostavljeni (Ellison in Vitak, 2015).

Vprašanje pa je, za kakšno participacijo in kakšno družbenost pri tem gre. Vse od pojava družbenih medijev so se transformirala tako razumevanja družbenega kot tudi participacije in sodelovanja (Lindgren, 2017). V kontekstu družbenih medijev imajo ti koncepti svojstven pomen: veliko platform se je vzpostavilo pod okriljem idej o »skupnostnih medijih« (van Dijck, 2013, str. 12). Toda, kot kritično opozarjajo Jenkins idr. (2016, str. 26–27), velik del medijskih platform, ki sebe opisujejo kot participatorne, udeležencev sploh ne spodbuja h kakršnemukoli sodelovalnemu procesu. Tudi sedanji proces všečkanja ni več enak izvornemu kliku na ikono z dvignjenim palcem, saj je vse bolj rezultat algoritmičnih izračunov, ki izhajajo iz hipnega klikanja na gumb »všeč mi je«. Pri teh gumbih, trdi van Dijck (2013), pa ni zaznati nikakršnih ocen kakovosti videnega ali zapisanega, temveč gre predvsem za akumulacijo aplavzov in odobravanja. Tehnološke zmogljivosti torej ne generirajo politične participacije *per se*, na kar opozarjajo tudi nekatere konkretne razprave.

Ambivalentnost razmerij med digitalno vključenostjo in politično participacijo

Nasprotno, nekatere študije med mladimi kažejo na manj spodbudne relacije med (ne)političnimi digitalnimi aktivnostmi ter družbenim in političnim angažmajem. Bauerlein (2008) tako trdi, da vključenost mladih v digitalne medije ne izboljšuje njihovega poznavanja političnih tem ali z njimi povezanimi informacijami. Podobno je pokazal Sherr (2005), da se mladi iz priljubljenih spletnih strani o politiki naučijo manj kot iz tradicionalnih novičarskih strani. Prior (2007) sicer opozarja na distinkcijo med tistimi, ki se za politiko zanimajo, in ostalimi, ki večje zanimanje izražajo za zabavo. In končno, v političnem smislu

digitalni mediji niso izrazni prostor vseh, temveč so predvsem »orožje močnih« (Schlozman idr., 2010).

Toda Ito (v Jenkins idr., 2016) na drugi strani dodaja, da za zdrse v individualistično namesto kolektivno participatorno kulturo ne gre kriviti samih družbenih medijev ali posamičnih platform:

ne gre kriviti orodij, da jih ne uporabljamo na načine, ki bi se prilegali našim vrednotam. Kriviti gre kvečjemu nas same. Gre za vrednote tistih, ki orodja ustvarjajo in vgradijo v sam dizajn, kot tudi za vrednote tistih, ki orodja prevzamejo na način, da z njimi determinirajo širše družbene rezultate (Ito, 2016, str. 29).

Platforme, kot sta Facebook in YouTube, torej niso participatorne same po sebi, temveč so orodja, ki jih participatorne skupnosti uporabljajo za ohranjanje družbenih stikov ali deljenje vsebin, produktov in objav. Po Ito (2016) je zato pojem participativne kulture bolj kot za razlikovanje dejanskih orodij ali tehnologij priročen za razlikovanje *medijske vključenosti* (Ito, 2016, str. 13), v katere se vključujejo omrežne javnosti. Omrežne javnosti so specifične postavitve med seboj povezanih ljudi, ki so umeščeni v fizično razpršene prostore. Gre za prostore, v katerih ljudje uporabljajo družbena omrežja za izražanje, nastopanje, ustvarjanje identitet in osebnih stikov, participatorna medijska ekologija pa nastopa kot nova infrastruktura človeških in družbenih izmenjav, tudi na polju političnega.

Nekatere aktualne študije potrjujejo, da je odnos med rabami družbenih medijev in politično participacijo kompleksen in večznačen. Kim in Ellison (2021) omenjata vrsto primerov raziskav z različnimi ugotovitvami: ena je denimo pokazala, da raba Facebooka nima učinkov na tradicionalno politično participacijo (Theocharis in Lowe, 2016); druga je potrdila, da naključna izpostavljenost družbenim medijem znižuje potrošnjo novic na klasičnih in spletnih medijih (Park in Kaye, 2020), ima pa negativne učinke tudi na digitalno participacijo (Heiss in Matthes, 2019). Nekatere študije vendarle izpostavljajo bolj pozitivne trende: recimo, da je »offline« participacija pozitiven napovedovalec tako političnih aktivnosti (Vítak idr., 2011) kot političnega izražanja

na Facebooku (Ferrucci idr., 2020). Panelne študije demonstrirajo, da uporabniki družbenih medijev sčasoma postanejo politično bolj aktivni (Strömbäck idr., 2018). Podobno nekaj študij dokazuje, da ima politično izražanje na družbenih medijih pozitivne učinke na offline politično participacijo (Gil de Zúñiga idr., 2014; Kwak idr., 2018), predvsem zaradi občutka politične učinkovitosti (Halpern idr., 2017) ali pozitivnih učinkov sporočil na prejemnike (Pingree, 2007). In kot zaključujeta Kim in Ellison (2021), metaanalize kažejo, da informacijske in ekspresivne rabe družbenih medijev pozitivno napovedujejo politično angažiranost tudi zunaj medijskih platform (Skoric idr., 2016; Boulianne, 2015, 2020).

SKLEP

V prispevku smo skušali nakazati, kaj lahko perspektiva medijskih študij vnese v razumevanja sodobne mladine ter njihovih participatornih in političnih praks. Izhajali smo iz teze, da je medijska kultura mladih specifična do te mere, da političnosti sodobne mladine ne gre razumeti brez upoštevanja transformacij medijskih ekologij. Koliko nam je uspelo okrepiti most med politološkimi perspektivami in medijskim raziskovanjem na področju mladih, bo pokazal čas. A gotovo je, da so mladi in mladi odrasli daleč najintenzivnejši uporabniki trenutnih digitalnih platform in v razmerju do njihovih družbenih in političnih aspiracij se zdi, da nastaja nov generacijski razkorak (Kahne idr., 2013, str. 2): mladostniki se pogosteje informirajo in politično participirajo skozi digitalne platforme, kot to primerjalno počnejo odrasli. Onstran tovrstnega tehnološkega argumenta je prisotnost manj konvencionalnih oblik politične participacije med mladimi večja tudi zato, ker gre za specifično fazo v življenjskih potekih: adolescenca in zgodnja odraslost sta namreč obdobji »trajnejšega in pomembnega razvoja družbene in politične identitete« (Kahne idr., 2013, str. 3), za katero je značilna fluktuacija političnih orientacij.

Zato je ključno, skozi katere medijske prakse se »državljeni v nastajanju« oblikujejo (Mihailidis, 2014), kar poudarjajo predvsem študije

s področja kritične medijske oz. digitalne pismenosti (Polizzi, 2020; Goldstein, 2020). Omenjeno polje raziskovanja gre ponekod v smer povezovanja kritične pedagogike s kulturnimi študijami (Polizzi, 2020), ki glavnega poudarka ne daje toliko vprašanjem zmožnosti uporabnikov, da kritično presojujejo medijske vsebine, ampak potencialom, da svoje glasove tudi izrazijo skozi produkcijo alternativnih medijev in aktivnim predelovanjem medijskih vsebin, ki so polne predsodkov, pristranosti ali napačnih reprezentacij (Kellner in Share, 2007). Zagovorniki te perspektive poudarjajo, da ni informacijska, pač pa kritična digitalna pismenost tista, ki ponuja okoliščine za odgovorne državljanske in civilnodružbene oblike participacije v digitalnih okoliščinah, ki pa so, kot smo nakazali, polne ambivalenc in paradoksov. Po Goldstein (2020) zato kritična digitalna pismenost ne sme ostati omejena na sposobnost preverjanja informacij v odnosu do morebitnih pristranosti, napačnih reprezentacij ali kredibilnosti. Kot trdijo njeni zagovorniki (Polizzi, 2020), aktivna participacija dobro informiranih in kritičnih, avtonomnih državljanov zahteva »kritično digitalno pismenost, ki vključuje znanje o digitalnih okoljih, znotraj katerih informacije krožijo« (Polizzi, 2020, str. 1).

Tudi zato domnevamo, da tematizacija mladih državljanov zahteva refleksijo kompleksnih družbenih kontekstov, ki določajo življenjske poteke mladih, posledično pa tudi interdisciplinarne pristope k proučevanju mladine. Že Lukose (2014) je znotraj kritičnih edukacijskih študij opozorila na obstoj antagonističnih diskurzov o mladini, ki kažejo na ključno odgovornost institucij, ki neposredno uokvirjajo, kako naj mladi sploh »navigirajo« med javnim in zasebnim. Gre za pomen šolskega in izobraževalnega sistema, družinskega okolja in številnih prostočasnih institucij. Na vseh teh mestih mladi danes ne pridobivajo le posebnih znanj in veščin, ampak gradijo tudi razumevanja do avtoritet, družbenih pravil in norm, osebnih ambicij in pričakovanj. Britanska raziskava o vključenosti mladih v politiko je tako že pred dvema desetletjema izpostavila štiri možne pristope, kako razumeti in proučevati politično apatijo mladih (Kimberlee, 2002, str. 558–559). Prvi, »v mlade usmerjen pristop« predpostavlja, da so mladi trajno

politično apatični, kar izhaja iz njihovih individualističnih življenjskih stilov. Drugi, »v politiko usmerjen« pristop, temelji na premisi, da politični sistem mladih k političnim aktivnostim in volitvam ne stimulira. Tretji, t. i. »alternativni pristop« poudarja, da imajo mladi svojstveno politično agendo, ki je nad etablirano strukturo samih političnih strank. Zadnji, t. i. »generacijski pristop« pa opozarja, da družbene okoliščine, znotraj katerih mladi živijo, niso niti prijazne niti stimulatívne za aktivni angažma mladih. Po našem mnenju je omenjene pristope smiselno povezati in pri razumevanju političnih praks mladih upoštevati njihovo medsebojno odvisnost.

Da obstajajo javno bolj angažirani mladi, ki lahko dvigujejo politično kulturo in se pozicionirajo daleč stran od idej o družbeno »odtujeni«, »nezainteresirani« in politično »apatični« mladini, se je kot prihajajoči trend nakazovalo že v času nedavne epidemije, ki je slovenski prostor zaznamoval z najdaljšim zaprtjem celotne izobraževalne vertikale. Šoloobvezni mladi, ki predstavljajo izjemno velik del družbenega tkiva, so čez noč ostali doma in šolske obveznosti mesece opravljali na daljavo – ne glede na starost in razred šolanja, ne glede na zaposlitvene možnosti staršev, ne glede na ekonomske in socialne družinske okoliščine. Študenti, ki so jim zaprli študentske domove, so se morali vrniti k staršem, dijaki in osnovnošolci so iskali načine, kako obstoječe šolske obveznosti prilagoditi radikalno novim situacijam. Refleksije destabiliziranega vsakdana z analizo doživljanj mladostnikov in spremenjenih praks so sicer še skope (Oblak in Švab, 2020; Šušteršič idr., 2021), a indicev, kako so se na situacijo odzivali mladi sami, vendarle ni malo: na eni strani so se omrežno aktivirali prek spletnih platformi in ter širši javnosti prek peticij, bojkotov ali javnih protestov ponazarjali, kako radikalno je epidemija spremenila vsakdan in predvsem kako so politične uredbe okrepile neenakosti med mladostniki in posegle v njihovo sedanjost in prihodnost. Na drugi strani je mlade aktivirala sfera kulturnega in umetnostnega ustvarjanja: kar nekaj institucionalnih gledališč je v času »koronskega zaprtja« svoje odrske deske odprlo mladim in jim ponudilo možnost, da uprizorijo refleksije o tem, kaj sploh pomeni biti mlad. Ob ekspertnem mentoriranju niso pridobili le

prostorov za druženje, ustvarjanje in medsebojno sodelovanje, temveč tudi priložnost za kreativno izražanje in kritično refleksijo družbenega pozicioniranja mladih.

A takšnih spodbudnih in hvalevrednih aktivnosti je bilo vendarle zgolj za vzorec. Večina drugih javnih institucij, s krovnim ministrstvom, ki mladinske politike ustvarja, vred, je mlade v času epidemije preprosto spregledala. Mogoče so se tudi zato letošnje aprilске volitve v državni zbor pokazale kot prelomne – spregledani mladi so se aktivirali prek lastne medijske participativne kulture in s številnimi civilnodružbenimi aktivnostmi niso prebudili le lastnih vrst, temveč na volitve pritegnili tudi številne odrasle.⁶ 24. aprila smo namreč po letu 2000 zabeležili rekordno 70 odstotno volilno udeležbo; leta 2018 je bila ta zgolj 53 odstotna.

LITERATURA

- Adler, R. P. in Goggin J. (2005). What Do We Mean by "Civic Engagement"? *Journal of Transformative Education*, 3(3), 236–253.
- Banaji, S. (2011). Disempowering by Assumption: 'Digital Natives' and the EU Civic Web Project. V M. Thomas (ur.), *Deconstructing Digital Natives* (str. 49–66). Routledge.
- Barrassi, V. (2015). *Activism on the web: Everyday struggles against digital capitalism*. Routledge.
- Bauerlein, M. (2008). *The Dumbest Generation: How the Digital Age Stupefies Young Americans and Jopardizes Our Future*. Penguin.
- Baym, K. N. (2015). *Personal Connection in the Digital Age*. Polity Press.
- Bennett, W. L. (2007). Civic Learning in Changing Democracies: Challenges for Citizenship and Civic Education. V P. Dahlgren (ur.), *Young Citizens and New Media: Learning for Democratic Participation* (str. 59–78). Routledge.
- Bennett, W. L. (2008). Changing Citizenship in the Digital Age. V W. L. Bennett (ur.), *Civic Life Online: Learning, How Digital Media Can Engage the Youth* (str. 1–24). MIT Press.

6 Kar so opozarjali tudi medijski prispevki, denimo <https://www.rtvsllo.si/slovenija/parlamentarne-volitve-2022/mladinski-svet-slovenije-mlade-poziva-k-udelezbi-na-volitvah/620741>.

- Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: a meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society*, 18(5), 524–538.
- Boulianne, S. (2020). Twenty years of digital media effects on civic and political participation. *Communication Research*, 47(7), 947–966.
- Boyd, D. (2014). *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. Yale University Press.
- Brady, H. (1999). Political Participation. V J. P. Robinson, P. R. Shaver in L. S. Wrightsman (ur.), *Measures of Political Attitudes* (str. 737–801). Academic Press.
- Buckingham, D. (2000). *After the Death of Childhood: Growing up in the Age of Electronic Media*. Polity Press.
- Buckingham, D. (2014). Selling Youth: The Paradoxical Empowerment of the Young Consumer. V D. Buckingham, S. Bragg in M. J. Kehily (ur.) *Youth Cultures in the Age of Global Media* (str. 202–224). Palgrave MacMillan.
- Coleman, S. (2007). From Big Brother to Big Brother: Two Faces of Interactive Engagement. V P. Dahlgren (ur.), *Young Citizens and New Media: Learning for Democratic Participation* (str. 21–40). Routledge.
- Dahlgren, P. (2007). *Young Citizens and New Media: Learning for democratic participation*. Routledge.
- Dalton, R. J. (2008). *The Good Citizen: How a Younger Generation is Reshaping American Politics*. CQ Press.
- Dalton, R. J. (2017). *The Participation Gap: Social Status and Political Inequality*. Oxford University Press.
- Davis, J. L. in Chouinard, J. B. (2016). Theorizing affordances: from request to refuse. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 36(4), 241–248.
- de Zuniga, H. G. in Shahin, S. (2015). Social Media and their Impact on Civic Participation. V H. G. de Zuniga (ur.), *New Technologies and Civic Engagement: New Agendas in Communication* (str. 78–90). Routledge.
- Drotner, K. in Livingstone S. (2008). *The International Handbook of Children, Media and Culture*. Sage.
- Ekman, J. in Amna, E. (2012). Political Participation and Civic Engagement: Towards a New Typology. *Human Affairs*, 22(3), 283–300.
- Ekstrom, M. (2015). Young people's everyday political talk: a social achievement of democratic engagement. *Journal of Youth Studies*, 19(1), 1–19.

- Ellison, N. B. in Vitak, J. (2015). Social network site affordances and their relationship to social capital processes. V S. Sunder (ur.), *The Handbook of the Psychology of Communication Technology* (str. 205–227). Wiley-Blackwell.
- Elkind, D. (1981). *The Hurried Child: Growing up Too Fast Too Soon*. Addison Wesley.
- Evans, S. K., Pearce, K. E. in Vitak, J. (2017). Explicating affordances: a conceptual framework for understanding affordances in communication research. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 22(1), 35–52.
- Ferrucci, P., Hopp, T. in Vargo, C. J. (2020). Civic engagement, social capital, and ideological extremity: Exploring online political engagement and political expression on Facebook. *New Media & Society*, 22(6), 1095–1115.
- Goldstein, S. (2020). *Informed Societies: Why information literacy matters for citizenship, participation and democracy*. Facet Publishing.
- Hafner-Fink, M. (2011). Razred, državljanstvo in državljanski stili. *Teorija in praksa*, 48(4), 1024–1038.
- Hafner-Fink, M. in Oblak Črnič, T. (2014). Digital citizenship as multiple political participation? Predictors of digital political participation in Slovenia. *Teorija in praksa*, 51(6), 1284–1303.
- Halpern, D., Valenzuela, S. in Katz, J. E. (2017). We face, I tweet: How different social media influence political participation through collective and internal efficacy. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 22(6), 320–336.
- Hartmann, M., Carpentier, N. in Cammaerts, B. (2007). Democratic Familyship and Negotiated Practices of ICT Users. V P. Dahlgren (ur.), *Young Citizens and New Media: Learning for Democratic Participation* (str. 167–186). Routledge.
- Hjarvard, S. (2013). *The mediatization of culture and society*. Routledge.
- Hasebrink, U. in Hasebrink, I. U. (2007). Young People's Identity Construction and Media Use: Democratic Participation in Germany and Austria. V P. Dahlgren (ur.), *Young Citizens and New Media* (str. 81–102). Routledge.
- Heiss, R. in Matthes, J. (2019). Does incidental exposure on social media equalize or reinforce participatory gaps? Evidence from a panel study. *New Media & Society*, 21(11–12), 2463–2482.
- Henn, M. in Foard, N. (2012). Young People, Political Participation and Trust in Britain. *Parliamentary Affairs*, 65(1), 47–67.
- Henn, M. in Foard, N. (2014). Social Differentiation in Young People's Political Participation: The Impact of Social and Educational Factors on Youth Political Engagement in Britain. *Journal of Youth Studies*, 17(3), 360–380.

- Henn, M., Weinstein, M. in Forrest, S. (2005). Uninterested Youth? Young People's Attitudes towards Party Politics in Britain. *Political Studies*, 53(3), 556–578.
- Herring, S. (2008). Questioning the Generational Divide: Technological Exoticism and Adult Constructions of Online Youth Identity. V D. Buckingham (ur.) *Youth, Identity, and Digital Media* (str. 71–92). MIT Press.
- Ito, M., Baumer, S., Bittanti M., Boyd, D., Cody, R., Herr-Stephenson, B., Horst, A. H., Lange, P. G., Mahendran, D., Martínez, K. Z., Pascoe, C. J., Perkel, D., Robinson, L., Sims, C. in Tripp, L. (2009). *Hanging Out, Messing Around and Geeking Out: Living and Learning with New Media*. MIT Press.
- Jenkins, H., Purushotma, R., Weigel, M., Clinton, K. in Robison, A. J. (2007). *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. MIT Press.
- Jenkins, H., Ford S. in Green, J. (2013). *Spreadable Media*. New York University Press.
- Jenkins, H., Ito, M. in Boyd, D. (2016). *Participatory Culture in a Networked Era: A Conversation on Youth, Learning, Commerce, and Politics*. Polity Press.
- Kahne, J., Lee, M. J. in Feezell, T. J. (2013). The Civic and Political Significance of Online Participatory Cultures among Youth Transitioning to Adulthood. *Journal of Information Technology & Politics*, 10(1), 1–20.
- Kellner, D. in Share, J. (2007). Critical media literacy, democracy and the reconstruction of education. V D. Macedo in S. R. Steinberg (ur.) *Media literacy: a reader* (str. 3–23). Peter Lang.
- Kim, D. H. in Ellison, N. B. (2021). From observation on social media to offline political participation: The social media affordances approach. *New Media & Society*, 1–21.
- Kimberlee, R. H. (2002). Why Don't Young People Vote at General Elections? *Journal of Youth Studies* 5(1), 85–97.
- Kirbiš, A., Flere, S. in Tavčar Kranjc, M. (2010). Longitudinalna analiza politične udeležbe slovenske mladine ter njenih stališč do demokracije. 25. sociološko srečanje, Portorož, 18.–20. november 2010.
- Kwak, N., Lane, D. S. in Weeks, B. E. (2018) Perceptions of social media for politics: Testing the slacktivism hypothesis. *Human Communication Research*, 44(2), 197–221.
- Lavrič, M., Flere, S., Tavčar Krajnc, M., Klanjšek, R., Musil, B., Naterer, A., Kirbiš, A., Divjak M. in Lešek, P. (2011). *Mladina 2010: Družbeni profili mladih v Sloveniji*. Aristej.

- Livingstone, S. (2007). Interactivity and Participation on the Internet: Young People's Response to the Civic Sphere. V P. Dahlgren (ur.), *Young Citizens and New Media: Learning for Democratic Participation* (str. 103–124). Routledge.
- Livingstone, S. (2014). The mediatization of childhood and education: Reflections of The Class. V L. Kramp, N. Carpentier, A. Hepp, I. Tomanić Trivundža, H. Nieminen, R. Kunelius, T. Olsson, E. Sundin in R. Kilborn (ur.) *Media Practice and Everyday Agency in Europe*. Edition Lumière. Dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/292136268_The_mediatization_of_childhood_and_education_reflections_on_The_Class#fullTextFileContent, 12. 12. 2020.
- Lukose, A. R. (2014). Youth and Globalization: Changing Trajectories of Culture and Politics, V D. Buckingham, S. Bragg in M. J. Kehily (ur.) *Youth Cultures in the Age of Global Media* (str. 37–52). Palgrave Macmillan.
- Mihailidis, P. (2014). *Media Literacy and the Emerging Citizen*. Peter Lang.
- Miheljak, V. (2002). Mladi kot subjekt in objekt politike. V V. Miheljak (ur.), *Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tisočletje* (str. 105–164). Aristej.
- Olsson, T. (2007). An Indispensable Resource: The Internet and Young Civic Engagement. V P. Dahlgren (ur.), *Young Citizens and New Media* (str. 187–204). Routledge.
- Oblak Črnič, T. (2014). Paradoksi in transformacije demokracije, državljanstva in participacije v digitalni dobi. *Teorija in praksa*, 51(6), 1165–1184.
- Oblak Črnič, T. (2016). Mladi državljani in institucionalna politika v kontekstu participativne digitalne kulture. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia*, 26(1), 119–132.
- Oblak Črnič, T. (2017). Neglected or Just Misunderstood? The Perception of Youth and Digital Citizenship among Slovenian Political Parties. *Teorija in praksa*, 54 (posebna številka), 96–111.
- Oblak Črnič, T. (2018). Kulturna in družbena angažiranost v kontekstu digitaliziranega vsakdana: raziskava mladih v Ljubljani. *Družboslovne razprave*, XXXIV(88), 7–32.
- Oblak Črnič, T. (2020a). Politika (ni) za mlade? Državljanški stili in volilne preference mladih. V A. Krašovec in T. Deželan (ur.). *Volilno leto* (str. 153–186). FDV.
- Oblak Črnič, T. (2020b). *Mladost na zaslonu: Konteksti in protislovja medijskih kultur mladih*. FDV.
- Oblak Črnič, T. in Švab, A. (2020). Ko politične uredbe trčijo v zasebnost: Prisilna nuklearizacija vsakdanjega življenja v kontekstu epidemične izolacije. *Družboslovne razprave*, XXXVI, 94–95, 29–54.

- O'Toole, T., Lister, M., Marsh, D., Jones, S. in McDonagh, A. (2003). Tuning Out or Left Out? Participation and Non-Participation Among Young People. *Contemporary Politics*, 9(1), 45–61.
- O'Toole, T. (2003). Engaging with Young People's Conceptions of the Political. *Children's Geographies*, 1(1), 71–90.
- Pajnik, M. in Hrženjak, M. (2016). (Samo)percepcije mladih v polju političnega: izzivi za državljanstvo. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia*, 26(1), 133–144.
- Park, C. S. in Kaye, B. K. (2020). What's this? Incidental exposure to news on social media, newsfinds-me perception, news efficacy, and news consumption. *Mass Communication & Society*, 23(2), 157–180.
- Pingree, R. J. (2007). How messages affect their senders: a more general model of message effects and implications for deliberation. *Communication Theory*, 17(4), 439–461.
- Polizzi, G. (2020). Information literacy in the digital age: why critical digital literacy matters for democracy. V S. Goldstein (ur.), *Informed Societies* (str. 1–24). Facet Publishing.
- Postman, N. (1983). *The Disappearance of Childhood*. W. H. Allen.
- Prior, M. (2007). *Post-Broadcast Democracy: How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. Cambridge University Press.
- Scholl, R. (2015). Civic Engagement of Youths During Their Transition to Adulthood. V H. G. de Zúñiga (ur.), *New Technologies and Civic Engagement* (str. 46–59). Routledge.
- Skoric, M. M., Zhu, Q. in Goh, D. (2016). Social media and citizen engagement: a meta-analytic review. *New Media & Society*, 18(9), 1817–1839.
- Sherr, S. (2005). News for a New Generation: Can it be fun and functional? Working paper. Dostopno na: <https://civicyouth.org/PopUps/WorkingPapers/WP29Sherr.pdf> (26. 2. 2019).
- Sloam, J. (2016). Diversity and Voice: The Political Participation of Young People in the European Union. *The British Journal of Politics and International Relationship*, 18(3), 521–537.
- Sloam, J. in Henn, M. (2019). *Youthquake 2017: The Rise of Young Cosmopolitans in Britain*. Palgrave Macmillan.
- Stromback, J., Falasca, K. in Kruike-meier, S. (2018). The mix of media use matters: Investigating the effects of individual news repertoires on offline and online political participation. *Political Communication*, 35(3), 413–432.
- Šušterčič, N., Tašner, V., Koren Ošljak, K., Jontes, D. in Oblak Črnič, T. (2021). Pogledi in izkušnje osnovnošolcev in dijakov na šolanje v času

pandemije. V I. Ž. Žagar in A. Mlekuž (ur.), *Raziskovanje v vzgoji in izobraževanju: Učenje in poučevanje na daljavo – Izkušnje, problemi, perspektive: zbornik povzetkov* (str. 52–53). Pedagoški inštitut.

Teorell, J., Torcal, M. in Montero, J. R. (2007). Political Participation: Mapping the Terrain. V J. W. van Deth (ur.), *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis* (str. 334–357). Routledge.

Theocharis, Y. in Lowe, W. (2016). Does Facebook increase political participation? Evidence from a field experiment. *Information, Communication & Society*, 19(10), 1465–1486.

Thorson, K. (2011). Sampling from the Civic Buffet: Youth, New Media and Do-It Yourself Citizenship. V M. Thomas (ur.), *Deconstructing Digital Natives* (str. 3–22). Routledge.

Treem, J. W. in Leonardi, P. M. (2012). Social media use in organizations: Exploring the affordances of visibility, editability, persistence, and association. *Communication Yearbook*, 36, 143–189.

Ule, M. (1988). *Mladina in ideologija*. Delavska enotnost.

Ule, M. (2008). *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. FDV.

Vitak, J., Zube, P. in Smock, A. (2011). It's complicated: Facebook users' political participation in the 2008 election. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(3), 107–114.

van Dijck, J. (2013). *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford University Press.

Walther, J. B. (1993). Impression development in computer-mediated interaction. *Western Journal of Communication*, 57(4), 381–398.

Winn, M. (1984). *Children without Childhood*. Penguin.

6

MLADINSKE ORGANIZACIJE KOT PROSTORI POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH

Špela Razpotnik in Darja Tadič

UVOD

Mladi za uresničevanje politične participacije potrebujejo določene vire, med katerimi je na prvem mestu dostopen in odprt prostor združevanja. Poleg tega mladi za razvijanje in udejanjanje politične participacije potrebujejo tudi podporo v ključnih trenutkih povezovanja, združevanja in delovanja. V današnjem času tovrstnih odprtih fizičnih prostorov ni na pretek, mladi pa se toliko bolj aktivirajo in povezujejo v virtualnih prostorih. Vendar pa tovrstnega povezovanja ne moremo enačiti s fizičnim oz. lahko potencialne virtualnega razumemo kot nadgradnjo – ko je fizični stik že vzpostavljen, skupina formirana in odnosi oblikovani. Mladinske organizacije oz., širše, organizacije, namenjene mladim, so široko prepredena, po ljubljanski občini tudi geografsko dokaj dobro porazdeljena mreža. Glede na njihovo poslanstvo – biti prostori mladih in za mlade, ki ne podlegajo tržni logiki, pač pa se odzivajo na potrebe široke in raznolike skupine mladih – nas upravičeno zanima,

v kolikšni meri so to prostori, kjer imajo mladi možnost tudi razvoja politične participacije. V teh organizacijah se odvija mladinsko delo, ki je strokovni pristop k delu z mladimi. V nadaljevanju članka je mladinsko delo podrobneje koncipirano, razdelani so njegovi različni vidiki, in sicer z namenom preverjanja, ali in v kakšni obliki je mladinsko delo, ki se odvija v dotičnih organizacijah, lahko podlaga oz. spodbuda za uresničevanje politične participacije mladih. Opisovana mreža organizacij sicer ni primarno orientirana na polje politične aktivacije mladih. Prav tako se raziskava, na ugotovitvah katere članek sloni, v prvi vrsti ne usmerja v politično participacijo mladih. Ključno vprašanje pričujočega članka je torej zgrajeno posredno, in sicer išče potenciale za politično participacijo na polju mladinskega dela, vse skupaj pa postavi v kontekst psihosocialnih stisk mladih, pri čemer se med področjem psihosocialnih stisk mladih in politične participacije tekom članka utrdi kar nekaj stičnih točk oz. presečišč.

Nedavno smo z večjo skupino kolegic in kolegov izvedli raziskavo o psihosocialnih stiskah mladih (Dekleva idr., 2021), v okviru katere smo opravili tudi analizo ljubljanske mreže mladinskih organizacij (Razpotnik, 2021). V okviru analize se je odprlo tudi vprašanje, ali, na kakšen način in v kakšni meri mladinske organizacije kot prostori združevanja mladih lahko mladim predstavljajo platformo (politične) participacije. V pričujočem prispevku preverjava, kako je na to vprašanje mogoče vsaj deloma odgovoriti. Tekom raziskovanja sta bili dve izmed področij, ki smo jih naslovili v pogovorih, tudi prostor in pomen, ki ga organizacije pripisujejo politični participaciji mladih.

V nadaljevanju tako sprva sledi razmislek o mladinskem delu, ki se nadaljuje z raziskovalnimi izsledki in teoretičnimi podlagami na preseku mladinskih organizacij in politične participacije. Za tem je govora o značilnostih ljubljanske mreže organizacij za mlade. Temu sledi bolj fokusiran razmislek o politični participaciji, pomenu prostora, povezovanju in aktiviranju znotraj polja mladinskih organizacij, vezan na raziskovano mrežo. Sklepni del je razprava, kjer strneva ugotovitve raziskave, jih poveževa z dosedanjimi spoznanji s področja mladinskega dela ter vse to vpneva v sedanji čas in prostor.

MLADINSKE ORGANIZACIJE KOT PROSTORI POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH

Mladinsko delo kot možen poligon politične aktivacije

V nadaljevanju opredeliva mladinsko delo kot polje, ki do neke mere povezuje opisovano mrežo organizacij, da bi dalje preverili, ali in v kakšnem smislu lahko mladinsko delo, kot je to koncipirano, spodbuja politično participacijo mladih.

Mladinsko delo je v svetovnem, pa tudi evropskem merilu izredno konceptualno razpršeno in kompleksno, pri poskusu skupnih definicij ali primerljivih raziskav pa naletimo na pomanjkanje osnovnih opredelitev ali kazalnikov za definiranje kvantitativnega ali kvalitativnega primerjanja oz. primerjalnega raziskovanja (Ferjančič, 2011). Izhaja iz raznolikih tradicij, zgodovinskih kontekstov in ideoloških okvirjev; v smislu slednjega je treba poudariti, da je skozi zgodovino področje dela z mladimi (vključno s celotnim poljem vzgoje in izobraževanja) ideološko pomembno področje, saj gre za vidik rekrutacije in indoktrinacije ali zgolj ideološke interpelacije v določen pojmovni red. Če bi vendarle iskali skupni imenovalec mladinskega dela danes, bi lahko rekli, da gre za omogočanje priložnosti mladim, da sami oblikujejo svojo prihodnost.

V zborniku z naslovom *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji* (ur. Kuhar in Razpotnik, 2011) so zbrani prispevki, ki nudijo razumevanje in umeščenost mladinskega dela pri nas, pri čemer Ferjančič (2011) opravi zgodovinski pregled mladinskega dela. Definira ključne naloge mladinskega dela in ugotavlja, da mladinsko delo širi socialno okolje mladih, prispeva k socialnemu kapitalu ter omogoča varen prostor izražanja in avtonomije mladih ter pridobivanje pomembnih znanj in praks (prav tam). Ključni manko, ki se ga omenja v zvezi s področjem mladinskega dela, je njegova nezadostnost v smislu nedoseganja tistih mladih, ki so težje dosegljivi ali posebej ranljivi (Coussée, 2009). Vse omenjeno so tudi koncepti, ki jih lahko povežemo s politično participacijo: prostori avtonomije, pridobivanje znanj skozi delovanje,

izražanje lastnih pogledov in potreb, pa tudi razvoj občutljivosti za različnosti in neenakosti.

Tradicije mladinskega dela lahko ločimo na bolj kritične oz. radikalne – take, ki jih zaznamujejo zavedanje raznolikih izhodišč mladih, lokalna umeščenost in želja po politični spremembi; in na neoliberalne oz. adaptivne, katerih cilj je ohranjanje obstoječega stanja in prilagajanje mladih le-temu. Ule (2011) v že omenjenem zborniku o mladinskem delu odpre razpravo o zgodovinskih procesih kulturnega osamosvajanja mladosti in mladine, oblikovanju življenjskega sveta mladih, pomenu vrstniškega združevanja v odraščanju in razgradnji kolektivov oz. individualizaciji, ki prej avtonomno obdobje mladostništva postavi pod vprašaj, posebej pa postavlja vprašanje, kako je v sodobnem, individualiziranem in atomiziranem svetu mogoče oblikovanje kolektivov, ki so predpogoj za politično aktivacijo mladih. Analiza razvoja mladine, ki jo poda avtorica, govori pravzaprav o zgodovinskem loku od radikalnih do individualiziranih in liberalnih okvirjev mladinskega dela.

Atomizacija in individualizacija (tudi posledica razgradnje kolektivov, vključno z radikalnimi oblikami mladinskega dela), značilni za sodobni zgodovinski trenutek, s seboj prinašata stranske učinke, ki so v zadnjih letih vse bolj očitni in se med drugim kažejo v občutkih osamljenosti, nepovezanosti, anksioznosti, strahov pred prihodnostjo in raznolikih tisk (Dekleva, 2021). Pomembna protiutež izzivom sedanosti je postala primarna družina, a seveda zgolj v primerih, če ta premore zadosti virov, da mladostnike lahko podpira pri njihovih negotovih tranzicijah v odraslost (Walther, 2006).

Vzpon mladine v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja pomeni tudi njeno politizacijo. Kot razpravlja Ule (2011), so se mladi tedaj družbeno uveljavili s svojim avtonomnim scenarijem tako sedanosti kot tudi prihodnosti. V sedanjem zgodovinskem trenutku, kjer prisotnost mladih v virtualnem svetu prednjači pred njihovo prisotnostjo v fizičnem svetu in kjer individualna vprašanja onemogočajo videti širša, kolektivna vprašanja (kakor drevo onemogoča videti gozd), je iskati ostanke ali nove, morda drugačne zametke politične participacije mladih znotraj polja mladinskega dela

poseben izziv. Tudi na podlagi naše raziskave razbiramo večinoma z individualizmom in poljubnostjo uglasene pristope k mladim ter ugotavljamo, da so redki taki, ki s tem presekajo in uvajajo drugačne paradigme – tudi take, ki bi lahko pomenile podlago za politično participacijo.

Mladinsko delo je praksa, zasnovana na odnosnem delu, in kot taka temelji na angažmaju mladih znotraj teh odnosov. Gre za mednarodni fenomen z zelo različnimi koreninami (Coussée, 2009), pri čemer so raznoliki tudi odnosi mladinskega dela do polja političnega oz., specifično, do politične participacije. Raziskave iz Združenega kraljestva se gibljejo v polju napetost med liberalnimi in radikalnimi modeli družbene akcije ter mladinskega dela (Nolas, 2014), pri čemer po ugotovitvah avtorice oblikovalci politik pretežno težijo k prvemu, praktiki pa k drugemu modelu. Radikalni model pomeni usmerjenost k spremembam ter temelji na aktivizmu in čim polnejši participaciji mladih, medtem ko liberalni model temelji na prilagajanju posameznika obstoječemu in poudarjanju individualizma ter ne daje prostora preizpraševanju trenutnega statusa quo. Raziskovalna poročila iz Združenega kraljestva (prav tam) poročajo o močnih neoliberalnih vplivih na polje mladinskega dela, pri čemer nekateri praktiki govorijo celo o nevarnosti izumrtja modela radialnega mladinskega dela, slednje pa pomeni tudi trend apolitizacije tega področja. Po mnenju kritikov (prav tam) je glavna težava neoliberalnega pristopa dekontekstualiziran pristop k mladim in mladinskemu delu, torej tak, ki ignorira socio-ekonomske pogoje in vplive na mlade ter uvaja univerzalizem (zanikanje razlik zaradi raznolikih izhodišč mladih), odgovornosti za (ne)uspeh pa individualizira. Kritične prakse so vezane na raznolike kontekste mladih, razvoj in identitetna formacija mladih sta razumljena kot vezana na skupnost in skupnostne prostore, ključni prostor izvajanja kritičnega mladinskega dela pa je denimo mladinski klub (kot avtonomni prostor mladih), umeščen v lokalno okolje.

Glede na to, da je liberalni sistem v sodobnih družbah prevladujoč, in glede na anahronost radikalnejšega modela se upravičeno zdi, da je polje mladinskega dela v skladu z mantra »apolitičnih mladih«, ki

si tako v političnem kot drugih smislih raje nadevajo že izoblikovane (*ready-made*) identitete, kot da bi se poglabljali v prakse družbenega aktivizma, javnih razprav in sodelovanja v odprtih dialoških prostorih, pri čemer vse pravkar omenjeno opisuje značilnosti politične participacije oz. učenja politične aktivacije.

Mladinsko delo, posebej njegov radikalnejši vidik, omogoča pomenljive stike med mladimi in elementi njihove skupnosti, njihovega lokalnega okolja, meni Nolas (2012). Ti prostori preizkušanja mladim omogočajo zavestnejše vstopanje v raznolike identitetne pozicije, prej kot nereflektirano zlivanje oz. sprejemanje različnih »že pripravljenih« (*ready-made*) identifikacij iz okolja. V smislu povezanosti s politično aktivacijo mladih bi lahko rekli, da gre pri radikalnih tradicijah za bistveno drugačen, bolj aktiven, kritičen in reflektiran odnos do družbene participacije.

McFarland in Thomas (2006) poročata o raziskavah s področja ZDA in se sprašujeta, ali prostovoljne aktivnosti, v katerih mladi sodelujejo, povečujejo politični angažma teh mladih v odraslosti. Zdi se namreč, da politično participacijo mladih reproducira predvsem družinsko okolje v veliki povezanosti s socialno-ekonomskim statusom. Članek omenjenih avtorjev pa se osredotoča na pomen drugih prostorov politične socializacije (ne le družine), ki se dogaja na prehodu v odraslost. Avtorja ugotavljata, da je splošno udejstvovanje v prostočasnih, neobveznih aktivnostih ključnega pomena za poznejši razvoj politične participacije, posebej to drži za aktiviranje v prostovoljnih mladinskih organizacijah, ki se ukvarjajo s skupnostnim delom, reprezentacijo, sodelovanjem v javnih razpravah in generiranjem skupnostne identitete. Avtorja poudarjata pomembnost tovrstnega vpliva tako z vidika izobraževanja na področju demokracije kot tudi z vidika prihodnosti parlamentarne demokracije (prav tam).

Avtorji z nemškega raziskovalnega področja – Gaiser s sodelavci (2010) – ugotavljajo, da je ključna vloga mladinskih organizacij socialna integracija mladih in podpora, ki jo mladi v njih dobijo. Politično participacijo vidijo kot sekundarni vpliv tovrstnega udejstvovanja: iz sodelovanja v mladinskih organizacijah se ta namreč lahko razvije

(za krajše obdobje ali bolj kontinuirano), vendar pa to ni nujno in tudi naj to ne bi bil ključni namen participacije mladih v mladinskih organizacijah. Avtorji ugotavljajo, da se mladi v Nemčiji sicer (glede na nekatere druge evropske države) nadpovprečno politično udeležujejo, obenem pa zaključujejo, da je njihova politična participacija omejena in pogojena z vidiki dostopnosti in prisotnosti organizacij, v katerih lahko tovrstne aktivnosti prakticirajo.

Gre torej za ključno povezavo med organizacijami civilne družbe, namenjenimi mladim, in poznejšo politično participacijo. Ta povezava seveda ni direktna in jo je nemogoče kakorkoli instrumentalizirati, vseeno pa prostori za mlade, ki niso zgolj zasebni, pač pa omogočajo interakcije s skupnostjo, predstavljajo pogoj, brez katerega si ni mogoče zamisliti poznejše politične aktivnosti mladih. V nadaljevanju prispevka na podlagi do sedaj razgrnjene teorije o mladinskem delu in politični participaciji predstaviva značilnosti raziskovane ljubljanske mreže mladinskih organizacij, pri čemer prehajava od splošnejših k vse bolj specifičnim ugotovitvam, torej takim, ki so v neposrednejšem smislu relevantne za razumevanje politične participacije mladih.

Pomen mladinskih organizacij za naslavljanje psihosocialnih stisk mladih

Da bi bile specifične ugotovitve tega članka, torej tiste, vezane na politično participacijo, razumljivejše in bolj umeščene, podajava sprva nekaj splošnih ugotovitev o mreži mladinskih organizacij, ki so sicer osredotočene predvsem na prepoznavanje psihosocialnih stisk mladih in odzivanje nanje. Med obema področjema (psihosocialne stiske mladih in politična participacija mladih) je v sklepnem delu vzpostavljena povezava. Psihosocialne stiske tradicionalno sicer niso primarna skrb mladinskega dela, vendar pa glede na njihov porast pri mladih v sodobnem času vse bolj vznika vprašanje, kako in kje mlade podpreti oz. jih pravočasno zajeti v podporne mreže, ki naj bi bile čim širše prepletene (Mikuš Kos, 2021). Prva in najmočnejša točka, ki izhaja iz splošnejšega dela raziskovanja ljubljanske mreže mladinskih organizacij, je tako pomen krepitve virov v civilni družbi, skupnosti,

vsakodnevnem življenju, na vrstniški ravni in drugod, saj je sektor duševnega zdravja za mlade preobremenjen, poleg tega pa je klinična obravnava izpostavljena nevarnosti, da mlade izvzame iz njihovega okolja, skupnosti in potencialno varovalnih virov ter jih obravnava preveč enodimenzionalno in izolirano od družinskih in drugih sistemov, po končani obravnavi pa vrne v nespremenjene okoliščine, ki so lahko za mlade vir težav, ne le potencialni vir opore. Veliko lažje kot klinične oblike obravnav pa ravno organizacije, umeščene v skupnost (mladinski centri, svetovalnice, ...), lahko delujejo celostno, kontekstualno in povezano ter na načine, ki so blizu mladim – tako prostorsko kot simbolno. Lažje jim omogočajo varne prostore združevanja kot klinična obravnava, ki predpostavlja izolacijo in (začasno) izločitev iz skupnosti. Tovrstna, v skupnost integrirana podpora ima implicitno in tudi eksplicitno pomembno vlogo krepitve psihosocialnega blagostanja, pa tudi povsem generalno preventivsko vlogo, kar je ključno, saj zajame širši spekter mladih, po možnosti še preden se pri njih pojavijo take ali drugačne težave. Zajame lahko precej širši krog mladih kot ožje specializiran psihiatrični sistem. Vseeno pa ostaja odprta tudi potreba po krajših čakalnih vrstah za mlade, ki iščejo oz. potrebujejo psihiatrično podporo. Tovrstna obravnava (psihiatrična, klinična) je v sedanji situaciji občutno preobremenjena, ne uspe se povezovati z drugimi sektorji in delovati bolj kontinuirano in umeščeno v vsakodnevno življenje (Mikuš Kos, 2021). Z vidika ostalih organizacij psihiatrična podpora deluje preveč izolirano od drugih mrež podpore in drugih sektorjev (Razpotnik, 2021).

Širše vprašanje ostaja, kaj na nivoju časa in prostora, v katerem živimo, pomeni psihiatrizacija (glej npr. Verhaeghe, 2016) vse širšega spektra izkušenj posameznikov. Kot odgovor se zopet nakazujejo že omenjeni zlovešči trendi individualizacije, prepuščenosti sebi, osamljenosti, izolacije, kvantificirane tekmovalnosti (lova na točke za vstop v različne nivoje izobraževanja), pomanjkanja virov za mlade (v smislu dostopnih stanovanj, varnih izobraževalnih trajektorij, zanesljivih delovnih mest, možnosti odločanja glede pomembnih vprašanj – torej politične participacije) in v širši luči vizij, kje je mesto

mladih v sodobnem svetu. Negotovi, identitetno fragmentirani in življenjsko neorientirani posamezniki (ne le mladi, vendar so zaradi svoje ranljivosti in ujetosti v statusne prehode ti še posebej na udaru) so ranljivi v smislu duševnih stisk, ki v tako širokem obsegu postajajo že zelo očitno simptom sodobnega časa, ne zgolj individualna težava ali bolezen. V tem, tako širokem smislu je treba tudi skupaj z mladimi misliti zaznane situacije in se jih lotevati na kreativne načine, predvsem pa krepiti kolektive, skupnosti in zaveznitva med mladimi (in tudi medgeneracijsko), da bi ozavestili, da se soočajo s podobnimi težavami, čeprav te morda izkušajo na različnih koncih.

Z navedenim lahko povežemo tudi pomen prostorov, ki so pogoj in osnova tudi politične participacije. Tu lahko omenimo idejo »tretjega, vmesnega prostora« (prostor med zasebnim in javnim, Oldenburg, 2013), katerega pomena se posebej zavemo v obdobju zaprtja javnega življenja. Tudi Nolas (2014) piše o mladinskem delu v povezavi s tretjim prostorom, v katerem se lahko mladi angažirajo kot družbeni akterji in znotraj katerega lahko skozi udejstvovanje v raznolikih političnih krajinah preoblikujejo lastne identitetne pozicije. Ta prostor je predpogoj za gojenje podpornih odnosov, mrež, vrstniških opor in tudi politične participacije. V času, ko se mnoge organizacije uglašujejo z individualizmom, nestalnostjo, prehodnostjo in idejo nevezanosti, so ti prostori pomembni, pomemben pa se nama zdi tudi razmislek o njihovi stabilnosti in trajnosti. Predvsem ideja prehodnosti in poljubnega udejstvovanja v urbanih središčih se zdi protipol zavezanosti, stalnosti in stabilnosti, ki jo mladi prav tako potrebujejo. Logiko stalnosti, stabilnosti in doslednega sledenja mladim skozi leta smo znotraj raziskovanja prepoznali v nekaterih mladinskih organizacijah z versko podlago, kjer sta prav stabilnost in trajnost osnovni princip njihovega delovanja.

(Politična) participacija, pomen prostora,
povezovanje in aktiviranje na primeru ljubljanske
mreže mladinskih organizacij

Diskusija o tem, ali je primarna naloga mladinskih centrov zagotavljati avtonomne prostore za mlade, ki bodo predstavljali protipol večinskim

potrošniško naravnanim prostorom, ki bodo odprti in ki bodo omogočali, da mladi samostojno razvijajo lastne vizije prihodnosti, je že starejša (glej npr. Razpotnik, 2011). Na področju mladinskega dela in mladinskih organizacij se krešejo različne usmeritve: en pol mladinsko delo razume v bolj instrumentalnem smislu (naj služi npr. kot kompenzacija vzgojno-izobraževalnega sistema in pomaga mlade prilagajati obstoječemu sistemu), drugi pa kot polje, ki mora biti avtonomno in osvobojeno čim več različnih instrumentalnosti in podrejenosti drugim družbenim podsistemom. Šele pogled, ki izhaja iz drugega vidika, lahko zagotavlja odprt prostor, kjer bodo mladi zadovoljevali družbene potrebe, ki jih druge ne morejo, in kjer bodo lahko brez občutka, da morajo nadoknaditi, kar so v storilnostno naravnanim izobraževalnem sistemu zamudili, participirali tudi tisti, ki v drugih integrativnih sistemih niso bili uspešni.

V nadaljevanju izpostavlja nekaj ugotovitev iz pogovorov s predstavniki organizacij, ki se posredneje ali pa prav neposredno vežejo na temo politične participacije mladih. Gre za teme, za katere smo tekom raziskovanja mladinskih organizacij ugotovili, da so premalo zastopane, na nek način deficitarne oz. je o njih v našem prostoru (tu in zdaj) treba še razmišljati, jih razvijati in spodbujati ter gojiti morebitne zametke njihovega reševanja. Na podlagi pogovorov lahko namreč ugotovimo, da so ponudbe za mlade s strani organizacij večinoma strukturirane vnaprej; mladi si morajo tako prostor poiskati v že obstoječih strukturah. Čeravno so redke, obstaja nekaj organizacij, pri katerih je bilo iz pogovorov mogoče razbrati, da aktivno spodbujajo participacijo in proaktivnost mladih, pri čemer pa so tu ciljna skupina pogosto prostovoljci v organizacijah in ne nujno mladi uporabniki v širšem smislu.

Na deklarativni ravni je na strani organizacij sicer izražena kar velika stopnja odprtosti za pobude in odzive na porajajoče se potrebe in vprašanja mladih, po drugi strani pa sogovorniki tudi izražajo, da je sprotno odzivanje na aktualne trende za organizacije naporno. Rečemo lahko, da organizacije iščejo nekakšno ravnotežje med statusom quo, torej programi, ki jih že vodijo in za katere so financirani, ter odprtostjo

za spremembe. To je odvisno od številnih dejavnikov: stabilnosti financiranja, kadrovske stabilnosti in zastopanosti, problematike, ki je v ospredju, pa tudi spreminjajočih se družbenih razmer. Tako lahko zatrdimo, da zaprtje javnega življenja v letih 2020 in 2021 nobene izmed organizacij ni pustilo nedotaknjene; vsaka po svoje so se morale odzvati s spremenjenimi načini približevanja mladim, pri čemer so jim strukture financiranja lahko ob strani stale bolj, pogosteje pa manj. Vsakodnevno življenje mladih je namreč nekaj živega, nekaj, kar se spreminja hitro in v vse mogoče smeri, tega pa strukture financiranja žal ne morejo dovolj ažurno zasledovati. Predvsem nevladne organizacije tu predstavljajo vmesno polje med vsakodnevnim življenjem mladih in politikami, ki naj bi jih uresničevale občine in država, veliko prožneje se lahko odzivajo in predstavljajo nujno povezavo med strukturami in vsakodnevnim življenjem ljudi. Tej vlogi bi moralo slediti stabilnejše financiranje, saj so sicer nujno potrebni projekti lahko obsojeni na životarjenje ali pogosto zamrejo, ko se določeno projektno financiranje zaključi. Tako je mreža projektov na področju podpore mladim kot zvezdno nebo, kjer nikoli ne vemo, katere zvezde, ki jih vidimo sijati na spletu, so zares še aktivne, katere pa so že dolgo časa le še navidezna informacija v medmrežju, brez realnega ozadja. Participacija in politična participacija mladih, ki bi jo lahko omogočale in spodbujale mladinske organizacije preko mladinskega dela, pa se zdi še korak dlje, saj se zdi, da med organizacijami ideja participacije in politične aktivacije mladih nikakor ni v ospredju, saj tudi s strani financerjev in torej oblikovalcev mladinskih politik ni prepoznana kot prioriteta (v skladu z liberalnim okvirjem mladinskega dela, glej Nolas, 2012). Tako je odprtost za to dimenzijo prepuščena morebitni presoji samih izvajalcev programov glede tega, ali je cilj omogočanja aktivnega državljanstva in (politične) participacije nekaj, za kar si je znotraj mladinskih organizacij pomembno prizadevati.

Na področju, ki smo ga raziskovali, obstaja izrazito malo odprtih prostorov, ki bi mladim zgolj omogočali povezovanje, aktiviranje in soustvarjanje, a obenem puščali avtonomijo in prostor za ustvarjanje in delovanje. Kot že omenjeno, je večina prostorov, namenjenih mladim, vnaprej popisanih, gosto prepređenih s svojimi pravili, agendami in

urnikom delovanja; v njih je možnost samoiniciativnosti za mlade omejena. Le redka društva gradijo ravno na samoiniciativnosti in aktivnosti ter svoj fizični in simbolni prostor razumejo kot v prvi vrsti odprt prostor, ki je na voljo mladim za uresničevanje njihovih ciljev, iniciativ, aktivnosti. Diskurz avtonomije mladih je sicer vsaj parcialno zastopan v mladinskih centrih.

Pri pripisovanju pomena avtonomnega razpolaganja s prostorom je prisotna še ena tema, in sicer povezovanje mladih, ki je mnogokrat ključni dejavnik dobrobiti mladih. Mladi se lahko povezujejo le, če imajo za to primeren fizični in simbolni prostor. V sodobnem času je povezovanje mladih omejeno, posebej zaradi posledic zapiranja javnega življenja med epidemijo. Ključno se zdi ozavestiti, da so organizacije, ki delajo z mladimi, namenjene tudi (če ne v prvi vrsti) temu, da se v njih mladi med seboj srečajo, spoznajo in zblížajo ter jim je tam omogočeno sobivanje in sodelovanje. Vrstniško povezovanje in druženje sta namreč ključna dejavnika širšega blagostanja mladih. Ključna beseda je tu poleg avtonomije tudi horizontalnost, ki je v pogovorih s predstavniki organizacij omenjena zelo redko, pomeni pa nehierarhične oblike povezovanja in omogočanje takih povezovanj, kar je v kontekstu širše državljanske vzgoje predpogoj za dobro delujočo demokratično družbo.

S to temo je povezana tudi (a)političnost mladih oz. vprašanje mladih kot političnih subjektov, ki jo v svojih raziskavah že leta naslavljajo in o njej razmišljajo različni avtorji, npr. Ule (2011). V mrežah, ki jih analiziramo, je, kot že rečeno, političnost mladih le izjemoma naslovljena, večinoma pa je to odsotna, tiha tema. Politična participacija mladih ni pomemben dejavnik zgolj sama po sebi, povezana je tudi s širšim psihosocialnim blagostanjem mladih. Dotika se namreč prisotnosti oz. odsotnosti življenjskih vizij, pomena, ki se ga pripisuje mladim kot snovalcem sedanosti in prihodnosti, prepoznavanja njihovih iniciativ, odpiranja prostora za njihovo udejanjanje itd. Kot zanimivost: v naših pogovorih sta v smislu konkretnjših političnih artikulacij mladih v tem obdobju v našem prostoru omenjeni zgolj dve iniciativi, MAO – Mladinska aktivistična organizacija in Mladi za podnebno pravičnost, obe v istem pogovoru.

Vprašamo se lahko še eno pomembno vprašanje, in sicer, ali so politično aktivnejši mladi (torej tisti, ki sebe razumejo kot vpete v sisteme širše družbe in razumejo pomen aktivnega državljanstva za blagostanje sedanje in prihodnjih generacij) tisti bolj privilegirani, torej materialno bolje preskrbljeni, višje izobraženi in iz družin z višjim socialno-ekonomskim statusom. Kaj je z državljsko aktivnostjo tistih manj privilegiranih mladih? So v odsotnosti prostorov za horizontalne razmisleke, participacijo in dialog lahko žrtve preprostih in na kratki rok všečnih diagnoz družbenega stanja, torej populizmov?

V povezavi s tem lahko kot deficitarno izpostavimo še eno področje: organizacije v svojem delovanju redkeje in ne v tako veliki meri uporabljajo vire, ki so v okolju in vsakodnevnem življenju njihovih uporabnikov že prisotni. Pri tem mislimo na vrstniško mrežo, sosesko, sorodniško mrežo, druga društva in organizacije v skupnosti, institucije (šole, cerkev) ter lokalne pobude in prostore. Nekatere organizacije so bolj, druge manj vpete v lokalno okolje, v skupnost. Nekatere se ne zavedajo, kdo vse živi in deluje v njihovi okolici, z določenimi institucijami (pogosto npr. s šolo) pa imajo intenzivno povezavo, saj se je ta vzpostavila v preteklosti, denimo zaradi potreb šole ali na pobudo določenega mladega uporabnika. Ko omenjamo šolo, je treba poudariti, da obstaja in se nakazuje kot realna past, da organizacija za mlade postane »podaljšana roka« šole; da ji je s strani šole delegirano, da mora z določenim mladim uporabnikom nadoknaditi to, kar v šoli ni bilo narejenega. Zaradi dobrih odnosov s šolo in v želji po njihovem ohranjanju organizacije to vlogo velikokrat sprejmejo, ne zavedajo pa se pomena avtonomije svojega sektorja ali vsaj enakovrednosti obeh polij (npr. mladinskega dela in šole). Po drugi strani je res, da je napredovanje v šoli ključnega pomena za mlade in izven šolskega časa pogosto tudi sami iščejo načine, kako bi opravili obveznosti in zaključili razred oz. stopnjo izobraževanja. Pri tem je gotovo smotno, da se organizacije odzovejo na aktualne potrebe mladih. Sodelovanje šole z mladinskim sektorjem torej je pomembno, pri tem pa je ključno ohranjati enakovredne pozicije in tudi kritičen odnos mladinskega sektorja do obstoječih zahtev vzgojno-izobraževalnega sistema, ki ga

pri naših pogovorih za zdaj ni bilo zaznati. V smislu tovrstne kritičnosti imamo v mislih ozaveščanje spoznanja, da je tudi šola s svojo ozko storilnostno, individualistično in tekmovalno ideologijo pomemben vir stisk mladih in ne le varovalni dejavnik, kar naj bi bila na deklarativni ravni. V obdobju zaprtja javnega življenja se je ravno ta vidik izostril in izpostavil; šola je namreč ohranila svoje storilnostne naloge, zanemarila pa je varovalne in podporne.

Vizija mladinskih organizacij, ki bi spodbujale politično participacijo mladih, je v idealnem smislu tudi ozaveščanje o raznolikih neenakostih – tudi te, ki jo reproducira obstoječi izobraževalni sistem. Za kaj takega pa bo glede na sedanje stanje treba še veliko krepitve in razvoja v smeri večje avtonomije polja mladinskega dela v primerjavi z ostalimi družbenimi podsistemi.

RAZPRAVA

Mladinski centri oz. organizacije za mlade so glede na analizo pogovorov z njihovimi predstavniki predvsem vse kaj drugega kot prostori politične aktivacije mladih. So podaljšana roka šole, prostor kreativnih aktivnosti, zatočišče za mlade, ki nimajo kam, zbirališče mladih s podobnimi kulturnimi interesi, možnost smiselnega zapolnjevanja časa, informacijska, za koga pa tudi varna točka itd. V njih se z gotovostjo lahko zgodijo zametki politične participacije na različne načine, vendar večinoma ne zato, ker bi bili to njihovi deklarirani cilji, ampak morda kljub temu oz. na nek način v večini primerov mimo tega. Po drugi strani pa je glede na obstoječe raziskave (Gaiser idr., 2010) treba dodati, da brez tovrstnih prostorov ni možnosti preizkušanja veščin, potrebnih za razvoj politične dejavnosti v prihodnje. Povezave med prostori za mlade, mladinskim delom, ki v njih poteka, in politično participacijo niso ne linearne ne instrumentalne, pač pa jih je treba interpretirati s previdnostjo in širino.

Zaključimo lahko, da programi, projekti, urniki, popisane prostora in časa mladinskih organizacij z vsebinami, posredovanimi »od

zgoraj navzdol«, ne spodbujajo aktivno participacije mladih, gradnje kolektivov in kot rezultante obojega politične participacije. Ta se seveda lahko zgodi, a ne kot deklarirani cilj organizacij in njihovega programa. Za uresničevanje tega cilja je treba prostor aktivno nameniti in odpreti mladim ter ga zanje tudi držati odprtega. To ni pasivna drža s strani organizacije (umik), kot bi se morda zdelo, pač pa bi bil bolj konstruktiven pristop aktivno omogočanje, da mladi stopijo v ospredje s svojimi idejami, cilji in tematikami. Da bi mladi lahko vstopili v ospredje, se morajo morda zamisliti programi odraslih (tudi stroke) umakniti v ozadje, njihova agenda pa postaviti v oklepaj. V tem smislu je najbolj spodbudno delovanje v smeri politične aktivacije mladih ravno delovanje, ki ne predpostavlja več vsebine, pač pa več zaupanja, da lahko mladi prostorom, ki so zanje odprti, vsebino vdahnejo sami.

Morda bi nam podrobnejši raziskovalni vpogled in povsem drugačen raziskovalni pristop (npr. raziskovanje z udeležbo, pogovori in fokusni pogovori z mladimi, opazovanje dogajanja v in pred mladinskimi centri ipd.) lahko dala drugačne odgovore na vprašanja, ali so mladinski centri prostori politične participacije mladih. Če bi imeli priložnost temo raziskovati med mladimi, se z njimi neposredno pogovarjati, predvsem pa opazovati, kako potekajo njihove aktivnosti, bi morda našli različne, morda tudi inovativne in sodobnejše oblike politične participacije ali njene odsotnosti.

Izhajajoč iz pogovorov, opravljenih s strokovnimi delavci v organizacijah, pa lahko zaključimo, da je politična participacija mladih v prostorih mladinskih centrov opažena predvsem tam, kjer ta obstaja v pojmovnem svetu varuhov teh prostorov (odraslih, stroke, bolj izkušenih mladih) in je na njihovi agendi, se pravi tam, kjer zaposleni o tem razmišljajo in to načrtno uvajajo. Lahko bi torej zaključili, da je za politično participacijo potreben prostor, ki jo omogoča, legitimira in podpira. Potrebna je določena mera odprtosti, ki mlade nagovarja k aktivnostim in iz njih izvablja dejavnost. Pomembno je, da mladi v teh prostorih niso zgolj gostje, ampak sooblikovalci tako prostora kot tudi dialoga, enakovredni člani horizontalno organiziranih kolektivov. V tem smislu je pomembno, da je mladinsko delo pojmovano kot

avtonomna dejavnost (glej Razpotnik, 2011) ter se približuje starejšim in ponekod »ogroženim« pristopom k mladinskemu delu kot radikalnemu početju (Nolas 2012). Seveda se lahko mladi politično aktivirajo na različne načine, mimo odraslih in mimo prostorov, ki jih ti zanje ustvarjajo in omogočajo, vendar pa je mnogo verjetneje, da se bodo politično aktivirali mladi, ki imajo za to primerne vzore, podporo, pretekle prakse (sodelovanje pri organizaciji dogodkov, aktivno sodelovanje v razpravah, besedo pri vsebinski pripravi dogodkov ipd.), kot potrjujejo denimo raziskave iz ZDA (McFarland in Thomas, 2006).

Na podlagi naše raziskave lahko zaključimo, da odrasli, strokovni delavci bolj ali manj očitno »orkestrirajo« dogajanja v mladinskih prostorih. Določena kultura in klima, ki ju s tem vzpostavljajo, se začenjata udejanjati v različnih smislih: če ugotavljajo, da je razmerje obiska glede spola neuravnoteženo, imajo možnost to z določenimi vsebinsko-programskimi posegi korigirati; prav tako je v njihovi moči privabiti mlade, ki jih bolj privlači določeno umetniško izražanje (npr. z nudenjem opreme in podpore pri ustvarjanju zanje), profilirajo lahko celo mlade, ki jih bolj privlači določeni glasbeni žanr (z izbiro mentorjev, programa, postavitve prostora, vsebine). Na podoben način lahko odrasli (ali starejši mladi za svoje mlajše vrstnike) v prostorih mladinskih centrov regulirajo (ali bolje rečeno omogočajo) tudi samo aktivnost, iniciativnost, avtonomijo, stalnost in, nenazadnje, bolj kolektivistično, skupnostno usmeritev, ki bi lahko predstavljala protipol individualizmu in potrošniški kulturi poljubnosti. Bolj kolektivistično ter k zavezanosti in kontinuiranemu sodelovanju usmerjeni so mladinski centri, ki imajo religijsko podlago. Pri teh je zaznati, da svoje uporabnike potegnejo bolj kontinuirano in da se uporabniki pri njih tudi na dolgi rok bolj aktivirajo, denimo v dejavnostih prenosa veščin in znanja mlajšim generacijam. Prav ta zavezanost, stalnost in kontinuiteta pa je verjetno eden izmed predpogojev za politično participacijo oz. so, nasprotno, individualizem, poljubnost in nestalnost ravno tisto, kar bolj znatno politično participacijo mladih ovira, onemogoča ter dela sporadično, neartikulirano in neopaženo.

Nenazadnje je mogoče med področjem, ki ga je raziskava proučevala v prvi vrsti (psihosocialne stiske mladih) in področjem politične

participacije mladih potegniti tudi povezavo. Veliko avtorjev (Dekleva idr., 2021) povezuje sodobne stiske mladih z atomizacijo, individualizmom, osamljenostjo, nemočjo in negotovostjo glede prihodnosti, izpostavljenostjo individualnim in globalnim tveganjem ter pomanjkanjem vizij. Sodobni individualistični diskurz mladim ljudem stiske slika kot njihove zasebne, individualne težave in ne kot kolektivna vprašanja negotove prihodnosti, na katere je odgovore mogoče iskati le kot skupina. Skupno iskanje odgovorov v sodelovanju, izmenjavi izkušenj in mnenj pa je že povezovanje in ima elemente političnega delovanja. Mladi, ki ugotovijo, da za brezizhoden položaj v smislu prehodov v odraslost niso krivi sami, ker niso dovolj konkurenčni, pač pa je treba nasloviti sistem in politike, ki tranzicije uokvirjajo, so na poti k javni artikulaciji lastnih vprašanj, kar pa je že politična aktivacija.

LITERATURA

- Coussée, F. (2009). The relevance of youth work's history. V G. Verschelden, F. Coussee, T. Walle in H. Willimson (ur). *The history of youth work in Europe* (str. 7–11). Council of Europe.
- Dekleva, B., Grbec, H., Klemenčič Rozman, M. M., Lah, A., Leskošek, V., Mikuš Kos, A., Polajžer, P., Rapuš-Pavel, J., Razpotnik, Š., Sande, M., Simić, S. in Tadič, D. (2021). *Podporne mreže mladih v psihosocialnih stiskah: zaključno poročilo ciljnega raziskovalnega projekta*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo in Pedagoška fakulteta. <http://pefprints.pef.uni-lj.si/7047/>
- Ferjančič, P. (2011). Zgodovina mladinskega dela in njegova vloga v sodobnih demokratičnih družbah. V M. Kuhar in Š. Razpotnik (ur.), *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji*. (str. 128–169). Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- Gaiser, W., De Rijke, J. in Spannring, R. (2010). Youth and political participation — empirical results for Germany within a European context. *YOUNG*, 18(4), 427–450. <https://doi.org/10.1177/110330881001800404>
- Kuhar M. in Razpotnik Š. (ur.), *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji*. Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- McFarland, D. A. in Thomas, R. J. (2006). Bowling Young: How Youth Voluntary Associations Influence Adult Political Participation. *American Sociological Review*, 71(3), 401–425. <https://doi.org/10.1177/000312240607100303>

- Mikuš Kos, A. (2021). Število otrok z duševnimi motnjami v šolskem obdobju narašča – kaj storiti? *Didakta*, 31(214), 69–74.
- Oldenburg, R. (2013). The Café as a Third Place. V A. Tjora in G. Scambler (ur.) *Café Society*, (str. 7–21). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137275936_2
- Razpotnik, Š. (2011). O vizijah in dometu mladinskega dela na primeru cirkuške pedagogike. V M. Kuhar in Š. Razpotnik (ur.), *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji* (str. 170–186). Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- Razpotnik, Š. (2021). Pregled stanja, analiza potreb in možnosti, dobre prakse mreženja, vizije razvoja ljubljanske mreže. V B. Dekleva (ur.), *Podporne mreže mladih v psihosocialnih stiskah: zaključno poročilo ciljnega raziskovalnega projekta* (str. 271–287). Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo in Pedagoška fakulteta. <http://pefprints.pef.uni-lj.si/7047/>
- Nolas, S. M. (2014). Exploring young people's and youth workers' experiences of spaces for 'youth development': Creating cultures of participation, *Journal of Youth Studies*, 17(1), 26–41.
- Ule, M. (2011). Mladinske subkulture in stili v dobi individualizacije. V M. Kuhar in Š. Razpotnik (ur.), *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji* (str. 48–72). Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- Verhaeghe, P. (2016). *Identiteta*. Ciceron.
- Walther, A. (2006). Regimes of youth transitions: Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts. *YOUNG*, 14(2), 119–139. <https://doi.org/10.1177/1103308806062737>

7

MLADI IN IZZIVI KLIMATSKE KRIZE

Blaž Vrečko Ilc

Zadnjih nekaj let smo priča neprecedenčni mobilizaciji ter politični aktivaciji in participaciji mladih v navezavi na problematiko klimatske krize, ki bo imela v luči kontinuiranega intenziviranja najbolj negativne posledice prav na mlajše generacije. Vzpostavila so se nova okoljska gibanja, ki so dosegla regionalno in celo globalno razsežnost ter v okviru katerih se je veliko število mladih prvič v življenju vključilo v kolektivno politično aktivnost. Neprecedenčnost se pri tem ne kaže le v številčnosti sodelujočih mladih, saj ta presega pretekle politične mobilizacije in delovanje mladih, temveč tudi v starostni strukturi, ki je bistveno nižja kot v predhodnih zgodovinskih kontekstih in v okviru starejših družbenih gibanj. Kaže pa se tudi v izjemni medijski prisotnosti teh gibanj, ki so se rodila in zacvetela tako preko premišljene uporabe zmožnosti sodobnih spletnih družbenih omrežij kot tudi specifik voditeljev oziroma predvsem voditeljic, kot je Greta Thunberg, saj v teh gibanjih pomembno gonilno silo predstavljajo mlade ženske, ki so bodisi osnovnošolske učenke bodisi dijakinje (glej Grasso in Giugni, 2022). V pričujočem prispevku bomo aktivizem oziroma participacijo mladih v navezavi na klimatsko krizo naslovili v treh sklopih, pri čemer se bomo v prvem sklopu posvetili refleksiji teoretsko-metodoloških

zamejitev in osmišljanj ter izbranih vidikov preučevanja tega fenomena. V drugem delu bomo reflektirali ključne in z vidika temeljnih ugotovitev prelomne in zanimive študije, ki naslavljajo klimatski oziroma okoljski aktivizem mladih. Zaključni del pa bo namenjen nastavku kritične refleksije specifičnih vidikov sodobnih okoljskih/klimatskih gibanj mladih, ki so ključni za razumevanje fenomena, a so v prevladujočih raziskavah deležni (pre)majhne pozornosti.

IZHODIŠČNA REFLEKSIJA SODOBNIH OKOLJSKIH GIBANJ IN AKTIVIZMA MLADIH

Pri naslavljanju gibanj in okoljskega aktivizma mladih je treba v samem izhodišču izpostaviti, da so intervencije mladih v politični prostor vsaj od prelomnih dogajanj v šestdesetih letih 20. stoletja tesno prepletena z vprašanji, problematikami in izzivi, ki jih je mogoče postaviti v širši okvir ekoloških premislekov, gibanj in bojov. Politična ekologija tako predstavlja enega od osrednjih okvirov sodobnega političnega delovanja mladih (glej Pickard idr., 2020). Pri tem je politična ekologija v navezavi na politično delovanje mladih razumljena kot niz specifičnih političnih imaginarijev. Političen imaginarij je razumljen kot splošni okvir zamišljanja in delovanja, ki zamejuje in osmišljuje svet, njegova razmerja, strukture in institucije ter naše mesto znotraj njih, vendar se nahaja v ozadju in je večinoma nepremišljen. Preko imaginarijev se mladi identificirajo, osmišljajo in naslavljajo osrednje družbene in politične problematike (Machin, 2022). Slednje so v okviru teh imaginarijev razumljene kot neločljivo povezane z negativnimi vplivi, ki jih človeško delovanje ima oziroma jih bo imelo na procese v naravnem okolju in ki posledično vodijo oziroma bodo vodili v različne ekološke krize, povezane z onesnaževanjem, prekomernim izkoriščanjem naravnih virov od rudninskih bogastev do živih bitij, katerih posledice so ali bodo izumrtje določenih bitij in rastlin ter izginotje določenih naravnih habitatov, pa tudi postopno uničenje zmožnosti preživetja in razvoja človeštva (Grasso in Giugni, 2022). Najsodobnejšo okoljsko politično mobilizacijo in delovanje mladih je

treba razumeti v širšem zgodovinskem kontekstu, s čimer se izognemo zamejevanju sedanjega delovanja kot popolnoma edinstvenega, neprecedenčnega in nepovezanega s preteklostjo. To pa na drugi strani ne pomeni zanemarjanja specifik sedanje okoljske politične mobilizacije in aktivizma mladih.

Današnji kontekst določa predvsem prevlada dimenzije klimatske krize v luči kontinuiranega intenziviranja podnebne segrevanja, ki je postala okvir za mobilizacijo in delovanje mladih v političnem kontekstu. Intenziviranje klimatskih sprememb, predvsem pa splošna popularizacija problematike ter njena vzpostavitev in konsolidacija na globalnem in nacionalnem političnem dnevnem redu, kot tudi njena umestitev v formalne kurikule obveznega izobraževanja v zadnjih dveh desetletjih so vzpostavile specifičen okvir dojemanja in razmišljanja o podnebnem segrevanju in načinih reševanja (Walker, 2020). Mladi so v vsakdanjem življenju preko raznolikih kanalov in raznolikih diskurzov v smislu določenih strukturiranih nizov idej, trditev, vrednot, norm in miselnih okvirov soočeni s klimatsko krizo. Ta je v veliki meri uokvirjena kot produkt človeškega delovanja, vezanega na uporabo fosilnih goriv in izpustov plinov v ozračje, ki vzpostavljajo učinek tople grede in posledično vodijo v segrevanje zemlje ter s tem radikalno negativno vplivajo na temeljne ekološke procese, vezane na zmožnost preživetja človeštva v sedanjosti, predvsem pa v prihodnosti. Mladi se soočajo z dejanskostjo in podobami talečih se ledenikov, dviganja gladine morij ter splošnega intenziviranja raznolikih podnebnih in okoljskih katastrof (Grasso in Giugni, 2022). Preko velike večine diskurzov, s katerimi so soočeni mladi, je fenomen klimatske krize reprezentiran ne le kot fenomen, o katerem je vzpostavljen splošen znanstveni konsenz,¹ temveč tudi kot fenomen, ki naj bi ga človeštvo moralo nujno nasloviti v luči potencialno katastrofalnih posledic tako imenovanih točk preskoka, vezanih na določeno stopnjo segrevanja

1 Najbolj očiten izraz znanstvenega konsenza o klimatskih spremembah predstavlja Medvladni forum za spremembo podnebja (IPCC), ki je bil ustanovljen leta 1988 v okviru OZN za namene ocene in sinteze obstoječih raziskav na področju podnebnih sprememb ter ki pripravlja obsežna poročila in matematične modele o trendih glede klimatskih sprememb.

ozračja. Slednje predstavljajo točke, onkraj katerih se bo situacija eksponentno poslabšala (Wallace-Wells, 2020).

Ne glede na predstave o družbenem konsenzu pa mladi ne morejo biti razumljeni kot homogeni, temveč jih kot druge dele populacij prežemajo politične delitve. Razumevanje klimatske krize in zamišljanje možnih rešitev je namreč eno od osrednjih polj, v okviru katerih se soočajo sodobne politične sile in njihovi radikalno različni politični imaginariji (Baker, 2006; Malm, 2021). Ne glede na obstoj političnih sil, ki zanikajo klimatsko krizo, pa tako večina političnih sil kot tudi diskurzi v formalnem izobraževalnem kontekstu izpostavljajo nujnost »zelenega« prehoda v trajnostni sistem, temelječega na »zelenih« tehnologijah in obnovljivih virih energije (Walker, 2020). Človeštvo se posledično vzpostavlja kot agens podnebnih sprememb, a hkrati kot zmožno, da spremeni svoje delovanje v smer, ki bo omogočila, da se tako imenovana doba antropocena ne bo končala s splošno katastrofo in koncem človeške civilizacije. Pri tem sta izhodiščno prisotni dilema uokvirjanja klimatske krize kot produkta celotnega človeštva in ne v smislu diferencirane in s tem neenake odgovornosti določenih družb, njihovih elit in gospodarskih subjektov za klimatsko krizo ter dilema glede systemske narave same krize. Ta namreč izhaja iz temeljne logike kapitalizma kot splošne družbene ureditve, s čimer posledično ni rešljiva zgolj s prilagoditvijo določenih tehnologij in posamičnih praks (Moore, 2017).

Kljub redukcionističnemu uokvirjanju klimatske krize v širših družbenih diskurzih in diskurzih formalnega izobraževalnega sistema sta sodobna politična mobilizacija in participacija mladih povezani z inherentno ambivalentnostjo formalnega izobraževanja. Čeprav izobraževalni sistem predstavlja enega osrednjih ideoloških aparatov države, ki posameznike interpelirajo v specifične koordinate mišljenja in delovanja ter v igranje vlog, ključnih za perpetuiranje obstoječe ureditve, formalno izobraževanje predstavlja tudi pomemben kontekst

razvoja kritičnega mišljenja² (glej Althusser, 2000). Realizacija tega potenciala formalnega izobraževanja pa se materializira v določenem kratkem stiku med posredovano oziroma uokvirjeno družbenopolitično realnostjo in vzpostavljačo se kritično perspektivo mladih. Prav v tem kratkem stiku pa je mogoče identificirati pomemben pogoj možnosti za mobilizacijo, politično aktivacijo in participacijo mladih v sodobnem družbenopolitičnem kontekstu kot tudi v preteklih zgodovinskih kontekstih. Politično participacijo in aktivizem mladih je mogoče širše zamejiti kot aktivnosti, ki izhajajo iz določenega premisleka ter svobodne in zavestne odločitve (npr. Barber, 2003). V sodobnem kontekstu je neprecedenčna politična mobilizacija mladih tako v smislu številčnosti kot v smislu kontinuiranosti neločljivo povezana z diskrepanco med razsežnostjo problema klimatske krize, izpostavljanjem nujnosti korenitih sprememb, neobstojem politične volje oziroma pripravljenosti držav in korporacij za korenite, sistemske in dolgoročne rešitve ter propagiranjem individualiziranih in percipirano nezadostnih rešitev za problematiko (Satchwell, 2012). Mladi so že dve desetletji izpostavljeni sistematični implementaciji izobraževanja za trajnostni razvoj kot krovne globalne iniciative OZN v formalne izobraževalne sisteme v smislu integriranja vrednot in praks trajnostnega razvoja.³ Te vsebine so se vpeljale z namenom doseganja nujnih vedenjskih sprememb pri mladih generacijah. Za sodobno politično mobilizacijo mladih pa so ključne predvsem tri stvari. Mladi so v okviru teh izobraževalnih vsebin pridobili ključna znanstvena dognanja glede razsežnosti klimatske krize. S tem so pridobili tudi okvirno zavest o nujnosti sistemskih dolgoročnih rešitev in prepadu med to nujnostjo ter nezadostnim

-
- 2 S kritičnim mišljenjem mislimo specifičen okvir razmisleka in delovanja, ki ga potencialno lahko razvijejo posamezniki v formalnem izobraževalnem procesu, pri čemer pa gre za določeno nepredviden/nepredvidljiv proces in ne za formalno vsebino kurikulov. Za kritiko »kritičnega mišljenja«, kot je formalno razvijana v obveznem izobraževanju, glej npr. Banjac (2015).
 - 3 Najbolj osnovna opredelitev trajnostnega razvoja je opredelitev, ki jo je leta 1987 podala Brundtlandova komisija v svojem poročilu OZN »Naša skupna prihodnost« (WCED, 1987), kjer je trajnostni razvoj opredeljen kot »zadovoljevanje trenutnih potreb, ne da bi pri tem ogrožali zadovoljevanje potreb prihodnjih generacij«. Za kritično refleksijo različnih opredelitev trajnostnega razvoja glej Baker (2006).

naslavljanjem te krize s strani političnih in družbenih elit ter splošne družbe. Drugič so bili v okviru teh vsebin disciplinirani v ključne »okoljske državljane« v smislu osrednjih agensov nujnih transformacij, ki naj bi okoljevarstvene ideje diseminirali med člane svojih družin in jih spodbujali k spremembi vedenja. Tretjič pa so izkusili prepad med eksplicitno in/ali implicitno prisotno idejo trajnosti kot dosegljive zgolj preko kolektivne aktivnosti ljudi ter dejanskimi politikami, ki so primarno usmerjene k individualni spremembi vzorcev obnašanja in ne h kolektivnemu naslavljanju sistemskih vzrokov (Walker, 2020).⁴

H kratkemu stiku pa so odločilno prispevala spletna družbena omrežja, ki so igrala pomembno vlogo v smislu kontinuiranega opozarjanja na omenjene diskrepance med razsežnostjo krize in nezadostnostjo odzivanja. S tem so prispevala k intenziviranju nezaupanja v družbene in politične avtoritete, ki je značilno za sodobne mlade. Hkrati so predstavljala tudi pomemben okvir mobiliziranja in aktivacije mladih tako v smislu prostora sodobnih spletnih oblik političnega aktivizma kot tudi kot večsmerni komunikacijski kanal in inštrument mobilizacije mladih za raznolike oblike politične participacije, presegajoč okvire spletnega (kvazi)aktivizma. Ta omrežja pa hkrati predstavljajo izjemno ambivalentne prostore, ki jih zaradi logike dobička, algoritmov prikaza vsebin in arbitrarnosti tehnološke cenzure ne moremo razumeti kot nevtralne, javne, vključujoče in *a priori* koristne za demokratično soočanje mnenj in demokratične volje skupnosti (Pickard idr., 2020).

Spletna družbena omrežja so bila tako inštrumentalna za transformacijo posamičnih političnih akcij mladih, kot je bila prva šolska stavka za podnebje takrat 15-letne Grete Thunberg leta 2018 pred švedskim parlamentom, v širša organizirana politična gibanja, ki imajo globalni domet (Kavada in Specht, 2021). Petki za prihodnost (*Fridays for Future*) kot krovno gibanje šolskih stavk za podnebje predstavljajo

4 Tipičen primer je recikliranje, ki je produkt korporacij, ki so primarno odgovorne za onesnaževanje. Pri vzpostavljanju recikliranja kot »rešitve« v začetku sedemdesetih so ključno vlogo igrale ameriške korporacije na polju proizvodnje pijač, ki so vzporedno vpeljale plastično embalažo za enkratno uporabo (glej Kaufman, 2020).

najbolj množično politično gibanje mladih z globalnim dometom, saj je bilo pod njegovim dežnikom politično mobiliziranih in aktiviranih na milijone mladih.⁵ Gibanje je z vidika analize pomembno zaradi niza značilnosti. Gibanje, aktivnosti v njegovem okviru, kot so šolske stavke, in osrednje osebnosti gibanja so namreč daleč najbolj medijsko izpostavljeni. Nacionalne in globalne politične, ekonomske in družbene elite ter institucije jih naslavljajo, se nanje odzivajo ter jih percipirajo kot pomembne politične akterje. Hkrati so deležni širše družbene podpore, pri čemer veliko vlogo igrata prav njihova medijska izpostavljenost in pozitivna podoba v mainstream medijih ter med prevladujočimi političnimi silami in voditelji. K tej prevladujoče pozitivni podobi so pripomogle tudi skrajno desne populistične paternalistične kritike (Pickard idr., 2020).

Pri tem pa se pojavljajo določene dileme, vezane na prevladujočo pozornost, ki je namenjena omenjenemu gibanju in njegovim aktivnostim (protesti/stavke, lobiranje ipd.), ki kompleksno dejansko sliko okoljskih gibanj in aktivizma mladih reducirajo na to gibanje oziroma ne vključijo raznolikih organizacij (NVO-jev, politično-ekoloških aktivističnih skupin ipd.) in raznolikih oblik aktivnosti (zasedbe, bojkoti, solidarnostne mreže ipd.). Na drugi strani pa je gibanje Petki za prihodnost primer nove forme političnega gibanja, ki neposredno vključuje generacijo šoloobveznih otrok, ki so ne le nenaklonjeni konvencionalnejšim oblikam politične participacije, temveč zaradi svoje starosti še nimajo volilne pravice. Njihova politična aktivnost do določene mere subvertira splošna družbena pričakovanja glede mladih, saj se s svojimi protesti oziroma »stavko« odстранijo iz formalnega izobraževalnega institucionalnega okvira in neposredno posežejo v javni prostor, kot so trgi in ulice, v katera prevladujoče ne dostopajo brez spremstva starejših (Walker, 2020). Hkrati pa to in podobna najsodobnejša gibanja vedno sprožajo dilemo zamejevanja kolektivnega subjekta teh gibanj v smislu tega, kaj določa mlade generacije. Gre za

5 Protesti so bili od leta 2018 do sedaj organizirani v 218 državah in udeležilo se jih je 116 milijonov ljudi. Glej <https://fridaysforfuture.org/what-we-do/strike-statistics/> (25. 2. 2022).

dileme homogenosti–heterogenosti, radikalne različnosti izkušenj, situacij, umeščenosti v različne družbene (razred, spol, etnija–rasa, seksualnost) in geopolitične (Sever/jedro–Jug/periferija) stratifikacije, kot tudi raznolikost prepričanj, vrednot in pričakovanj ter percepcij agensa in odgovornosti. Hkrati gre za vprašanje, kdo je percipiran kot »pravi« predstavnik/predstavnica ter vprašanje razrednih privilegijev in zahodnocentrizma (Fløttum idr., 2016). Pri tem pa se odpirajo tudi dileme zmožnosti in dejanskega agensa teh gibanj pri spreminjanju ureditev v smer trajnosti, ki je na eni strani povezana s sistematično in sistemsko podrejenostjo mladih ter omejevanja njihovega agensa v sodobnih ureditvah (Walker, 2020). Na drugi strani pa se odpirajo vprašanja prevladujočih klimatskih političnih imaginarijev teh gibanj v smislu razumevanj in vizij od samega organiziranja in delovanja do ciljev in razmerja do obstoječih institucij in političnih elit, ki so prevladujoče razumljivo omejena, naivna in redukcioniistična ter ambivalentna v smislu zahtevanja sprememb brez zamišljanja dejanskih alternativ in načinov njihovega doseganja onkraj ustaljenih asimetričnih oblastnih razmerij tako na lokalni kot globalni ravni (Malm, 2021).

IZBRANE PRELOMNE ŠTUDIJE KLIMATSKIH/ OKOLJSKIH GIBANJ IN AKTIVIZMA MLADIH

Ključne študije okoljskih/klimatskih gibanj in aktivizma mladih (Bertuzzi, 2019; Grasso in Giugni, 2022; Machin 2022; O'Brien idr., 2018; Pickard, 2020; Walker, 2020) v svojem fokusu sledijo različnim dimenzijam preučevanja znotraj širšega fenomena okoljskih gibanj in aktivizma, pri čemer izhajajo iz relativno odprtih definicij fenomena, kot je na primer Rootesova definicija. Ta se glasi, da okoljska gibanja in aktivizem vključujejo

ohlapna, neinstitucionalizirana omrežja neformalnih interakcij, ki lahko vključujejo tako posameznike kot skupine, ki nimajo nobene organizacijske pripadnosti, organizacije različnih stopenj formalizacije, ki participirajo v kolektivni aktivnosti, spodbujani/

motivirani preko skupne identitete ali/in skrbi za okolje (Rootes, 2004, str. 610).

Ta odprtost omogoča, da študije usmerijo analitičen fokus na najrazličnejše dimenzije in vidike, ki segajo od analize heterogenosti gibanj in akterjev, problematik in ciljev teh gibanj in aktivizma, raznolikosti dimenzij okoljevarstva, strategij in taktik delovanja do refleksije pogojev možnosti gibanj (institucionalni–politični, kulturni), kritične refleksije gibanj v okviru neoliberalne kapitalistične ureditve, razvoja gibanj in aktivizma skozi čas, raznolikih geopolitičnih kontekstov in oblik okoljskih političnih imaginarijev, kot tudi problematike zahodnocentrizma ter geopolitičnih specifik in razsežnosti ipd. (glej Grasso in Giugni, 2022).

Ključne študije ponujajo kritično analizo najsodobnejših pojavnih oblik okoljskega gibanja in aktivizma mladih, ki situirajo dejanskost neprecedenčne politične mobilizacije, aktivacije in participacije mladih v navezavi na izzive klimatske krize v širši kontekst. Vzporedno z vzponom najbolj množičnih in medijsko odmevnih gibanj, kot so Petki za prihodnost in Upor proti izumrtju (*Extinction Rebellion*), so študije, ki neposredno naslavljajo mlade in okoljska gibanja, prevladujoče usmerjene na analizo teh gibanj. Kar pa ne pomeni, da so analize, ki se osredotočajo na druge vidike oziroma elemente širšega okoljskega aktivizma mladih, zamrle. Dejansko so tiste, ki celovito obravnavajo določen lokalni kontekst ali dimenzijo, z vidika lucidnosti ugotovitev izjemno pomembne. Na splošno je mogoče pri osrednjih kritičnih raziskavah zaslediti metodološko nagnjenost h kombiniranju etnografskih metod s tekstualnimi viri ter kompleksno prilagojeno teoretizacijo, ki se napaja iz uvidov, pridobljenih preko empiričnih raziskav, in te tudi napaja naprej. Eno od osrednjih specifičnih tematik preučevanja mladih in okoljskega aktivizma je zagotovo prespraševanje in analiza vprašanja generacij(e). Ključne analize tako reflektirajo kompleksen in večrazsežen pojem generacije in mladih kot specifične generacije ali njihovega niza v navezavi na njihovo politično participacijo. Študija Niccole Bertuzzija (2019) presprašuje relevantnost starostnega zamejevanja generacij za refleksijo politične participacije. Politična

participacija mladih je dinamičen fenomen, ki zahteva dinamično analitično perspektivo. Ta mora biti pozorna na to, da politično participacijo mladih uokvirjajo, omogočajo in spodbujajo raznolika omrežja in socializatorji. Le tako je mogoče osmisliti raznolike in tudi nasprotujoče si vizije sveta in okoljskih vprašanj.

Kot izpostavlja Bertuzzi (2019), sodoben družbenopolitičen kontekst določa porast najrazličnejših kanalov za razširitev okoljskega aktivizma. Kot lucidno poudarja, mora biti analiza politične participacije mladih pozorna na kvalitativno različne oblike okoljskih organizacij, ki uokvirjajo oblike in vsebine političnega delovanja mladih. Študija se usmeri na lokalne organizacije in gibanja v italijanskem kontekstu, ki so v znanstvenem, medijskem in političnem fokusu v sodobnem kontekstu podprezentirana, a izjemno pomembna v širši pahljači okoljskih gibanj tako v zahodnem, še bolj odločilno pa v ostalih geopolitičnih kontekstih. Hkrati pa analizira osrednji tip organizacij, ki so deležne presežne pozornosti, in sicer nevladne organizacije. Tako analizira gibanja, ki se osredotočajo primarno na boj proti okoljsko škodljivim lokalnim infrastrukturnim projektom (npr. rudniki, jezovi, rafinerije, letališča), politično ekološke skupine in združenja, ki sistematično izvajajo in prakticirajo kritiko neoliberalnega kapitalizma ter izvajajo različne proteste, zasedbe, sabotaže ipd. Hkrati pa analizira tako izpostave globalnih nevladnih okoljevarstvenih organizacij kot lokalne organizacije. Razen nevladnih organizacij omenjena gibanja združuje tako podobna ideja demokracije, ki je neposredna in temelji na horizontalni participaciji, kot tudi določena dimenzija teritorialne identitete, vezane na alternativne oblike kmetijstva, splošnega gospodarstva in širšega omenjenega antikapitalističnega okvira. Nevladne organizacije so najbolj institucionalizirane in tudi integrirane oziroma se poslužujejo razvitih formalnih kanalov vplivanja na politične odločevalce in na splošno javno mnenje, s čimer so inherentno usmerjene k reformizmu obstoječe ureditve. NVO-ji predstavljajo osrednje kolektivne akterje okoljskih gibanj, ki imajo neomajno zaupanje v formalno politiko in liberalno-predstavniško formo demokracije, iz česar se napaja njihova reformistična perspektiva. Zanimiva ugotovitev z vidika politične

participacije mladih, ki jo analiza razkriva, je ta, da se mladi aktivisti v okviru večine okoljskih organizacij in kolektivitet ne vidijo kot generacijsko zamejene subjekte, oziroma ta generacijska identiteta ne predstavlja odločujočega dejavnika v njihovi samopercepciji. Kljub temu pa tako mlajši kot starejši aktivisti znotraj teh organizacij dojemajo socio-ekonomsko situacijo mladih kot bistveno težjo od situacije preteklih generacij. Njihova identiteta se formira predvsem v navezavi na temeljne okvire zamišljanja družbenopolitične ureditve in odzivov na okoljsko problematiko, kot je prisotna v različnih tipih institucij. Določena splošna specifika mladih aktivistov v okviru teh različnih organizacij pa je njihova prevladujoče večja naklonjenost k odločnejšim političnim akcijam, ki potencialno sprožajo spore z oblastmi. Pri tem pa se glede teh aktivnosti različni tipi organizacij razlikujejo. V okviru gibanj se bolj intenzivne neposredne aktivnosti (preprečevanje npr. dostopa gradbenim strojem) razumejo kot del aktivnosti, ki so učinkovite predvsem ob hkratnem lobiranju političnih odločevalcev. Pri tem je za razliko od NVO-jev to lobiranje vedno usmerjeno zgolj k vplivu na politične odločitve in nikoli ni razumljeno kot podpora »prijazni« oblasti, ki za ta gibanja enostavno ne obstaja. Okoljski NVO-ji pa so specifični v smislu, da mladi – ne samo milenijci, temveč vedno bolj še mlajše generacije (»generacija Z«) – predstavljajo fokus njihovega delovanja, ki je pogosto usmerjen tudi v sodelovanje s formalnim izobraževalnim sistemom. Te ugotovitve nam razkrijejo, da so mladi tako medij kot neposredna tarča aktivnosti, pri čemer gre za namerno ali nenamerno oženje horizonta in izključitev bolj radikalnih refleksij in aktivnosti. Hkrati te aktivnosti posredujejo idejo apriornega zaupanja v obstoječe politične institucije. Diskurzivni okviri, ki zamejujejo osmišljanje in delovanje NVO-jev, so izhodiščno ambivalentni, saj kritiko določenih okoljskih problematik ne razširijo na kritiko drugih ključnih vidikov kapitalistične moderne. Druge organizacije pa so izhodiščno usmerjene v ponujanje alternativnih rešitev in nudijo premislek okoljskih problemov vzporedno z obstoječo socio-ekonomsko ureditvijo, kar posredujejo tudi mladim. Tudi v okviru odnosa do mladih aktivistov se organizacije razlikujejo, saj razen NVO-jev organizacije v svojem delovanju mladih ne vzpostavljajo kot

posebnih članov, medtem ko NVO-ji svoje mlade člane diferencirajo preko vzpostavljanja na primer samo njim namenjenim programov (npr. kampi). Kot ugotavlja raziskava, številni mladi aktivisti kot osrednji moment svoje politične socializacije izpostavljajo anti-/alterglobalizacijsko gibanje. Posledično je spomin na predhodne mobilizacije izjemno pomemben za političen aktivizem, saj generacij politično ne zamejuje ne na temelju starosti, temveč na temelju časa vključitve v določena gibanja oziroma politične mobilizacije.

Za celovitejše razumevanje fenomena pa je prelomna tudi študija Karen O'Brien, Elin Selboe in Bownwyn Hayward (2018). Osredotoča se na vzpostavljanje tipologije klimatskega aktivizma mladih. Študija je korektiv danes prevladujočih raziskav, ki se osredotočajo na neprecedenčno mobilizacijo mladih po letu 2018, in poudarek daje raznolikim oblikam okoljskega aktivizma pred tem letom. Pri tem razkriva ne le izjemno heterogenost temveč tudi kvalitativno različnost klimatskega aktivizma mladih. Te heterogene aktivistične prakse izhodiščno osmisli kot opozicijsko delovanje v smislu zavestnega izražanja nestrinjanja s prevladujočimi idejami, politikami in institucijami, ki poslabšujejo klimatske spremembe. Ključen doprinos študije je zamišljanje treh okvirnih tipov mladinskega okoljskega aktivizma, ki lahko služijo kot okvir za nadaljnje raziskovanje. Prvi okvirni tip zmernega opozicijskega delovanja se nanaša na aktivizem, ki poteka v obstoječih političnih in ekonomskih institucijah (NVO-ji, politične stranke), kar konsolidira njihovo legitimnost, a hkrati lahko presprašuje in se zoperstavlja nepravičnim institucionaliziranim praksam. Ključna omejitev tega tipa aktivizma je, da ne presprašuje sistemskih vzrokov krize. Ni soočanja z asimetričnimi razmerji oblasti, s čimer ta tip aktivizma posledično potencialno promovira depolitizacijo klimatske krize. Hkrati pa ne gre za enostavno utrjevanje statusa quo, temveč ta tip aktivizma lahko igra pomembno konstruktivno vlogo v smislu vidnosti problematike klimatske krize v mainstream kontekstu. Mladi aktivisti v teh institucionalnih okvirih lahko razvijejo veščine in uvide v delovanje obstoječih institucij, ki jih lahko inspirirajo za bolj moteče in bolj radikalne oblike politične participacije. Drugi okvirni tip se nanaša na moteče aktivnosti,

ki so usmerjene na spreminjanje obstoječih političnih in ekonomskih struktur. Te aktivnosti se zoperstavljajo obstoječim razmerjem moči ter akterjem in avtoritetam, ki jih perpetuirajo, pri čemer se mladi aktivisti poslužujejo neposrednega protesta in kolektivne akcije ter organiziranja (npr. bojkoti, motenje in protesti proti mednarodnim klimatskim, gospodarskim in finančnim srečanjem, množični pohodi). Ti tipi aktivnosti usmerjajo pozornost ter dvigajo zavest o globljih ekonomskih, političnih in družbenih vzrokih oziroma gonilih klimatske krize. Hkrati usmerjajo pozornost na dimenzije pravičnosti in enakopravnosti, prepletenosti različnih kriz (okoljske in socialne) ter na sistemsko naravo problema in nujnost sistemskih rešitev. Ti tipi aktivnosti institucionalno potekajo znotraj družbenih gibanj. Gre za vzpostavljanje novih prostorov za alternativne poglede in akterje ter razkrivanje neenakih razmerij moči in partikularnih materialnih interesov, ki se skrivajo za percipirano nevtralnimi, neizogibnimi in zdravorazumskimi politikami in ureditvami. Ti tipi aktivizma vključujejo generiranje novih konceptov in taktik za doseganje zelenih sprememb ter predstavljajo pomembno strategijo za dolgoročne spremembe. Pri tem pa se venomer soočajo s potencialno kooptacijo in deradikalizacijo s strani obstoječih institucij ali pa utišanjem in kriminalizacijo. Tretji tip aktivizma pa označuje aktivnosti nevarne opozicije. Te neposredno zavračajo status quo preko implementacije alternativ, ki so usmerjene v dolgoročno transformacijo. Nevarna opozicija se nanaša na nevarnost, ki jo alternative predstavljajo za obstoječo ureditev. Kar dela aktivnosti nevarne, je predvsem to, da generirajo alternativne sisteme, nove tipe gospodarskih, družbenih in političnih razmerij ter nove načine človeškega organiziranja. Nevarnost pa se skriva tudi v samem generiranju, krepljenju in konsolidiranju specifičnega političnega agensa mladih. Gre za agens, ki ni uokvirjan in discipliniran ter posledično deradikaliziran in usmerjan v dejansko reprodukcijo obstoječih razmerij, obstoječega statusa quo, kar izvajajo tako formalni izobraževalni sistem kot mainstream medijsko-politični diskurzi in prakse. Z drugimi besedami se v mladih razvija politični agens, ki ima potencial za spreminjanje obstoječih političnih struktur in razmerij.

Gibanji, ki ju lahko lociramo v ta okvir, sta na primer gibanje za okoljsko pravičnost in pravičen prehod ter gibanje za odrast. Ta vrsta aktivizma vključuje relativno jasno sliko o tem, kakšna je zaželena prihodnost, in vključuje eksperimentiranje z novimi oblikami politično-ekonomskih odnosov, ki materializirajo artikulirane alternativne ureditve v smislu paralelnega sistema v malem. Na drugi strani pa je bodisi podvržena kooptaciji s strani obstoječih oblastnih struktur in akterjev bodisi zaradi svoje lokaliziranosti, izoliranosti in avtarkičnosti ne predstavlja neposredne grožnje obstoječi ureditvi, ki jo posledično lahko tolerira.

Z vidika kompleksne kritične perspektive na medijsko najbolj izpostavljen del sodobnega mladinskega okoljskega mobiliziranja, namreč na gibanje Petki za prihodnost in njihovo osrednjo aktivnost šolskih stavk za prihodnost, pa prelomno študijo predstavlja študija Catherine Walker (2020). Na temelju intervjujev z mladimi udeleženci iz dveh radikalno različnih kontekstov, tj. angleškega in indijskega, izhodiščno problematizira primarni fokus večine raziskav in politično-medijske pozornosti na visoko politično mobilizirane mlade, ki so koncentrirani na globalnem Severu. Dominantni pogledi na politično mobilizacijo mladih v okviru šolskih stavk namreč implicitno zakrijejo in utišajo radikalne globalne neenakosti med mladimi glede njihove izpostavljenosti škodljivim vplivom onesnaževanja in klimatskim spremembam, dostopa do izobraževanja in globalnih vednostnih omrežij. Kot ugotavlja študija, neprecedenčna mobilizacija mladih v okviru šolskih stavk ne more zakriti dejstva, da gre v globalnem smislu za manjšino mladih, katerih vključenost primarno omogoča njihov privilegirani dostop do mednarodnih omrežij vednosti, ki je neločljivo povezan z neenako globalno distribucijo bogastva in moči. Velika večina stavk je potekala na globalnem Severu in v velikih mestih. Mnogi mladi globalnega Juga enostavno nimajo ne možnosti ne privilegija, da bi izvedli šolsko stavko, saj nimajo dostopa do formalnega izobraževanja. Stotine milijonov mladih se ne šola, pri čemer so disproporcionalno bolj prizadete deklice, mladi v ruralnih predelih in mladi z različnimi oblikami invalidnosti. Kot izpostavlja

študija, se ti mladi v vsakdanjem življenju vključujejo v različne oblike okoljskega aktivizma, ki pa ni medijsko zanimiv, temveč je bolj lokalno usmerjen, a nič manj relevanten. Tudi v kontekstu globalnega Severa so protesti in šolske stavke zgolj ena od oblik politične participacije, ki je najbolj medijsko-politično odmevna, nikakor pa ne predstavlja edine oblike, temveč zelo občasno obliko politične participacije mladih, ki jo bodisi nadgrajujejo bodisi zamenjujejo z drugimi oblikami. Kot kritično ugotavlja študija, morajo biti globalne neenakosti naslovljene v premisleku (in vzpostavljanju) solidarnosti med mladimi v okviru teh globalnih aktivnosti. V medijsko-političnih reprezentacijah se za normo prevladujoče postavi oziroma vzpostavi izkušnja mladih in mlade aktiviste globalnega Severa ter prikrije izkušnje in mlade okoljske aktiviste globalnega Juga. Hkrati se izpostavlja v prihodnost usmerjena perspektiva mladih okoljskih aktivistov Severa in utiša veliko bolj sinhrona perspektiva mladih globalnega Juga, ki so že neposredno izpostavljeni negativnim posledicam klimatske krize. Študija se pri tem naveže na druge raziskave (Alanen, 2009), ki problematizirajo razumevanje mladih kot primarnih agensov sprememb in izpostavljajo depriviligirano pozicijo mladih v sodobnih družbenopolitičnih in političnoekonomskih ureditvah, kjer sta bogastvo in moč skoncentrirana pri odraslih oziroma natančneje pri elitah. Ne gre pa za naivno in idealizirano razumevanje mladih, temveč za določene racionalnosti, ki dejansko omejujejo možnosti delovanja, saj zakrivajo nujnost medgeneracijske solidarnosti in vzajemnega delovanja za doseganje temeljnih družbenih sprememb.

Pomemben doprinos predstavlja tudi študija Sare Pickard, Benamina Bowmana in Dene Arya (2020), ki se osredotoča na analizo dejavnikov, ki so bili ključni v neprecedenčni politični mobilizaciji mladih v sodobnem kontekstu. Hkrati pa reflektira tako zahteve, strukture gibanj(a) in zbir form politične participacije oziroma aktivizma kot tudi raznolike reakcije na okoljske aktiviste. Glede osrednjih dejavnikov avtorji izpostavljajo, da zadnja desetletja določa nelinearen prehod med otroštvom in odraslostjo ter podaljšanje prehoda, ki je neločljivo povezan z družbenopolitičnimi in političnoekonomskimi

transformacijami, ki so mlade pahnilo v bolj prekarne pozicije od starejših generacij. Hkrati živijo v kontekstu multiplih kriz in njihovih konsekvenc od finančne in ekonomske do politične in okoljske ter prevladujočih politik zategovanja pasu, ki so rezultat neoliberalnega reševanja globalne finančno-ekonomske krize 2008. V trenutnem kontekstu pa so izpostavljeni še pandemiji COVID-19, ki je mlade generacije z vidika možnosti odraščanja in osamosvajanja še dodatno zamejila in njihovo prekarost še povečala. K mobilizaciji pa je prispevalo tudi podaljšanje šolanja mladih, ki naj bi jih opremilo s širšim naborom veščin za politični aktivizem. Poseben pomen pripisujejo tudi dostopnosti digitalnih tehnologij, ki so omogočile neprecedenčne razsežnosti komunikacije, sodelovanja in mobilizacije ter političnega aktivizma kot tudi neprecedenčne razsežnosti dostopa do najrazličnejših informacij. Izpostavljajo tudi povečanje nezaupanja mladih v politične institucije ter posledično manjšo formalno politično participacijo ter usmerjanje v neformalne kolektivne oblike politične participacije, katerih osrednji namen je vplivanje na politike in druge odločevalce. Kot nadalje izpostavljajo, je današnja generacija mladih prevzela in prilagodila niz predhodnih oblik politične participacije okoljskih aktivistov od protestov do določenih oblik državljanske nepokorščine, zasedbe, ekosabotaže, človeških verig ipd. Hkrati pa so prevzeli idejo nujnosti spremembe sistema. Mladinski okoljski aktivizem naj bi bil za razliko od mainstream okoljevarstva posebno pozoren na okoljsko pravičnost v smislu disproportionalne izpostavljenosti globalno in lokalno marginaliziranih skupin negativnim učinkom okoljske degradacije, onesnaževanja, dostopa do zelenih površin, okoljskega rasizma ter drugih oblik izključevanja in izkoriščanja. Glede strukture gibanj, kot so Petki za prihodnost, pa so pomembne dimenzije njihove privlačnosti za mlade njihova fluidnost, horizontalnost, notranja demokratičnost in prizadevanje za neposredno demokracijo, saj naj bi večina mladih zavračala hierarhične organiziranosti z vrha navzdol, ki omejuje avtonomijo. Gibanja, ki so nastala po letu 2018, naj bi bila izraz nove želje mladih po kolektivnem političnem delovanju v luči njihovega zavedanja o nezadostnosti individualnih oblik okoljevarstva

(npr. recikliranje, veganstvo, etično potrošništvo) in privlačnosti kolektivnih oblik (protesti, okupacije, stavke).

Omenjena študija pa je ključna tudi z vidika analize raznolikih odzivov političnih odločevalcev na sodobna najbolj medijsko izpostavljena gibanja, kot so Petki za prihodnost in Upor proti izumrtju. Odzive je mogoče reducirati na dve osrednji obliki, in sicer kritike in čestitke. (Skrajno) desni politični odločevalci oziroma politiki se na gibanja odzivajo s paternalističnimi in seksističnimi kritikami ter smešenjem. V tem političnem diskurzu so mladi okoljski aktivisti označeni kot nezreli, manipulirani, neracionalni, idealistični, nevedni, zavedeni in tudi kot ekstremistični. Pri tem so posebno virulentnem diskurzu izpostavljene ključne osebnosti gibanj. Predvsem Greta Thunberg je kot mlada avtistična ženska deležna niza smešenja, zavračanja in vilifikacije. Omenjene politične sile so usmerjene na delegitimacijo in zavračanje okoljskega aktivizma mladih in njihovih zahtev. Mainstream politične sile pa so večinoma naklonjene aktivizmu mladih in večinoma izražajo čestitke, pri čemer pa ni jasno, do kakšne mere gre za paternalizem in manipulacijo s strani politikov, ki se hočejo mladim prikupiti ali poskušajo preprečiti nadaljnje proteste, ali pa gre za nabiranje volilnih glasov. Pri slednjem so mladi osmišljani kot naivni bodoči volivci, ki jih je treba omrežiti preko hipokritičnega in zavajajočega hvaljenja, »greenwashinga« in »youthwashinga«, »youth-baitinga« in »cool huntinga« (glej tudi Pickard, 2019).

Študija Amande Machin (2022) pa je prelomna v smislu redkega sistematičnega reflektiranja sodobnih okoljskih imaginarijev mladih okoljskih gibanj in aktivizma. Razumevanje teh je namreč ključno za razumevanje njihovih razsežnosti in omejitev delovanja, njihovih vizij, reflektiranja situacije in načinov razreševanja izzivov klimatske krize. Tudi ta študija se osredotoča na obe najbolj medijsko in politično izpostavljeni sodobni zahodni okoljski gibanji, tj. na Petke za prihodnost in Upor proti izumrtju, pri čemer posebno pozornost usmeri na okoljski demokratični imaginarij, ki ga reflektira preko šestih prepletenih dimenzij. Decentralizacijo tako identificira kot prvo ključno dimenzijo teh imaginarijev, pri čemer pa je ta zamišljena ambivalentno

v imaginarijih obeh gibanj. Tako gibanje Petki za prihodnost kot Upor proti izumrtju sta usmerjena k pritisku na oblasti, naj sprejmejo nujne ukrepe za naslavljanje krize, s čimer avtoritete, legitimnost in moč centralizirane oblasti utrjujejo in ne subvertirajo. Mladi aktivisti tako kot osrednje agense sprememb osmišljajo centralizirane oblasti, hkrati pa ne verjamejo njihovim obstoječim zavezam in ukrepom, kar je izhodiščno kontradiktorno. V imaginariju obeh gibanj pa obstaja določeno implicitno slavljenje lokalizacije in decentralizacije sprejemanja odločitev, ki je prisotno tudi v drugih okoljskih gibanjih, ni pa inherentno demokratično, saj so oblastna razmerja tudi v lokalnih in decentraliziranih kontekstih lahko izjemno asimetrična. Vključitev predstavlja drugo osrednjo dimenzijo imaginarija obeh gibanj, ki je vezana na ideje razširitve možnosti participacije v demokratični diskusiji in odločanju oziroma razširitve demosa. Tako Petki za prihodnost kot Upor proti izumrtju sta eksplicitno zavezana k razširjanju možnosti participacije in vključevanju novih subjektov v demos, predvsem vključitve otrok in prihodnjih generacij. Hkrati pa se »narava« zamišlja kot nujna vključitve v smislu vzpostavljanja ljudi, ki so vključeni v ta gibanja, kot posameznike, ki so vedno že vključeni v specifične družbeno-ekološke kontekste. Določena ambivalenca imaginarijev obeh gibanj pa je zopet prisotna v tretji dimenziji participacije. Obe gibanji poudarjata neposredno participacijo onkraj volitev tako preko oblik, ki so še vedno v horizontu parlamentarne demokracije (peticije, referendumi, državljanske iniciative), kot onkraj nje (npr. protesti). Predvsem gibanje Upor proti izumrtju močno poudarja demokratično deliberacijo kot nujno in potrebno obliko za naslavljanje klimatske krize, pri čemer pa študija opozarja na omejitve deliberacije in problematizira inherentno demokratično naravo deliberacije. Pri tem izpostavlja izhodiščno usmerjenost deliberacije v reprodukcijo statusa quo in problematiko omejevanja političnih alternativ. V imaginarijih obeh gibanj pa je močno prisotna tudi dimenzija protesta oziroma neposrednega aktivizma kot normalnega dela politične aktivnosti mladih. Pri tem Upor proti izumrtju poudarja nujnost neposrednega nenasilnega aktivizma in državljanske nepokorščine, usmerjene v motenje normalnega poteka delovanja družbeno-ekonomskih

procesov. Hkrati pa je okvir mobilizacije v gibanju Petki za prihodnost zgrajen preko participacije v šolskih stavkah oziroma protestu. V obeh imaginarijih je močno prisotna tudi dimenzija čustvenosti, ki je v analizah pogostokrat spregledana, a igra izjemno pomembno vlogo. Imaginarij dotičnih gibanj kot tudi širše okoljskih gibanj namreč vključuje emocionalno dimenzijo in se iz nje napaja, jo goji in inkorporira v samo politično participacijo ter politiko samo razume kot nekaj, kar ni vedno racionalno, temveč je prežeto z emocijami. Zadnja dimenzija pa predstavlja dimenzijo, ki je dejansko najbolj izpostavljena v okoljskih gibanjih, in sicer dimenzijo preloma z obstoječo družbeno-ekonomsko in politično ureditvijo. Okoljska gibanja so usmerjena na nujnost preloma z obstoječimi netrajnostnimi institucijami in življenjskimi stili, pri čemer gredo njihove aktivnosti v smer motenja družbeno-ekonomskih procesov. Hkrati njihov imaginarij, iz katerega črpajo aktivnosti, tudi predstavljajo motnjo in prelom z obstoječimi okviri formalne politike. Petki za prihodnost tako s protesti šoloobvezne mladine, ki še ne more voliti, destabilizira obstoječi red, ki določa, kdo lahko in kdo ne more politično participirati v javnem prostoru. Pri tem pa študija problematizira, ali lahko specifično zamejevanje preloma z obstoječo ureditvijo prisotno v imaginarijih najbolj medijsko in politično izpostavljenih gibanj dejansko proizvede korenite transformacije in vzpon dejanskih alternativ ter prelom s statusom quo.

Kljub izjemno razgibanemu polju preučevanja mladinskih okoljskih/klimatskih gibanj in aktivizma pa so specifični vidiki, ki so relevantni za celovitejše razumevanje, (pre)malo preučevani. Posledično je zaključni del prispevka namenjen refleksiji izbranih (pre)malo preučevanih vidikov.

SPECIFIČNI MANKI V KRITIČNI ANALIZI MLADINSKIH KLIMATSKIH GIBANJ IN AKTIVIZMA

Fenomen sodobnega okoljskega političnega aktivizma in gibanj mladih je spodbudil izjemno rast najrazličnejših raziskav, študij in refleksij, ki

so se usmerile na analizo najrazličnejših dimenzij fenomena(ov). Po drugi strani pa je marsikateri vidik tega kompleksnega fenomena bodisi deležen (pre)majhne pozornosti bodisi so določeni vidiki spregledani in zanemarjeni ter ostajajo nenaslovljeni ne glede na njihovo dejansko pomembnost za celovitejšo kritično analizo. Podobno kot pri analizah drugih osrednjih političnih fenomenov so prevladujoče analize neločljivo povezane z delovanjem oblasti oziroma so vpete v asimetrične razmerja moči med različnimi akterji oziroma (kolektivnimi) subjekti ter produkcijo in reprodukcijo teh neenakopravnih (razrednih, geopolitičnih, spolnih, rasnih, etničnih) razmerij v sodobni neoliberalni kapitalistični ureditvi (glej Foucault, 2001; Peck, 2010). Posledično so določeni vidiki fenomena deležni disproporcionalno manjše analitične pozornosti. Prevladujoče analize v veliki meri nekritično izhajajo iz zahodnocentrične perspektive ter s tem prevladujočega fokusa na gibanja in aktivizem mladih, ki je najbolj prisoten v medijskih in političnih diskurzih držav razvitega Severa oziroma zahodnih držav. Hkrati pa tudi prevladujoč fokus na določena gibanja in aktivizem mladih ne pomeni, da je ta vidik fenomena deležen celovitejše kritične analize. Zelo redke študije ta gibanja in aktivizem namreč kritično analizirajo in presprašujejo z vidika razumevanja delovanja in razsežnosti obstoječe dominantne neoliberalne ureditve ter njenega naddeterminiranja omenjenih gibanj in aktivizma. Kritična analiza medijsko in politično najbolj izpostavljenih okoljskih in klimatskih gibanj ter aktivizma mladih bi morala izhajati iz nujnosti izhodiščnega premisleka pogojev možnosti njihovega nastanka, procesa njihovega nastanka in konsolidacije, notranje strukture, specifičnih imaginarijev in vizij ter strategij in politik ter s temi procesi neločljivo povezanih medijskih in političnih reprezentacij, vpetih v širše neoliberalne kapitalistične koordinate in delovanje ureditve. Povedno je, da ne glede na številčnost raziskav najbolj izpostavljenega ter medijsko in politično populariziranega gibanja Petki za prihodnost ter Grete Thunberg kot medijsko in politično najbolj izpostavljenega obraza gibanja, se zelo zelo redke osredotočijo na analizo procesov in pogojev možnosti geneze gibanja in Grete Thunberg kot medijske zvezde (glej Morningstar, 2019). Tovrstne analize namreč zmotijo oziroma predstavljajo nujen

korektiv prevladujoče fantazme tako spontanega nastanka gibanja, spontanega vzpostavljanja Grete Thunberg kot predstavnice gibanja, spontanega širjenja in popularizacije gibanja, spontanosti in horizontalnosti strukture gibanja ter mladinske avtonomnosti, proaktivnosti in revolucionarnosti v navezavi na omenjeno gibanje. Obstoječe fantazme o gibanju in Greti Thunberg zrcalijo elemente neoliberalne ideologije in ureditve: na primer fantazmo o avtonomnem posamezniku, ki zgolj s svojimi individualnimi sposobnostmi uspe spontano mobilizirati somišljenike, o adultiziranem/poodraslenem otroku, ki že v najbolj rosnih letih sprejema ključne kalkulirane racionalne odločitve za svojo prihodnost (Firinci Orman, 2019). Pri tem pa ne gre zgolj za fantazme, temveč za tehnologije oblasti. Osmišljanje mladih kot agense sprememb je tipična tehnologija oblasti neoliberalne permutacije sodobne kapitalistične ureditve, kjer so mladi vzpostavljeni kot primarni samoodgovorni, avtonomni, podjetni posamezniki, ki kalkulirajo in upravljajo s tveganji ter pridobivajo in uporabljajo veščine, ki odločajo in bodo odločale o njihovem uspehu ali neuspehu, že od zgodnjega otroštva naprej. Ta proces poodraslanja mladih pa je neločljivo povezan s procesom njihove infantilizacije v smislu vedno večjega nadzora, cenzure, discipliniranja in reguliranja njihovih ravnanj in mišljenj. Pri tem pa infantilizacija v neoliberalni ureditvi vedno bolj zadeva tudi odraslo populacijo (Brisman in South, 2015). Tudi ta dimenzija v navezavi na gibanje ostaja (pre)malo raziskana.

Tako gibanje kot Greta Thunberg nista zgolj ali primarno produkt proaktivnosti mladih oziroma specifične osebe, temveč sta hkrati produkt specifičnih korporativnih interesov »zelenega« gospodarstva, komplementarnega medijskega ekosistema in interesov »industrije« nevladnih okoljskih organizacij tako na lokalni kot globalni ravni. Greta Thunberg na primer ni naključno anonimno dekle, temveč je hčerka slavne švedske operne pevke in aktivistke Malene Ernman, ki jo je leta 2017 WWF (*World Wildlife Federation*) izbrala za okoljsko junakinjo.⁶

6 Glej <https://www.wwf.se/pressmeddelande/artisten-malena-ernman-och-biologen-rebecka-le-moine-utsedda-till-arets-miljohjaltar-av-wwf-2689982/> (22. 3. 2022).

Posledično postane bolj razumljiva izjemna medijska pozornost, ki jo je njen protest leta 2018 imel v švedskih medijih in kasneje v evropskem in globalnem kontekstu. Še bolj razumljiva postane medijska pozornost v luči predhodne, a zgolj deloma raziskane vključenosti osrednjih osebnosti gibanja in gibanja samega v ekosistem globalnih in lokalnih okoljskih nevladnih organizacij ter korporativnih okoljevarstvenih projektov in organizacij (npr. Al Gorov Climate Reality Project), katerih osrednji cilj ni radikalna transformacija ureditve temveč kvazirešitve v okviru obstoječega sistema. Osrednje osebnosti gibanja, denimo, so bile (ali še vedno so) svetovalke/svetovalci in člani tako »zelenih« start-up podjetij kot korporativnih okoljevarstvenih organizacij, ki imajo specifične gospodarske interese v smislu promoviranja državnega in zasebnega financiranja določenih rešitev in tehnologij, v katerih imajo ti akterji določene deleže (Morningstar, 2019).

Obseg in prevladujoče pozitivno poročanje korporativnih mainstream medijev ter prevladujoče pozitiven odnos obstoječih oblastnih struktur do gibanja zahtevajo celovitejšo kritično analizo. Odziv medijev in oblasti ter zasebnih interesov predstavljajo lakmusov papir za evalvacijo dejanske narave bojev in gibanj v smislu njihovega ogrožanja obstoječega statusa quo. Če je ta odziv represiven in vključuje medijsko demonizacijo in formalni pregon, policijsko represijo, zapiranje, pravnomočne obsodbe, infiltracijo gibanj s strani obveščevalnih služb in policije in njihovo subverzijo, nadzor in prisluškovanje komunikaciji, sistematične napade korporativnih mainstream medijev in tudi alternativnih (skrajno) desnih medijskih ekosistemov, pa tudi umore in poboje, ga oblasti percipirajo kot nevarnega za nadaljnjo kapitalistično akumulacijo. Če je odziv reduciran na raven pozitivne ali negativne retorike, potem gre pri teh bojih za temporalno motnjo delovanja družbe v vlogi določene deradikalizacije potencialno nevarnih delov družbe. Gre za promocijsko aktivnost za sicer medijsko odzivno, a benigno aktivnost in ne aktivnost dejanskega spreminjanja politik, praks, razmerij, struktur in institucij (glej Malm, 2021).

V kontekstu medijsko-političnih reprezentacij gibanja Petki za prihodnost pa je odločilna tudi kritična refleksija tega, kdo je medijsko

izpostavljen v smislu politik reprezentacije, ki je prežeta in vpeta v obstoječe geopolitične, razredne, rasne in spolne neenakosti, hierarhije in izključevanja ali pogojena vključevanja. (Pre)malo raziskan vidik je tako vidik procesov in mehanizmov ter interesov, ki stoji za tem, kako določen del generacije, ki izhodiščno prihaja iz globalnega Severa/Zahoda in dela družb, ki so medijsko, politično, gospodarsko hegemoni, dobi status predstavnika in materializira problematično podobo homogene množice oziroma mase mladih (Walker, 2020). Gre za pomemben vidik kompleksnejših mehanizmov reguliranja in kooptiranja potencialno nevarne energije in aktivizma mladih v službi (re)legitimacije statusa quo. V tem okviru se na primer kritični potencial, ki ga predstavlja kratki stik, ki ga doživijo mladi v odnosu med razsežnostmi klimatske krize in prevladujočimi nezadostnimi rešitvami in ki bi lahko vodil v prespraševanje osrednjih političnih in ekonomskih struktur, institucij in razmerij ter v sistematični aktivizem, usmerjen k njihovi radikalni transformaciji, lahko preko medijev, politike, izobraževanja ter »primernih« gibanj in aktivizma deradikalizira in pacificira. Pomembna (pre)malo reflektirana dimenzija pa je tudi »beljenje« gibanja in aktivizma, kjer so »nepravi« predstavniki (»naključno«) izbrisani iz medijsko promoviranih in diseminiranih podob⁷ oziroma umanjka premislek tako specifične kot širših dimenzij klimatskega/okoljskega razizma.

Nadalje pa je (pre)malo raziskan tudi notranjeorganizacijski vidik gibanja tako v smislu predstav oziroma okvirov zamišljanja/idealiziranja (želene) organizacije kot dejanskosti samega organiziranja kot tudi njihovega političnega imaginarija v smislu zamišljanja problematike in potencialnih rešitev. Redke obstoječe raziskave (glej Malm, 2021) namreč razkrivajo perpetuiranje in reproduciranje določenih fetišev in fantazem sodobnega »progresivnega« organiziranja, ki dejansko

7 Simptomatičen primer je bilo »brisanje« mlade ugandske aktivistke Venese Nakate s fotografije mladih klimatskih aktivistk leta 2020 zaradi domnevnih problemov kompozicije slike, s čimer so na njej ostale zgolj bele mlade ženske, vključno z Greto Thunberg. Glej: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/24/whites-only-photo-uganda-climate-activist-vanessa-nakate> (10. 3. 2021).

(nezavedno) črpajo iz določenih elementov neoliberalne ideologije in njene praktične materializacije v sodobnih ureditvah. Od hkratnega zavračanja bolj rigidnih, vertikalnih form organiziranja z jasno deljenimi zadolžitvami in funkcijami, razdelano strategijo delovanja in taktiko soočanja z opozicijo ter razdelanimi vizijami prihodnosti in temeljnimi koraki njenega doseganja do slavljenja in idealiziranja ene od ključnih neoliberalnih fantazem organiziranja, tj. horizontalnosti in spontanosti. Slednja se namreč v dejanskosti vedno izkaže za neobstoječo in zakrivajočo izjemno asimetrične oblastne odnose znotraj domnevnega horizontalnega organiziranja, kjer večina ni vključena v temeljne odločitve, sprejete s strani izjemno ozke elite v okviru dejansko še bolj rigidnih hierarhij (glej Mirowski in Plehwe, 2016). V primerih njene dejanske celovitejšje implementacije pa se izkaže kot zgolj kratkoročno delujoča, srednje- in dolgoročno pa kontraproduktivna v smislu dejanske konstitucije kolektivnega agensa sprememb (Dean, 2016).

Okoljska in klimatska gibanja in aktivizem na splošno in mladih specifično pa s strateško-taktičnega vidika naddeterminira tudi splošna fetišizacija in idealizacija nenasilnega delovanja oziroma splošno in kategorično zavračanje kakršnekoli radikalno disruptivne aktivnosti, ki bi potencialno vključevala tudi določene nasilne aktivnosti, na primer zoper osrednje korporativne onesnaževalce. Ne glede na širok razpon aktivnosti in praks, ki se jih poslužujejo mladi okoljski aktivisti, so nasilne aktivnosti izhodiščno tabuizirane tako med mainstream gibanji kot tudi v bolj lokaliziranih gibanjih ter predvsem v medijskih in političnih diskurzih (Malm, 2021). Analize sodobnih mladinskih okoljskih gibanj in aktivizma (glej Grasso in Giugni, 2022; Pickard, 2019) eksplisitno ali implicitno vzpostavljajo nenasilno delovanje kot *a priori* dobro, neproblematično, učinkovito z vidika preteklih družbenih in političnih bojev, s čimer posledično dodatno delegitimirajo kakršnekoli nasilni aktivizem ne glede na kontekst. Le redke analize (glej Malm, 2021) naslavljajo to izhodiščno problematiko in njeno neločljivo, a (pre)malo raziskano povezanost s širšo reprodukcijo obstoječe lokalne in globalne kapitalistične ureditve v preteklih in sodobnih

neoliberalnih variacijah. Fetišizacija in idealizacija nenasilja sloni na specifično ideološko zamejenem političnem imaginariju, uokvirjenem na način, ki implicitno onemogoča kritično refleksijo sedanosti in preteklosti ter vizijo prihodnosti in posledično onemogoča dejansko kontrasistemsko delovanje že na ravni kritične analize fenomena okoljskih gibanj in aktivizma mladih. Z vidika razumevanja preteklosti tako v samih raziskavah kot med člani gibanj je problematično branje zgodovine in razlogov za uspeh osrednjih družbenih gibanj (npr. Gibanja za državljanske pravice Afroameričanov v ZDA), ki se pripisuje miroljubnim protestom in ne kompleksni strategiji, ki je vključevala tudi uporabo nasilnih sredstev v smislu zaščite pripadnikov gibanja in njihovih voditeljev ter dejanskega preživetja gibanj v kontekstu splošnega systemskega in lokalnega nasilja, katerega cilj je bilo njihovo uničenje (glej Cobb, 2014). Takšno branje zgodovine je še bolj problematično z vidika ključnih radikalnih transformacij moderne kapitalistične ureditve, ki so izboljšale življenjsko situacijo množicam ter so bile vedno priborjene in plačane s krvjo različnih generacij v okviru različnih revolucij in/ali radikalnih prelomov v luči grožnje z revolucijo, ki je vedno vključevala nasilje. Te transformacije nikoli niso bile produkt mirnih in miroljubnih reform (glej Fanon, 2010). Hkrati pa sta fetišizacija in idealizacija nenasilja tako v okviru analiz kot med okoljskimi gibanji mladih problematični predvsem z vidika nerefektiranja tako geneze obstoječe kapitalistične ureditve na lokalni in globalni ravni kot njenega historičnega in sodobnega delovanja, kjer družbenopolitične in ekonomske elite preko institucij in praks oblasti kontinuirano uporabljajo multidimenzionalne in heterogene oblike fizičnega in epistemičnega nasilja za akumulacijo kapitala in reprodukcijo neenakopravnega, izkoriščevalskega in uničujočega netrajnostnega sistema. To zelo široko področje kljub pomembnosti ostaja (pre)malo naslovljeno. Predvsem umanjka sintetične študije, ki bi ponudile globalen pogled na lokalno identificirano in reflektirano intenziviranje fizičnega nasilja, neposredno uperjenega proti delovanju okoljskih in klimatskih gibanj, vključno z gibanji in aktivizmom mladih. V zadnjih desetletjih, predvsem pa v zadnjih nekaj letih (predvsem od leta 2008 dalje) in od novega intenziviranja »neoliberalizacije« narave

(komodifikacije, deregulacije in financializacije) dalje je namreč vidno izjemno intenziviranje državnega nasilja in nasilja zasebnih korporacij proti vsem vrstam protestov tako v avtoritarnih kot v formalno liberalno-demokratskih državah (Correia, 2022). Pri tem je to še bolj izrazito v kontekstu protestov in aktivizma, ki je socialno-okoljevarstvene narave ter je uperjeno proti in ogroža nadaljnjo neomejeno akumulacijo kapitala, temelječo na ekstraktivizmu ključnih surovin za kapitalistično produkcijo, vključno s surovinami, ki so neobhodne za vse ključne sedanje in prihodnje tehnologije, opevane kot ključni do rešitve klimatske krize (Apostolopoulou, 2022).

Način intenziviranja in ekstremnost nasilja pa sta pogojena z obstoječimi geopolitičnimi globalnimi neenakostmi, kjer so gibanja in aktivisti držav periferije globalnega kapitalističnega sistema oziroma globalnega Juga izpostavljeni intenziviranju najbolj brutalnih oblik nasilja, vključno s poboji aktivistov (Correia, 2022). Situacija pa se zastruje tudi na globalnem Severu oziroma v jedrnih kapitalističnih državah, kjer so gibanja, ki dejansko predstavljajo motnjo sistema, ne le medijsko demonizirana, temveč so njihovi člani, predvsem pa formalne ali neformalne voditeljice/voditelji deležni policijske represije, nadzora komunikacij, infiltracije, sodnega preganjanja in kriminalizacije (glej Bertuzzi, 2019). Hkrati pa se danes oži prostor in zmožnost popularizacije alternativnih progresivnih vizij prihodnje ureditve, oziroma smo priča intenziviranju epistemološkega nasilja, kjer vladajoče politične, korporativne, medijske, kulturne in znanstvene elite, javni in korporativni sektor ter specifično medijski prostor, vključno s prostorom spletnih družbenih omrežij, preko multidimenzionalne tehnološke, pravne in vsebinske cenzure, nadgrajene z intenziviranjem propagande, vedno bolj ožijo prostor demokratičnega dialoga in zmožnost dejanskega soočanja različnih alternativnih vizij ureditev. V prihodnosti je zato pričakovati vedno večje oženje in uokvirjenost političnih imaginarijev mladih in oženje možnosti kritičnih analiz teh gibanj in aktivizma mladih preko skorajda popolne medijsko-politične prevlade niza bolj ali manj status quo konsolidirajočih razumevanj vzrokov in možnih rešitev za klimatsko krizo, ki so vezani na specifične

politične in gospodarske sile ter specifične interese delov kapitalističnih elit in gospodarskih sektorjev.

Tako značilnosti geneze, delovanja in vizij medijsko in politično najbolj izpostavljenih mladinskih okoljskih/klimatskih gibanj ter njihove inherentne umeščenosti v sodobno neoliberalno kapitalistično vladovanje kot intenziviranje fizičnega in epistemološkega nasilja nad progresivnimi družbenopolitičnimi alternativami in alternativnimi vizijami ureditve bo imelo posledice za prihodnji razvoj mladinskih klimatskih gibanj in aktivizma na globalni in lokalni ravni kot tudi za kritične analize tega fenomena. Posledično bi omenjeni širši področji morali postati fokus boj sistematičnih kritičnih študij predvsem v luči brzdanja in problematiziranja nereflektiranih predpostavk tako medijsko-političnega kot znanstvenega slavljenja in idealizacije omenjenih gibanj in aktivizma mladih ter sodobnih mladih kot osrednjih subjektov korenitih družbenopolitičnih in ekonomskih sprememb. Na drugi strani pa posledice na preučevani fenomen nikakor ne bodo enoznačne. Politični procesi in delovanje političnih akterjev so namreč nepredvidljivi predvsem v kontekstu intenziviranja kriz, ki ga lahko z gotovostjo pričakujemo v prihodnosti. Intenziviranje socio-ekoloških protestov po svetu, predvsem pa na globalnem Jugu, priča o določeni zmožnosti mobiliziranja množic tudi v luči izjemno represivnega političnega in družbenega okolja ter nasilnih odzivov oblasti na socio-okoljski aktivizem.

LITERATURA

- Alanen, L. (2009). Generational order: Troubles with a "travelling concept." V J. Qvortrup, W. Corsaro in M. Honig (ur.), *The Palgrave handbook of childhood studies* (str. 159–174). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1080/14733285.2019.1630715>
- Althusser, L. (2000). *Izbrani spisi*. Založba /*cf.
- Apostolopoulou, E. (2022). Neoliberalism and social-environmental movements in the aftermath of the 2008 financial crash. V M. T. Grasso in M. Giugni (ur.), *The Routledge Handbook of Environmental Movements* (str. 564–576). Routledge.

- Baker, S. (2006). *Sustainable development*. Routledge.
- Banjac, M. (2015). Kritično mišljenje in (ne)zmožnost kritične državljanske vzgoje. *Šolsko polje*, 26(1/2), 81–102.
- Barber, B. (2003). *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. University of California Press.
- Bertuzzi, N. (2019). Political Generations and the Italian Environmental Movement(s): Innovative Youth Activism and the Permanence of Collective Actors. *American Behavioral Scientist*, 63(11), 1556–1577.
- Brisman, A. in South, N. (2015). 'Life-Stage Dissolution', Infantilization and Antisocial Consumption: Implications for De-responsibilization, Denial and Environmental Harm. *Young*, 23(3), 209–221. <https://doi.org/10.1177/1103308815584876>
- Cobb, C. E. (2014). *This nonviolent stuff'll get you killed: How guns made the civil rights movement possible*. Basic Books.
- Correia, J. E. (2022). Geographies of Latin American social-environmental movements. V M. T. Grasso in M. Giugni (ur.), *The Routledge Handbook of Environmental Movements* (str. 63–79). Routledge.
- Dean, J. (2016). *Crowds and party*. Verso.
- Fanon, F. (2010). *V suženjstvo zakleti: (upor prekletih)*. Založba /*cf.
- Firinci Orman, T. (2019). Adulthood and blurring the boundaries of childhood in the late modern era. *Global Studies of Childhood*, 10(2), 106–119. <https://doi.org/10.1177/2043610619863069>
- Fløttum, K., Dahl, T. in Rivenes, V. (2016). Young Norwegians and their views on climate change and the future: Findings from a climate concerned and oil-rich nation. *Journal of Youth Studies*, 19(8), 1128–1143. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1145633>
- Foucault, M. (2001). *The essential works of Michel Foucault. Vol. 3 Power*. Allen Lane.
- Grasso, M. T. in Giugni, M. (2022). *The Routledge handbook of environmental movements*. Routledge.
- Kaufman, M. (2020). *The Carbon Footprint Sham - A successful, deceptive' PR campaign*. Mashable - Social Good Series.
- Kavada, A. in Specht, D. (2021). Environmental movements and digital media. V M. T. Grasso in M. Giugni (ur.), *The Routledge Handbook of Environmental Movements* (str. 538–551). Routledge.
- Machin, A. (2022). Green democracy: Political imaginaries of environmental movements. V M. T. Grasso in M. Giugni (ur.), *The Routledge Handbook of Environmental Movements* (str. 552–563). Routledge.

- Malm, A. (2021). *How to blow up a pipeline: Learning to fight in a world on fire*. Verso.
- Mirowski, P. in Plehwe, D. (2016). *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective, With a New Preface*. Harvard University Press.
- Moore, J. W. (2017). The Capitalocene, Part I: On the nature and origins of our ecological crisis. *The Journal of Peasant Studies*, 44(3), 594–630.
- Morningstar, C. (2019). *The Manufacturing of Greta Thunberg*. Books on Demand.
- O'Brien, K., Selboe, E. in Hayward, B. M. (2018). Exploring youth activism on climate change: Dutiful, disruptive, and dangerous dissent. *Ecology and Society*, 23(3). <https://www.jstor.org/stable/26799169>
- Peck, J. (2010). *Constructions of neoliberal reason*. Oxford University Press.
- Pickard, S. (2019). *Politics, Protest and Young People: Political participation and dissent in 21st century Britain*. Palgrave Macmillan.
- Pickard, S., Bowman, B. in Arya, D. (2020). Youth and environmental activism. V M. T. Grasso in M. Giugni (ur.), *The Routledge Handbook of Environmental Movements* (str. 521–537). Routledge.
- Rootes, C. (2004). Environmental movements. V D. A. Snow, S. A. Soule in H. Kriesi (ur.), *The Blackwell companion to social movements* (str. 600–640). Blackwell.
- Satchwell, C. (2012). “Carbon literacy practices”: Textual footprints between school and home in children’s construction of knowledge about climate change. *Local Environment*, 18(3), 289–304. <https://doi.org/10.1080/13549839.2012.688735>
- Walker, C. (2020). Uneven solidarity: The school strikes for climate in global and intergenerational perspective. *Sustainable Earth*, 3(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186/S42055-020-00024-3>
- Wallace-Wells, D. (2020). *The Uninhabitable Earth*. Tim Duggan Books.
- WCED. (1987). *Report of the World Commission on environment and development: “Our common future.”* United Nations.

8

ETIČNA POTROŠNJA HRANE KOT OBLIKA POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH

Andreja Vezovnik, Dora Matejak in Tanja Kamin

ETIČNA POTROŠNJA IN MLADI

Ena od oblik politične participacije mladih, ki ostaja še posebej slabo raziskana, je politično delovanje mladih v sferi potrošnje oziroma etično potrošništvo, katerega cilj je s pomočjo potrošniških odločitev vplivati na oblikovanje etičnih političnih ali proizvodnih praks (Phillipov in Gale, 2018, str. 400). Etična potrošnja je praksa, ki temelji na ideji, da lahko potrošniki s svojimi potrošniškimi izbirami, ki temeljijo na njihovih željah, vrednotah in prepričanjih, vplivajo na družbo, politiko ali okolje (Boström in Klintman, 2009; Baumann idr., 2015, str. 413; Rössel in Schenk, 2018, str. 266).

Manjkajo predvsem raziskave, ki bi za izhodišče vzele analizo perspektive mladih v odnosu do etične potrošnje in bi se na primer ukvarjale z motivi mladih za prakticiranje etične potrošnje ali z njihovim razumevanjem etične potrošnje. Ko gre za etično potrošnjo hrane, imamo namreč malo informacij o tem, kako se mladi približujejo

ali oddaljujejo od etičnega potrošništva ter kaj jih pri tem motivira ali omejuje. Študija Kyroglou in Henn (2021) je pokazala, da mladi etično potrošnjo vidijo kot prakso, ki spodbuja okoljske vrednote ter prispeva k izboljšanju globalnih ekoloških in socialnih problemov in izgradnji globalne skupnosti. Nekateri mladi se zato na primer aktivno odločajo za uživanje brezmesne prehrane, posebej se izogibajo govejemu mesu (Ruby, 2012), saj to močno obremenjuje okolje, ali pa svojo okoljsko skrb in politična stališča izražajo na protestih, kot je razvidno iz aktivnosti gibanja Petki za prihodnost (*Fridays for Future*) (Ziesemer idr., 2021, str. 428), ki je od leta 2019 pod okriljem organizacije Mladi za podnebno pravičnost prisotno tudi v Sloveniji. Za mlade so pomembne vrednote solidarnost, globalna pravičnost in enakost, ki so neposredno povezane z reševanjem okoljskih problemov (Ward in de Vreese, 2011; Micheletti in Stolle, 2012; Rheingans in Hollands, 2013). Skrb za okolje se zanje tako zdi primarna (Allen in Spialek, 2018; Kyroglou in Henn, 2021; Sahelices-Pinto idr., 2021).

Kljub različnim potencialom za politični angažma v sferi potrošnje so nekateri avtorji in avtorice izpostavili, da kljub pozitivnim pogledom mladih nanjo, etično potrošnjo prakticira le malo mladih, kar pomeni, da obstaja razkorak med njihovimi stališči, namerami za delovanje in dejanskim delovanjem (Melović idr., 2020; Sahelices-Pinto idr., 2021). Temu botrujejo številni dejavniki, ki jih naslovimo v nadaljevanju. Teorija razkoraka med stališči in vedenjem (*attitude-behavior gap*) (Gupta in Ogden, 2006; Carrington idr., 2010; Claudy idr., 2013) pokaže, da vedenje potrošnikov in potrošnic pogosto ni skladno z njihovimi stališči in namerami, in sicer zaradi različnih razlogov oz. omejitvenih dejavnikov, ki neposredno ali posredno vplivajo na položaj mladega potrošnika in potrošnice.

Vznik alternativnih oblik politične participacije mladih različni avtorji pojasnjujejo z zaznano odtujenostjo mladih od vključevanja v konvencionalno politično udejstvovanje, kot so volitve ali včlanitev v politično stranko. Pokazali so, da so mladi pogosto nezadovoljni s tem, kako se politiki in političarke spopadajo z družbenimi in okoljskimi vprašanji, pri čemer so do politikov in političark in njihovega

delovanja tudi skeptični (Micheletti in Stolle, 2012, str. 155; Kyroglou in Henn, 2017, str. 4). Nekateri mladi menijo, da je konvencionalna politika izključujoča in ekskluzivistična arena, ki ni sposobna naslavljati specifičnih potreb mladih (Banaji in Buckingham, 2009, str. 29; Ward in de Vreese, 2011, str. 403; Nonomura, 2017, str. 4). Čeprav primanjkuje empiričnih raziskav, ki bi potrdile morebitno zamenjavo konvencionalnih oblik politične participacije z etičnim potrošništvom kot obliko politične participacije, obstaja možnost, da mladi, ki želijo izraziti svoja politična stališča, to počnejo skozi potrošnjo (Kyroglou in Henn, 2017, str. 1; Nonomura, 2017, str. 1).

Namen pričujočega prispevka je osvetliti prakso etične potrošnje na področju prehrane kot oblike politične participacije oziroma političnega delovanja mladih. Kljub temu, da se etična potrošnja kot praksa povečuje (Summers, 2016; Rezende, 2014) pri skupinah ljudi z višjo kupno močjo, želi pričujoč prispevek osvetliti, kaj etična potrošnja pomeni mladim, kako jo prakticirajo in razumejo ter na kakšen način jo je moč razumeti kot obliko politične participacije.

V nadaljevanju prispevka opredelimo etično potrošnjo ter jo skušamo razumeti in razložiti kot obliko politične participacije. Pri tem se naslanjamo na obstoječo literaturo in na raziskavi, ki sta bili v letih 2020, 2021 in 2022 izvedeni na Centru za socialno psihologijo. Prva raziskava (Vezovnik in Kamin, 2021), na katero se naslanjamo, je bila kvalitativna in se je osredotočala na prehranske prakse mladih fleksitarijancev in fleksitarijank, kamor smo vključili tudi sklop o etični potrošnji mladih. Temeljila je na 15 poglobljenih intervjujih z mladimi Slovenci in Slovenkami, starimi med 18 in 35 let, ki smo jih rekrutirali s pomočjo namenskega vzorca. Demografsko so bili udeleženci in udeleženke raziskave heterogeni po spolu, starosti, kraju bivanja, sestavi gospodinjstva, izobrazbi in poklicnem statusu. Intervjuji so bili izvedeni junija in septembra 2021. V povprečju so trajali 2 uri in 20 minut, bili so izvedeni preko aplikacije Zoom, posneti in nato dobesedno prepisani. Podatke smo analizirali sproti, s pomočjo programa MAXQDA2020.

Druga raziskava (Kamin idr., 2022), na katero se naslanjamo, je bila kvantitativna. V raziskavo je bilo vključenih 1023 udeležencev in udeleženk, starih med 18 in 35 let. V anketi so sodelovali člani in članice spletnega panela JazVem. Vzorčenje je bilo kvotno. Kvote so bile določene po stratifikaciji vseh članov in članic na kvotne celice kot kombinacija spola, štirih starostnih skupin in 12 statističnih regij ($2 \times 4 \times 12$ kvotnih celic). K izpolnjevanju ankete je bilo povabljenih 4850 panelistov in panelistk. Ankete ni zaključilo 99 panelistov in panelistk. Zbiranje podatkov je potekalo med 9. in 16. decembrom 2021. Povprečno trajanje ankete je bilo 26 minut in 39 sekund, mediana pa je bila 23 minut 18 sekund. V raziskavi je sodelovalo 47,5 % žensk in 52,4 % moških. 71,3 % respondentov in respondentk je bilo rojenih med letoma 1990 in 2003; ostali pred letom 1990. Večina anketirancev in anketirank ima dokončano štiriletno ali petletno srednjo šolo (59,2 %) in je zaposlenih (54,8 %). Večina anketirancev in anketirank je v partnerski zvezi (63,0 %) in največ jih živi z izvorno družino (34,4 %). Največ anketirancev in anketirank prihaja iz Osrednjeslovenske (29,4 %) in Podravske (15,8 %) statistične regije. Večina anketirancev in anketirank se identificira s prehranskim slogom vsejedosti (89,2 %).

KAJ JE ETIČNA POTROŠNJA?

Kot povemo uvodoma, je etična potrošnja praksa, s katero potrošniki in potrošnice s svojimi potrošniškimi izbirami želijo vplivati na družbo, politiko ali okolje (Boström in Klintman, 2009; Baumann idr., 2015, str. 413; Rössel in Schenk, 2018, str. 266). Enako tudi etično potrošnjo hrane razumemo kot namerno potrošniško odločitev za nakup določenega prehranskega izdelka, s katero potrošnik in potrošnica upošteva možne neposredne ali posredne učinke svoje potrošniške izbire na družbene, politične ali okoljske dejavnike (Cornish, 2013, str. 337; Baumann idr., 2017, str. 413).

Sodobni diskurzi, ki spodbujajo moralno izbiro v skladu z globalno odgovornostjo, spodbujajo etičnega potrošnika in potrošnico, da pri izbiri hrane vzameta v obzir številne problematične vidike današnjega

prehranskega sistema – onesnaževanje tal, vode, emisije CO₂, odnos do živali in prekarno delo (Kjærnes, 2012, str. 146; Rezende, 2014, str. 392). Kot pomembna se poudarja tudi večplastna korist etičnega potrošništva, kajti kupovanje živalskih izdelkov, ki na primer nastajajo z opuščanjem hormonov in antibiotikov v živalski reji, ne izboljša le kvalitete življenja živali, ampak zmanjšuje tudi vpliv na okolje in javno zdravje ter pomembno vpliva na splošno kvaliteto in okus izdelka (Kjærnes in Lavik 2008, str. 31). V skladu s tem so raziskovalci in raziskovalke zaključili, da etično potrošništvo hrane nastopi, ko se ljudje zavedajo družbenih ali okoljskih problemov sodobnega globalnega prehranskega sistema in jim ti problemi vzbujajo skrb (Shah idr., 2007).

Potrošniki in potrošnice lahko etično potrošnjo udejanjajo na več načinov. Prvi je bojkotiranje določenih živilskih izdelkov in/ali trgovin z izdelki (*boycotting*). Drugi obsega prakse nakupovanja in uživanja etične in trajnostne lokalno pridelane hrane z izbiro živil, ki so označeni kot izdelki pravične trgovine (*fair trade*), ekološko pridelani, sezonski in lokalni, brez embalaže ali pridelani iz proste reje živali (*buycotting*). Z *boycottingom* in *buycottingom* želijo potrošniki in potrošnice sankcionirati ali nagraditi prehranska podjetja ali pridelovalce in pridelovalke hrane za njihovo neetično oz. etično delovanje (Barnett idr., 2005, str. 8; Kennedy idr., 2018, str. 671; Phillipov in Gale, 2018, str. 401; Micheletti in Stolle, 2012, str. 145; Summers, 2016, str. 304). Pri tem je sicer treba poudariti, da so nekateri avtorji in avtorice skeptične do ideje, da so etični potrošniki in potrošnice sposobni regulirati neoliberalni trg le z bojkotiranjem ali nakupovanjem izdelkov in storitev in se tako individualno lotiti kolektivnih problemov (Summers, 2016, str. 305; Lorenzini, 2019, str. 133). Poleg bojkotiranja ali nakupovanja etične hrane je zato treba poudariti, da etična potrošnja hrane vsebuje tudi druge prakse, ki se odvijajo izven prehranskega trga, kot so denimo samopridelava hrane, konzerviranje hrane, fermentiranje zelenjave in napitkov, zmanjševanje odpadne hrane v gospodinjstvih in kompostiranje (Barnett idr., 2005, str. 8; Salonen, 2021, str. 3). Kvalitativna raziskava (Vezovnik in Kamin, 2021) je pokazala, da so prakse etične potrošnje hrane velikokrat vsaj deloma povezane

s potrošnjo izven trga, denimo že prej omenjeno kompostiranje in samopridelava hrane na domačem vrtu, fermentiranje zelenjave in napitkov, zmanjševanje odpadne hrane in podobno. Potrošniki in potrošnice, ki so bili nagnjeni k netržnim potrošniškim praksam, pa so pogosto kupovali izdelke domače pridelave, neposredno od kmeta, s ciljem izogibanja velikim trgovskim verigam s hrano. Te prakse so bile najpogostejše pri posameznikih in posameznicah, ki so bili povezani z ruralnimi območji (na primer: so živeli doma pri starših na vasi ali so imeli starše oziroma bližnje sorodnike, ki so jih zalagali z doma pridelanimi dobrinami), ponavadi so bili to posamezniki in posameznice, ki so dajali prednost lokalno pridelani sezonski hrani. Iz intervjujev z njimi je bilo tudi razvidno, da so bili to posamezniki in posameznice, ki so imeli visok kulturni in nizek ekonomski kapital, kar glede na življenjsko obdobje mladih, ki so na začetku svojega samostojnega, ekonomsko aktivnega življenja, ni presenetljivo (glej Vezovnik in Kamin, 2021). Bourdieu (1984, str. 128–129) trdi, da ima vsak posameznik oziroma posameznica določen obseg razpoložljivih virov oziroma kapitala, ki je sestavljen v medsebojni odvisnosti treh oblik kapitala: ekonomskega kapitala (vir, ki ga je mogoče takoj in neposredno zamenjati za denar in kar se institucionalizira v lastninskih pravicah), socialnega kapitala (agregat potencialnih in dejanskih virov, ki izvirajo iz človekovih omrežij in odnosov) in kulturnega kapitala. Ta je lahko institucionaliziran (izobrazba), utelešen (veščine) in objektiviziran (tehnologije in kulturi artefakti, ki jih posameznik in posameznica posedujeta in uporabljata). Od tega, s kakšnimi viri (kapitali) ljudje razpolagajo, je odvisno tudi, kako na nekem polju, v našem primeru polju prehranjevanja, delujejo. Povezava med ekonomskim in socialnim kapitalom pri uveljavljanju etičnih prehranjevalnih praks je že bila raziskana (Carfagna idr., 2014; Baumann idr., 2019; Schoolman, 2019). Carfagna idr. (2014) poudarjajo, da je udeležba posameznika oziroma posameznice v etični potrošnji povezana z visokim kulturnim kapitalom in razmeroma visokimi dohodki. Carfagna idr. (2014) so v svoji študiji etične potrošnje v Združenih državah namreč odkrili, da imajo posamezniki in posameznice, ki sodelujejo v etični potrošnji, visok kulturni kapital in so relativno dobro podprti v smislu ekonomskega kapitala, hkrati pa izražajo močno ekološko

orientacijo, ki jo imenujejo ekohabitus.¹ Posedovanje ekohabitusu vpliva na okusne preference posameznikov in posameznic z visokim kulturnim kapitalom ter jih povezuje z vrednotami okoljske zavesti. Zato bi taki posamezniki in posameznice poleg ekološke hrane izbrali preprosto, lokalno pridelano ali domačo hrano, da bi zmanjšali svoj ogljični odtis. Nekaterе druge študije (Johnston idr., 2011; Baumann idr., 2015) pa nasprotno ugotavljajo, da pri etični potrošnji hrane razlike med etičnimi in neetičnimi potrošniki in potrošnicami temeljijo predvsem na kulturnem kapitalu.

Ker ima različna kombinacija kapitalov velik vpliv na človekovo vedenje in obnašanje, je pri raziskovanju etičnega potrošništva hrane med mladimi treba upoštevati vse oblike kapitalov, s katerimi mladi razpolagajo. Kot kažejo raziskave (Micheletti, 2003, 2004; Nonomura, 2017), je etična potrošnja pogostejša med ljudmi srednjih let kot med mladimi, za kar je lahko vzrok nižja kupna moč mladih in/ali nižja stopnja izobrazbe, predvsem zato, ker je skupina mladih pogosto še v procesu šolanja. Vpliv ekonomskega kapitala potrjujejo Melović idr. (2020), saj njihova študija zaključuje, da je cenovni dejavnik največja ovira mladih potrošnikov in potrošnic pri nakupu ekološke hrane. To gre v prid Bourdiejevi tezi o pomenu osvobojenosti od ekonomske nujnosti (Bourdieu, 1984). Hkrati je, kot trdita Ward in de Vreese (2011), višja raven izobrazbe ključen dejavnik pri dejstvu, da se potrošniki in potrošnice srednjih let bolj udeležujejo pri praksah etične potrošnje kot mladi.

ETIČNA POTROŠNJA KOT POLITIČNO DELOVANJE MLADIH

Ker etična potrošnja ne stremi le k spremembi potrošniških praks ampak tudi proizvodnih, organizacijskih in tržnih praks, jo je težko

1 Habitus je skupek odnosov in praks, značilnih za določeno družbeno skupino. Določa, kako razumemo zunanji svet in reagiramo nanj (Bourdieu, 1984, str. 123). Glede na Bourdiejevo razlago habitusa, Carfagna idr. (2014) razumejo ekohabitus kot kolektivne vrednote in prakse življenja v skladu z naravnim okoljem.

ločiti od političnega angažmaja (Szablewska idr., 2021, str. 286). Prav tako sodelovanje v in odločanje o potrošnji ne deluje samo na osebni ravni ali prek trga, temveč tudi prek političnih odločevalcev in odločevalk ter regulativnih organov. Etični potrošniki in potrošnice se dojemajo kot zmožni vplivati na trenutne nevzdržne ali neetične prakse in njihovo skupno individualno ravnanje lahko povzroči vzpostavitev lokalnih, nacionalnih ali celo globalnih potrošniških gibanj, ki lahko vplivajo na politično pomembne spremembe – v luči tega mnogi avtorji in avtorice etično potrošnjo imenujejo politična potrošnja (Clarke, 2008; Baumann idr., 2015; Rössel in Schenk, 2018).

V prej omenjeni raziskavi mladih fleksitarijancev in fleksitarijank (Vezovnik in Kamin, 2021) se je pokazalo, da potrošnike in potrošnice etičnih izdelkov in storitev lahko delimo na dve skupini: na tiste, ki etično potrošnjo prakticirajo zaradi povsem individualnih razlogov, na primer, ker verjamejo, da potrošnja etičnih izdelkov (npr. meso, jajca, mlečnine iz proste reje, brez antibiotikov in hormonov, lokalno pridelana ekološka zelenjava ipd.) ugodno vpliva na njihovo zdravje, vzdrževanje telesne teže in kondicije; ter tiste, ki se za etično potrošnjo odločajo zaradi drugih, bolj politično motiviranih razlogov, na primer zaradi zmanjševanja vpliva hrane na okolje, dobrobiti živali ter senzibilnosti za pravice delavcev in delavk v prehranski industriji ter pridelovalcev in pridelovalk hrane. To pomeni, da ni vsak nakup etičnega izdelka nujno tudi politično pogojen. Kot pravi Rezende (2014, str. 390), potrošniške izbire lahko vključujejo različne oblike znanja, stališč in možnih posledic. Potrošniki in potrošnice lahko na primer povezujejo nakup dražjih izdelkov iz pravične trgovine ali ekoloških živil z višjim družbenim statusom, pri čemer se družbene ali okoljske koristi tega nakupa ne upoštevajo, ali pa je nakup lokalno pridelane etične in trajnostne hrane preprosto izbira priročnosti in bližine (Boström in Klintman, 2009). Poleg tega etične potrošnje ne smemo dojemati kot univerzalno pogojene – kaj pomeni biti etični potrošnik in potrošnica, je v veliki meri pogojeno s številnimi kulturnimi, geografskimi ali generacijskimi razlikami (Kjærnes idr., 2007).

V kontekstu spodbujevalnih vplivov na etično potrošnjo so se kot pomembni za mlade denimo pokazali tudi medijski vplivi. Uporaba

spletnih medijev se kaže kot pomemben dejavnik pri oblikovanju naklonjenosti mladih potrošnikov in potrošnic do etične potrošnje. Že od malega so otroci usmerjeni v potrošništvo z različnimi marketinškimi in političnimi kampanjami, ki oblikujejo njihova stališča in navade (Yadav, 2020, str. 2; Ziesemer idr., 2021, str. 413). Ta vpliv se je povečal s porastom popularnosti spletnih tehnologij in družbenih medijev. Te platforme, poleg omogočanja enostavnega širjenja političnih in marketinških kampanj mladim, tudi olajšajo vključevanje v etično potrošništvo, saj lahko na spletu dobijo veliko informacij o podjetjih in njihovih praksah, hkrati pa se lahko povežejo s podobno mislečimi ljudmi in se spodbujajo v praksah etičnega potrošništva (Micheletti, 2003; Wicks in Warren, 2014, str. 751). V kvalitativni raziskavi so mladi zanimanje za etično potrošnjo pripisovali vplivom pomembnih drugih, v veliki meri pa tudi medijem. Predvsem so omenjali popularne Netflixove dokumentarne filme, kot sta *Cowspiracy* (2014) in *Seaspiracy* (2021), YouTube kanale, Tik Tok in Instagram profile vplivnežev ter Facebook skupine, kjer so dobivali in iskali informacije ter recepte, včasih pa tudi razpravljali o oblikah etične potrošnje (Vezovnik in Kamin, 2021). Tudi podatki kvantitativne raziskave (Kamin idr., 2022) kažejo na velik vpliv medijskih vsebin na prehranjevalne navade mladih slovenskih potrošnikov in potrošnic. Med tistimi, ki so omejili oziroma nameravajo omejiti uživanje mesa, jih 31,5 % pravi, da so jih k temu spodbudili dokumentarni filmi in serije. Poleg tega ugotavljamo, da mladi za okolje kot najbolj obremenilna zaznavajo tista živila, ki so pogosto na medijski agendi in problematizirana z vidika negativnega okoljskega odtisa. Največ mladih kot zelo resen ali resen vpliv na okolje tako pripisuje izdelkom, ki vsebujejo palmovo olje (43,1 %), uvoženi zelenjavi in sadju (41,2 %) ter ulovljenim divjim ribam (33,8 %). Vsa ta tri živila so, zanimivo, po zaznani okoljski problematičnosti pred konvencionalno pridelanim mesom velikih mesnih podjetij, ki ga je za živilo z resnim ali zelo resnim negativnim vplivom na okolje označilo 32,9 % mladih. Po drugi strani pa kavi, katere pridelava je zaradi množične porabe postala zelo obremenilna za naravne habitate, skoraj polovica mladih (40 %) ne pripisuje nikakršnega ali le blag negativnega vpliva na okolje.

Pričujoč prispevek želi upoštevati razliko med različnimi motivi etične potrošnje. Za razliko od nekaterih raziskav (Barnett idr., 2005, Carrera, 2015), ki menijo, da so vse zgoraj naštete oblike potrošnje že same po sebi etične, se avtorice tega prispevka odločajo, da etično potrošnjo razumejo zgolj in samo v smislu potrošniške namere, ki si prizadeva za širše politične implikacije.

V skladu s tem etično potrošnjo obravnavamo kot eno izmed političnih orodij, ki ga imajo v rokah potrošniki in potrošnice zato, da izvajajo svoj politični pritisk nad podjetji ter oblikovalci in oblikovalkami politik (Micheletti, 2003; Clarke, 2008, str. 1877). Tovrstni etični potrošniki in potrošnice trg namreč obravnavajo kot demokratično volilno areno, kjer svoje odločitve glede potrošnje obravnavajo kot politične glasove, ki podpirajo ali kaznujejo določene tržne prakse in podjetja, ki se jim zdijo etična oziroma neetična (Szablewska idr., 2021, str. 287). V skladu s tem se je etična potrošnja razvila kot uveljavljen način politične participacije (Carolan, 2021).² Številni avtorji in avtorice (Micheletti, 2003; Shah idr., 2007; Rezende, 2014; Baumann idr., 2019), nevladne organizacije, oblikovalci in oblikovalke politik ter nekateri potrošniki in potrošnice etično potrošnjo obravnavajo kot učinkovito dejavnost za politično participacijo, ki lahko prinese družbene, politične ali okoljske spremembe. Priče smo upadu zanimanja ljudi in njihovega udejstvovanja v konvencionalnih oblikah politične participacije, kot so volitve, delo v politični stranki ali udeležba na političnem srečanju. Hkrati smo priča krepitvi zanimanja za nove oblike političnega angažiranja, vključno z etičnim potrošništvom (Gundelach, 2020, str. 309). Glede na prepoznan trend lahko etična potrošnja konvencionalnim oblikam politične participacije predstavlja

2 Politično participacijo lahko splošno opredelimo kot dejavnosti državljanov in državljanek, ki vplivajo ali imajo namen vplivati na politiko. Seznam dejavnosti, ki jih lahko razumemo pod pojmom politična participacija, je postal skoraj neskončen in vključuje konvencionalna participativna dejanja, kot so volitve, demonstracije, stik s politiki in političarkami ali javnimi uslužbenci in uslužbenkami ter udeležbo na strankarskih shodih, kot tudi novejšje oblike, kot so pisanje člankov/blogov, protesti preko spleta, prostovoljstvo, podpisovanje peticij in že omenjena etična potrošnja (Deth, 2016).

alternativni način ukvarjanja z javnimi vprašanji, ki se odvija v sferi zasebnega in javnega, na trgu ali doma.

Politični potencial je še posebej poudarjen, ko gre za etično potrošnjo hrane – hrana je med najpogostejšimi vsakdanjimi nakupi, zato predstavlja možnost za širok krog ljudi, da se politično izrazijo skozi potrošne prakse: skozi to, kar izbirajo, pa tudi skozi to, čemur se načrtno odrekajo. V etične potrošniške prakse navidezno ni treba vlagati veliko materialnih, družbenih ali človeških virov, zato se zdi priročna in preprosta oblika participacije (Micheletti, 2004). A kljub temu to ni tako enoznačno. Glede na podatke kvantitativne raziskave (Kamin idr., 2022) živila s certifikatom ekološke pridelave v Sloveniji vsaj enkrat na teden kupuje tretjina mladih (29,6 %), živila brez embalaže 33,8 % mladih, s certifikatom lokalnega izvora 43,8 %, s certifikatom proste reje pa 28,3 % mladih potrošnikov in potrošnic. Ne gre zanemariti, da nekateri mladi potrošniki in potrošnice živil z oznakami, ki jih povezujemo z etično potrošnjo, nikoli ne kupujejo. Izdelkov s certifikatom pravične trgovine, denimo, nikoli ne kupi skoraj tretjina mladih potrošnikov in potrošnic (27,4 %). Več je razlogov, zakaj mladi ne posegajo (pogosteje) po izdelkih, ki jih uvrščamo med etične. V kvalitativni raziskavi (Vezovnik in Kamin, 2021) smo ugotovile, da potrošniki in potrošnice naštevajo vrsto omejitvenih dejavnikov, ki jim občasno ali pogosto preprečujejo nakupovanje etičnih izdelkov. Sem spadajo v prvi vrsti cene – etično pridelana hrana je namreč praviloma dražja od konvencionalno pridelane –, v drugi vrsti jih omejuje dostopnost etično pridelanih izdelkov – predvsem v manjših krajih so etični izdelki v trgovinah slabše dostopni, ker je izbira manjša (sem spadajo denimo izdelki pravične trgovine ter mesni in mlečni nadomestki, izdelki brez palmovega olja, veganski izdelki ipd.), ni specializiranih trgovin z izdelki pravične trgovine ali trgovin brez embalaže. Kot enega ključnih omejitvenih dejavnikov pri odločanju za etično nakupovanje hrane in prehranjevanje mladi navajajo tudi nespodbudno okolje. Mladi, ki živijo pri starših, navajajo, da jim je šele odselitev od doma prinesla več svobode pri izbiri in nakupu bolj etične prehrane. V primeru živil s certifikatom lokalnega izvora,

denimo, mladi potrošniki in potrošnice v Sloveniji, ki živijo z izvorno družino, poročajo o manj pogostem nakupovanju kot tisti, ki živijo v drugih oblikah gospodinjstev (Kamin idr., 2022). Vpliv družine je torej pomemben dejavnik, poudarjen tudi v drugih raziskavah kot ključen pri spodbujanju ali omejevanju mladih v etični potrošnji. Barbosa idr. (2014) trdijo, da so mladi, ki živijo doma, podvrženi preferencam družine, kar pomeni, da mogoče ne sodelujejo v etični potrošnji, četudi bi si to želeli. To velja predvsem za prakse opuščanja mesa, ki so etično motivirane – v skrbi za okolje in dobrobit živali (Vezovnik in Kamin, 2021). A vpliv izvorne družine je tako kot zaviralni dejavnik lahko tudi spodbujevalni dejavnik etične potrošnje mladih. Hooghe in Goubin (2022) denimo trdita, da ima udejstvovanje družine v etični potrošnji tudi pozitivne učinke pri prenašanju praks etične potrošnje staršev tudi na njihove otroke.

Udeleženci in udeleženke kvalitativne raziskave so pogosto poročali, da dodatno zmedo povzroča sistem označevanja etičnih izdelkov, v katerem se težko znajdejo. To ugotavljajo tudi nekateri drugi avtorji in avtorice (Szasz, 2007; Kjærnes, 2012; Summers, 2016), ki pravijo, da se etično potrošništvo velikokrat nanaša na potrošniško izbiranje izdelkov s pomanjkljivimi ali nejasnimi oznakami. Na ta način etični potrošnik in potrošnica na podlagi zaupanja v pristnost teh oznak prispevata k višjemu dobičku podjetij, zaradi netransparentnosti oznak pa lahko le upata, da bodo podjetja, katerih proizvode sta kupila, v skladu z njunimi vrednotami. A glede na to, da večina mladih v Sloveniji (81,2 %) redno, vsaj enkrat na teden, prehranske izdelke kupuje pri večjih trgovcih (npr. Mercator, Tuš, Špar ipd.), se zdijo oznake etičnih izdelkov pomemben smerokaz za etično izbiranje v poplavi različnih živil (Kamin idr., 2022). Ostale oblike nakupovanja, ki izpostavljajo vsaj eno dimenzijo etičnosti nakupovanja živil, mladi redko prakticirajo. Na primer: na tržnici nikoli ali le nekajkrat na leto živila kupuje 63,1 % mladih, v specializirani trgovini z ekološkimi izdelki 74,3 % mladih, v trgovini brez plastične embalaže 75,2 % mladih (prav tam). Je pa med mladimi veliko takih (46 %), ki bodisi redno bodisi enkrat na tri mesece kupuje živila neposredno od kmetij, kar

kaže na še vedno dokaj močno povezanost mladih s podeželjem in lokalno pridelavo (prav tam).

Dodatno skrb povzroča dejstvo, da lahko etično potrošništvo povzroči lažen občutek politične učinkovitosti. Po etičnem nakupu se lahko potrošnik in potrošnica počutita, kot da sta prispevala svoj delež k političnemu udejstvovanju, kar jima daje občutek, da se lahko distancirata od konvencionalnih oblik političnega angažmaja (Szasz, 2007, str. 20). Številne empirične študije so namreč pokazale, da etično potrošništvo ne deluje kot nadomestek, ampak kot dopolnilo konvencionalnim načinom političnega udejstvovanja. So pa etični potrošniki in potrošnice bolj aktivni pri konvencionalnem političnem udejstvovanju kot neetični potrošniki in potrošnice (Pattie idr., 2003; Barnett idr., 2005; Baumann idr., 2015).

Obstaja relativno veliko literature, ki raziskuje usmerjenost potrošnikov in potrošnic k različnim oblikam etične potrošnje hrane in dejavnikom, ki jih motivirajo. Etični potrošniki in potrošnice upoštevajo lastnosti, kot so okus ali svežina hrane, skrb za živali in delovni pogoji zaposlenih v prehranbenem sektorju (Baker idr., 2004; Kjærnes, 2012; Rezende, 2014). Toda motivacijski dejavniki, ki so poudarjeni kot prevladujoči med potrošniki in potrošnicami etičnih prehranskih izdelkov, so skrb za individualno zdravje, okolje in deloma tudi dobrobit živali (Micheletti, 2003; Saraiva idr., 2018; Schoolman, 2019; Vezovnik in Kamin, 2021). V Sloveniji je med mladimi, ki ne jedo govejega mesa ali ga redkeje uživajo, dobra tretjina tistih, ki to počne zaradi etičnih razlogov: 22,9 % mladih zato, ker je uživanje mesa povezano s trpljenjem in z izkoriščanjem živali, 7 % pa zato, ker uživanje mesa obremenjuje naravno okolje (Kamin idr., 2022). Mladi slovenski etični potrošniki in potrošnice hrane so pogosto zaskrbljeni zaradi vplivov pridelave hrane na okolje, ki jih povzročajo sodobni konvencionalni sistemi proizvodnje hrane. V zvezi s tem jih skrbi onesnaženje voda, zraka in tal, izguba biodiverzitete, segrevanje ozračja (Vezovnik in Kamin, 2021). A skrb za okoljski odtis živil mladih praviloma ne odvrča od njihove potrošnje. Kot kažejo podatki kvantitativne raziskave (Kamin idr., 2022), med razlogi za neuživanje

oz. redkejšo uživanje posameznih živil razlog obremenjevanja okolja (oz. okoljskega odtisa živil) v splošnem ni postavljen v ospredje. Še v največji meri mladi okoljski odtis navajajo med razlogi za neujazljivo oziroma redkejšo uživanje perutninskega (7,6 %) in govejega mesa (7,2 %). Perutninskega mesa sicer ne uživa oziroma ga uživa enkrat na mesec ali manj 11,2 % anketirancev in anketirank; govejega pa 26,5 % anketirancev in anketirank. A mladi, ki prakticirajo etično potrošnjo, izpostavljajo, da se s tem zoperstavljajo podjetjem ali posameznikom, ki pridelujejo hrano s konvencionalnimi metodami kmetovanja in/ali uvoženo hrano, zaradi emisij toplogrednih plinov in onesnaževanja, hkrati pa cenijo male proizvajalce, proizvodnjo živil z minimalno uporabo pesticidov, lokalno in sezonsko hrano (Saraiva idr., 2018, str. 74–75; Vezovnik in Kamin, 2021).

Po drugi strani potrošniki in potrošnice etičnih prehranskih izdelkov vidijo korist etične potrošnje hrane v preprečevanju bolezni ter ohranjanju svojega dobrega zdravja in zdravja svoje družine. Raziskave kažejo, da je med mladimi starši povečano zanimanje za tovrstno prakso, saj so odločeni, da svojim otrokom zagotovijo hranljivo in zdravo hrano, ki ne vsebuje pesticidov, hormonov in antibiotikov ter ni bila pridelana s pomočjo umetnih gnojil (Carey idr., 2008; Vezovnik in Kamin, 2021). Enako se je pokazalo tudi v primeru mladih slovenskih potrošnikov in potrošnic, ki so svoje zanimanje za etično prehrano povezovali predvsem z zdravjem: etično hrano (na primer lokalno pridelana sezonska zelenjava in sadje ter lokalno ali doma pridelano meso) dojemajo kot primernejšo za uživanje med nosečnostjo; primernejšo za to, da jo uživajo majhni otroci; ter primernejšo za vzdrževanje telesne teže in ustrezne mišične mase, kar je pomembno predvsem za vzdrževanje zdravega in »fit« telesa, ki bo v skladu z vzpostavljenimi lepotnimi smernicami, ki diktirajo videz »lepega in zdravega telesa« (Vezovnik in Kamin, 2021). Med mladimi, ki se izogibajo uživanju govejega mesa, denimo, jih 9,6 % to počne zaradi skrbi za lastno zdravje in dobro počutje (Kamin idr., 2022). Z zdravjem povezani motivi se pogosto obravnavajo kot egoistični, saj koristijo posameznikom in posameznicam, medtem ko se okoljske motivacije obravnavajo kot

altruistične, ker koristijo skupnosti (Saraiva idr., 2018, str. 74). Mnogi avtorji in avtorice kljub temu trdijo, da jih je pomembno obravnavati kot medsebojno povezane; kot motivacijo, ki kaže tako individualistična kot tudi kolektivna zavedanja – kar je dobro za posameznika in posameznico, je dobro za okolje, živali, lokalno skupnost ter delavce in delavke v prehranbenem sektorju (Kjærnes, 2012, str. 151; Baumann idr., 2017, str. 67).

ZAKLJUČEK

V pričujočem članku smo želele osvetliti predvsem tri nivoje raziskovanja mladih v povezavi z etično potrošnjo kot obliko politične participacije. Želele smo podati pregled pomembnejših raziskav, ki so bile doslej narejene na tem področju; osvetliti možne načine teoretskega premisleka povezave pojmov etična potrošnja in politična participacija v navezavi na mladino; in predstaviti nekaj izsledkov najnovejših raziskav, ki smo jih na populaciji mladih v povezavi z etično potrošnjo naredile v Sloveniji. Skozi navedene tri nivoje je bil naš cilj predstaviti in analizirati motivacije, ovire in ideje, ki jih mladi v Sloveniji poudarjajo kot ključne, ko se odločajo za sodelovanje v praksi etične potrošnje hrane, zlasti ko vstopajo v prakso etične potrošnje hrane z namenom političnega delovanja. Čeprav se slovenski raziskavi, ki ju omenjamo v članku, nista nanašali neposredno na razumevanje etične potrošnje kot oblike politične participacije mladine, smo ju vpletli, ker osvetlita prakse in razumevanja etične potrošnje pri mladih v Sloveniji.

Pričujoč članek tako pokaže predvsem na kompleksnost dejavnikov, ki vplivajo na interpretacijo in prakticiranje etične potrošnje pri mladih. Mladi v Sloveniji etično potrošnjo hrane najpogosteje prakticirajo iz dveh razlogov. Prvi razlog mladi zaznavajo kot nepolitičen, saj navajajo, da je razlog za etično potrošnjo predvsem zdravstven ali vezan na vzdrževanje družbeno zaželeno podobe telesa. Drugi razlog je političen, saj navajajo, da se za etično potrošnjo odločajo predvsem zaradi dobrobiti okolja in živali. Pri obeh izbirah pa jih omejujejo in/ali

spodbujajo predvsem mediji, pomembni drugi in cenovna dostopnost etičnih prehranskih produktov.

V odnosu do ostalih sorodnih raziskav, ki jih navajamo, se je pokazalo, da je pri razumevanju etične potrošnje uporabna predvsem Bourdiejeva teorija treh kapitalov, pri čemer vsi trije kapitali, socialni, ekonomski in kulturni, soodvisno vplivajo na prakse in razumevanje etične potrošnje pri mladih. Za nadaljnje raziskave etične potrošnje kot oblike politične participacije bi bilo potrebno natančneje preučiti, kako mladi razumejo in prakticirajo (ali ne) etično potrošnjo kot obliko politične participacije, ter raziskati intencionalnost etične potrošnje pri mladih v navezavi na kapitale. Kot nakažemo v prejšnjem odstavku, ta namreč v ozadju nima vedno etičnega motiva, čeprav je prakticiranje etične potrošnje lahko v smislu prakse enako ne glede na motiv. Raziskati pa bi bilo treba tudi, kako trije Bourdiejevi kapitali soodvisno oblikujejo mladega etičnega potrošnika in potrošnico in kako se pri mladih oblikuje t. i. ekohabitus.

LITERATURA

- Allen, M. W. in Spialek, M. L. (2018). Young millennials, environmental orientation, food company sustainability, and green word-of-mouth recommendations. *Journal of Food Products Marketing*, 24(7), 803–829. <https://doi.org/10.1080/10454446.2017.1415827>
- Baker, S., Thompson, K. in Huntley, K. (2004). Mapping the values driving organic food choice: Germany vs the UK. *European Journal of Marketing*, 38(8), 995–1012. <https://doi.org/10.1108/03090560410539131>
- Banaji, S. in Buckingham, D. (2009). The civic sell: Young people, the internet, and ethical consumption. *Information, Communication & Society*, 12(8), 1197–1223. <https://doi.org/10.1080/13691180802687621>
- Barbosa, L., Portilho, F., Wilkinson, J. in Dubeux, V. (2014). Trust, participation and political consumerism among Brazilian youth. *Journal of Cleaner Production*, 63, 93–101. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.08.044>
- Barnett, C., Clarke, N., Cloke, P. in Malpass, A. (2005). The political ethics of consumerism. *Consumer Policy Review*, 15(2), 45–51.
- Baumann, S., Engman, A. in Johnston, J. (2015). Political consumption, conventional politics, and high cultural capital. *International Journal of Consumer Studies*, 39(5), 413–421.

- Baumann, S., Engman, A., Huddart-Kennedy, E. in Johnston, J. (2017). Organic vs. Local: Comparing individualist and collectivist motivations for "ethical" food consumption. *Canadian Food Studies / La Revue Canadienne Des Études Sur l'alimentation*, 4(1), 68–86. <https://doi.org/10.15353/cfs-rcea.v4i1.191>
- Baumann, S., Szabo, M. in Johnston, J. (2019). Understanding the food preferences of people of low socioeconomic status. *Journal of Consumer Culture*, 19(3), 316–339. <https://doi.org/10.1177/1469540517717780>
- Boström, M. in Klintman, M. (2009). The green political food consumer. *Anthropology of food*. <https://doi.org/10.4000/aof.6394>
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. Harvard University Press.
- Carey, L., Shaw, D. in Shiu, E. (2008). The impact of ethical concerns on family consumer decision-making. *International Journal of Consumer Studies*, 32(5), 553–560. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2008.00687.x>
- Carfagna, L. B., Dubois, E. A., Fitzmaurice, C., Ouimette, M. Y., Schor, J. B., Willis, M. in Laidley, T. (2014). An emerging eco-habitus: The reconfiguration of high cultural capital practices among ethical consumers. *Journal of Consumer Culture*, 14(2), 158–178. <https://doi.org/10.1177/1469540514526227>
- Carolan, M. (2021). Practicing social change during COVID-19: Ethical food consumption and activism pre- and post-outbreak. *Appetite*, 163(1), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2021.105206>
- Carrera, L. (2015). The Consumption of Food between Risk of Individualism and Political Participation. *Italian Sociological Review*, 4(2), 189–206.
- Carrington, M. J., Neville, B. A. in Whitwell, G. J. (2010). Why ethical consumers don't walk their talk: Towards a framework for understanding the gap between the ethical purchase intentions and actual buying behaviour of ethically minded consumers. *Journal of Business Ethics*, 97(1), 139–158. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0501-6>
- Clarke, N. (2008). From ethical consumerism to political consumption. *Geography Compass*, 2(6), 1870–1884. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00170.x>
- Claudy, M. C., Peterson, M. in O'Driscoll, A. (2013). Understanding the attitude-behavior gap for renewable energy systems using behavioral reasoning theory. *Journal of Macromarketing*, 33(4), 273–287. <https://doi.org/10.1177/0276146713481605>
- Cornish, L. S. (2013). Ethical Consumption or Consumption of Ethical Products? An Exploratory Analysis of Motivations behind the Purchase of Ethical Products. V S. Bott in A. Labroo (ur.), *Advances in Consumer Research* (str. 337–341). University of Minnesota, Association for Consumer Research.

- Deth, J. W. (2016, November 22). *What Is Political Participation?* Oxford Research Encyclopedia of Politics. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.68>
- Gundelach, B. (2020). Political Consumerism as a Form of Political Participation: Challenges and Potentials of Empirical Measurement. *Social Indicators Research*, 151(1), 309–327. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02371-2>
- Gupta, S. in Ogden, D. (2006). The attitude-behavior gap in environmental consumerism. *APUBEF Proceedings*, 3, 199–206. <http://nabet.us/Archives/2006/f%2006/215%20222.pdf>
- Hooghe, M. in Goubin, S. (2022). The democratic potential of political consumerism: The effect of visibility bias and social stratification. *International Political Science Review*, 43(1), 19–35. <https://doi.org/10.1177/0192512120935931>
- Johnston, J., Szabo, M. in Rodney, A. (2011). Good food, good people: Understanding the cultural repertoire of ethical eating. *Journal of Consumer Culture*, 11(3), 293–318. <https://doi.org/10.1177/1469540511417996>
- Kamin, T., Vezovnik, A., Verk, N., Matejak, D. in Bolko, I. (2022). *Prehranjevalne navade mladih v Sloveniji* (Raziskovalno poročilo). Univerza v Ljubljani, Center za socialno psihologijo, Fakulteta za družbene vede.
- Kennedy, E. H., Johnston, J. in Parkins, J. R. (2018). Small-p politics: How pleasurable, convivial and pragmatic political ideals influence engagement in eat-local initiatives: Small-p politics. *The British Journal of Sociology*, 69(3), 670–690. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12298>
- Kjærnes, U., Harvey, M. in Warde, A. (2007). *Trust in Food: A Comparative and Institutional Analysis*. Palgrave Macmillan.
- Kjærnes, U. (2012). Ethics and action: a relational perspective on consumer choice in the European politics of food. *Journal of Agricultural & Environmental Ethics*, 25(2), 145–162. <https://doi.org/10.1007/s10806-011-9315-5>
- Kjærnes, U. in Lavik, R. (2008). Opinions on animal welfare and food consumption in seven European countries. V U. Kjærnes, B.B. Bock, M. Higgin in J. Roex, (ur.), *Consumption, distribution and production of farm animal welfare: Opinions and practices within the supply chain* (str. 1–126). Welfare Quality.
- Kyroglou, G. in Henn, M. (2017). Political consumerism as a neoliberal response to youth political disengagement. *Societies*, 7(4), 1–34. <https://doi.org/10.3390/SOC7040034>
- Kyroglou, G. in Henn, M. (2021). Young political consumers between the individual and the collective: Evidence from the UK and Greece. *Journal of Youth Studies*, 0(0), 1–21. <https://doi.org/10.1080/13676261.2021.2012139>

- Lorenzini, J. (2019). Food activism and citizens' democratic engagements: What can we learn from market-based political participation? *Politics and Governance*, 7(4), 131–141. <https://doi.org/10.17645/pag.v7i4.2072>
- Melović, B., Dabić, M., Rogić, S., Đurišić, V. in Prorok, V. (2020). Food for thought: Identifying the influential factors that affect consumption of organic produce in today's youth. *British Food Journal*, 122(4), 1130–1155. <https://doi.org/10.1108/BFJ-10-2019-0761>
- Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism and Collective Action*. Palgrave Macmillan.
- Micheletti, M. (ur.) (2004). Why More Women? Issues of Gender and Political Consumerism. V M. Micheletti, A. Follesdal in D. Stolle (ur.), *Politics, Products and Markets: Exploring Political Consumerism Past and Present* (str. 245–264). Routledge.
- Micheletti, M. in Stolle, D. (2012). Habits of Sustainable Citizenship: The Example of Political Consumerism. *HELDA - The Digital Repository of University of Helsinki*, 144–163.
- Nonomura, R. (2017). Political consumerism and the participation gap: Are boycotting and 'buycotting' youth-based activities? *Journal of Food Studies*, 20(2), 234–251. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1206861>
- Pattie, C., Seyd, P. in Whiteley, P. (2003). Citizenship and civic engagement: Attitudes and behaviour in Britain. *Political Studies*, 51(3), 443–468. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00435>
- Phillipov, M. in Gale, F. (2018). Celebrity chefs, consumption politics and food labelling: Exploring the contradictions. *Journal of Consumer Culture*, 20(4), 400–418. <https://doi.org/10.1177/1469540518773831>
- Rezende, D. C. (2014). Politics in food markets: Alternative modes of qualification and engaging. *Revista de economia e sociologia rural*, 52, 387–400. <https://doi.org/10.1590/S0103-20032014000200010>
- Rheingans, R. in Hollands, R. (2013). "There is no alternative?": Challenging dominant understandings of youth politics in late modernity through a case study of the 2010 UK student occupation movement. *Journal of Youth Studies*, 16(4), 546–564. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.733811>
- Rössel, J. in Schenk, P. H. (2018). How political is political consumption? The case of activism for the global south and fair trade. *Social Problems*, 65(2), 266–284. <https://doi.org/10.1093/socpro/spx022>
- Ruby, M. B. (2012). Vegetarianism. A blossoming field of study. *Appetite*, 58(1), 141–150. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.09.019>
- Sahelices-Pinto, C., Lanero-Carrizo, A. in Vázquez-Burguete, J. L. (2021). Self-determination, clean conscience, or social pressure? Underlying

- motivations for organic food consumption among young millennials. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(2), 449–459. <https://doi.org/10.1002/cb.1875>
- Salonen, A. S. (2021). 'If I could afford an avocado every day': Income differences and ethical food consumption in a world of abundance. *Journal of Consumer Culture*, 0(0), 1–18. <https://doi.org/10.1177/14695405211051033>
- Saraiva, A., von Schwedler, M. in Fernandes, E. (2018). Choosing Local Organic Food: Consumer Motivations and Ethical Spaces. *International Journal of Nutrition and Food Engineering*, 12(3), 73–81.
- Schoolman, E. D. (2019). Doing right and feeling good: Ethical food and the shopping experience. *Sociological Perspectives*, 62(5), 668–690. <https://doi.org/10.1177/0731121419855980>
- Shah, D. V., McLeod, D. M., Kim, E., Lee, S. Y., Gotlieb, M. R., Ho, S. S. in Breivik, H. (2007). Political consumerism: how communication and consumption orientations drive "lifestyle politics." *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 611(1), 217–235. <https://doi.org/10.1177/0002716206298714>
- Summers, N. (2016). Ethical Consumerism in Global perspective: a multilevel analysis of the interactions between individual-level predictors and country-level affluence. *Social Problems*, 63(3), 303–328.
- Szablewska, N., Kamin, T. in Kubacki, K. (2021). Social causes, consumer activism and human rights. V L. Eagle, S. Dahl, P. De Pelsmacker in C. R. Taylor (ur.), *The SAGE handbook of marketing ethics* (str. 275–286). SAGE Publications.
- Szasz, A. (2007). *Shopping our way to safety: How we changed from protecting the environment to protecting ourselves*. University of Minnesota Press.
- Vezovnik, A. in Kamin, T. (2021). *Mladi fleksitarijanci v Sloveniji* (Raziskovalno poročilo). Univerza v Ljubljani, Center za socialno psihologijo, Fakulteta za družbene vede.
- Ward, J. in de Vreese, C. (2011). Political consumerism, young citizens and the Internet. *Media, Culture & Society*, 33(3), 399–413. <https://doi.org/10.1177/0163443710394900>
- Wicks, R. H. in Warren, R. (2014). Modeling political consumerism among young consumers. *American Behavioral Scientist*, 56(6), 738–754. <https://doi.org/10.1177/0002764213515991>
- Yadav, A. (2020). Food Consumption Pattern Among Youth. *Journal Global Values*, 28(2), 227–233.
- Ziesemer, F., Hüttel, A. in Balderjahn, I. (2021). Young people as drivers or inhibitors of the sustainability movement: The case of anti-consumption. *Journal of Consumer Policy*, 44(3), 427–453. <https://doi.org/10.1007/s10603-021-09489-x>

9

LGBTQ+ GIBANJA MLADIH IN VZNIKANJE POLITIČNOSTI

Metka Mencin in Nina Perger

UVOD

Misliti in raziskovati političnost mladih je hudo zagatno podjetje. Že sama definicija kategorije mladih nas postavlja pred dilemo, ali jih opredeliti kot generacijo ali kot življenjsko obdobje oziroma stadij ali kot družbeno skupino. Definicija, da gre za obdobje med otroštvom in odraslostjo, je problematična, ker ne otroštva ne odraslosti ni mogoče dovolj jasno definirati, kaj dosti pa si ne moremo pomagati niti s poskusom, da bi opisale značilnosti mladih oziroma mladine. To zagato rešujemo pragmatično, zato rešitev lahko zapišemo že v uvodu: ker v delu razprave analiziramo raziskovalne vire o političnosti mladih, upoštevamo kriterije, kot jih za opredeljevanje kategorije mladih definira vsaka od referenc – običajno kot starostno kategorijo med 15. in 24. ali med 15. in 29. letom.

Drugo težavo povzroča konceptualizacija politike in političnosti, ki je precej težje razrešljiv problem kot prvi, zato v uvodu lahko pojasnimo zgolj ključni izhodiščni odločitvi. Prva je odločitev, da se poskušamo izogniti konceptualizacijam, ki jih razumemo kot skrajnosti: na eni strani ozkemu konceptu, ki politiko oziroma politično omejuje na delovanje v institucijah parlamentarne demokracije, in široki konceptualizaciji, ki kot politično razume vse, na drugi strani. Druga odločitev

je, da posebno pozornost namenimo refleksiji t. i. identitetnih politik marginaliziranih, pri tem pa nas vodita dva ključna razloga: ker so identitetne politike široko razširjene prakse odpora¹ tudi med mladimi in ker so zadnja desetletja predmet številnih kritik, med katerimi niso redke niti tiste, ki jim odrekajo političnost. Osredotočamo se na LGBTQ+ gibanja mladih, ker so prav ta gibanja med tistimi, ki nenehno generirajo odpore in motijo obstoječi red.

Na koncu pa še vprašanje, ki se nam sicer poraja kot prvo: zakaj sploh razprava o političnosti mladih? To vprašanje je toliko bolj relevantno, ker se vse od začetka devetdesetih tudi v Sloveniji reproducira podoba mladih kot apolitičnih – ta predstava se je začela spreminjati šele s samoaktivacijo mladih v gibanju za podnebno pravičnost in po izjemno dobro organizirani in uspešni referendumski kampanji za pitno vodo (referendum proti Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o vodah julija 2021), v kateri so se najaktivneje in najbolj množično organizirali prav mladi. Ta prispevek izhaja iz predpostavke, da so ocene o apolitičnosti mladih ali celo o njihovi politični neodgovornosti predvsem posledica reduciranja politike na izvajanje oblasti (glej na primer Mencin Čeplak, 2006, 2018) – že bežen pogled na prostore in prakse alternativne političnosti v zadnjih tridesetih letih (vključno s praksami LGBTQ+ gibanj) je dovolj, da zavrremo tezo o izrazitem obratu mladih v zasebno oziroma o njihovi apolitičnosti. Zato je naše osnovno vprašanje, kakšna je narava političnosti praks odpora zoper spolni in seksualni red, katerih vidne akterke so mlade.

POLITIKA, POLITIČNO IN IDENTITETNE POLITIKE

V prispevku izhajamo iz razumevanja politike in političnosti, ki zavrača redukcijo politike in političnega na izvajanje oblasti, torej porazdelitev skupnega in zasebnega, razdeljevanje privilegijev na osnovi kriterijev

1 V besedilu z izrazom odpor označujemo zavestno, kolektivno nasprotovanje podreditvenim družbenim razmerjem, ki se lahko izraža na različnih ravneh: od komunikacije v intimnem oziroma zasebnem pa vse do javnih, organiziranih uporov.

zaslužnosti, koristnosti, primernosti, kar Foucault imenuje »policija« (Foucault, 1984; Rancière, 2005), in aktivne participacije v teh procesih. Redukcija politike na izvajanje oblasti pravzaprav podpira status quo v političnem redu, ena od posledic pa je ozka definicija političnosti kot participacije državljanek v institucijah političnega sistema (npr. udeležba na volitvah, članstvo v političnih strankah itd.). To vodi v podcenjevanje nekonvencionalnih praks odpora in v sklepe o apolitičnosti, kar je – med drugim – značilno tudi za številne interpretacije vrednotnih orientacij mladih. Vprašanje, ki izhaja iz tako opredeljene politike oziroma političnosti, je običajno izrazito pokroviteljsko: kako povečati interes prebivalstva, predvsem mladih, za politično participacijo. Tudi odgovori seveda niso nič manj pokroviteljski, najpogostejši je promocija demokracije skozi izobraževanje z osredotočenjem na pridobivanje kompetenc za participacijo v institucijah političnega sistema preko učnega načrta in demokratične organizacije šole. To je del procesa, ki ga Simons in Masschelein (2010) imenujeta »povludenje demokracije« (*governmentalisation of democracy*) in »vladna subjektivacija« (*governmental subjectivation*). Ta proces nevtralizira demokracijo, ker običajno stremi h konsenzu in ker prikrije neenakosti, saj vse konflikte prevede v termine preferenc, interesov ali potreb, pripisanih določeni družbeni kategoriji.

Nič manj problematično razumevanje političnega ni tisto, ki kot politično razume vse, kar zaznamujejo oblastna razmerja. Na prvi pogled je tako široka opredelitev političnega skladna s Foucaultovim konceptom vladnosti (npr. Foucault, 1991, 2000), po katerem nič ne obstaja ločeno od političnih struktur, od zakonske in družbenonormativne regulacije, ker se praktično vsa relevantna področja človeškega delovanja, razmerij in procesov, vključno s subjektivacijo in razumevanjem realnosti, konstituirajo skozi oblastna razmerja. Ali kot Foucaultovo razumevanje razmerja med političnim in ontološkim povzame Oksala (2010, str. 445, 465): »Politika je ontologija, ki je pozabila nase«. A če je politično vse, potem ni nič politično, opozarja Rancière (2005), in razpravo o politiki in političnosti lahko takoj zaključimo. Ker pa so za Foucaultove analize vladnosti in konceptualizacije oblasti ključna vprašanja, kako

določena področja delovanja, praks in idej postanejo objekt oziroma »problem« oblasti; kako izvrševanje oblasti (reguliranje, kategorizacija prebivalstva, ki omogoča identifikacijo in s tem vidnost vsakega dela prebivalstva) oblikuje vedenje ljudi in načine, kako razumemo same sebe; kakšen subjektiven odnos zavzemamo do oblastnih praks in kako se nanje odzivamo, so te njegove analize še kako relevantne tudi za razpravo o političnosti mladih. Eno od izhodišč naše razprave je namreč fenomen odpora, ki je po Foucaultu (2000, str. 99) neizbežen in ključni element oblastnih razmerij, saj »je tam, kjer je oblast, tudi odpor«. Odpor sicer ne stoji zunaj glede na oblast, še nadaljuje, vendar ni zgolj protiudarec ali nekakšno pasivno nasprotje (prav tam, str. 100). Odpori se kot točke, vozli, žarišča razporejajo v času in prostoru in včasih »na dokončen način osnujejo skupine ali posameznike, vzdramljajo določene točke telesa, določene trenutke življenja in določene vrste obnašanja« (prav tam, str. 100). Včasih se celo iztečejo v korenite prelome. Oblastno posredovanje in njegovi učinki izzivajo različne oblike odpora: odpor proti etični, družbeni in religijski dominaciji, odpor proti eksploataciji delavk, odpor proti podrejanju, ki ljudi veže na identiteto in zahteva podreditev lastne subjektivitete. V nadaljevanju se osredotočamo prav na to zadnjo obliko, ker je še najbližje odporom diskreditiranih in zatiranih na osnovi identitetnih oporišč (spol, spolna usmerjenost, etnija, religioznost, »rasa«, telesna, senzorna oviranost, mentalni hendikep ...), kar označuje pojem identitetne politike. Na tem mestu naj pojasnimo, da za razliko od številnih drugih tematizacij odporov zoper vsiljeno identiteto in podrejanje subjektivitete kot politične odpore pojmujeemo samo javne, kolektivne, zavestne protidiskriminacijske boje – zato tudi pojem identitetne politike v tej razpravi ne vključuje izključevalnih identitarnih gibanj.

Preden preidemo na razpravo o identitetnih politikah, opozorimo še na Rancièrov koncept politike (2005), ki razlikuje med politično subjektivacijo in identifikacijo ter identitetne politike uvršča med aktivnosti, ki prej podpirajo kot subvertirajo obstoječi red. Za razliko od izvajanja oblasti (torej policije, kot jo, sklicujoč se na Foucaulta, imenuje Rancière), je politika demonstracija enakosti, prostor polemike,

vznikne pa z nepričakovanim konfliktom, ki izzove obstoječi red (prav tam). Ključni pogoj, da temu delovanju lahko pripišemo status političnega, je predpostavka enakosti: politika je prostor spopadov med emancipacijo in vladanjem, kjer se nenehno preverja enakost. Politično je rezultat afirmacije človeškosti nasproti nepravilnosti trpljenja, je kritika obstoječega, dogodek, ki se upre krivici in vnaša nered. V nasprotju s konsenzualnim redom izvajanja oblasti, torej »policije«, vselej zadeva »napačno«, »napačna imena«: ni pogajanje in iskanje konsenza, ni niti pacifikacija niti mikropolitika »žrtev«, marginaliziranih, ki bi jim ne preostalo nič drugega kot upor in pogajanje (Rancière, 2005). Vendar politično gibanje po Rancièru ni gibanje sociološke kategorije (Rancière, 1995a, 1995b), četudi je ta diskriminirana in se ji godi krivica, temveč mreža ljudi, ki oporekajo logiki in strukturi reda, ki (med drugim) upravlja tudi z identitetami. V nasprotju z identifikacijo s sociološko kategorijo (pa četudi je ta diskriminirana), politična subjektivacija po Rancièru (1995a, 1995b) zadeva pozicijo borke, kar je pogoj za vznik političnega.

Identiteta, pa naj bo vsiljena ali ne, vselej ovira možnosti, da bi zavzele alternativne položaje, vloge, načine govora, vedenja, opozarja Rancière (2005). Emancipacija zato predpostavlja dezidentifikacijo, izstop iz reda, ki se kaže kot naraven. Eno od protislovij identitetnih politik, o katerih razpravljamo v nadaljevanju, je namreč prav to, da se opirajo na vsiljene identitetne okvire (npr. spol), ki so sami učinek podreditvenih razmerij, zoper katere se bojujejo (glej na primer Brown, 1995). Rancière je v svoji kritiki še ostrejši: sama ideja identitete (in kulture), pravi, ljudi sili, da govorijo v imenu identitete, ki jo morajo izkazovati, te identitete pa so del širšega hierarhično urejenega sistema (Rancière in Dupuis-Déry, 1999 v Pauwels, 2020, str. 32). Afirmacija skupnostne ali skupinske identitete dejansko samo sebe podredi inferiorni poziciji v hierarhičnem redu, s čimer ta red neenakosti tudi vzdržuje. Ohranja njegovo odločilno vlogo pri tem, kaj kdo sme, kaj zmore, kako naj se vede, kaj sme izreči in kako, saj je vse to določeno z njenim mestom v strukturi, ki jo ovira pri tem, da bi zavzela drugačno mesto v strukturi. To pomeni, da družbena gibanja,

ki temeljijo na identitetnih označevalcih, kot so spol, seksualnost, etnija, kulturni izvor, rasa ..., niso emancipacijska oziroma politična v strogem rancièrovskem pomenu besede.

Pa vendar: ali res vsi odpori tistih, ki jim je povzročena krivica, pozivajo ljudi k identifikaciji z vnaprej določenimi vlogami, pozicijami, poklici, identitetami, v katere jih zapira vsiljena kategorizacija, ki prekomerno določa načine njihovega vedenja, delovanja, bivanja, na kar opozarja Rancière? Ali identitetne politike res najprej in predvsem omejujejo in ali jih res ni upravičeno razumeti (tudi) kot upiranje tehnikom vladanja, ki producirajo subjekte oblastnega podrejanja, s čimer zasledujejo cilj, ki posega v obstoječi red identitet: osvoboditev izpod individualizirajočih načinov vladanja (Foucault, 1991), kar vključuje tudi opustitev vprašanja: »Ali to ustreza moji identiteti?« (Foucault, 2007, str. 206)?

Mnoga emancipacijska gibanja, ki se sicer sklicujejo na identiteto, namreč zavračajo vladajoči red – vključno s tem, da nedvoumno zanikajo identifikacije in norme, ki jih ta red vsiljuje. Transspolne osebe na primer subvertirajo spolne identitetne kategorije s tem, ko se upirajo zahtevi, da se vsaka oseba umesti – enkrat in za vselej – v eno in zgolj eno od dveh uveljavljenih spolnih kategorij in še to v tisto, ki ji je zaradi anatomskih in drugih telesnih značilnosti pripisana in predpisana. Tudi zavračanje heteronormativnosti prekinja spolni in seksualni red in postavlja pod vprašaj inteligibilnost reda, utemeljenega na spolnih in seksualnih identitetah, ter vnaša nered v normativno ureditev – ta nered se z zavračanjem vsiljenih spolnih identitet še pomnoži. LGBTQ+ gibanja se pravilom na primer ne upirajo v imenu identitete in družbene kategorije; ne upirajo se zato, ker »so« geji, lezbijke, ženske, moški, trans itd., ampak zato, ker zavračajo svoj družbeni status, ki jim je pripisan kot gej, lezbijkam, ženskam, moškim, trans osebam itd., in vztrajajo pri tem, da so enake. Se tako delovanje bistveno razlikuje od poteze Jeanne Deroine, ki je sredi 19. stoletja kandidirala na zakonodajnih volitvah, čeprav ženske niso imele volilne pravice? Rancière njeno dejanje opredeli kot politično, ker naredi vidno »protislovje obče volilne pravice, ki izključuje njen

spol iz te univerzalnosti« (Rancière, 2005, str. 56). S tem je hkrati tudi izstopila iz prostora zasebnosti, ki ji ga je določil vladajoči red. Vnesla je nered v red, ki se je zdel naraven, in prikazala »univerzalno republike kot partikularizirano univerzalno [...]« (prav tam, str. 57).

Rancière trdi, da gre pri političnem konfliktu predvsem za vzpostavljanje možnosti za postavljanje zahtev, kar pa nima ničesar opraviti s pozitivno določljivimi lastnostmi subjektov upora. To pravzaprav velja tudi za številna gibanja, ki v svojem imenu nosijo identitetne označevalce: identitetne oznake v imenu gibanj vse pogosteje najprej in predvsem opozarjajo na osnovno os neenakosti in ne na določljive značilnosti njihovih akterk. A kot opozarja feministična teorija (če sklepamo na osnovi zgornjega primera, pa vsaj implicitno tudi Rancière sam), so tudi za prakse, ki izzivajo policijski red, relevantne utelešene izkušnje neenakosti in krivice, ki jih pomembno uokvirjajo vsiljene identitetne kategorije (glej na primer Sparks, 2016).

LGBTQ+ GIBANJA MED IDENTITETNIMI POLITIKAMI IN »POSTGEJEVSTVOM«

Tudi delovanje LGBTQ+ gibanj se praviloma umešča med identitetne politike, tako da se soočajo s podobnimi kritikami kot druga gibanja. Ena od kritik zadeva t. i. na državo osredotočeni aktivizem, češ da družbeno dominantnih institucij pravzaprav ne zmore ali – še več – niti ne želi rekonfigurirati oziroma dekonstruirati, temveč si prizadeva predvsem za enakopravnejši dostop do institucij (z izrazitejšim poudarkom na možnosti sklepanja zakonskih zvez), ki zatiranje LGBTQ+ skupnosti in njihov marginalizirani družbeni položaj v prvi vrsti pravzaprav proizvajajo (Bernstein, 1997; Kuhar, 2010; Richardson in Monro, 2012; Seidman, 1995; Seidman idr., 1999).

S cilji, primarno osredotočenimi na zahtevo po enakopravnosti sklepanja zakonskih zvez, naj bi se LGBTQ+ gibanja vnaprej odpovedala bolj radikalnim zahtevam, hkrati pa naj bi to domnevno polovičarstvo identitetnih politik ohranjalo hierarhijo znotraj gibanja, češ da

zadovoljuje predvsem interese t. i. dominantnih med dominiranimi, tj. belih monogamnih gejev (pa tudi lezbijk) srednjega razreda (Kuhar, 2010). Zahteve identitetnih politik, ki temeljijo na asimilaciji t. i. »dobrih gejev« (prav tam, str. 97; Richardson, 2004), ki – z izjemo seksualne identitete – v ničemer ne odstopajo od družbenih norm in torej živijo razmeroma normativno življenje, v imenu politike dostojanstva oziroma respektabilnosti terjajo žrtvovanje radikalnejših zahtev dominiranih med dominiranimi (npr. biseksualne in transspolne oziroma spolno nenormativne osebe), tj. »umazanih queerovskih posameznikov« (Kuhar, 2010, str. 97; glej tudi Kirsch, 2000).

Po dolgotrajnejših bojih zahteva po enakosti zakonskih zvez ni več le politična zahteva ali obljuba, temveč tudi že realnost, vsaj v omejenem obsegu – ponekod, tudi v Sloveniji, je namreč (delno) realizirana, pri čemer ne gre spregledati nezanemarljivih in sociopolitično pomenljivih simbolnih razlik med pravnimi ureditvami. Skupaj s spremembami na ravni predvsem seksualnih, v manjši meri pa tudi spolnih identitet, še posebej med mlajšimi generacijami, se zdi, da vstopamo v t. i. »postgej« dobo (Lisdonk idr., 2018), torej v dobo, v kateri vprašanje seksualne identitete ni več pomembno in relevantno vprašanje ne v socialnem ne v političnem smislu. Nekateri raziskave namreč kažejo, da za mlajše generacije seksualna identiteta ni več (tako) pomembna in da se po osi seksualne identitete ne želijo opredeljevati, še posebej ne takrat, ko to implicira drugost, kar se mestoma bere kot učinek – domnevno uspešnega – procesa normalizacije v smislu pojmovanja seksualne identitete kot osebne oziroma zasebne in kot vsakdanjega fenomena, ki ne želi imeti nič kaj pretirano skupnega s kolektivno identiteto (Grant in Nash, 2020).²

Teza o postgej obdobju terja precej pazljivosti. V nasprotovanju rigidnim seksualnim identitetnim oznakam namreč ne gre vnaprej brati želje in tendence po privatizaciji in politični nerelevantnosti seksualne identitete. V delu, čemur pritrjuje tudi Coleman-Fountain (2014) v svoji raziskavi mlade neheteroseksualne mladine, gre namreč

2 Za diskusijo o kompleksnosti razmerja med normativnostjo in normalnostjo v kontekstu napetosti med hetero- in kvirnormativnostjo glej Fielding (2020).

predvsem za nasprotovanje (enoznačnemu) kategoriziranju, ki ne sledi in ne zmore zaobjeti kompleksnosti seksualnih življenj, tudi z vidika njihove fluidnosti. Gre pa tudi za odpor proti redukciji identitete na seksualnost in proti zahtevi, da se opredeljujemo glede spolne usmerjenosti (glej na primer Foucault, 2007, str. 206). V tem primeru gre torej za distanciranje od zamejujočih binarnih identitetnih označevalcev, od vsiljenih identitet, in v tem oziru lahko tezi o vstopanju v postgej obdobje pritrdimo, še posebej, ko imamo v mislih mlade (prav tam; glej tudi Perger, 2020). Po drugi strani je lahko razlog v specifični politični strukturiranosti družbenega okolja: v njegovi izraziti konservativnosti in prevladi močno desno usmerjenih politik, ki mlade, še posebej tiste z omejenimi resursi, sili k molku in nevidnosti. To nakazuje raziskava mladih gejev in lezbijk, starih med 15 in 22 let, ki živijo v izrazito konservativnih lokalnih skupnostih (Jones, 2018, glej tudi Tiidenberg in Allaste, 2020). V tem primeru sta »privatizacija in depolitizacija« seksualne nenormativnosti pravzaprav družbeno izterjani, nikakor pa indikatorja normalizacije oziroma odprtosti spolnega reda – ravno nasprotno.

Seidman idr. (1999) v svoji diskusiji o tem, ali je »klozet« oz. omara, ta pogosti spremljevalec spolno in seksualno nenormativnih življenj, že presežen, torej danes nepotrebna praksa vsakdanjega življenja LGBTQ+ oseb, precizno izpostavi potrebo po razlikovanju med medosebno in institucionalno ravno t. i. »rutinizacije«³ in »normalizacije« LGBTQ+ življenj. Na medosebni ravni je namreč LGBTQ+ identiteta vendarle bolj, ne pa docela rutinizirana, institucionalna raven pa pomembno zaostaja (prav tam). Glede na to, da seksualne in spolne identitete mladih v pomembni meri presegajo binarizme (glej npr. Human Rights

3 Seidman idr. (1999, str. 11) rutinizacijo na medosebni ravni definira v smislu neformalnih načinov, s katerimi posameznice integrirajo homoseksualnost v svoja konvencionalna življenja (npr. v smislu razkrivanja), institucionalno pa v smislu inkorporiranja neizključujočih politik in praks na ravni organizacij in institucij.

Campaign, 2014, 2018),⁴ lahko torej sklenemo, da je prihodnost morda res »postgej«, a sedanjost še vedno reproducira marginalizacijo po osi spola, seksualnosti in drugih kategorijah – od razreda do rase (Kampller in Connell, 2018). Še več, kot poglobljeno popišeta Kuhar in Patternote (2017), krepijo se tudi protiudarci LGBTQ+ pravicam, ki se pomembno zgoščajo okoli praznega označevalca »teorije spola« oziroma »ideologije spola« (glej tudi Kováts, 2018; Vaggione, 2020). Tako velja tezo o postgejevstvu in privatizaciji seksualnosti oziroma vse manjši sociopolitični relevantnosti nenormativnih spolnih in seksualnih kategorij med mladimi torej kritično ovrednotiti.

Ker obstoječe kvantitativne raziskave pogosto spregledajo raznovrstnost političnega delovanja in političnih repertoarjev (LGBTQ+) mladih, še posebej tistih izven ustaljenih in institucionaliziranih političnih kanalov (Manning, 2010), se v nadaljevanju lotevamo analize kolektivnih odporov LGBTQ+ mladih. Študij, ki se osredotočajo na vprašanje političnega delovanja mladih, ki se identificirajo kot LGBTQ+, tako v okviru konvencionalnih političnih kanalov (npr. participacija na volitvah) kot tudi uporniških kolektivnih taktik (npr. protesti) ni veliko. V veliki meri namreč prevladujejo raziskave, ki se ukvarjajo s preučevanjem seksualnih in spolnih identitet v okviru t. i. »razvojnih mejnikov«, tj. razvoja spolno in seksualno nenormativnih identitet, ter izkušenj marginalizacije (Duncan idr., 2017). V zadnjem obdobju je sicer moč spremljati povečano zanimanje za preučevanje t. i. odpornosti (*resilience*), v okviru česar se prepozna tudi delovanski potencial mladih z LGBTQ+ identitetami za spoprijem z izkušnjami marginalizacije in diskriminacije, vendar je sam koncept odpornosti tudi problematičen, saj v svoji podstati kot »učinkovit« spoprijem s heteronormativnimi in cismativnimi strukturami v duhu asimilacije

4 Poročilo Human Rights Campaign (2018) namreč kaže, da se le 37 % neheteroseksualnih mladih identificira kot gej/lezbijka, preostali delež mladih se prevladujoče identificira izven binarnih okvirov, tj. kot biseksualne (34 %) in panseksualne osebe (14 %). V kontekstu spolnih identitet se jih 34 % identificira kot transspolnih, med temi pa se jih 59,4 % identificira z nebinarnimi identitetami (tj. kot spolno nebinarne ali kvirspolne osebe ali z drugimi identitetami).

predpostavlja, da gre mladim LGBTQ+ osebam »dobro znotraj obstoječih struktur«, in to »kljub sistemom zatiranja« (Robinson in Schmitz, 2021, str. 7, glej tudi Bracke, 2016).

Študije, ki se ukvarjajo s politizacijo spolno in seksualno nenormativnih identitet, so redke; v nekoliko večji meri se osredotočajo na seksualne, manj pa na spolne identitete. Med njimi velja omeniti študijo, ki so jo izvedle Duncan idr. (2017) in ki prepoznava nezadostnost same »pripadnosti« marginalizirani družbeni skupini za politično aktivacijo. Samo dejstvenost spolne in/ali seksualne nenormativnosti, opozarjajo avtorice (prav tam, str. 1071), je treba šele politizirati, pri čemer se kot ključnega pomena kažejo naslednji elementi: identifikacija z družbeno skupino in prepoznavna t. i. kolektivne »skupne usode«, prepoznavna neenake distribucije moči in zavrnitev legitimnosti te distribucije moči, skupaj s prepoznavo systemske, ne individualne odgovornosti za marginalizacijo, ter kolektivna orientiranost in pomembnost seksualne identitete v vsakdanjem življenju mladih (glej tudi Swank in Fahs, 2016). K temu pomembno prispevajo izkušnje z diskriminacijo in mikroagresijami, kar se kaže tudi v participatorni raziskavi, ki so jo Fine idr. (2019) v sodelovanju z mladimi LGBTQ+ osebami v starosti med 14 in 24 let opravile na vzorcu skoraj 6000 mladih LGBTQ+. Avtorice (prav tam, str. 251) ugotavljajo, da so izkušnje diskriminacije pomembno in pozitivno povezane z vključevanjem v aktivizem v njegovih raznolikih oblikah (od podpisovanja peticij do protestiranja) ter v različne aktivistične agende (od, pričakovano, LGBTQ+, do antirasističnih emancipatornih politik, okoljskih gibanj in zahtev po reformi zaporskega sistema). To pretvorbo izkušenj diskriminacije v politično emancipacijo avtorice poimenujejo metabolizacija zatiranja v aktivizem (prav tam), ki presega izključno LGBTQ+ politične agende.⁵

To se potrjuje tudi v drugih podobnih študijah, ki pričajo o razširjenem horizontu političnega udejstvovanja mladih LGBTQ+. Študija,

5 Pri tem prepoznavajo tudi, da je razmerje med enim in drugim nejasno in da nenazadnje lahko velja tudi, da so mlade osebe, ki se aktivno vključujejo v emancipacijska gibanja, tudi bolj občutljive na pojave in izkušnje diskriminacije (Fine idr., 2019).

ki so jo Swank idr. (2020) opravile na vzorcu več kot 2000 študentk, kaže, da se mladi geji, lezbijke in biseksualne osebe v primerjavi s heteroseksualnimi osebami pogosteje vključujejo ne le v LGBTQ+ gibanja temveč tudi v feministična, antirasistična, protivojna in sindikalna gibanja. Avtorice ugotavljajo, da je seksualna identiteta posredno in skozi mediacijo različnih dejavnikov (od neposrednih in posrednih izkušenj heteroseksizma ter pripadnosti drugim civilnim skupinam do vpetosti v LGBTQ+ skupnost) povezana s politično protestniško participacijo različnih gibanj (prav tam; glej tudi Andersen in Jennings, 2010). V raziskavi (Gandy-Guedes in Pacey, 2019), ki tematizira prihodnost LGBTQ+ gibanj, katere ključne nosilke bodo mlade kvir in transspolne osebe, in v kateri je sodelovalo 65 mladih LGBTQ+ oseb iz ruralnih, konservativnih lokalnih skupnosti v t. i. rdečih, tj. prevladujoče republikanskih, zveznih državah v ZDA, ugotavljajo, da mlade LGBTQ+ osebe k politični emancipaciji pristopajo interseksionalno. V ospredju sicer vendarle ostajajo z LGBTQ+ življenjem povezane zahteve in teme (npr. enakost transspolnih oseb, naslavljanje policijskega nasilja – predvsem nad transspolnimi osebami), kar je pravzaprav razumljivo glede na razkorak med pravno enakostjo oziroma LGBTQ+ pravicami in vsakdanjimi diskriminatornimi praksami, saj se enakopravnost ne prevaja nujno tudi v živeto enakost. Podatki pa kažejo tudi, da se njihov fokus na LGBTQ+ zahteve ne izključuje s širšimi sociopolitičnimi vprašanji in zahtevami, ki so relevantna za mlade kot take in zato tudi za mlade LGBTQ+ (npr. stanovanjska negotovost, dostop do javnih prostorov, zaščita okolja, plačna neenakost) (prav tam). Raznovrstnost emancipacijskih gibanj, v katere se vključujejo mlade LGB osebe, se kaže tudi v raziskavi o participaciji v progresivnih in konservativnih socialnih gibanjih po osi seksualne identitete, v kateri Swank (2018) ugotavlja, da geji, lezbijke in biseksualne osebe (ne glede na starost) v največji meri sicer participirajo v LGBTQ+ gibanjih, a se hkrati vključujejo tudi v protivojna, okoljska, feministična in antirasistična gibanja.

Nekatere raziskave o vsakdanji političnosti mladih LGBTQ+ oseb se (v manjši meri) osredotočajo tudi na motive za vključevanje v

emancipacijska gibanja. Ti podatki so relevantni še posebej z vidika teze o naraščajočem umiku mladih v zasebnost (Kuhar, 2005; White idr., 2000). Gandy-Guedes in Pacey (2019) npr. ugotavljata, da mlade LGBTQ+ osebe kot ključne razloge za svojo vsakdanjo političnost primarno navajajo željo po pomoči konkretnim drugim pripadnicam LGBTQ+ skupnosti in izgrajevanje drugačnega – boljšega – sveta za prihodnje generacije, sekundarno pa željo po samoopolnomočenju in tudi preseganju lastne izkušnje strahu pred izolacijo in viktimizacijo.⁶ Avtorici tako zaključujeta, da »bolj kot forme osredotočenosti nase, ki se pogosto očita milenijkam in mlajšim generacijam, primarno prevladuje podpora drugim« (2019, str. 453–454). Podobno ugotavljajo tudi Montagno idr. (2021) na vzorcu 1360 mladih LGBTQ+ oseb s povprečno starostjo 21 let. Raziskava kaže, da je v aktivističnih skupinah aktivnih 40,7 % mladih; med temi, ki so aktivni v omenjenih skupinah, se jih na ta način 43,49 % aktivira z namenom spodbujanja družbene pravičnosti, 22,16 % z namenom izboljševanja prihodnosti za ostale, tj. v imenu solidarnosti do vseh, ki jim je storjena krivica, vključno z namenom izboljševanja stanja za prihodnje generacije, 13,48 % se jih aktivira zaradi občutka osebne odgovornosti in dolžnosti,⁷ 9,61 % zaradi lastnih izkušenj z diskriminacijo, 7,34 % z namenom izboljšanja lastne situacije, 4,0 % pa z namenom vzpostavljanja skupnosti.

Zgornji podatki nakazujejo, da se mladi vključujejo v emancipacijska gibanja na osnovi širše družbenih, manj pa individualnih razlogov, kar nakazuje na to, da je teza o naraščajoči apolitičnosti mladih pravzaprav presplošna in poenostavljajoča. Kljub temu, da večina mladih LGBTQ+ v takšnih in drugačnih oblikah vsakdanje političnosti ne participira, je delež politično aktivnih mladih LGBTQ+ vendarle

6 To nakazuje, da je v LGBTQ+ skupnosti vsakdanja političnost mladih LGBTQ+ oseb pravzaprav (tudi) mehanizem sociabilnosti, tj. vzpostavljanja socialnih vezi z drugimi LGBTQ+ osebami, in izgrajevanja skupnosti (glej tudi Montagno idr., 2021).

7 V tem kontekstu mlade izpostavljajo, da pravzaprav ne morejo *ne biti* aktivistke. Kot priča odgovor ene izmed sodelujočih oseb: »naša sama eksistenca je politična in mora biti obranjena in vzdrževana. Sem aktivistka, ker moram biti aktivistka« (Montagno idr., 2021, str. 6).

razmeroma visok: Montagno idr. (2021) na primer ugotavljajo, da 40,7 % LGBTQ+ mladih participira v emancipacijskih gibanjih, preostalih 59,3 % mladih LGBTQ+ pa kot ključne ovire za neparticipacijo navaja pomanjkanje resursov, zaskrbljenost zaradi reakcij drugih, manko priložnosti, zaskrbljenost za lastno varnost, v manjši meri pa tudi nestrinjanje s praksami in odnosom obstoječih aktivističnih skupin ter manko interesa.⁸

Primerjave s heteroseksualno populacijo (mladih) razkrivajo t. i. »seksualno vrzel« sodelovanja v različnih oblikah emancipacijskih gibanj in aktivističnih praks (Swank in Fahs, 2019, str. 330). Swank in Fahs (2011) v svoji raziskavi tako ugotavljata, da 11 % LGB populacije poroča o udeleževanju na političnih protestih, v enaki obliki politične aktivnosti pa na drugi strani sodeluje 6,4 % heteroseksualne populacije. Podatki obenem kažejo, da je za slednjo bolj značilno zanašanje na t. i. »notranje taktike« (udeležba na volitvah, lobiranje), medtem ko se LGB populacija bolj zanaša na »zunanje taktike« (npr. bojkotiranje, protestiranje, skupnostno organiziranje) (prav tam). Podobno kaže raziskava, ki se osredotoča na seksualno vrzel neposredno med mladimi (s povprečno starostjo 23,28 let), v kateri 32,1 % seksualnih (ne pa tudi spolnih) manjšin poroča o udeležbi na političnih protestih v primerjavi z 11,8 % heteroseksualnih mladih (Swank idr., 2020). Podatki sicer kažejo, da se protestniškimi gibanjem v splošnem priključuje majhno število ljudi, da pa je to vendarle bolj značilno za geje in lezbijke, ki se tudi v večji meri priključujejo progresivnim protestniškimi gibanjem (LGBT gibanja, feministična gibanja, antirasistična gibanja, protivojna in okoljska gibanja ter gibanje Occupy Wall Street).⁹ Obratno velja

8 Predvsem slednje, ki se v izbranem vzorcu pojavlja v obsegu 6,2 %, lahko razumemo v okviru privatizacije in depolitizacije LGBTQ+ identitet; v tem kontekstu sodelujoče osebe namreč navajajo, da sicer so »geji [...] ampak to ni pomemben del njihove identitete« (prav tam, str. 8–9).

9 Pri tem velja izpostaviti, da statistično pomembne razlike po osi seksualne identitete ni opaziti, ko gre za participacijo v antirasističnih in feminističnih gibanjih (v prvih participira 2,3 % LGB oseb in 2,0 % heteroseksualnih, v drugih pa 2,3 % LGB in 1,1 % heteroseksualnih oseb), je pa ta izrazitejša, ko gre za participacijo v okoljskih in protivojnih gibanjih ter gibanje Occupy Wall Street (Swank, 2018).

glede sodelovanja v izključujočih konservativnih gibanjih, v katere se pogosteje vključuje heteroseksualna populacija: za boj proti pravici do splava na primer velja, da se mu priključuje 2,9 % heteroseksualne populacije in 1,8 % gejev, lezbijk in biseksualnih oseb.¹⁰

Kljub temu ali pa ravno zato, ker mladim iz marginaliziranih skupin, v tem primeru LGBTQ+, pogosto umanjajo možnosti za učinkovito naslavljanje obstoječih družbenih neenakosti po ustaljenih institucionaliziranih političnih kanalih,¹¹ mlade LGBTQ+ osebe pogosteje posegajo po izveninstitucionalnih političnih praksah. S tega vidika je teza o naraščajoči apolitičnosti mladih, ki se osredotoča zgolj na institucionalno »politiko«, zagotovo poenostavljena oz. prehitra; temelji na spregledu mnogoterih, kompleksnih – sicer manjšinskih, ne pa tudi zanemarljivih – praks emancipacijskega političnega udejstvovanja.

RAZPRAVA IN ZAKLJUČEK

LGBTQ+ gibanja sodijo med gibanja odpora, ki se konstituirajo okrog identitetnih oporišč, zaradi česar so privzela oznako identitetna gibanja oziroma identitetne politike. Identitetne politike so bistveno bolj široko razširjena in odmevna gibanja odpora kot strukturna, razredna gibanja (glej na primer Fraser, 1996), kar je eden od razlogov, da so predmet številnih kritičnih refleksij, kritičnost in sumničavost pa se s hitrim širjenjem ekstremno desnih izključevalnih gibanj v zadnjih letih

10 Čeprav je delež v primerjavi s heteroseksualno populacijo res nižji, je presenetljivo visok in je pravzaprav primerljiv s sodelovanjem gejev, lezbijk in biseksualnih oseb v feminističnih in antirasističnih gibanjih (oboje 2,3 %) (Swank, 2018, str. 180).

11 Nenazadnje o tem pričajo tudi referendumski izenačitvi zakonske zveze v Sloveniji (glej na primer Antić Gaber in Kuhar, 2019; Mencin Čeplak, 2005). Hkrati pa v tem oziru velja izpostaviti tudi študijo o t. i. volitvenem aktivizmu (*electoral activism*) med geji in lezbijkami (Swank in Fahs, 2013, str. 1387–1388), ki kaže, da 83 % gejev in lezbijk poroča o tem, da so se v preteklosti že udeležili političnega glasovanja na temo gejevskih in lezbičnih pravic (podatka o participaciji v institucionalni politiki kot taki raziskava ne omenja). Oba tipa političnega udejstvovanja se torej nujno ne izključujeta, temveč se v primeru marginaliziranih skupin pravzaprav dopolnjujeta.

še intenzivirata (glej na primer Fukuyama, 2018). LGBTQ+ gibanja so hkrati tudi gibanja, katerih pomembne, če ne kar ključne akterke so mlade osebe. To so tudi ključni razlogi, da se v okviru razprav o političnosti mladih lotevamo analize teh gibanj.

LGBTQ+ gibanja v svojih praksah upora zoper diskriminatorni spolni in seksualni red uporabljajo različne taktike in strategije, ki ustrezajo različnim konceptualizacijam politike in političnosti. Tako na primer uporabljajo institucionalne kanale vplivanja na zakonodajo, kar pomeni, da jim ni upravičeno odrekati niti političnosti v ozkem pomenu (politika kot izvajanje oblasti oziroma političnost kot participacija v institucijah parlamentarne demokracije). Hkrati pa se tudi znotraj gibanj artikulirajo zadržki, ki aktivizmu, osredotočenemu na državo, očitajo, da ohranja obstoječi normativni in identitetni red, vključno s hierarhičnimi razmerji v družbeni kategoriji, ki jo »zastopa«: ustvarja normo »dobrega geja«, ki se kljub istospolni usmerjenosti prilega heteronormativnemu redu. Da identitetne politike vzdržujejo »policijski« red, ki te identitete ustvarja, je tudi eden od argumentov, s katerimi Rancière identitetnim politikam ne »priznava« političnosti. V primeru bojev zoper podreditvena razmerja po osi spola in seksualnosti bi si status političnosti po Rancièru verjetno prej zaslužila aktivna zavrnitev seksualnosti in spola kot identitetnega označevalca: na primer tako, da v nasprotju s formalno zahtevo na obrazcu obkrožiš M in Ž hkrati ali ne obkrožiš niti M niti Ž in se torej glede spola ne opredeliš, ali pa da moški ali ženski par na centru za socialno delo vloži prošnjo za skupno posvojitev otroka, čeprav zakon tega ne dovoljuje. To je blizu temu, kar Rancière imenuje demonstracija enakosti; je akt emancipacije, ker »preprosto« deluješ kot enaka. To je po Rancièru bistvo političnosti in politike: a da to napraviš, se moraš najprej prepoznati kot nekdo, ki ji je določena izključitev – brez tega se proces, ki mu raziskovalke pravijo metabolizacija zatiranja v aktivizem (Fine idr., 2019), sploh ne sproži.

Dogodki, ki po Rancièru pomenijo vznik političnega, običajno niso izolirani, zato zatiranih ne presenetijo tako, kot presenetijo privilegirane (Sparks, 2016). Tudi zato se zastavlja vprašanje, ali ni že kolektivno javno delovanje ljudi, ki jih družbeni red potiska v »omaro« in/ali ki

zanje ne predvidi imena (npr. tistim, ki se ne identificirajo ne kot moški ne kot ženske ali pa se identificirajo kot moški in ženske hkrati), akt emancipacije in politične subjektivacije? Ali ni tudi to (že) zavrnitev pozicije, ki jim jo določa »policijski« red, tj. pozicije, ki za spolno in seksualno nenormativnost predvideva predvsem potisk v zasebnost in molk, še posebej skupaj s sramom, ne pa »besa in ponosa«, tudi z ozirom na politični aktivizem in z njim povezane »aspiracije po življenju v transformiranem svetu« kot v povezavi s LGBTQ+ HIV–AIDS aktivizmom zapiše Gould (2005, str. 256)? Ravno te aspiracije so nenazadnje razvidne v sicer redkejših študijah aktivizma LGBTQ+ mladih, ki ne participirajo le v tistih oblikah javnega kolektivnega delovanja, ki so tesno povezane z LGBTQ+ temami, temveč so – v primerjavi s svojimi heteroseksualnimi (in cispolnimi) vrstnicami – pogosteje aktivne tudi v sindikalnih, feminističnih, antirasističnih in protivojnih gibanjih. Študije prav tako kažejo, da je njihov repertoar političnega delovanja širok in razvejan, saj vključuje sicer pogosto spregledano participacijo v institucijah parlamentarne demokracije, še pogosteje pa t. i. zunanje taktike, npr. protestiranje in podpisovanje peticij.

Z vidika definicije, ki kot politične označuje samo tiste prakse, ki subvertirajo same temelje politično-ekonomskega sistema in hierarhije v produkcijskih odnosih (izkoriščanje, razred, razredni boj, zasebno prisvajanje javnega, pavperizacija, podrejanje življenja kapitalu), gibanja odpora, ki se vzpostavljajo okrog identitetnih oporišč, ki jih določa »policijski« red, niso politična. To seveda ne pomeni, da so identitetne politike odgovorne, še manj pa (so)krive za reprodukcijo kapitalizma in razrednega izkoriščanja, kar se jim vsaj implicitno očita. Ne pomeni niti tega, da z njimi niso združljiva – že zato ne, ker so tudi ti strukturni antagonizmi zaznamovani z notranjimi hierarhijami (npr. podrejenost žensk in migrantskih delavk in delavcev znotraj delavskega razreda). LGBTQ+ gibanjem je kljub očitkom, da je njihov domet omejen, češ da se osredotočajo le na državo in da zahtevajo možnost »asimilacije«, treba priznati, da vnašajo nered v (patriarhalni) družbeni red, ki se in kolikor se utemeljuje na spolnem binarizmu in heteronormativnosti. Da ta nered vnašajo mlade, pa je za red, ki se je tako dolgo zdel naraven, še toliko bolj nevarno.

LITERATURA

- Andersen, E. A. in Jennings, K. M. (2010). Exploring multi-issue activism. *Political science and politics*, 43(1), 63–67.
- Antić Gaber, M. in Kuhar, R. (2019). Identitetna gibanja in politike spola in seksualnosti v Sloveniji. V R. Kuhar (ur.), *Identitete na presečišču kriz* (str. 101–122). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Bernstein, M. (1997). Celebration and suppression: The strategic uses of identity by the lesbian and gay movement. *American journal of sociology*, 103(3), 531–565. doi:10.1086/231250
- Bracke, S. (2016). Bouncing back: Vulnerability and resistance in times of resilience. V J. Butler, Z. Gambetti in L. Sabsay (ur.), *Vulnerability in resistance* (str. 52–75). Duke University Press.
- Brown, W. (1995). *States of injury: Power and freedom in late modernity*. Princeton University Press.
- Coleman-Fountain, E. (2014). Lesbian and gay youth and the question of labels. *Sexualities*, 17(7), 802–817. doi:10.1177/1363460714531432
- Duncan, L. E., Mincer, E. in Dunn, S. R. (2017). Assessing politicized sexual orientation identity: Validating the queer consciousness scale. *Journal of homosexuality*, 64(8), 1069–1091. doi:10.1111/soc4.12947
- Fielding, D. M. (2020). Queernormativity: Norms, values, and practices in social justice fandom. *Sexualities*, 23(7), 1135–1154. doi:10.1177/1363460719884021
- Fine, M., Torre, M. E., Frost, D. in Cabana, A. (2019). “Radical by necessity, not by choice”: From microaggressions to social activism. V G. C. Torino, D. P. Rivera, C. M. Capodilupo, K. L. Nadal in D. W. Sue (ur.), *Microaggression theory: Influence and implications* (str. 244–258). John Wiley & Sons
- Foucault, M. (1984). *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. Delavska enotnost.
- Foucault, M. (1991). *Vednost - oblast - subjekt*. Krt.
- Foucault, M. (2000). *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. ŠKUC.
- Foucault, M. (2007). *Življenje in prakse svobode*. Založba ZRC.
- Fraser, N. (1996). Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, and participation. *The Tanner lectures on human values*. Dostopno prek https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-z/f/Fraser98.pdf?msclkid=7a9d2f7ac79311ecbd6b2732ec239a05, 22. 3. 2022.
- Fukuyama, F. (2018). *Identity: The demand for dignity and the political of resentment*. Farrar, Straus and Giroux.

- Gandy-Guedes, M. E. in Pacey, M. S. (2019). Activism in Southwestern queer and trans young adults after the marriage equality era. *Affilia: Journal of women and social work*, 34(4), 439–460. doi: 10.1177/0886109919857699
- Gould, D. B. (2005). *Moving politics: Emotion and ACT UP's fight against AIDS*. The University of Chicago Press.
- Grant, R. in Nash, M. (2020). Homonormativity or queer disidentification? Rural Australian bisexual women's identity politics. *Sexualities*, 23(4), 592–608. doi: 10.1177/1363460719839921
- Human Rights Campaign. (2014). *Supporting and caring for our bisexual youth*. Human Rights Campaign Foundation.
- Human Rights Campaign. (2018). *LGBTQ youth report*. Human Rights Campaign Foundation. Dostopno prek <https://hrc-prod-requests.s3-us-west-2.amazonaws.com/files/assets/resources/2018-YouthReport-NoVid.pdf>, 28. 3. 2022.
- Jones, L. (2018). 'I'm not proud, I'm just gay': Lesbian and gay youth's discursive negotiation of otherness. *Journal of sociolinguistic*, 22(1), 55–76. doi: 10.1111/josl.12271
- Kamler, B. in Connell, C. (2018). The post-gay debates: Competing visions of the future of homosexualities. *Sociology Compass*, 12(e12646). doi: 10.1111/soc4.12646
- Kirsch, M. H. (2000). *Queer theory and social change*. Routledge.
- Kováts, E. (2018). Questioning consensus: Right-wing populism, anti-populism, and the threat of 'gender ideology'. *Sociological Research Online*, 23(2), 528–538. doi: 10.1177/1360780418764735
- Kuhar, M. (2005). Youth and politics in Slovenia: a pre-political group in a post-political age. V J. Forbrig (ur.), *Revisiting youth political participation: Challenges for research and democratic practice in Europe* (str. 53–60). Council of Europe.
- Kuhar, R. (2010). *Intimno državljanstvo*. Škuc.
- Kuhar, R. in Patternote, D. (ur.) (2017). *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing against equality*. Rowman & Littlefield.
- Manning, N. (2010). Tensions in young people's conceptualisation and practice of politics. *Sociological research online*, 15(4), 55–64. doi: 10.5153/sro.2256
- Mencin Čeplak, M. (2005). Referendum proti načelu enakosti pred zakonom. V V. Leskošek (ur.), *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem* (str. 111–129). Mirovni inštitut.
- Mencin Čeplak, M. (2006). Values of young people in Slovenia: The search for personal security. *Young*, 14(4), 291–308. doi: 10.1177/1103308806068545

- Mencin Čeplak, M. (2018). Vsakdanje življenje, političnost in odpor. V M. Ule, T. Kamin in A. Švab (ur.), *Zasebno je politično: kritične teorije vsakdanjega življenja* (str. 218–231). Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Montagno, M. J., Garrett-Walker, J. J. in Ho, J. T. (2021). Two, four, six, eight ... why we want to participate: Motivations and barriers to LGBTQ+ activism. *Journal of community and applied social psychology*, 31(6), 644–658. doi:10.1002/casp.2528
- Oksala, J. (2010). Foucault's politicization of ontology. *Continental philosophy review*, 43, 445–466. doi: 10.1007/s11007-010-9153-6.
- Pauwels, M. (2020). Emancipatory politics between identity and disidentification: Rancière and the Black Consciousness Movement. *Acta Academica*, 52(2), 14–36. doi: 10.18820/24150479/aa52i2/2
- Perger, N. (2020). *Razpiranje horizontov možnega: o nebinarnih spolnih in seksualnih identitetah v Sloveniji*. Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Ranciére, J. (1995a). Politics, Identification, and Subjectivization. V J. Rajchman (ur.), *The Identity in Question*, (str. 63–70). Routledge.
- Ranciére, J. (1995b). Discussion. V J. Rajchman (ur.), *The Identity in Question*, (str. 87–88). Routledge.
- Ranciére, J. (2005). *Nerazumevanje*. Založba ZRC.
- Ranciére J. in Dupuis-Déry F. (1999). Identity and politics. V J. Ranciére (ur.), *Moments politiques: interventions 1977-2009*. Seven Stories Press.
- Richardson, D. (2004). Locating sexualities: From here to normality. *Sexualities*, 7(4), 391–411. doi: 10.1177/1363460704047059
- Richardson, D. in Monro, S. (2012). *Sexuality, equality and diversity*. Palgrave Macmillan.
- Robinson, B. A. in Schmitz, R. M. (2021). Beyond resilience: Resistance in the lives of LGBTQ youth. *Sociology Compass*, 14(12:e12947), 1–15. doi: 10.1111/soc4.12947
- Seidman, S. (1995). Deconstructing queer theory or the under-theorization of the social and the ethical. V L. Nicholson in S. Seidman (ur.), *Social postmodernism: Beyond identity politics* (str. 116–141). Cambridge University Press.
- Seidman, S., Meeks, C. in Traschen, F. (1999). Beyond the closet? The changing social meaning of homosexuality in the United States. *Sexualities*, 2(1), 9–34. doi: 10.1177/136346099002001002
- Simons, M. in Masschelein, J. (2010). Governmental, Political and Pedagogic Subjectivation: Foucault with Ranciére. *Educational Philosophy and Theory*, 42(5-6), 588–605. doi: 10.1111/j.1469-5812.2010.00687.x

- Sparks, H. (2016). Quarreling with Rancière: Race, gender, and the politics of democratic disruption. *Philosophy & Rhetoric*, 49(4), 420–437. doi: 10.5325/phillrhet.49.4.0420
- Swank, E. (2018). Sexual identities and participation in liberal and conservative social movements. *Social science research*, 74, 178–186. doi: 10.1016/j.ssresearch.2018.04.002
- Swank, E. in Fahs, B. (2011). Pathways to political activism among Americans who have same-sex sexual contact. *Sexuality research and social policy*, 8, 126–138. doi: 10.1007/s13178-011-0034-5
- Swank, E. in Fahs, B. (2013). Predicting electoral activism among gays and lesbians in the United States. *Journal of applied social psychology*, 43, 1382–1393. doi: 10.1111/jasp.12095
- Swank, E. in Fahs, B. (2016). Gay rights activism: Collection action frames, networks, and protesting among gays, lesbians and bisexuals. *Journal of civil society*, 12(4), 430–447. doi: 10.1080/17448689.2016.1244983
- Swank, E. in Fahs, B. (2019). Explaining the sexuality gap in protest participation. *Journal of homosexuality*, 66(3), 324–348. doi: 10.1080/00918369.2017.1406210
- Swank, E., Atteberry-Ash, B., Coulombe, S. in Woodford, M. R. (2020). Sexual identities and protesting among college students: Exploring political distinctiveness mediation factors. *Social justice research*, 33, 352–378. doi: 10.1007/s11211-019-00346-4
- Tiidenberg, K. in Allaste, A.-A. (2020). LGBT activism in Estonia: Identities, enactment and perceptions of LGBT people. *Sexualities*, 23(3), 307–324. doi: 10.1177/1363460718797262
- Vaggione, J. M. (2020). The conservative uses of law: The Catholic mobilization against gender ideology. *Social Compass*, 67(2), 252–266. doi: 10.1177/0037768620907561
- van Lisdonk, J., Nencel, L. in Keuzenkamp, S. (2018). Labelling same-sex sexuality in a tolerant society that values normality: The Dutch case. *Journal of homosexuality*, 65(13), 1892–1915. doi: 10.1080/00918369.2017.1391537
- White, C., Bruce, S. in Ritchie, J. (2000). *Young people's politics: Political interest and engagement amongst 14–24 year olds*. Joseph Rowntree Foundation. Dostopno prek: <https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/1859353096.pdf>, 4. 4. 2022.

10

OD KULTURNEGA UPORA DO GRADNJE SKUPNOSTI: PROTESTNA UMETNOST KOT PROSTOR PREFIGURACIJ POLITIČNIH ASPIRACIJ MLADIH

Karla Tepež

UVOD

Spreminjajoči se repertoarji politične participacije in transformacije političnega delovanja zahtevajo razširjeno in poglobljeno razumevanje politike in političnega članstva oziroma politične skupnosti. Predvsem v kontekstu mladih lahko zaznamo vse več študij (npr. Marsh idr., 2007; Norris, 2002; Pickard, 2019; Sloam in Henn, 2017), ki razkrivajo miopijo tradicionalnih pristopov raziskovanja politične participacije mladih in posledično zahtevajo pripoznanje »ekologije participacije« (Jenkins, 2016), ki bo zmožna refleksije novih političnih, ekonomskih in družbenih realnosti. Neformalni in alternativni načini sodelovanja v političnem življenju tako rekonceptualizirajo politiko in politično

akcijo, hkrati pa študije novih načinov participacije omogočajo odpiranje vprašanja, kaj sploh šteje za politiko in politično delovanje.

Kot ugotavljata Brough in Shresthova (2012), so v zadnjih nekaj desetletjih še posebno mlajše generacije postale politično angažirane na nove in drugačne načine, ki so manj vezani na tradicionalne forme participacije in so politični predvsem v svoji aspiraciji po spremembi obstoječih razmerij moči. Širše koncepcije politične participacije, ki gredo onkraj binarizmov in tradicionalnih kategorizacij, tako implicirajo alternativno konceptualizacijo politike in politične akcije, s čimer omogočajo uvid pluralnosti form politične participacije, ki med drugim vključuje tudi spekter kulturnih oziroma umetniških praks, ki delujejo kot specifična politična praksa.

Pričujoči prispevek tako naslavlja protestno umetnost kot eno od alternativnih form politične participacije mladih, v prostoru katere slednji prefigurirajo svoje politične aspiracije. Protestno umetnost razumemo kot specifično politično prakso, ki producira materialne in ideološke prostore, oblikuje nove družbene senzibilnosti in formira potencial družbene spremembe. Gre torej za fluiden koncept, ki se ne nanaša zgolj na umetniške prakse družbenih gibanj, temveč na širok spekter umetniških praks, ki izzivajo, kaj je zaznavno, predstavljivo in mogoče. Protestna umetnost kot forma politične participacije tako postane prostor intervencije in deluje kot orodje samorefleksije, upora in gradnje skupnosti. Pri tem gre poudariti, da čeprav umetnost ne gre brati kot izključne specifikke participacije mladih, mladi pogosto »regenerirajo« *politiko, saj je moč pri alternativnih načinih politične participacije najti začetnike oziroma zgodnje akterje prav med mladimi* (Norris, 2002; Pickard in Bessant, 2018; Sloam, 2012).

O KONCEPTUALNIH IN METODOLOŠKIH IZHODIŠČIH RAZISKOVANJA UMETNOSTI KOT POLITIČNE PARTICIPACIJE MLADIH

Ko mislimo protestno umetnost kot način politične participacije, se na prvem mestu soočamo z vprašanjem rekonceptualizacije politike in

političnega delovanja, v kontekstu katerega Marsh idr. (2007, str. 20; tudi Jenkins in Shrestova, 2016) ugotavljajo, da gre za lokus raziskovanja politične participacije mladih, predvsem v smislu, kako mladi sami koncipirajo politiko. Razširitev prostora političnega tako omogoča percepcijo protestne umetnosti kot specifične politične prakse (mladih), tj. kot infrapolitične prakse. Koncept infrapolitike se v delu J. C. Scotta nanaša na prikrito področje političnega boja, ki vključuje širok spekter oblik upora in predstavlja »kulturno in strukturno podstat za videjše politične akcije, ki so navadno v ospredju raziskovanja« (Scott, 1990, str. 184). Posledično nam koncept infrapolitike usmeri pozornost na navadno prezrte vsakdanje forme upora oziroma alternativne načine politične participacije, ki producirajo skrite transkripte oziroma kritike moči (prav tam, str. 191). Čeprav so kot prakse vidne, je infrapolitičnost v tem kontekstu mišljena kot percepcija njihove (ne)političnosti, s čimer redefiniramo, kaj razumemo kot prakso političnega delovanja. Gre torej za novo optiko analiziranja političnega, s tem pa se protestna umetnost odpre kot alternativni način politične participacije in pomeni politično akcijo.

Kot ugotavlja Ferreira (2016), je relacija med estetiko in politiko v kontekstu mladinskih kultur eno od ključnih vprašanj, pri čemer je lokus artikulacije le-tega koncept upora, ki se je uporabljal za analizo participacije mladih oziroma njihovih kolektivnih odnosov v smislu disenza in transformativnih praks kot odziva na podrejeni strukturni položaj. Uporaba načinov participacije, ki so izhajali iz relacije med umetnostjo in politiko, se je tako pogosto analizirala s konceptom umetnosti upora (*arts of resistance*),¹ s katerim Scott (1990) opisuje ekspresivne prakse in objekte, ki jih podrejene skupine uporabljajo za razumevanje svoje infrapolitike. Koncept infrapolitike tako poleg razširitve prostora političnega hkrati omogoča uvid tudi v strukturno

1 Ferreira (2016) v svojem prispevku rekonceptualizira *arts of resistance* v foucaultovski liniji, in sicer v *arts of existence* (Foucault, 1984), ki se nanaša na konzumpcijo in produkcijo estetike; osredinja se predvsem na forme izražanja, pri čemer pripozna politično transfiguracijo takšnih praks.

pozicioniranje mladih v družbi,² s čimer se lahko analitično naslavlja tako njihove politične prakse (protestne umetnosti) kot njihovo pozicioniranje v družbi.

Med alternativne načine politične participacije mladih, ki uidejo klasičnim definicijam elektorske in strankarske politike, tako tudi Pickard (2019, str. 62–63) uvrsti »performiranje politike prek umetniških in kulturnih akcij«. V kontekstu konceptualizacije politične participacije onkraj volitev Pickard (prav tam, str. 375) definira tako imenovano politiko DIO (tj. *Do-It-Ourselves* oziroma naredimo si sami), ki operira zunaj tradicionalnih političnih institucij. Gre za različne iniciative mladih v javnih in/ali zasebnih življenjih prek form kolektivnih akcij z namenom spremeniti svet na bolje. Politika DIO torej vključuje na primer sodelovanje v protestniških akcijah in družbenih gibanjih, a v tem smislu ne gre zanemariti kulturnih in umetniških praks, kot so na primer (kolektivne) prakse protestne umetnosti. Te v ožjem smislu pripozna tudi Pickard (prav tam, str. 429), ko protestno umetnost uvrsti v protestniški repertoar mladih in kot primere kreativnih form upora oziroma protesta skozi umetniške in kulturne aktivnosti izpostavi grafito, ulično umetnost in poezijo. Gre za disruptivne umetniške aktivistične prakse (bodisi posameznikov bodisi kolektivov), ki predstavljajo kreativno formo upora (Gallant 2012; Jasper 1996; Olcese in Savage, 2015; Pickard, 2019).

Pričujoči prispevek tako protestno umetnost razume širše oziroma bolj fluidno – gre za specifično (infra)politično prakso (mladih), ki vključuje širok spekter umetniških praks, ki artikulirajo protest, kritiko in alternost ter delujejo kot orodje samorefleksije, upora in gradnje

2 Na mlade namreč neposredno in nesorazmerno (glede na druge generacije) vplivajo izzivi, kot so prekarizacija dela in življenja, omejen dostop do komunikacijskih in odločevalskih procesov in okoljska oziroma ekološka problematika.

skupnosti.³ Protestna umetnost je tako razumljena kot forma upora, ki lahko prebije obstoječe dominantne imaginarije in nosi potencial radikalne kulturne in družbene transformacije, kot takšna pa se lahko vzpostavi kot gonilo politične subjektivacije oziroma kot estetska anticipacija prihodnje skupnosti. Čeprav lahko v literaturi najdemo različne artikulacije umetnosti kot politične prakse – od politične, kritične in aktivistične do družbenoangažirane umetnosti –, je ključen moment prav artikulacija in pripoznanje razmerja med umetnostjo in politiko oziroma politično participacijo. Ti koncepti tako nosijo različne specifikke – na primer Mouffe (2007) pravi, da je vsa umetnost politična, nekaj od tega je tudi kritične, vendar pa ni vsa kritična umetnost tudi aktivistična umetnost, medtem ko Groys (2014) razlikuje med kritično umetnostjo, ki ponuja kritiko družbene realnosti, in aktivistično umetnostjo, ki pa ponuja njeno transformacijo –, a je vsem koncepcijam (ne glede na poimenovanje) skupen moment političnega, ki se v kulturnih oziroma umetniških praksah lahko artikulira na različne načine, bodisi v smislu vsebine, forme in interpretacije bodisi v smislu aktivnosti same (Duncombe, 2002, str. 7–9).⁴

3 Iz te širše koncepcije sledi tudi odločitev za pojmovanje protestna umetnost, pri čemer izraz protest izhaja iz latinske besede *protestare*, ki implicira povezavo z javnostjo (biti navzoč) in pričanjem (biti priča dogajanju) – protestirati torej pomeni participacijo v javnem prostoru. Pomembno vlogo ima tudi predpona *pro*, ki nakazuje na boj za in ne zgolj boj proti, kot je protest pogosto percipiran (Reed, 2019, str. xiii). Praksa protestne umetnosti v našem primeru posledično vedno implicira pozitivno alternativo, kot takšna pa se razume kot potencial za spremembo, ki jo v svoji praksi naslavlja. Naj pri tem še dodamo, da lahko v kontekstu razmerij med umetnostjo in politiko govorimo tako o sredstvih kontrole kot o praksah upora, a se bomo tako v sami koncepciji protestne umetnosti kot v tem prispevku osredinjali zgolj na slednje.

4 V primeru posredovanja političnosti prek same umetniške forme lahko izpostavimo (politične) grafite in ulične umetnosti, k s svojo intervencijo v prostor izražajo direktno kritiko tako prek forme, to je ilegalnost samega akta grafitiranja, kot prek vsebine oziroma kritičnega sporočila (Velikonja, 2020, str. 14–17). Politično sporočilo pa se lahko izoblikuje tudi skozi interpretacijo, torej prek interakcije s publiko, ne nazadnje pa je sama akcija produciranja kulture oziroma umetnosti lahko politična, saj, kot piše Duncombe (2002, str. 7), v družbi, oblikovani okoli principa konzumiranja produkcije drugih, oblikovanje lastne kulture dobi uporniški prizvok.

Čeprav različne koncepcije intersekcij med politiko in umetnostjo sicer izražajo neko artikulacijo političnega momenta, pa gre pri njih za drugačno razumevanje njunega razmerja. V konceptualnem pregledu tako ne gre izpustiti artivizma, tj. umetnosti kot aktivizma, ki se pogosto pojavlja v študijah in analizah politične participacije mladih. Protić (2020) artivizem opredeli kot specifično umetniško prakso, ki se nanaša na kritiko konvencij in kriterijev vrednosti, cilj pa je družbena sprememba. Pri artivizmu gre torej za specifiko tako v smislu tega, kdo prakticira, saj biti umetnik ni ključno – artivizem lahko prakticirajo vsi –, kot tudi v smislu samega fenomena, drugačnega od prejšnjih povezav med politiko in umetnostjo, kot je na primer kritična umetnost prejšnjih desetletij (Groys 2014; Protić, 2020).⁵ Milohnić (2005) izpostavi tri vrste artivizma glede na njihov »izvor«, in sicer artivizem lahko izhaja bodisi iz polja aktivizma, družbenih gibanj oziroma protestniških akcij, ki se zanašajo na umetnost pri agitaciji širše publike, bodisi iz polja umetnosti, kjer artivizem prakticirajo umetniki, ali pa gre za artivizem, ki je realiziran onkraj teh polj, in sicer prek začasnih ali trajnih asociacij s ciljem posega v obstoječe družbene odnose.⁶

Protestna umetnost kot oblika politične participacije tako stoji za spremembo in redefinicijo politike in političnega delovanja, skozi katero mladi prefigurirajo politične aspiracije tu in zdaj. Takšno branje torej negira predpostavke o apolitičnosti mladih, ki se bere iz disociacije

5 V tem smislu gre na področju intersekcije politike in umetnosti za tako imenovan družbeni obrat v razumevanju umetniške prakse in njenih potencialov, ki ga marginaliziranega zaznamo skozi osemdeseta oziroma devetdeseta leta, s prelomom tisočletja pa so družbeno in politično angažirani umetniki postali eni najbolj prepoznavnih. Umetniške prakse in njihove strategije so namreč dobile eno ključnih pozicij v političnih protestih, neformalnem urbanem načrtovanju in projektih, namenjenih gradnji skupnosti. Pri tem gre premik od reprezentacije do direktne družbene akcije, kar hkrati pomeni transformacijo umetniške vrednosti, ki je bila pred tem determinirana prek formalnih in estetskih odločitev umetnika, od osemdesetih let pa se umetniška vrednost vedno bolj determinira prek njene družbene vrednosti, ki se nanaša na politične in ideološke odločitve, manifestirane v posameznih umetniških praksah (Berg idr., 2019, str. viii).

6 Za več o artivizmu glej dalje Groys (2014), Milohnić (2005), Protić (2020) in Sholette (2017).

v relaciji do institucionalne politike,⁷ in svojo pozornost raje usmerja na alternativne forme politične participacije, kjer je lokus relacija do družbene spremembe in politična afirmacija mladih. V tem smislu praks protestne umetnosti, kot ugotavljata Jenkins in Shrestova (2016, str. 289), ne moremo razumeti na način, da kulturno delovanje ločimo od političnega: za mlade so namreč takšne prakse vstopna točka v polje političnega, prek česar reimaginirajo politiko samo.

Takšne redefinicije politike in političnega delovanja pa zahtevajo tudi nova metodološka izhodišča, ki bodo v center raziskovanja postavile mlade in njihovo reimaginacijo politike. Kot ugotavljajo Sherrod idr. (2010), raziskovanje politike mladih postaja vse bolj kompleksna naloga – ne le v smislu obstoječega družbenega stanja (in že omenjenega strukturnega pozicioniranja mladih), temveč tudi zaradi novih in drugačnih načinov političnega delovanja. Posledično postane izhodišče vprašanje, kaj pomeni politika oziroma politično delovanje za mlade same, kar raziskovanje politične participacije odpira v izrazito kvalitativni in postdisciplinarni smeri, predvsem v smislu aplikacije etnografskega raziskovanja politične participacije (glej Denmead, 2018; Johansson in Lalander, 2012; Marsh idr., 2007; Pickard in Bessant, 2018; Sherrod idr., 2010). Širjenje razumevanja prostora političnega je tako ključna lastnost politične etnografije, ki se lahko uporablja bodisi kot specifična metoda bodisi kot senzibilnost v raziskovanju, pri čemer gre v slednjem primeru za uporabo različnih metod. Hkrati pa specifična uporaba etnografije v tem kontekstu izhaja tudi iz njenega

7 Tu sledimo Ranciérovej konceptiji politike, v kateri identificira dve logiki, in sicer politično (*la politique*) in policijsko (*la police/l'ordre policier*). Policijska logika je razumljena kot načini, s katerimi družba uveljavlja svojo distribucijo zaznavnega, in je osnovana na neenakosti – vsako štetje je vedno zaštetje v smislu, da vedno obstaja nenaslovljeni del oziroma subjekti, ki (še) niso bili vključeni (Ranciére, 2004). S konceptualizacijo policijske logike se torej nanašamo na institucije, prostore in momente, ki depolitizirajo, pri tem pa je potrebno poudariti predvsem totalizirajočo lastnost takšne distribucije. Politična logika pa moti policijsko, oziroma je njen antagonizem. Politika so tako momenti kontestacije alokacij dominantnega reda oziroma obstoječe distribucije zaznavnega, ki bazirajo na ideji enakosti, političnost pa se v tem smislu vzpostavi kot način afirmacije enakosti neenakih, ki razkrije kontingenčnost obstoječega reda in pokaže na manko (policijske) logike vladanja.

razmerja s kreativnimi praksami, ki so (kljub njuni reappropriacijski napetosti)⁸ redefinirale etnografske pristope in jih oblikovale skozi nove registre. Intersekcije med etnografijo in kreativnimi praksami se tako kažejo kot produktivne v iskanju postdisciplinarnih pristopov, nujnih za analize protestne umetnosti kot oblike politične participacije mladih z novo senzibilnostjo za redefinicije političnega. V kontekstu raziskovanja protestne umetnosti kot forme politične participacije tako pogosto najdemo na primer etnografske študije in študije primerov (glej Ginwright idr., 2006; Hjorth idr., 2019; Jenkins idr., 2016), specifično za kontekst participacije mladih skozi umetnost pa gre v literaturi najti na primer participativno akcijsko raziskovanje mladih (*youth participatory action research* (yPAR)), ki se nanaša na kolektiven proces kritičnega raziskovanja, kjer so mladi tako raziskovalci kot subjekti študij (glej Cammarota, 2017; Denmead, 2018; Guishard in Tuck, 2013; Shamrova in Cummings, 2017), ali *co-crafting* kot metodo participativnega procesa oziroma kot orodje inovacije in (politične) participacije, kjer se tradicionalne vloge v raziskovanju "zameglijo" (glej von Busch, 2012; Hansson, 2021). Čeprav primeri metodoloških pristopov k raziskovanju intersekcij politike in umetnosti v kontekstu mladih še zdaleč niso izčrpani, smo s tem želeli zgolj opozoriti na nekatere metodološke specifikke, ki jih je moč identificirati ob pregledu temeljne literature s tega področja.

UMETNOST KOT PROSTOR PREFIGURACIJ POLITIČNIH ASPIRACIJ MLADIH

Protestna umetnost se tako kaže kot pomemben prostor političnih inovacij, kjer mladi prefigurirajo svoje politične aspiracije. Če smo do sedaj orisali le nekaj ključnih konceptualnih in metodoloških izhodišč,

8 Kot ugotavljajo Hjorth idr. (2020, str. 11), imata etnografija in kreativna praksa dolgo in kompleksno zgodovino, in sicer vse od povezav avantgardnih umetnosti in antropologije, ki so nosile potencial transgresivne kulturne kritike. Ker obe področji zaznamujejo odnosi moči in politike reprezentacije, za etnografsko prakso in njen razvoj ostaja ključno reflektivno preizpraševanje pozicionalnosti (*positionality*), moči, dela, participacije, prostora in materiala samega.

ki jih je moč najti na področju intersekcij umetnosti in politične participacije, pa je treba omeniti še nekaj ključnih študij in analiz. V smislu teoretizacij gre tako kot uverturo v raziskovanje intersekcij med umetnostjo in politiko izpostaviti *Cultural resistance reader* (Duncombe, 2002). Uvodoma je v njej kulturni upor definiran kot praksa v javni in/ali zasebni sferi, ki uporablja kulturni repozitorij za spremembo dominantnega političnega, ekonomskega in/ali družbenega reda, s čimer se oblikujejo svobodni prostori za razvoj novih idej in praks. Tu je treba poudariti, da produkcija svobodnih prostorov deluje tako na ideološki kot na materialni ravni, saj gre po eni strani za formiranje novega jezika, oblik bivanja in politične subjektivizacije, po drugi strani pa lahko govorimo o oblikovanju skupnosti, mrež ali začasnih avtonomnih con. Zbornik locira političnost v kulturnem uporu na različnih mestih, saj lahko politično akcijo predstavlja že *a priori*, torej zadeva vprašanje diskurza, simbolov in pomenov, lahko deluje zgolj kot sprožilec za nadaljnjo akcijo skozi oblikovanje novih imaginarijev, ne nazadnje pa lahko pomeni politično akcijo tudi v smislu eskapizma. Ključna je torej teoretizacija ideje, kako sta lahko umetniška in kulturna produkcija uporabljeni kot sredstvo upora, oziroma vprašanje, kako umetnost lahko pomeni politično akcijo. Zbornik tako naslavlja redefinicijo politike in političnega delovanja skozi različna teoretična in praktična (aktivistična) izhodišča – od klasičnih tekstov Marxa in Engelsa do mešanja popa in politike –, s čimer ponudi vstopno točko za nadaljnje raziskovanje.

Zgodovinsko iskanje začetkov političnih praks v umetnosti se pogosto začne z refleksijami avantgardnih gibanj⁹ in kasnejše participativne umetnosti (Bishop, 2012; Helguera, 2011), in čeprav lahko lociramo kar nekaj prelomnih študij o intersekcijah politike in umetnosti, pa tematika, predvsem v mladinskem kontekstu kot forma politične participacije, ostaja zanemarjena. V študijah, ki pokrivajo tako umetniške prakse kot tudi politično participacijo mladih, je moč identificirati različna področja, najpogosteje pa smo zaznali navezavo na državljanstvo,

9 Za bolj detaljne študije avantgardnih gibanj glej Arns (2006), Erjavec (2015) in Gržinić (2000).

(transformativno) pedagogiko, marginalizirane skupine med mladimi in kontekst družbenih gibanj (predvsem v obdobju 2010–2014), pri čemer pa lahko kljub temu zaznamo manko v premišljanju (protestne) umetnosti kot forme politične participacije mladih (tudi v slovenskem kontekstu).

Podobno v uvodniku revije, posvečene kulturni produkciji in participativni politiki, ugotavljata tudi Gaztambide-Fernández in Arráiz Matute (2015, str. 3), ko zapišeta:

Analize kulturne produkcije v kontekstu političnega protesta in participacije navadno obravnavajo takšne načine izražanja kot sredstva za komunikacijo idej in ne kot forme politične participacije same po sebi. [...] Vsak prispevek raziskuje, kako mladi angažirajo kulturno produkcijo kot del njihove politične participacije in kako je politična participacija ključna za kulturno produkcijo.

Omenjena številka revije se tako kaže kot eno ključnih izhodišč razumevanja umetnosti kot forme politične participacije mladih, saj prek različnih nacionalnih in političnih kontekstov raziskuje načine, skozi katere kulturna produkcija vedno že vključuje forme participacije¹⁰ – gre torej za kritičen uvid, da so novi načini participacije prav procesi kulturne kreacije sami po sebi. Ta posebna številka obsega sedem prispevkov, med katerimi na primer Ito idr. (2015) naslavljajo načine, na katere mladi mobilizirajo svoje kulturne kontekste in produkcije za namene politične akcije (od slam poezije za okoljsko pravičnost do stripov za reformo ameriškega imigracijskega sistema), Desai (2015) pa raziskuje filmsko produkcijo palestinske mladine, ki dokumentira svoje vsakdanje izkušnje v okupiranem teritoriju, s čimer artikulirajo in mobilizirajo nove politične subjektivitete.

Kot ugotavlja Laine (2009), se namreč mladi v svojem političnem delovanju pogosteje poslužujejo potenciala kreativnih in umetniških praks. Konkretno se njen prispevek nanaša na performativne prakse

10 Iz te posebne številke je kasneje izšel tudi zbornik *Cultural production and participatory politics: Youth, symbolic creativity, and activism* (2020).

disrupcije, ki posegajo v transnacionalne politične dogodke (od srečanj za Aktivna evropska državljanstva mladih v času finskega predsedovanja Svetu EU leta 2006 do Svetovnega socialnega foruma leta 2007) ter naslavlja vprašanja odprtega prostora in razumevanja demokracije. Čeprav opiše tri kratkotrajne intervencije, pa pripozna umetnost kot pomembno obliko politične participacije mladih, s čimer soglaša tudi Aitken (2014). Fokusira se na poetiko in politiko transformativnih dogodkov, s katerimi mladi kreirajo nova bivanja in potencial družbene spremembe. Gre za študijo vizualnih, tekstualnih in kritičnih eksperimentacij z mladimi, ki skozi aktivizem in estetiko kreirajo možnost politike in potencial disrupcije zaznavnega. Knjiga prinaša teoretične inovacije, ki nam pomagajo misliti nove forme državljanstva skozi umetnost, pri čemer Aitken (2014, str. 169) zapiše: »Poezija sama po sebi ne formira spremembe, lahko pa kreira estetsko razpoko, ki omogoča nove načine videnja, mišljenja in bivanja. Kot katalizator spremembe estetika v tem smislu zadeva vprašanje, [...] kako [mladi] disruptirajo navidezno stabilna mapiranja sveta«. Poleg pomembnih teoretičnih inovacij in fokusiranja na transformativne prakse mladih je knjiga relevantna tudi v metodološkem smislu, saj aplicira etnopoetiko kot metodo raziskovanja transformativnih estetik mladih.

V kontekstu redefiniranja državljanstva pa Marelli in Iannelli (2019) raziskujeta performanse oziroma participativne umetnosti kot načine konstituiranja državljanstva in politične participacije. Izhajajoč iz tako imenovanega »kulturnega obrata« v teorijah državljanstva, se študija fokusira na performanse državljanstva na Sardiniji (2009–2014). Bolj specifično za mlade pa Moon idr. (2017) raziskujejo potencial programa ARtS Initiative, ki angažira mlade kot aktivne državljanke v urbanih skupnostih. Natančneje jih zanima vprašanje uporabe umetnosti za imaginacijo alternativ političnega delovanja, pri čemer je imaginacija eden ključnih konceptov. Gre torej za povezovanje umetnosti in aktivnega državljanstva v kontekstu izobraževanja, v katerem pripoznajo, da sta umetniška kreativnost in estetska izkušnja lahko orodje, ki razkriva vrednote skupnosti in prefigurira pravičnejšo družbo. Konkretnije gre

za imaginacijo alternativnih realnosti z vizualizacijo in verbalizacijo idej aktivnega državljanstva in skupnosti prek uporabe umetnosti (od poezije do plesa), s čimer so mladi predstavljali lastno razumevanje državljanstva, skupna refleksija pa jim je omogočila pogovor o temeljnih vrednotah skupnosti in imaginacijo pravičnejše družbe.

Raziskovanje umetniških praks kot oblike politične participacije se pogosto pojavlja tudi v kontekstu marginaliziranih skupin mladih. Kot ugotavlja Rhoades (2012), se namreč marginalizirani mladi pogosto poslužujejo artivizma kot taktike za doseg širše javnosti z naracijami, izkušnjami in perspektivami, ki kontradiktirajo dominantnim. Prispevek raziskuje LGBTQ+ umetniško prakso (videoartivizem) za grajenje skupnosti in transformativno pedagogiko. Podobno na primeru Chicana/o digitalnega artivizma in muralov ugotavljata Sandoval in Latorre (2008), ko opisujeta participativne projekte z mladimi in tako imenovano artistično pedagogiko. Čeprav gre v obeh primerih za prakse, ki jih ne iniciirajo mladi sami, gre skozi vendarle razbrati potencial v razumevanju politične participacije mladih in umetniških praks v izobraževalnih procesih.

V *Social justice art* tako Dewhurst (2014) predlaga okvir za pedagogiko aktivistične umetnosti, ki prioritizira vlogo študentov in orientacijo k družbeni pravičnosti, saj ugotavlja, da je najpogostejša napaka takšnih projektov prav ne vključenost mladih v smislu participacije. Študija torej poudarja pomen raziskovanja problematik mladih (ki so pomembne njim samim) prav prek umetniških praks in razkriva, zakaj je umetnost pomemben način angažiranja mladih. Čeprav mlade postavi v center raziskovanja, pa se zaveda tudi pomanjkljivosti oziroma omejitev študije, saj projekt poteka v »priviligiranem – in nenavadnem – izobraževalnem okolju za mlade« (prav tam, str. 102); projekt namreč poteka v muzeju, kjer imajo mladi dostop do originalnih del, za sodelovanje na projektu je stekel vpisni postopek, sama projektna zasnova dela pa omogoča tudi večji proračun za umetniške pripomočke in več učiteljev na manjše število učencev, kar je pogosto daleč od realnosti učilnic.

Rhoades (2019) pa analizira načine, s katerimi mladi prefigurirajo strukturne spremembe oziroma politične subjektivacije, a prek

gledaliških intervencij. Gledališče se tako vzpostavi kot forma družbeno-političnega angažmaja, kjer je fokus gradnja skupnosti oziroma prakse solidarnosti, s čimer pripozna pomembne prispevke umetniških intervencij mladih na področju teorij politične participacije. Prispevek se ponovno bere v pedagoškem kontekstu, iz katerega izhajata tudi Baer (2017) in Hicker-Moody (2014). V prvem primeru gre za idejo participativne estetike, skozi katero se raziskuje, kako kolaborativni in kreativni procesi v gledaliških praksah oblikujejo možnosti političnega postajanja za mlade, medtem ko gre v drugem primeru za raziskovanje umetniške prakse mladih, ki se jih dojema kot način politične participacije; kreirajo namreč javni prostor in skupnost, oziroma artikulirajo alternativne forme državljanstva in pozivajo, da umetnost mladih postane fokus pedagogike. V tem kontekstu piše tudi Abu Et-Haj (2009), ko se v svojem prispevku posveča participaciji mladih v izobraževanju in raziskuje skupnostne umetnosti kot mesta promocije politične participacije mladih in aktivizma, pri čemer je fokus na artikulaciji postnacionalnega državljanstva v filmski produkciji mladih.

Umetnost kot politična praksa mladih pa je predmet raziskave tudi v kontekstu družbenih gibanj (predvsem v letih 2010–2014). Tako lahko identificiramo več študij, ki so se posvečale estetskim dimenzijam družbenih gibanj od Seattla do Occupy in analizirajo načine, na katere družbena gibanja kreirajo estetsko-kulturne forme in formacije. Mckee (2017) v primeru Occupy tako izpostavlja ključno vlogo mladih umetnikov za organiziranje in konstruiranje novih političnih imaginarijev, v procesu katerih so razgalili bližino sodobnega umetniškega sistema in Wall Streeta (v smislu produciranja vrednosti in mobilizacije kapitala) ter preizpraševali vlogo umetnosti pri reinveciji radikalne levice. Gre torej za novo obdobje v umetniško orientirani direktni akciji, ki gradi na okupacijah in svoje boje oblikuje okoli dela, dolgov in okoljske pravičnosti, s svojo zmožnostjo radikalne imaginacije pa preizprašuje pogoje bivanja. V tem smislu gre torej za »osvoboditev umetnosti od umetnosti same in hkratnega pripoznanja, da kolektivna osvoboditev vedno vsebuje estetsko dimenzijo, ki je mišljena kot [...] aktivnost disenza, ki se nikoli ne konča« (Mckee, 2017, str. 242).

V kontekstu arabske pomladi pa na primer Boubia (2015) identificira močno linijo umetnosti kot forme kulturnega upora oziroma artivizma, prispevek pa se posveti predvsem glasbeni sceni v Maroku (od hip hopa do metala), pri čemer izpostavi pomen analiziranih umetniških trendov za boljše razumevanje politike in političnega delovanja mladih. Tu bi izpostavili še dekolonialno linijo, skozi katero na primer Jaramillo (2015) raziskuje različne načine, na katere mladi producirajo umetnost z namenom komunikacije idej in vrednot svoje kolektivne identitete, in sicer v kontekstu venezuelskih študentskih protestov leta 2014. Gre torej za študijo mladinskih umetniških kolektivov, v kateri sledi ideji politične participacije mladih kot forme produciranja kulture s pozicije alternosti.

ZAKLJUČEK

Mladi torej prek praks protestne umetnosti spreminjajo in redefinirajo politiko in politično delovanje, kar posledično zahteva nova raziskovanja, ki ustrezajo novi politični topografiji. Premišljanje protestne umetnosti kot forme politične participacije mladih se posledično začne z razširitvijo političnega in pozicioniranjem mladih v center raziskovanja. Šele tako lahko začnemo z mišljenjem protestne umetnosti kot politične participacije mladih same po sebi in je ne reduciramo zgolj na njihovo izrazno sredstvo. Protestna umetnost se skozi takšno branje vzpostavi kot specifična politična praksa, ki producira materialne (npr. skupnosti, avtonomne cone) in ideološke prostore (npr. nove politične subjektivnosti), oblikuje nove družbene senzibilnosti in formira potencial za družbeno spremembo. Kot takšna se protestna umetnost vzpostavi kot gonilo politične subjektivacije oziroma kot estetska anticipacija prihodnje skupnosti, saj deluje kot prefigurativna intervencija, pri kateri gre za direktno povezavo med izkušnjo imaginacije in njeno realizacijo. Iz tega sledi, da prefigurativni potencial protestne umetnosti leži v domeni kreativnosti in imaginacije, to je prostora inovacij kulturnih in političnih form, pri čemer vsaka predstavlja nove možnosti za organiziranje in delovanje ter vzpostavljanje

želenih političnih form tu in zdaj. Prakse protestne umetnosti torej lahko povzamemo kot spremembo v mišljenju politike, ki odpre participacijo v druge dimenzije družbenih in kulturnih repertoarjev mladih. S tem se vračamo k začetnemu vprašanju, kaj sploh šteje kot politika oziroma politična participacija in kdo takšno delovanje definira.

Pri premišljevanju protestne umetnosti kot politične participacije mladih naj si dovolimo še kratek ekskurz v iskanje nove slovnice političnega delovanja, ki je zmožna artikulacije novih akterjev, prostorov in samega repertoarja političnega delovanja. Izhajajoč iz teorije aktivističnega državljanstva, kjer je fokus na aktih državljanstva, se Isin v svoji analizi osredinja na »prelom in ne na red, saj akterju (ki ga akt ustvari) omogoča, da ustvari prizor in ne sledi scenariju« (Isin, 2007, str. 379), kar pomeni, da akti državljanstva niso institucionalizirane prakse glasovanja ipd., ampak akti transformiranja. Isin tako pojasnjuje, da čeprav lahko nekatere institucionalizirane prakse politične participacije pod določenimi pogoji naredijo razliko, to ni isto kot akti preloma tako imenovanega aktivističnega državljanstva. Da bi razumeli njegovo konceptualizacijo aktov aktivističnega državljanstva in njene implikacije za premišljanje umetnosti kot forme politične participacije mladih, moramo obravnavati »nove prizore in scenarije aktivistične državljanke« (prav tam, str. 380–381), ki jo kot tako vzpostavljajo. Ti akti so vedno usmerjeni k pravičnosti, hkrati pa ni nujno, da temeljijo na zakonu. Aktivistična državljanica se tako vzpostavlja prek novih scenarijev, ki jih kreira sama – z njimi aktivistična državljanica naredi prelom v obstoječem redu, s tem aktom preloma pa tudi redefinira politiko in politično delovanje. Isin (2007, str. 382–383) opredeli akte državljanstva kot »tiste akte, ki transformirajo forme (orientacije, strategije, tehnologije) in načine (državljanji, tujci, outsiderji) političnega bivanja, tako da z ustvarjanjem oziroma transformacijo form političnega delovanja pripeljejo do novih akterjev kot aktivističnih državljanov«. Posledično pa državljanstvo v tem primeru postane fluiden in dinamičen koncept in se razume kot politična subjektivnost in ne kot statična oziroma fiksna kategorija, saj se akterji ne pojavljajo kot že opredeljeni v naprej določenih kategorijah, temveč kot načini

bivanja z drugimi; govorimo torej o transformaciji form in načinov političnega bivanja.

Potencial protestne umetnosti torej lahko vidimo tako v artikulaciji transformacije državljanstva oziroma politične participacije kot tudi v njeni težnji po novih političnih subjektivacijah in estetski anticipaciji prihodnje skupnosti. Medtem ko se v prvem primeru nanašamo na dejansko artikulacijo transformacij politične participacije skozi umetniško prakso, pa ta v drugem primeru deluje kot prelom, ki spodbuja potencial družbenih sprememb pri ustvarjanju novih političnih subjektivnosti. Protestna umetnost tako deluje kot forma politične participacije mladih, saj v svojih praksah artikulira transformacijo politike in političnega delovanja, hkrati pa je vedno v postajanju, saj sama deluje kot transformativna praksa, ki vedno znova redefinira prostor političnega. Takšno razumevanje protestne umetnosti negira predpostavke o apolitičnosti mladih, ki se bere iz disociacije v relaciji do institucionalne politike, in se usmerja na alternativne forme politične participacije, kjer je bistvena prav relacija do družbene spremembe oziroma politična afirmacija mladih.

Protestna umetnost kot forma politične participacije mladih se tako kaže kot pomembno področje nadaljnega raziskovanja politik tako v teoretskem kot v metodološkem smislu. Kot so nekatere študije (npr. Gaztambide-Fernández in Arráiz Matute, 2015; 2020) že ugotavljale, je treba v analiziranju praks protestne umetnosti mladih izhajati iz pozicije, da so umetniške prakse mladih forme politične participacije same po sebi (in ne zgolj sredstvo izražanja oziroma komunikacije idej). Takšno konceptualno izhodišče nam posledično lahko omogoči redefinicijo politike in političnega delovanja ter mlade postavi v center raziskovanja. Slednje je pomembno tudi v metodološkem smislu, saj je na področju te tematike moč zaznati predvsem projektne zasnove, ki sicer bazirajo na mladih in njihovi participaciji, a zaznavamo manko analiz, ki bi se posvečale predvsem že obstoječim – bodisi individualnim bodisi kolektivnim – praksam protestne umetnosti mladih, fokus pa bi s tem premaknili na prakse izven projektnih oziroma izobraževalnih kontekstov. Takšno raziskovanje bi odprlo še nadaljnje uvide v

alternativne forme političnega delovanja mladih, predvsem v relaciji do njihovih definicij politike in politične participacije.

LITERATURA

- Abu El-Haj, T. (2009). Imagining post-nationalism: Arts, citizenship education and Arab American Youth. *Anthropology & Education Quarterly*, 40(1), 1–19.
- Aitken, S. C. (2014). *The ethnopoetics of space and transformation. Young people's engagement, activism and aesthetics*. Ashgate.
- Arns, I. (2006). *Avantgarda v vzvratnem ogledalu: sprememba paradigem recepcije avantgarde v (nekdanji) Jugoslaviji in Rusiji od 80. let do danes*. Maska.
- Baer, P. (2017). Participatory aesthetics: Youth performance as encounter. *Arts Praxis*, 4(1), 108–123.
- Berg, K., Jordan, C. M. in Kleinmichel, P. (2019). Introduction. From an Expanded Notion of Art to an Expanded Notion of Society. V K. van den Berg, C. M. Jordan in P. Kleinmichel (ur.), *The Art of Direct Social Action. Social Sculpture and Beyond* (str. vii–xiv). Sternberg Press.
- Bishop, C. (2012). *Artificial hells: Participatory art and the politics of spectatorship*. Verso.
- Boubia, A. (2015). 'Artivism' in the Arab World: a Major Driving Force towards Democracy. *Papers IEMED*, 320–323.
- Brough, M. M. in Shresthova, S. (2012). Fandom meets activism: Rethinking civic and political participation. *Transformative works and cultures*, 10. <https://doi.org/10.3983/twc.2012.0303>
- von Busch, O. (2012). Molecular management: Protocols in the maker culture. *Creative industries journal*, 5(1–2), 55–68.
- Cammarota, J. (2017). Youth Participatory Action Research: A Pedagogy of Transformational Resistance for Critical Youth Studies. *Journal for Critical Education Policy Studies (JCEPS)*, 15(2), 188–213.
- Denmead, Y. (2018). On the Concept of Youth in Art Education: A Review of the Literature. *Studies in Art Education*, 59(1), 55–67.
- Desai, C. (2015). Shooting back in the occupied territories: An anti-colonial participatory politics. *Curriculum Inquiry*, 45(1), 109–128.
- Dewhurst, M. (2014). *Social justice art: A framework for activist art pedagogy*. Harvard Education Press.
- Duncombe, S. (2002). *Cultural Resistance Reader*. Verso.

- Erjavec, A. (ur.) (2015). *Aesthetic Revolution and Twentieth-Century Avant-garde Movements*. Duke University Press.
- Ferreira, V. S. (2016). Aesthetics of Youth Scenes: From arts of resistance to arts of existence. *Young*, 24(1), 66–81.
- Gallant, N. (2012). *Performative Activism: Intersections of Global and Local Cultures among National Minority Youth*. American Anthropological Association.
- Gaztambide-Fernández, R. in Arráiz Matute, A. (2015). Creation as participation/participation as creation: Cultural production, participatory politics, and the intersecting lines of identification and activism. *Curriculum Inquiry*, 45(1), 1–9.
- Gaztambide-Fernández, R. in Arráiz Matute, A. (ur.) (2020). *Cultural Production and Participatory Politics: Youth, Symbolic Creativity, and Activism*. Routledge.
- Ginwright, S., Cammarota, J. in Noguera, P. (2006). *Beyond resistance!: Youth activism and community change: New democratic possibilities for practice and policy for America's youth*. Routledge.
- Groys, B. (2014). On art activism. *e-flux journal*, 56, 1–14.
- Gržinić, M. (2000). *Fiction Reconsidered: Eastern Europe, Postsocialism & the Retro-avantgarde*. Springerin.
- Guishard, M. in Tuck, E. (2013). Youth resistance research methods and ethical challenges. V E. Tuck in K. Wayne Yang (ur.), *Youth resistance research and theories of change* (str. 193–206). Routledge.
- Hansson, H. (2021). *Designing Together: A Frugal Design Approach. Exploring Participatory Design in a Global North-South Cooperation Context*. Gothenburg University.
- Helguera, P. (2011). *Socially engaged art*. Jorge Pinto Book.
- Hickey-Moody, A. (2014). Little public spheres. *Problematizing public pedagogy*, 117–129.
- Hjorth, L., Harris, A. M., Jungnickel, K. in Coombs, G. (2019). *Creative Practice Ethnographies*. Lexington Books.
- Iannelli, L. in Marelli, C. M. (2019). Performing civic cultures: Participatory public art and its publics. *International Journal of Cultural Studies*, 22(5), 630–646.
- Insin, E. F. (2009). Citizenship in flux: The figure of the activist citizen. *Subjectivity*, 29(1), 367–388.
- Ito, M., Soep, E., Kligler-Vilenchik, N., Shresthova, S., Gamber-Thompson, L. in Zimmerman, A. (2015). Learning connected civics: Narratives, practices, infrastructures. *Curriculum Inquiry*, 45(1), 10–29.

- Jaramillo, N. E. (2015). The art of youth rebellion. *Curriculum Inquiry*, 45(1), 93–108.
- Jasper, J. (1997). The Emotions of Protest: Affective and Reactive Emotions in and Around Social Movements. *Sociological Forum*, 13(3), 397–424.
- Jenkins, H. (2016). Youth Voice, Media, and Political Engagement. Introducing the Core Concepts. V H. Jenkins, S. Shresthova, L. Gamber-Thompson, N. Kligler-Vilenchik in A. Zimmerman (ur.), *By any media necessary: The new youth activism* (str. 1–60). New York University Press.
- Jenkins, H. in Shresthova, S. (2016). "It's called giving a shit!": What counts as "politics"? V H. Jenkins, S. Shresthova, L. Gamber-Thompson, N. Kligler-Vilenchik in A. Zimmerman (ur.), *By any media necessary: The new youth activism* (str. 253–289). New York University Press.
- Jenkins, H., Shresthova, S., Gamber-Thompson, L., Kligler-Vilenchik, N. in Zimmerman, A. (ur.) (2016). *By any media necessary: The new youth activism*. New York University Press.
- Johansson, T. in Lalander, P. (2012). Doing resistance – youth and changing theories of resistance. *Journal of Youth Studies*, 15(8), 1078–1088.
- Laine, S. (2009). Contestatory Performative Acts in Transnational Political Meetings. *Societies Without Borders*, 4, 398–429.
- Marsh, D., O'Toole, T. in Jones, S. (2007). *Young people and politics in the UK: Apathy or alienation?*. Springer.
- McKee, Y. (2017). *Strike art. Contemporary art and the post-Occupy condition*. Verso.
- Milohnić, A. (2005). Artvizem. *Maska*, 20(1–2), 3–15.
- Moon, S., Nelson, J. M., Hwang, Y. in Danley, M. (2017). Heart Is Active Citizenship: Reimagining Civic Education. *Creative Education*, 8, 1673–1681.
- Mouffe, C. (2007). Artistic activism and agonistic spaces. *Art & Research*, 1(2), 1–5.
- Olcace, C. in Savage, M. (2015). Notes towards a 'social aesthetic': Guest Editors' introduction to the special section. *The British Journal of Sociology*, 66(4), 720–737.
- Pickard, S. (2019). *Politics, protest & young people. Political participation and dissent in 21st century Britain*. Palgrave Macmillan.
- Pickard, S. in Bessant, J. (ur.) (2018). *Young people re-generating politics in times of crises*. Springer International Publishing.

- Protić, P. (2020). Društveno-politička uloga artviz(a)ma i mogućnost nove estetizacije. *Kritika: časopis za filozofiju i teoriju društva*, 1(2), 403–420.
- Ranciére, J. (2004). Introducing Disagreement. *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities*, 9(3), 3–9.
- Reed, T. V. (2019). *The Art of Protest. Culture and Activism from the Civil Rights Movement to the present*. University of Minnesota Press.
- Rhoades, M. (2012). LGBTQ Youth + Video Activism: Arts-Based Critical Civic Praxis. *Studies in Art Education*, 53(4), 317–329.
- Rhoades, R. (2019). *Youth Artists for Justice: Examining Participation in Social Movements and Envisioning Futures through Applied Theatre*. University of Toronto.
- Sandoval, C. in Latorre, G. (2008). Chicana/o Activism: Judy Baca's Digital Work with Youth of Color. V A. Everett (ur.), *Learning Race and Ethnicity: Youth and Digital Media* (str. 81–108). MIT Press.
- Shamrova, D. P. in Cummings, C. E. (2017). Participatory action research (PAR) with children and youth: An integrative review of methodology and PAR outcomes for participants, organizations, and communities. *Children and Youth Services Review*, 81, 400–412.
- Sherrod, L., Torney-Purta, J. in Flanagan, C. (ur.) (2010). *Handbook of research on civic engagement in youth*. John Wiley.
- Sholette, G. (2017). *Delirium and Resistance: Activist Art and the Crisis of Capitalism*. Pluto Press.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press.
- Sloam, J. (2012). New voice, less equal: The civic and political engagement of young people in the United States and Europe. *Comparative Political Studies*, 47(5), 663–688.
- Velikonja, M. (2020). *Post-Socialist Political Graffiti in the Balkans and Central Europe*. Routledge.

NEGOTOVO BIVANJE,
NEGOTOVA PRIPADNOST:
STANOVANJSKA PROBLEMATIKA
IN POLITIČNA PARTICIPACIJA
MLADIH

Klemen Ploštajner

UVOD

Jim Kemeny je že v devetdesetih letih poudarjal potrebo po bolj poglobljenem prepletanju analiz stanovanjske problematike in širših družbenih procesov (Kemeny, 1992). Ozka osredotočenost stanovanjskih študij na analizo števila in kakovosti stanovanj siromaši njihovo sposobnost razumevanja vloge stanovanjske preskrbe tako pri življenjskem poteku posameznikov kakor tudi pri strukturiranju širših družbenih procesov. Čeravno so že pred njegovim opozorilom in tudi v času njegovega raziskovanja nekateri avtorji opravljali to nalogo (glej npr. Engels, 1968; Mandič, 1996), pa se je širše družboslovno raziskovanje stanovanjske problematike okrepilo v novem tisočletju, predvsem pa po veliki

finančni krizi leta 2007. Predvsem ta je zaradi svoje močne povezanosti s stanovanjskimi trgi spodbudila mnoge nove in bolj poglobljene analize stanovanjske preskrbe, zlasti na področju politične ekonomije (npr. Aalbers in Christophers, 2014; Ryan-Collins idr., 2017). To poglobljanje analiz stanovanj pa ni vodilo v močnejše zanimanje političnih ved za analizo vplivov stanovanjske problematike na delovanje političnih sistemov ne na mikro- ne na makroravni. To pa je pomenilo tudi, da sodobnejše analize stanovanjske problematike in njenega prepletanja s politično organizacijo in delovanjem posamezne družbe niso nadaljevale analiz, ki so potekale v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja.

V sedemdesetih je ključna debata potekala okoli ideje »stanovanjskih razredov«, ki trdi, da način posedovanja doma vpliva na razredni položaj delavcev in njihovo politično delovanje (Saunders, 1990). To tezo je kasneje bolj poglobljeno analiziral Kemeny (1992), ki je pokazal na tendenco po »blaginjski zamenjavi« pri lastnikih, ki z nakupom stanovanja kolektivno blaginjo zamenjajo z zasebnim lastništvom. Ta privatizacija blaginje se ne odvija samo na ravni posameznika, ampak družbe kot celote. Drugi avtorji so podobno pokazali, da lastništvo stanovanj vodi v bolj konzervativna politična prepričanja in nasprotovanje politikam redistribucije, hkrati pa v povečanje participacije tako na nacionalni kot na lokalni ravni (Gilderbloom in Markham, 1995). Novejše študije so te starejše analize potrdile in pokazale tudi na širši vpliv stanovanjskih sistemov, ki presega individualne preference posameznikov. Tako sta Ansell in Cansunar (2021) prek analize različnih evropskih držav pokazala, da višanje cen stanovanj v pogojih visokega lastništva stanovanj vodi v večanje nasprotovanja politikam redistribucije in nasprotovanju uvajanja bolj ekspanzivne državne stanovanjske politike. Adler in Ansell (Ansell in Adler, 2019; Adler in Ansell, 2020) pa sta pokazala tudi na vez med lokalnimi stanovanjskimi trgi in vzponom populizma, saj sta vzpostavila povezavo med visoko volilno podporo izhodu Velike Britanije iz Evropske unije in padanjem ali stagnacijo cen stanovanj. Kljub tem pomembnim analizam je prepletanje političnih ved in stanovanjskih študij redko, področje pa je močno zapostavljeno.

Tako ne čudi, da tudi študije politične participacije v veliki meri spregledajo tako pomen stanovanjskih statusov na vedenje posameznika kakor tudi pomen stanovanjskih režimov na delovanje držav. To velja za analizo participacije celotne populacije, čeprav so nekateri avtorji (Beckmann idr., 2020) nakazali pomemben vpliv stanovanjskih statusov tako na politična prepričanja in volilno vedenje kot na način politične participacije. Tako kljub naraščanju stanovanjskih neenakosti ta še vedno ni prepoznana kot pomemben dejavnik volilnega vedenja in ni vključena v analize participacije, ki najpogosteje temeljijo na analizi vpliva starosti, spola, družbenega razreda, izobrazbe in lokacije bivanja. Zapostavljenost stanovanjskega vprašanja pa je toliko bolj presenetljiva pri analizi politične participacije mladih, za katere ustvarjanje lastnega doma pomeni ključno stopnjo pri prehodu v odraslost in s tem stabilizacijo vsakdanjega življenja. Presenečenje je toliko večje danes, ko je dostop do primernih in dostopnih stanovanj močno otežen, mladi pa stanovanjsko vprašanje dojemajo kot eno izmed najbolj perečih družbenih, s tem pa tudi političnih vprašanj.

Zato bomo v prispevku nakazali ključne točke stika med stanovanjskim vprašanjem in vprašanjem politične participacije mladih ter s tem pokazali možna izhodišča za bolj poglobljene študije problematike.¹ Izpostavili bomo štiri, ki si sledijo po logiki makro-mikro. V prvem delu bomo izpostavili povezavo med neoliberalizacijo stanovanjskih sistemov, integracijo mladih v politično skupnost ter stopnjo medgeneracijskega konflikta in solidarnosti. V drugem se bomo posvetili analizi življenjskih potekov in pomenu dostopa do primerne in varnega stanovanja pri vključevanju mladih v politično življenje lokalne in nacionalne skupnosti. V tretjem bomo povezali vprašanje pogojev politične participacije z nestabilnimi stanovanjskimi razmerami, ki krepijo razkorak med formalnim in substantivnim državljanstvom ter šibijo pogoje za njegovo udeležanje. V zadnjem delu pa bomo

1 Pri analizi se bomo v veliki meri osredotočali na evropski in severnoameriški prostor, ki kljub veliki heterogenosti stanovanjskih in političnih sistemov izkazuje pomembno stopnjo podobnosti in celo okrepljene konvergence (Wetzstein, 2017).

obrnili perspektivo in se posvetili analizam participacije na področju stanovanjske problematike, predvsem njenim nekonvencionalnim oblikam.

STANOVANJSKO VPRAŠANJE IN POLITIČNA PARTICIPACIJA MLADIH

Kot smo nakazali v uvodu, se redke analize povezav med stanovanjskim vprašanjem in politično participacijo v veliki meri vrtijo okoli vprašanja vpliva stanovanjskih statusov na politična prepričanja in na volilno udeležbo. Težava teh analiz je, da stanovanjske statuse naturalizirajo, s čimer zakrijejo, da so tako pravice kot tudi simbolni pomen stanovanjskih statusov odvisni od družbenega konteksta. Ronald trdi, da so »stanovanjski statusi družbene in pravne institucije, ki so družbeno konstruirane ter se razlikujejo tako glede na čas, kot med državami in kulturami« (2008, str. 50). Ravno zato je treba premislek o stanovanjskih razmerah mladih in njihovem vplivu na participacijo umestiti v širši okvir reorganizacije stanovanjske preskrbe v času neoliberalizacije družb.

V analizah stanovanjskih sistemov se vse od devetdesetih, predvsem pa po finančni krizi leta 2007, poudarjata dve ključni dinamiki. Prva – tako idejno kot kronološko – je dominacija in kasnejše krhanje lastniškega statusa tako na ravni družb kot gospodinjestev. Različni avtorji (Malpass, 2008; Ronald, 2008; Lopez in Rodriquez, 2011) tako govorijo o vzponu »družb lastnikov stanovanj«, saj si v večini držav več kot polovica gospodinjestev lasti svoje stanovanje. Poleg številčne dominacije lastniškega statusa pa avtorji opažajo še močnejšo kakovostno spremembo pri stanovanjskih statusih, saj je v večini držav z deregulacijo najemnih trgov, privatizacijo javnih stanovanj, umikanjem države s področja stanovanjske preskrbe in rastjo cen na stanovanjskih trgih lastništvo okrepilo tako simbolni kot tudi materialni pomen. Ta »ideologija lastništva« (Ronald, 2008) postaja toliko močnejša v pogojih vzpostavljanja režimov »na premoženju utemeljene blaginje« (De Decker in Dewilde, 2010), ki vežejo blaginjo

posameznika na vrednost zasebnega premoženja v obliki varčevanja, predvsem pa vrednosti stanovanj. Pomen lastništva stanovanj se tako navezuje na drugo dinamiko, ki se jo običajno opisuje kot financilizacija (Aalbers, 2019). Ta ne označuje zgolj rasti cen stanovanj, ki naraščajo vse od začetka tisočletja in jih je le začasno zamajala finančna kriza, ali njihove nedostopnosti, ampak predvsem spreminjanja pomena stanovanj. Ta so tako na ravni ekonomije kot tudi gospodinjstev in predvsem države vse manj dojeta kot prostor bivanja in vse bolj kot premoženje ali investicija (Patillo, 2013). To za področje pomeni tako reorganizacijo delovanja obstoječih akterjev (malih najemodajalcev, lastnikov stanovanj, razvojnikov nepremičnin) kot tudi vstopanje novih akterjev, med katerimi prevladujejo institucionalni investitorji, pogosto v obliki mednarodnih finančnih skladov (van Loon in Aalbers, 2017). Osrednja posledica povezovanja obeh dinamik je materialna in simbolna krepitev pomena lastništva za gospodinjstva v pogojih, ko je lastništvo vse težje dosegljivo. Ta napetost in razkorak med pomenom in dostopnostjo lastništva pa sta najbolj zaostrena med mladimi in pomembno vplivata na njihovo politično delovanje.

Stanovanjski sistemi, medgeneracijski odnosi in družbena integracija mladih

Pri vprašanju politične participacije mladih je v ospredju analiza njene problematičnosti tako z vidika posameznikov kot tudi legitimnosti političnega sistema kot celote. Tako avtorji izpostavljajo, da so mladi šibkeje vključeni v politične procese kot starejši, stopnja njihove participacije pri konvencionalnih in formalnih oblikah političnega delovanja je nižja, njihov glas pa je slabše slišan in tudi reprezentiran (Quintelier, 2007; Deželan idr., 2020; Weiss, 2020). Nižja formalna participacija mladih, ki jo raziskovalci političnega vedenja opažajo že dlje časa, pa se je v zadnjih desetletjih še zaostрила, kar se običajno razlaga z individualizacijo političnega vedenja in krepitvijo drugih oblik participacije, predvsem pa z upadanjem splošnega zaupanja v družbene sisteme. Avtorji tako opažajo, da mladi niso manj politično zavedni, ampak da zgolj manj participirajo, saj imajo občutek, da

jih politični predstavniki in institucije ne slišijo, ne razumejo ali ne predstavljajo (Ellison idr., 2020). Opravka imamo z razkorakom med pričakovanji in realnostjo (Grasso in Giugni, 2022a). Zanimivo je, da raziskovalci stanovanjske problematike opisujejo ekvivalentne procese dezintegracije, odtujenosti in izgube zaupanja mladih. Tako avtorji poudarjajo, da je dostop mladih do primerne stanovanja vse težji in prinaša vse več zasebnih tveganj (npr. visoka hipotekarna zadolženost), kar se odraža v splošnem padanju lastništva med mladimi (Lennartz idr., 2016; Dewilde in Flynn, 2021). Padeč lastništva je po eni strani posledica zaostrovanja razmer na stanovanjskih trgih zaradi rasti cen, krčenja gradnje dostopnih enot in oteženega dostopa do posojil, po drugi pa prekarizacije trgov dela ter nižanja in polarizacije dohodkov (Johnston idr., 2021; Fuller idr., 2020). Dostop do lastništva je tako vse bolj otežen, predvsem pa postaja vse bolj neenak in je odvisen tako od ekonomskega položaja mladih kakor tudi njihovih družin in podpornega okolja. Razmere oteženega in neenakega dostopa so zaostrene ravno v državah, kjer je »ideologija lastništva« najmočnejša, kar tudi na stanovanjskem področju vodi v razkorak med pričakovanji in materialno realnostjo.

Nezmožnost družb pri zagotavljanju dostopnih stanovanj ne označuje le neuspešne reprodukcije družbenih razmerij, ampak tudi nezmožnost integracije posameznikov v politično skupnost. To je toliko bolj poudarjeno v razmerah »lastniške demokracije« (Ronald 2008), ki svojo legitimnost snuje na zagotavljanju dostopa prebivalcem do gradnje lastnega premoženja. Ta je toliko bolj poudarjena, ker so predhodne generacije imele širok dostop do lastništva (Ronald in Elsinga, 2012). Če so generacije, rojene po drugi svetovni vojni, odraščale v času močne državne intervencije na stanovanjskem področju, ki je omogočala raznolike dostope do primerne stanovanja, in so generacije, ki so odrasle v osemdesetih in devetdesetih, unovčile nizke cene, državno privatizacijo in širitev hipotekarnih trgov, pa se generacije mladih v zadnjih desetletjih soočajo z odsotnostjo države, visokimi cenami in nedostopnimi posojili. Nekateri avtorji to krepitev nedostopnosti stanovanj v pogojih njihove poglobljenosti vidijo kot eno izmed oblik

nezmožnosti družbenega sistema, da bi zagotovil široko integracijo prebivalstva in s tem splošno blaginjo (Wacquant, 2008; Sassen, 2014; Armstrong, 2017). Na področju stanovanjske preskrbe sta to dinamiko najbolje ujela Arundel in Ronald (2021) in jo opisala kot »varljivo obljubo lastništva stanovanja«. To naj bi bilo splošno dostopno, naj bi blažilo neenakosti in naj bi bilo varno. A za mlade se je, za razliko od predhodnih generacij (Mackie, 2016), to izkazalo kot izjemno neenako, nevarno in tvegano. Zato so stanovanja, predvsem pa njihova neenaka dosegljivost, eno izmed ključnih področij neenake integracije v družbeni sistem, s tem pa tudi šibkejše integracije v politično skupnost. To pa je tudi točka, na kateri lahko stanovanjske sisteme povežemo z nižjo stopnjo zaupanja v politični sistem, kar pa je ključna komponenta politične participacije.

Nezmožnost mladih, da bi pridobili ustrezno stanovanje, pri čemer so generacije pred njimi imele veliko večji dostop do lastništva, potiska sedanje generacije v dva različna stanovanjska statusa, ki imata pomembne politične učinke tako nanje kot na medgeneracijska razmerja. Mladi zaradi oteženega dostopa do lastništva in krčenja javnega najema vse pogosteje podaljšujejo svoje bivanje pri starših ali pa najemajo na zasebnem trgu (Lennartz idr., 2016). Če prva oblika bivanja predstavlja obliko podaljševanja otroštva in s tem neavtonomnega bivanja, pa druga pomeni tvegano, prekarno in negotovo osamosvajanje v pogojih »bivanjske odtujenosti« (Maddon in Marcuse, 2016). Obe obliki bivanja pomembno reorganizirata odnos med generacijami ter istočasno krepi tako medgeneracijski konflikt kot tudi solidarnost, kot bomo pokazali v nadaljevanju (Naegele idr., 2020). S tem, ko se mladi vse težje samostojno osamosvajajo, postajajo vse bolj odvisni od podpore staršev pri najemu ali nakupu stanovanj in pri podaljšanjem bivanju doma. Tako se zaradi zaostrenih razmer na stanovanjskih trgih krepi *zasebna* solidarnost med generacijami pri naslavljanju stanovanjskega vprašanja, s čimer se krepi refamiliarizacija družbenih sistemov in blaginjskih režimov (Bohle in Seabrooke, 2020). Ta odvisnost od družinske podpore pomeni razgradnjo navezanosti na javno blaginjo, s tem pa krha splošno družbeno zaupanje, ki bi mlade spodbujala k

politični participaciji. Politično participacijo tako nadomeščajo zasebne strategije preživetja v polju družine.

Vzporedno z zasebno generacijsko solidarnostjo pa se na *javni* ravni krepi generacijski konflikt, ki ga odraža bivanje v tržnem najemu. Na trgu se soočita »generacija najema«, ki nima dostopa do lastniških stanovanj, in »generacija najemodajalcev« (Kadi idr., 2020), ki je v pogojih krčenja javnih storitev svoje premoženje uporabila za nakup dodatnega stanovanja z namenom oddajanja in krpanja negotovih pokojnin. Pomembno je poudariti, da sta ravno spodbujanje lastništva in financializacija stanovanjske preskrbe vodili tako v krčenje dostopa lastništva za mlade kot tudi v krepitev položaja lastnikov pri dostopu do dodatnih najemnih enot (Aalbers idr., 2021). Ta materialna krepitev medgeneracijskega konflikta, ki je posledica neuspešne državne stanovanjske politike, pa ima dve posledici za politično participacijo mladih. Po eni strani krepi politizacijo stanovanjskega vprašanja in vodi v okrepljeno, predvsem pa neformalno participacijo mladih; po drugi strani pa hkrati krepi občutek izključenosti iz političnega sistema, ki prek državnih politik krepi položaj lastnikov in hkrati slabi položaj najemnikov. Ansell in Cansunar (2021) tako pokažeta, da se z rastjo cen polarizirajo stališča najemnikov in lastnikov do politik redistribucije, a se kljub temu krepijo politike, ki ohranjajo cene stanovanj. To po eni strani nakazuje polarizacijo mnenj glede naslavljanja stanovanjske problematike med mladimi in starejšimi, hkrati pa tudi na krepitev občutka mladih, da jih formalna politika ne zastopa. Bečević in Dahlstedt (2021) pa prek analize stanovanjske in bivanjske problematike mladih v Göteborgu pokažeta, da lokacija in tip bivanja mladih pomembno prispevata k njihovem občutku izključenosti in jih oddaljujeta od politične participacije. Lokacija bivanja je povezana z dostopom do javnih storitev in prostorov participacije (skupnostni centri, knjižnice, javni prostori), kar pa pomeni, da odiranje mladih na obrobja mest in izven lokacije koncentracije družbene dejavnosti vpliva na njihovo zmožnost vstopanja v javno življenje. Avtorja pa poleg te materialne izključenosti še večji pomen polagata simbolni »družbeni izključenosti«, ki temelji na nezmožnosti

mladih pri doseganju statusov, ki jih družba dojema kot normo in med katerimi ključno vlogo igra ravno lastništvo stanovanj. Izključenost mladih iz dostopa do primernih stanovanj in državno poglabljanje nedostopnosti tako ponujata še eno dodatno razlago upadanja formalne participacije mladih in krepitev nekonvencionalnih političnih praks.²

Življenjski poteki, nedostopno lastništvo in politično zaupanje

V prejšnjem razdelku smo nakazali učinke stanovanjske preskrbe na »družbeno izključenost« mladih in upad družbenega zaupanja. Podobno pa nakazujejo tudi analize na mikroravni vsakdanjega življenja in življenjskih potekov. Na področju politične participacije mladih je ideja »političnega življenjskega cikla« že stara in temelji na ideji, da je vstop v politično sfero povezan z odraščanjem, osamosvajanjem in stabilizacijo življenja mladih (Pickard, 2019; Weiss, 2020). Manjšo participacijo mladih se razlaga kot začasno stopnjo v življenjskem ciklu posameznika, ki jo bodo mladi presegli z vstopom v kasnejše, bolj zrele stopnje življenja. Te analize (prav tam) se močno povezujejo s študijami življenjskih potekov, ki mlade odrasle dojemajo kot fazo prehoda med otroštvom in odraslostjo, fazo, ki jo zaznamujeta prehodnost in začasnost, pa tudi eksperimentiranje in raziskovanje. Različne analize (npr. Quintelier, 2007) tako trdijo, da je manjša participacija mladih odraz njihove »nedozorelosti«, ki jo bodo presegli s politično socializacijo, predvsem pa z vstopom na trg dela in snovanjem družine ter stabilizacijo vsakdanjega življenja in integracijo v lokalno skupnost. Stabilizacija mladih tako ne predstavlja le oblike odraščanja, ampak tudi doseganja pogojev za politično participacijo.

Zanimivo je, da analize prehoda v odraslost in s tem v obdobje »normalne« politične participacije v veliki meri izpuščajo vprašanje dostopa do stanovanj in se osredotočajo predvsem na zaposlitev in

2 Na tem mestu naj samo omenimo, da bi lahko analiza različnih stanovanjskih sistemov močno obogatila tudi »primerjalno politično ekonomijo« kakor tudi primerjavo političnih sistemov (glej Schwartz in Seabrooke, 2008; André idr., 2017).

snovanje družine (Stoker in Jennings, 1995). Izpuščanje vprašanja dostopa do stanovanj pri teh starejših analizah lahko razumemo kot učinek splošne dostopnosti in tudi normalizacije dostopa do lastništva v dobah, ko so nastajale. A tudi v pogojih splošne dostopnosti stanovanj, pri čemer je treba poudariti, da lastništvo nikoli ni bilo dostopno vsem, bi lahko analiza prehodov v lastno stanovanje, ki predstavlja enega ključnih trenutkov odraščanja, pomembno prispevala k analizi politične participacije mladih. Odsotnost analize stanovanjskega vprašanja pri preučevanju »političnega življenjskega cikla« pa nakazuje tudi na druge težave tega koncepta, ki jih lahko razumemo kot naturalizacijo specifičnega zgodovinskega obdobja. Ne samo, da so te analize sprejele prehod v redno zaposlitev in nuklearno družino kot nekaj samoumevnega in s tem tudi normativno »pravilnega«, ampak so tudi naturalizirale in kot samoumevno sprejele idejo »stanovanjske kariere« (Kendig, 1990), ki govori o gladkih in običajnih prehodih med različnimi stanovanjskimi statusi v različnih obdobjih življenjskega poteka.

Ti prehodi za današnje generacije niso samoumevni in gladki, predvsem pa je vse bolj otežen prehod v prvo samostojno stanovanje, ki naj bi prestavljal vstop na »stanovanjsko« in tudi »premoženjsko« lestvico. Flynn (2020; glej tudi Flynn in Shwartz, 2017) tako v svojih analizah pokaže, kako otežen dostop do stanovanj otežuje osamosvajanje mladih, predvsem pa, kako je način reševanja povezan tako z njihovim ekonomskim statusom kot tudi s statusom njihovih staršev. Opiše več različnih stanovanjskih strategij, med katerimi je zgolj ena (lastništvo) skladna z idejo stabilnega in avtonomnega življenja, medtem ko so ostale oblike (npr. bivanje pri starših in varčevanje za stanovanje; bivanje pri starših in podpiranje staršev; zasebni najem, ...) neavtonomne ali prekarne. Flynn tudi poudarja, da so prehodi v lastno stanovanje ne samo vse bolj raznoliki in tudi zapozneli, ampak predvsem nelinearni in postopni. Študije življenjskega poteka tako govorijo o podaljšani fazi LAT (*living apart together*), saj odselitev od staršev v lastno stanovanje pogosto ni dovršeno dejanje, temveč del daljšega procesa odseljavanja in vračanja domov zaradi prekarne stanovanjske razmere (Mandič, 2007; Kuhar in Švab, 2018). Mladi so, rečeno v jeziku analize »političnega življenjskega cikla«, ujeti v liminalno fazo prehoda in v začasni status ne

več otroci, a še ne odrasli. Nezmožnost urejanja stanovanjskega statusa in pridobivanje primerne stanovanja pa ima osrednjo vlogo tudi pri nezmožnosti mladih, da se ustalijo in »ustvarijo dom«. Hoolachan idr. (2017) tako v kvalitativni raziskavi med mladimi na Škotskem pokaže, da ta nezmožnost urejanja stanovanjskega vprašanja pomeni ujetost v občutke začasnosti, nemoči in odsotnosti nadzora nad lastnim življenjem. To pa so ravno občutki, ki so jih raziskovalci (Quintelier, 2007) prepoznali kot ključne za politično participacijo.

Poleg nezmožnosti osamosvajanja in odraščanja, ki inhibirata politično participacijo, pa stanovanjsko vprašanje pri mladih krepi tudi občutek izločenosti in frustracije. Ta ne izvira zgolj iz nezmožnosti samostojnega in avtonomnega reševanja stanovanjskega vprašanja, ampak tudi iz neskladja med materialnimi zmožnostmi in pričakovanji. McKee idr. (2017) tako prek intervjujev z mladimi v Veliki Britaniji pokažejo, da se mladi zavedajo omejitev na stanovanjskih trgih in lastne nezmožnosti urejanja stanovanjskega statusa, a še vedno pričakujejo, da bodo nekega dne vseeno postali lastniki. To neskladje krepi občutek nezadostnosti, neprimernosti in tudi frustriranosti, ki pa se redko prevaja v politično aktivacijo in pogosteje v individualizirane odzive. Crawford in McKee (2018) stanje opišeta z Bourdieuevim izrazom histeresis. Ta označuje neskladje med spremembami v družbenem polju, ki potekajo hitro, in posameznikovim habitusom, ki je pogojen s poljem, a se spreminja veliko počasneje. Mladi so tako še vedno zaznamovani s habitusom preteklih generacij, ki je temeljil na splošnem dostopu do lastništva, medtem pa se je stanovanjsko polje spremenilo v smer nedostopnosti. To neskladje pri mladih še dodatno krepi občutek izločenosti, pozabljenosti in družbene izključenosti, s tem pa niža zaupanje v politični sistem in njegovo zmožnost, da bi naslavljal potrebe mladih. Podobno ugotavljajo Fuster idr. (2019) v svoji analizi stanovanjskih prehodov mladih v Španiji, v kateri pokažejo, da so mladi v precejšnji meri sprejeli realnost nedostopnega lastništva, a hkrati ta status še vedno sprejemajo kot najboljšega. Zaradi nedosegljivosti in tudi velike stanovanjske krize deložacij, ki se je v Španiji odvijala po finančni krizi, pa so mladi do določene mere prevrednotili pomen

lastništva in ga dojemajo kot bolj tveganega v primerjavi s svojimi starši. Tudi Preece idr. (2020) poudarijo, da so spremenjena pričakovanja mladih, ki nimajo več zaupanja, da bodo lahko postali lastniki, vpeta v spremenjene strukturne razmere nedosegljivega lastništva. To pa ne pomeni, da lastništvo med mladimi ni več zaželeno, ampak imamo prej opravka z razkorakom med idealom in realnimi pričakovanji, kar pa je skladno tudi z občutki mladih glede političnega sistema. Občutek mladih, da jih politika ne predstavlja, se zanje tako materializira in konkretizira prek nedosegljivega lastništva v pogojih rasti cen in nepremičninskega premoženja drugih generacij.

Negotovo bivanje, neenaki viri in politična participacija

V prejšnjem razdelku smo pokazali na povezave med stanovanjsko preskrbo, družbenim zaupanjem in politično participacijo mladih. V tem razdelku pa bomo sledili Brady idr. (1995), ki v svojem na virih utemeljenem modelu participacije trdijo, da je ta pogojena z viri (zmožnostjo), zanimanjem in umeščenostjo v različna družbena omrežja. Tako avtorji trdijo, da ljudje ne participirajo, ker ne morejo, ker ne želijo in ker jim nihče ni rekel, da lahko. Če lahko zadnji dve točki povežemo s stopnjo zaupanja v družbo, politični sistem in politično reprezentacijo ter z oblikami družbene integracije – za obe pa smo pokazali, da sta pri mladih zaradi nedostopnih stanovanj šibki – pa moramo prvo povezati z viri, ki jih mladi posedujejo in so tudi močno vpeti v njihove stanovanjske razmere. Povezavo med stanovanjskim statusom in zmožnostjo politične participacije bomo analizirali z dveh vidikov: povečane stanovanjske neenakosti med mladimi in negotovega bivanja v tržnem najemu.

V času poglobljanja neenakosti avtorji opozarjajo na njen vpliv na politično participacijo tako na ravni družbe kot celote kot tudi na ravni posameznikov (Armingeon in Schädel, 2015). Na ravni posameznikov se kaže predvsem v razraščanju razkoraka pri participaciji med višjimi in nižjimi družbenimi sloji, kar ima pomembne posledice za legitimnost demokratičnega političnega sistema. V klasični koncepciji

naj bi bila splošna volilna udeležba pomembna protiutež drugim oblikam moči (predvsem ekonomski), saj temelji na načelu enakega vpliva (en človek en glas) in zaradi številčnosti krepí moč revnejših. Če pa je politična participacija v pogojih neenakosti izkrivljena v smer tistih z več viri, potem je (formalna) politična participacija orodje poglobljanja neenakosti. Pri vprašanju politične participacije mladih tako avtorji ne opozarjajo zgolj na šibkejšo participacijo mladih v primerjavi s starejšimi, ampak tudi na neenako participacijo med mladimi. Grasso in Giungi (2022b) prek analize podatkov iz devetih evropskih držav pokažeta na pomemben vpliv družbenega razreda na politično participacijo mladih, saj tisti z delovnimi mesti z višjim statusom pogosteje volijo in so tudi drugače politično aktivni (glej tudi Henn in Foard, 2014; Kitanova, 2020). Vse te analize se pri analizi neenakosti osredotočajo na stopnjo izobrazbe, višino dohodka in status delovnega mesta, medtem ko je vprašanje stanovanjske neenakosti med mladimi popolnoma zapostavljeno. A ravno ta se je v zadnjem desetletju močno poglobila tako z vidika razkoraka med različnimi stanovanjskimi statusi kot tudi razlik v stanovanjskem premoženju, ki ga mladi posedujejo.

To je toliko bolj pomembno v času, ko vse več avtorjev opozarja tako na naraščanje stanovanjske neenakosti in njenih povezav s premoženjsko neenakostjo kot tudi na dejstvo, da postaja stanovanjska neenakost eno temeljnih gibal splošne družbene in ekonomske neenakosti (MacLennan in Miao, 2017; Fuller idr., 2020). Tako kot se krepí stanovanjska neenakost v družbi na splošno, je v porastu tudi neenakost med mladimi (Fiori idr., 2020), ki pa je utemeljena tako v okrepljeni odvisnosti od staršev kakor tudi v okrepljeni polarizaciji dohodkov (Forrest in Hirayama, 2018). Če prva pospešuje medgeneracijski prenos premoženja, s čimer prispeva k reprodukciji neenakosti med generacijami, pa druga temelji na reorganizaciji trgov dela v smer izvotlitve srednjega razreda prek izginjanja stabilnih delovnih mest na sredini plačne lestvice (Arundel in Doling, 2017). Ti procesi se nato prelivajo, reproducirajo in tudi poglobljajo na stanovanjskem trgu, ki je odraz in pospeševalec drugih ekonomskih neenakosti. Ronald (2018) trdi,

da se je tako na Japonskem kot v Veliki Britaniji močno okrepil delež stanovanj, ki jih kupujejo višji razredi, medtem ko je najbolj upadlo lastništvo srednjega razreda. Podobno je pokazal Arundel (2017), ki pa poudarja, da je premoženjska neenakosti med mladimi zaradi odsotnosti splošnega dostopa do lastništva celo višja kot v splošni populaciji. Po Arundel in Ronald (2021) stanovanja tako niso več sila ekonomskega izenačevanja, ampak poglobljanja neenakosti. Flynn in Schwartz (2017) tudi pokazeta, kako neenak dostop do stanovanja močno vpliva na osamosvajanje mladih, ki je izjemno neenako in pogojeno tako z družinskim premoženjem kot z neenakostjo na trgu dela. Ravno zaradi vloge stanovanj pri poglobljanju neenakosti med mladimi in vplivom neenakosti na politično participacijo je odsotnost poglobljenih raziskav o njihnih povezavah toliko bolj presenetljiva.

Pri vprašanju povezav med viri in politično participacijo je treba omeniti še pomemben sklop raziskav o vplivu stanovanj na posameznikovo blaginjo (Zavisca in Gerber, 2016), ki se v veliki meri posvečajo družbenemu položaju mladih najemnikov. McKee idr. (2020) s pomočjo intervjujev pokažejo na izjemno prekarnost tržnega najema v pogojih dereguliranega in nenadzorovanega trga. Najem za mlade predstavlja stres, jim povzroča negotovost in občutke nemoči, bivanje je izjemno nestabilno in podvrženo moči lastnikov stanovanj, v stanovanjih ne razvijejo občutka domačnosti, varnosti in stabilnosti, predvsem pa se soočajo z rednimi, nenehnimi in pričakovanimi selitvami. Zaradi načina bivanja mladi ne razvijejo stabilnosti, ki bi jim omogočila umeščanje v družbeno in politično okolje ter s tem spodbujala k participaciji. Hkrati nestabilno bivanje pogosto pomeni, da mladi ne izpolnjujejo niti formalnih pogojev za participacijo, kar je toliko bolj pomembno v državah, kjer je volilna pravica vezana na registracijo. Ta nestabilnost predstavlja tudi pomembno oviro za izvajanje volilne pravice v Sloveniji, saj najemniki v najemnem stanovanju običajno nimajo prijavljenega stalnega naslova, ki pa določa lokacijo volilne pravice na lokalnih volitvah. To pomeni, da najemniki z začasnim prebivališčem ali celo brez njega ne morejo voliti na lokalnih volitvah v kraju, kjer bivajo. Poleg te formalne izključenosti pa najemniki

zaradi stresa bivanja pogosto nimajo ne časa, ne energije, ne moči za aktivnejšo politično participacijo, ki je zanje lahko tudi tvegana. Predvsem tveganost participacije kaže na vpliv neravnotežja moči med najemodajalci in najemniki (Byrne in McArdele, 2020), saj lahko prvi v pogojih kratkoročnih in negotovih najemnih razmerij izrabljajo svoj dominanten položaj za vplivanje na vsakdanje življenje drugih. To pa s sabo prinaša tudi tveganje za najemnike, da se jih bodo zaradi njihove politične aktivnosti ali javnega izpostavljanja najemodajalci raje izogibali ali pa se jim maščevali z deložacijo. Waldron (2022) tako pokaže, da se mladi najemniki pri soočanju s stanovanjskimi težavami poslužujejo individualiziranih in depolitiziranih preživitvenih strategij, kot so varčevanje, igranje vloge idealnega najemnika, sobivanje, prilagajanje. Oblika bivanja mlade tako potiska v eksistencialno stisko, s tem pa k strategijam preživetja, ki jih od političnega delovanja oddaljujejo in jim ga otežujejo.

Umik države in nekonvencionalna politična participacija

Med strategijami soočanja z negotovim bivanjem ter neenako močjo med lastniki in najemniki pa Waldron (2022) izpostavi tudi strategijo agitiranja, ki meri tako na lastnika stanovanja kot tudi na druge institucije. Ta strategija vključuje redno popisovanje kršitev, opozarjanja nanje, pritožbe regulatornim agencijam in zahtevanje lastnih pravic, pa tudi protest in druge politične akcije. Ponazarja premik političnega delovanja na nove tarče, med katere sodijo tako najemodajalci kot tudi nepremičninske agencije in inšpekcijski organi. Vendar pa Waldron izpostavlja, da je to vedenje najemnikov redko, saj je kompleksno, naporno, odvisno od lastnega znanja in zunanjih mrež podpore, predvsem pa tvegano. Kljub temu so se po finančni krizi leta 2007 stanovanjska gibanja v zelo različnih družbenih okoljih okrepila; poslužujejo se zelo raznolikih strategij in se tudi mednarodno povezujejo. Na podlagi vznika teh gibanj pa se je okrepilo tudi raziskovanje novih oblik nekonvencionalne politične participacije na stanovanjskem področju. To obsega tako bolj klasične politične akcije, kot so peticije, lobiranje

političnih predstavnikov, protestiranje in referendumske pobude, kot tudi bolj radikalne in nekonvencionalne oblike delovanja, kot so zasedba stanovanj, direktne akcije proti najemodajalcem, najemniške stavke, oblikovanje novih modelov stanovanjske preskrbe, predvsem pa oblikovanje stanovanjskih sindikatov. Ta aktivizem pogosto združuje strategije pritiska s prefigurativnimi praksami snovanja drugačnih oblik organiziranja tukaj in zdaj. V njih pa zaradi svojega položaja v veliki meri, seveda pa ne izključno, sodelujejo mladi.

Glede na to, da so raziskave aktivizma reaktivne in se odzivajo na vznik aktivističnih praks, ne preseneča, da se največ analiz pojavlja ravno v državah z najbolj obsežnimi, predvsem pa močnimi in raznolikimi aktivističnimi praksami. Tako analize iz Španije pokažejo, da so imela stanovanjska gibanja pomembno vlogo pri razmahu gibanj zasedb trgov, in razkrijejo, kako so razvila inovativne metode, ki združujejo neposredno socialno delo, skupnostno organiziranje in politični aktivizem (García-Lamarca, 2017; Martínez in Gil, 2022). Ta gibanja so tudi preusmerila fokus svojega političnega delovanja zgolj z naslavljanja političnih predstavnikov in so tarče svojega delovanja prepoznala tako v zasebnem sektorju (banke) kakor tudi v skupnosti sami (oblikovanje novih oblik povezovanja in solidarnosti). Podobne prakse opisujejo tudi avtorji na Irskem (Lima, 2021a; 2021b), ki poudarjajo postopno radikalizacijo gibanj zaradi zaostrovanja razmer in neodzivnosti države. Gibanja tako vse pogosteje posegajo po direktnih nenasilnih akcijah, kot so zasedbe stanovanj in neposredno zoperstavljanje lastnikom v obliki protestov in blokad. Byrne (2019) to obliko organiziranja in delovanja razume kot odziv na nove oblike akumulacije kapitala, ki se izvajajo prek odnosa najemnik–najemodajalec. Analize iz Velike Britanije (Wilde, 2019; Soaita, 2022) pa poudarjajo premik političnega aktivizma iz javne v zasebno sfero preko vsakodnevnih praks spoprijemanja z močjo najemodajalcev in bojem za dostojno bivanje v lastnem stanovanju. Politična participacija se tako oddaljuje od konvencionalnih oblik pritiska na odločevalce in se vse bolj osredotoča na gradnjo individualne, predvsem pa kolektivne moči na stanovanjskem področju z namenom zoperstavljanja dominaciji določenih akterjev (predvsem najemodajalcev in investitorjev) in

neposrednega izboljšanja stanovanjskih pogojev. Vse bolj razširjena tako postaja praksa organiziranja najemniških sindikatov, ki posegajo po različnih metodah boja, med katerimi sta vse bolj prisotni direktna akcija in najemniška stavka. Slednja je najbolj razširjena med študenti (Reynolds, 2022).

Premik politične participacije v smer skupnostnega organiziranja in nekonvencionalnih oblik je odraz reorganizacije polja stanovanjske preskrbe. To je vse manj odvisno od državne regulacije in usmerjanja, na njem pa prevladujejo zasebni akterji, kot so finančne institucije, nepremičninski razvojniki in zasebni najemodajalci. Ravno tako se je država v veliki meri odrekla neposrednemu poseganju na stanovanjsko področje in vse pogosteje deluje kot akter omogočanja, spodbujanja in pospeševanja zasebne pobude. V takšnih razmerah se država, s tem pa tudi politični predstavniki, ne kaže več kot smiselna tarča, saj se mladi na stanovanjskem področju redko srečajo s predstavniki javnih institucij, medtem ko so stiki z zasebnimi akterji vseprisotni. S premikom moči in pristojnosti na zasebne akterje so ti postali tarča političnega organiziranja mladih. Ker pa ti akterji niso neposredno odgovorni mladim, so se ti pri naslavljanju svojih potreb primorani posluževati bolj neposrednih, predvsem pa nekonvencionalnih političnih orodij. Premik od formalnega k neformalnemu političnemu delovanju na stanovanjskem področju lahko tako razumemo kot učinek poblagovljanja stanovanjskega vprašanja in umika države iz njegovega naslavljanja.

ZAKLJUČEK

Čeravno so neposredne analize stanovanjske problematike in politične participacije mladih redke, pa vzporedno branje analiz politične participacije mladih na eni in analiz njihovega stanovanjskega položaja na drugi strani nakazuje več pomembnih homologij med obema procesoma. Te še ne pomenijo vzorčno-posledičnih povezav ali kakšne drugačne soodvisnosti – to bi morale raziskave šele potrditi –, vseeno pa kažejo na več pomembnih točk povezav, ki bi jih bilo

vredno podrobneje raziskati. Predvsem pa opozarjajo, da izpuščanje ali zanemarjanje analize stanovanjskega vprašanja pri analiziranju družbenih procesov vodi v pomanjkljivo razumevanje družbene realnosti. Tako literatura o politični participaciji nakazuje izključenost mladih iz formalne politične sfere, njihovo nizko zaupanje do politike v ozkem smislu, posledično pa nižjo stopnjo formalne participacije in krepitev drugih nekonvencionalnih oblik delovanja. Izjemno podobni procesi se odvijajo na stanovanjskem področju, saj so mladi vse bolj izključeni iz dostopa do primernih stanovanj v pogojih, ko predhodne generacije krepijo svoje stanovanjsko premoženje. Mladi vse manj zaupajo zmožnosti sistema, da lahko poskrbi za njihovo blaginjo in zagotovi dostop do doma, kar se odraža tako v depolitizaciji in umiku v zasebno sfero, kakor tudi politizaciji v obliki neformalnih, pa tudi vse bolj radikalnih oblik participacije. Ravno tako se, skladno z reorganizacijo stanovanjske preskrbe s krepitvijo vloge tržnih akterjev, spreminjajo tarče političnega delovanja, ki pogostokrat zaobidejo formalni politični proces in celo prostor.

Naloga družboslovnega raziskovanja je, da teh povezav ne spregleda in da bolj poglobljeno analizira odnos med političnim vedenjem mladih in njihovim stanovanjskim položajem. Nenazadnje nas na pomen povezav opozarjajo mladi sami – tako prek svojega delovanja kot tudi izražanja mnenj. Vse bolj glasna, odločna, pa tudi kreativna in raznolika participacija mladih pri boju za dostojna stanovanja kaže, da se med mladimi stanovanjsko vprašanje politizira in da je ravno to pogosto vstopna točka v širše stanovanjsko delovanje. Zasedbe stavb v Veliki Britaniji, blokade bank v Španiji in referendumске kampanje v Nemčiji so le nekatere izmed množice političnih akcij na stanovanjskem področju. Mladi tako trdijo, da so stanovanja politično vprašanje; pri tem jim mora družboslovje slediti in področje umestiti v analize političnih razmerij in dinamik moči v sodobnih družbah.

LITERATURA

Aalbers, M. B. in Christophers, B. (2014). Centering Housing in Political Economy. *Housing, Theory and Society*, 31(4), 373–394.

- Aalbers, M. B. (2019). Financial geography III: The financialization of the city. *Progress in Human Geography*, 44(3), 595–607.
- Aalbers, M. B., Hochstenbach, C., Bosma, J. in Fernandez, R. (2021). The Death and Life of Private Landlordism: How Financialized Homeownership Gave Birth to the Buy-To-Let Market. *Housing, Theory and Society*, 38(5), 541–563.
- Adler, D. in Ansell, B. (2020). Housing and populism. *West European Politics*, 43(2), 344–365.
- André, S., Dewilde, C. in Luijckx, R. (2017). The tenure gap in electoral participation: instrumental motivation or selection bias? Comparing homeowners and tenants across four housing regimes. *International Journal of Comparative Sociology*, 58(3), 241–265.
- Ansell, B. in Cansunar A. (2021). The political consequences of housing (un)affordability. *Journal of European Social Policy*, 31(5), 597–613.
- Ansell, B. in Adler, D. (2019), Brexit and the Politics of Housing in Britain. *The Political Quarterly*, 90, 105–116.
- Ansell, B. W. (2019). The Politics of Housing. *Annual Review of Political Science*, 22(1), 165–185.
- Armingeon, K. in Schädel, L. (2015) Social Inequality in Political Participation: The Dark Sides of Individualisation. *West European Politics*, 38(1), 1–27.
- Armstrong, S. (2017). *The New Poverty*. Verso.
- Arundel, R. (2017) Equity Inequity: Housing Wealth Inequality, Inter and Intra-generational Divergences, and the Rise of Private Landlordism. *Housing, Theory and Society*, 34(2), 176–200.
- Arundel, R. in Doling, J. (2017). The end of mass homeownership? Changes in labour markets and housing tenure opportunities across Europe. *Journal of Housing and the Built Environment*, 32, 649–672.
- Arundel, R. in Hochstenbach, C. (2020). Divided access and the spatial polarization of housing wealth. *Urban Geography*, 41(4), 497–523.
- Arundel, R. in Ronald, R. (2021). The false promise of homeownership: Homeowner societies in an era of declining access and rising inequality. *Urban Studies*, 58(6), 1120–1140.
- Beckmann, P., Fulda, B. in Kohl, S. (2020). Housing and voting in Germany: Multi-level evidence for the association between house prices and housing tenure and party outcomes, 1980-2017. MPIfG Discussion Paper, No. 20/6. <http://hdl.handle.net/21.11116/0000-0006-5BCB-0>
- Bečević, Z. in Dahlstedt, M. (2021). On the margins of citizenship: Youth participation and youth exclusion in times of neoliberal urbanism. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/136766261.2021.1886261>

- Bohle, D. in Seabrooke, L. (2020). From asset to patrimony: The re-emergence of the housing question. *West European Politics*, 43(2), 412–434.
- Brady, H. E., Verba, S. in Lehman Schlozman, K. (1995). Beyond SES? A resource model of political participation. *American Political Science Review*, 89(2), 271–294.
- Byrne, M. in McArdle, R. (2022). Secure occupancy, power and the landlord-tenant relation: a qualitative exploration of the Irish private rental sector. *Housing Studies*, 37(1), 124–142.
- Byrne, M. (2019). The political economy of the 'residential rent relation': antagonism and tenant organising in the Irish rental sector. *Radical Housing Journal*, 1(2), 9–26.
- Crawford J in McKee K. (2018). Hysteresis: Understanding the Housing Aspirations Gap. *Sociology*, 52(1), 182–197.
- De Decker, P., Dewilde, C. (2010), Home-ownership and asset-based welfare: The case of Belgium. *Journal for Housing and the Built Environment*, 25(2), 243–262.
- Dewilde, C. in Flynn, L. B. (2021). Post-crisis developments in young adults' housing wealth. *Journal of European Social Policy*, 31(5), 580–596.
- Deželan, T., Sardoč, M. in Nacevski, K. (2020). Politična participacija in družbena angažiranost. V M. Lavrač in T. Deželan (ur.), *Mladina 2020: Položaj mladih v Sloveniji* (str. 215–241). Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba; Založba Univerze v Ljubljani.
- Ellison, M., Pollock, G. in Grimm, R. (2020). Young people's orientations towards contemporary politics: Trust, representation and participation. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 23(6), 1201–1226.
- Engels, F. (1968). O stanovanjskem vprašanju. V B. Zihelr (ur.), *Izbrana dela IV* (str. 341–458). Cankarjeva založba.
- Fiori, F. Graham, E. in Feng, Z. (2020). Inequalities in the transition to homeownership among young people in Scotland. *Housing Studies*, 35(3), 506–536.
- Flynn, L. B. in Schwartz, H. M. (2017) No Exit: Social Reproduction in an Era of Rising Income Inequality. *Politics & Society*, 45(4), 471–503.
- Flynn, L. B. (2020). The young and the restless: Housing access in the critical years. *West European Politics*, 43(2), 321–343.
- Forrest, R. in Hirayama, Y. (2018). Late home ownership and social re-stratification. *Economy and Society*, 47(2), 257–279.
- Fuller, G. W., Johnston, A. in Regan, A. (2020). Housing prices and wealth inequality in Western Europe. *West European Politics*, 43(2), 297–320.

- Fuster, N., Arundel, R. in Susino, J. (2019). From a culture of homeownership to generation rent: housing discourses of young adults in Spain. *Journal of Youth Studies*, 22(5), 585–603.
- García-Lamarca, M. (2017). From Occupying Plazas to Recuperating Housing: Insurgent Practices in Spain. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41, 37–53.
- Gilderbloom, J. I. in Markham, J. P. (1995). The Impact of Homeownership on Political Beliefs. *Social Forces*, 73(4), 1589–1607.
- Grasso, M. in Giugni, M. (2022a). Intra-generational inequalities in young people's political participation in Europe: The impact of social class on youth political engagement. *Politics*, 42(1), 13–38.
- Grasso, M. in Giugni, M. (2022b). Youth doing politics in times of increasing inequalities. *Politics*, 42(1), 3–12.
- Henn, M. in Foard, N. (2014). Social differentiation in young people's political participation: The impact of social and educational factors on youth political engagement in Britain. *Journal of Youth Studies*, 17(3), 360–380.
- Hoolachan, J., McKee, K., Moore, T. in Soaita, A.H. (2017). 'Generation rent' and the ability to 'settle down': Economic and geographical variation in young people's housing transitions. *Journal of Youth Studies*, 20(1), 63–78.
- Johnston, A, Fuller, G. W. in Regan, A. (2021) It takes two to tango: Mortgage markets, labor markets and rising household debt in Europe. *Review of International Political Economy*, 28(4), 843–873.
- Kadi, J., Hochstenbach, C. in Lennartz, C. (2020). Multiple property ownership in times of late homeownership: a new conceptual vocabulary. *International Journal of Housing Policy*, 20(1), 6–24.
- Kemeny, J. (1992). *Housing and Social Theory*. Routledge.
- Kendig, H. (1990). A Life Course Perspective on Housing Attainment. V D. Myers (ur.), *Housing Demography* (str. 133–156). University of Wisconsin.
- Kitanova, M. (2020) Youth political participation in the EU: Evidence from a cross-national analysis, *Journal of Youth Studies*. 23(7), 819–836.
- Kuhar, M. in Švab, A. (2018). Stanovanjski statusi in osamosvajanje mladih v Mestni občini Ljubljana. *Družboslovne razprave XXXIV* (88), 61–92.
- Lennartz, C., Arundel, R. in Ronald, R. (2016). Younger Adults and Homeownership in Europe Through the Global Financial Crisis. *Population, Space and Place*, 22(8), 823–835.
- Lima, V. (2021a). Urban austerity and activism: direct action against neoliberal housing policies. *Housing Studies*, 36(2), 258–277.

- Lima, V. (2021b). From housing crisis to housing justice: Towards a radical right to a home. *Urban Studies*, 58(16), 3282–3298.
- Lopez, I. in Rodriguez, E. (2011). The Spanish model. *New Left Review*, 69, 5–28.
- Mackie, P. K. (2016). Young people and housing: identifying the key issues. *International Journal of Housing Policy*, 16(2), 137–143.
- Maclennan, D. Miao, J. (2017). Housing and Capital in the 21st Century. *Housing, Theory and Society*, 34(2), 127–145.
- Maddon, D. in Marcuse, P. (2016). *In Defense of Housing: The Politics of Crisis*. Verso.
- Malpass, P. (2008). Housing and the New Welfare State: Wobbly Pillar or Cornerstone? *Housing Studies*, 23(1), 1–19.
- Mandič, S. (1996). *Stanovanje in država*. Znanstveno in publicistično središče.
- Mandič, S. (2007). Odhod v prvo samostojno stanovanje: primerjalna analiza med državami EU. *Družboslovne razprave*, 28(54), 7–24.
- Martínez, M. A. in Gil, J. (2022). Grassroots struggles challenging housing financialization in Spain. *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2036328>
- McKee, K. Soaita, A. M. in Hoolachan, J. (2020) 'Generation rent' and the emotions of private renting: self-worth, status and insecurity amongst low-income renters. *Housing Studies*, 35(8), 1468–1487.
- McKee, K., Moore, T., Soaita, A. in Crawford, J. (2017), 'Generation Rent' and The Fallacy of Choice. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41, 318–333.
- Naegele, L., Tavernier, W., Hess, M. in Merkel, S. (2020). Do young people stand alone in their demand to live alone? The intergenerational conflict hypothesis put to test in the housing sector. *Intergenerational Justice Review*, 6(1), 14–23.
- Pattillo, M. (2013). Housing: Commodity versus Right. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 509–531.
- Pickard, S. (2019). *Politics, protest and young people: Political participation and dissent in 21st century Britain*. Palgrave Macmillan.
- Preece, J., Crawford, J. McKee, K., Flint, J. in Robinson, D. (2020). Understanding changing housing aspirations: a review of the evidence. *Housing Studies*, 35(1), 87–106.
- Quintelier, E. (2007). Differences in political participation between young and old people. *Contemporary Politics*, 13(2), 165–180.

- Reynolds, A. (2022). Contesting the financialization of student accommodation: Campaigns for the right to housing in Dublin, Ireland. *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.2023731>
- Ronald, R. (2008). *The Ideology of Homeownership: Homeowner Societies and the Role of Housing*. Palgrave Macmillan.
- Ronald, R. (2018). 'Generation Rent' and Intergenerational Relations in The Era of Housing Financialisation. *Critical Housing Analysis*, 5(2), 14–26.
- Ronald, R., Elsinga, M. (ur.) (2012), *Beyond home ownership: Housing welfare and society*. Routledge.
- Ryan-Collins, J., Lloyd, T. in Macfarlane, L. (2017). *Rethinking the Economics of Land and Housing*. Zed Books.
- Sassen, S. (2014), *Expulsions: Brutality and complexity in the global economy*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Saunders, P. (1990). *A Nation of Homeowners*. Uniwin Hyman.
- Schwartz, H. M. in Seabrooke, L. (2009). *The Politics of Housing Booms and Busts*. Palgrave Macmillan.
- Soaita, A. M. (2022). Everyday Activism: Private tenants demand right to home. *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2036329>
- Stoker, L. in Jennings, M. K. (1995). Life-Cycle Transitions and Political Participation: The Case of Marriage. *The American Political Science Review*, 89(2), 421–433.
- van Loon, J. in Aalbers, M. B. (2017). How real estate became 'just another asset class': The financialization of the investment strategies of Dutch institutional investors. *European Planning Studies*, 25(2), 221–240.
- Wacquant, L. (2008). *Zapori revščine*. Založba /*cf.
- Waldron, R. (2022) Responding to housing precarity: The coping strategies of generation rent, *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.2022606>
- Weiss, J. (2020). What Is Youth Political Participation? Literature Review on Youth Political Participation and Political Attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2(1), 1–13. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>
- Wetzstein, S. (2017). The global urban housing affordability crisis. *Urban Studies*, 54(14), 3159–3177.
- Wilde, M. (2019). Resisting the rentier city: Grassroots housing activism and renter subjectivity in post-crisis London. *Radical Housing Journal*, 1(2), 63–80.
- Zavisca, J. R. in Gerber, T. P. (2016). The Socioeconomic, Demographic, and Political Effects of Housing in Comparative Perspective. *Annual Review of Sociology*, 42(1), 347–367.

12

POLITIČNA PARTICIPACIJA MLADIH SKOZI PRISTOP ŽIVLJENJSKEGA POTEKA

Andreja Živoder

UVOD

Raziskovalci politične participacije ugotavljajo, da se ta – predvsem pri mladih – spreminja in premika onstran »volilne skrinjice« (npr. Cammaerts idr., 2016; Pontes idr., 2018; Sloam, 2016). Raziskave kažejo, da je tisto, kar ljudje zaznavajo in opredelijo kot pomembno, ter dinamika in procesi, preko katerih se povezujejo in mobilizirajo okrog pomembnih vprašanj, v veliki meri nepredvidljivo in pravzaprav v nenehnem procesu nastajanja (Mahony idr., 2010; Bayat, 2010; Barnett, 2014). Zato nekateri raziskovalci (Nolas idr., 2017a) pozivajo k nujnosti raziskovanja in upoštevanja vsakdanjega življenja in vsakdanjih izkušenj ljudi v družbenem svetu, ki ponuja obet identifikacije novih, tudi nepričakovanih oblik in kategorij politične participacije in družbenega/političnega aktivizma. Pojavljajo se pristopi razumevanja političnega aktivizma skozi vrednote (angl. *value-based approaches*), ki ga poskušajo razumeti kot skupek pomenov in praks, ki izražajo skrb

do sveta; v ospredju pristopa je pomen afekta in etike, aktivizem pa razumejo kot subjektivne izkušnje naslavljanja in izzivanja družbenih norm (Flyvbjerg, 2001; Lambert, 2010; Sayer, 2011; Dave, 2012).

Vsakdanje življenje je bilo v raziskovalnih agendah, še posebej političnih, pa tudi socioloških dolgo spregledano ali vsaj marginalizirano. Je tisto, kar ostane, ko izločimo bolj specializirane, »višje vrednotene« dejavnosti (npr. delo, izobraževanje, politična participacija); je vsakdanje, krožno, rutinsko, samoumevno in zato izmuzljivo kritičnemu naslavljanju, hkrati pa neizogibna podlaga vsem dejavnostim, ki jih opravljamo, saj smo vanj inherentno vpeti (Ule idr., 2018; Felski, 2000); je življenje, ki ga živimo. »Zasebno je politično« je izjemno zgovoren feministični slogan iz časa revolucionarnih študentskih uporov pred petdesetimi leti, ki nas opominja, da so prakse in rutine vsakdanjega življenja pravzaprav izjemno pomembne tudi v političnem smislu, saj nam zgovorno ilustrirajo temeljne dileme in antagonizme obstoječega družbenega miljeja ter način udejanjanja družbenih in političnih vrednot, norm, pričakovanj in etičnih stališč v načinu in praksi zasebnega, vsakdanjega življenja. In prav mladi so tisti, pri katerih se nove vrednotne orientacije skozi različne načine potrošnje in nazora do sveta, ki ima neposredne politične implikacije, tudi jasno kažejo, npr. skozi etično potrošnjo hrane (glej Vezovnik in Kamin v tem zborniku) ali pa skozi odnos do okolja (Lavrič idr., 2021; Katz idr., 2021) ter nove in politično nepričakovane oblike mobilizacije, npr. referendum o vodi 2021.

Raziskave politične participacije in aktivizma tudi redko upoštevajo posameznikovo osebno in socialno vpetost v čas, predvsem v razvojnem smislu; običajno se namreč osredotočajo na izolirane časovne trenutke in etape ter politično participacijo merijo in razumejo predvsem skozi klasično politično udeležbo skozi glasovanje na volitvah (Andrews, 2017). Na drugi strani pa je raziskovanje presečišč starosti, življenjskega poteka, vpliva pripadnosti generacij ter političnega udejstvovanja in aktivizma malo (Nolas idr., 2017a). Hkrati se večina literature, ki raziskuje politično socializacijo, omejuje na obdobje mladosti in raziskovanje različnih vplivov na oblikovanje političnih stališč, predvsem

skozi dom/družino, šolo in medije (Guillemot in Price, 2017; Barassi, 2017; Nolas idr., 2017b). Ti vplivi so brez dvoma pomembni (Pancer, 2015), vendar pa ne uspejo zajeti pomembnega časovnega konteksta v življenjskih potekih (ŽP) ljudi, njihovega odnosa do časa skozi razvojne etape, biografijo, prehode in izkušnje ter tako ne ponujajo vpogleda v spremenljivost ŽP in politične participacije in/ali aktivizma (Nolas idr., 2017a). S pristopom ŽP in s tem časovno kontekstualizacijo političnega udejstvovanja lahko podrobneje naslavljamo kontinuiteto in spremembe v političnih usmeritvah (Linden in Klandermans, 2007), vstopa in poti v različne oblike aktivističnega delovanja (Fisher, 2012) ter »občasni aktivizem« (Jones, 2017). Raziskave ŽP kažejo, da je vpetost v čas pomembna družbena kategorija in živeča izkušnja, ki pomembno vpliva na politično udejstvovanje in tudi politične izide, zato raziskovanje časovno umeščenih ŽP in prehodov skozi izkušnje odraščanja, formacije identitete, načine vstopanja v socialni prostor in javno življenje odpira nove možnosti za razmišljanje o politični participaciji in političnem aktivizmu (Nolas idr., 2017a).

Pristop ŽP nam omogoča celosten interdisciplinarni okvir za raziskovanje človeških življenj od rojstva do smrti (Mayer, 2009) ter preči meje različnih disciplin, akademskih področij in kulturnih kontekstov (Elder idr., 2003). Osredotoča na se raziskovanje načinov, na katere kronološka starost, življenjski prehodi, odnosi in družbene spremembe oblikujejo naše življenje od rojstva do smrti (Hutchison, 2019) in predstavlja neprecenljivo orodje za preučevanje različnih fenomenov, praks in vidikov vsakdanjega življenja, saj pomaga razkriti širši, normativni okvir, ki regulira posameznikovo življenje (Elder in Giele 2009; Elder in Shanahan 2006; Ule 2008). Razsvetli močna in soodvisna razmerja med posameznimi življenji ter zgodovinskim, družbenim, političnim in ekonomskim kontekstom, znotraj katerega se ta življenja živijo (Elder, 1974; Elder idr., 2015; Mayer, 2004). Ponuja tudi orodje za identifikacijo in raziskovanje življenjskih prehodov, raznolikih križišč, trenutkov ali prelomnic v okviru posameznih življenjskih poti, kjer se kopičijo tako tveganja kot priložnosti (Heinz, 1991; Heinz idr., 2009).

ŽP je pot posameznika skozi čas, vendar pa ta čas ni linearen; zaznamujejo ga prelomi, križišča. V terminologiji študij ŽP so to

življenjski prehodi (npr. vstop v šolo, rojstvo otroka) in prav ti nam ponujajo svojski uvid v posamezne življenjske poteke. Prelomi namreč na novo vzpostavijo, rekonfigurirajo socialni in individualni čas in prostor ter spremenijo osnovne koordinate življenja. Prehodi povezujejo družbeni čas in prostor z biografijami posameznikov in zaporedjem življenjskih dogodkov kohorte (Heinz, 2009). Življenjski prehodi so najpomembnejše spremembe v posamični življenjski poti, saj nadzorujejo in usmerjajo sam ŽP ter ga delijo na različna, vsaj deloma zaokrožena življenjska obdobja (npr. otroštvo, obdobje izobraževanja, zaposlitve). Hkrati funkcionirajo kot glavne referenčne točke, skozi katere posamezniki načrtujejo prihodnje življenjske poti (Ule 2008). Ti prelomi, odločilna križišča, terjajo premišljene in informirane izbire, običajno jih zaznamujejo precejšnja mera negotovosti, tveganja ter tesnoba, povezana z vstopom v nov socialni svet in s potencialnimi »napačnimi« izbirami. V trenutkih odločitve sovpadajo trije individualni časi posameznika: preteklost (izkušnje, kapitali), sedanjost (možnosti in priložnosti) in prihodnost (želje, aspiracije).

Prav mladi so tisti, ki na pragu prestopa v odraslost in z vključevanjem v družbeni prostor opravijo največ pomembnih in odločujočih prehodov, ki zaznamujejo njihova individualna (prihodnja) življenja, na kolektivni ravni pa postavljajo orientir tudi za družbeno in politično prihodnost družbe. Govorimo o prehodih v odraslost, ki se odvijajo na presečišču izobraževalnih, strokovnih, poklicnih in družinskih poti. Perspektiva ŽP nam pokaže, da so naše individualne odločitve pravzaprav strukturno umeščene in to ne zgolj v trenutku odločitve ali izbire, pač pa skozi družbeno-politične, psihološke in biofizične pogoje bivanja, generacijske značilnosti in specifične, ki nas zaznamujejo skozi proces odraščanja in celotno življenjsko pot, ki skupaj kulminirajo v danem trenutku nabora možnih izbir in odločitev. Svet, v katerem danes mladi vstopajo v odraslost, zaznamujejo številni »novi« družbeni procesi, ki pomembno uokvirjajo pogoje vstopa v odraslost, npr. rast prebivalstva, urbanizacija, podnebne spremembe, spremembe v svetu dela in zaposlovanja, vse večja povezljivost in mobilnost ter uporaba novih tehnologij tako v vsakdanjem življenju kot v proizvodnih in

storitvenih procesih, vključno z umetno inteligenco in avtomatizacijo (Glover in Sumberg, 2021). To pa pomeni, da nam pristop ŽP lahko pomaga osvetliti predvsem, od kje (kakšni so politični, družbeni in psihološki izvori in motivacije ter kakšne so strukturne možnosti participacije) in zakaj (ne) (zaznana družbena ali individualna korist, samoučinkovitost sodelovanja, vrednote) sodelovati v političnem svetu ter tudi kaj takšna (ne)participacija pomeni za trenutne in prihodnje biografske poti mladih. Perspektiva ŽP nam prav tako pokaže, da nosilci družbenih in političnih sprememb pravzaprav niso nujno izjemni posamezniki, temveč ljudje, katerih življenje in delovanje sta vključena v širša ekonomska, kulturna in družbena omrežja, v strukture in odnose, ki jih podpirajo, da te spremembe lahko tako mislijo in sprožijo kot tudi dosežejo (Glover in Sumberg, 2021).

V tem prispevku bomo naslovili izhodišča za politično participacijo mladih skozi njihove življenjske poteke in prehode, skozi njihovo vpetost v individualni, socialni in zgodovinski čas. Najprej se bomo osredotočili na same družbeno-politične vzvode zanimanja za mlade, potem pa prikazali vpliv pripadnosti starostni kohorti ali generaciji na individualne življenjske odločitve in prehode. Naslovili bomo pomen širšega konteksta aktualnega družbeno-političnega prostora, v katerem svoje vsakdanje življenje in življenjske prehode opravljajo mladi, ki postavljajo temelj za oblikovanje svetovnega nadzora mladih, s tem pa tudi njihova izhodišča, motivacijo in formo kakršnekoli politične participacije ali aktivizma. Posebej bomo izpostavili težavnost prehodov v odraslost in duševno zdravje mladih, ki se kaže kot pomembno zrcalo njihovega položaja v družbi, svetu, ki pa seveda ni brez implikacij za njihovo politično udejstvovanje.

ŽIVLJENJSKI POTEKI MLADIH TER SPREMENJENE OBLIKE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA IN DRUŽBENE PARTICIPACIJE

Človekov razvoj poteka skozi celotno življenje in ves čas ga sestavljajo prehodi. Ti so še posebej pomembni v raziskavah o mladih, ki se

ukvarjajo z izjemno aktualno in dinamično temo prehodov v odraslost v sodobni družbi. Prehodi in poti se namreč nanašajo na časovnost (kdaj) in trajanje (koliko časa) prehodov v odraslost ter na ta način odpirajo in naslavljajo pomemben preplet individualnega delovanja (odločitve, izbire) in strukturnih določil (življenjske priložnosti, sistemsko-institucionalne ureditve). Klasični družbeni označevalci starosti, ki so v tradicionalnih družbah jasno in nedvoumno označevali primerne starosti za dejavnosti in prehode (npr. primeren čas za poroko, prehod na delo, vstop/izstop iz izobraževanja), so v zadnjih desetletjih v zahodnih družbah izgubili večino svoje normativne moči. Do neke mere sicer še vedno delujejo, vendar predvsem kot nek temeljni orientir, kot okvirno obdobje, znotraj katerega naj bi se določene dejavnosti odvile. Posamezne biografije danes večinoma ne sledijo družbeno in kulturno pričakovanim in posredovanim starostnim normam. Meje med vsemi fazami življenjskega poteka so postale nejasne, čas in trajanje prehodov med otroštvom, adolescenco, mladostjo, odraslostjo in starostjo pa sta čedalje manj odvisna od kronološke starosti in zato terjata vrsto novih, individualnih odločitev, izbir, ki so prej spadale v normativni okvir, zato se posameznikom enostavno ni bilo treba odločati (Heinz, 2009; Ule, 2008).

Raziskave ŽP in prehodov zaznamuje metodološki pluralizem, kar je pravzaprav skladno z multidisciplinarnostjo samega pristopa in potrebo po povezovanju mikro- in makroravni teorije in analize. V okviru kvantitativnega pristopa raziskovalci največkrat uporabljajo kohortne in presečne študije, najbolj odmevne in pomenljive pa so longitudinalne raziskave, ki spremljajo določeno starostno kohorto skozi celotno življenje oz. vsaj daljše obdobje, saj pristop cilja na razumevanja medsebojnega vpliva in dinamike moči strukturne umeščenosti in individualnega delovanja. Longitudinalne študije so pravzaprav sploh privedle do vznika pristopa ŽP. Glen Elder Jr., je eden izmed pionirjev pristopa ŽP; v zgodnjih šestdesetih letih je začel analizirati podatke treh pionirskih longitudinalnih študij otrok, ki so jih izvedli na Univerzi v Berkeleyju. Ko je pregledal več desetletij podatkov, ga je presenetil velikanski vpliv, ki ga je imela velika depresija v tridesetih letih 20.

stoletja na individualne in družinske poteke (Elder, 1974), zato je začel pozivati k razvojni teoriji in raziskavam, ki analizirajo vpliv zgodovinskih sil na družinske, izobraževalne in delovne vloge (Ule, 2008). Longitudinalne kohortne študije ponujajo izjemno bogate podatke, s katerimi lahko opazujemo razlike tako znotraj kohort kot med kohortami ali generacijami glede na zgodovinski čas/prostor ter prehode, trajanje in rezultate statusnih sprememb v celotnem življenjskem obdobju. Longitudinalnih splošnih študij mladine, ki bi spremljale eno starostno kohorto skozi ŽP, v našem prostoru ni.

Kontekst generacij in družbeno-politični vzvodi zanimanja za mlade

Z rojstvom smo locirani v specifični časovno-prostorski kontekst, v starostno kohorto, ki predstavlja edinstveni prerez družbe. Člani iste starostne kohorte se namreč rodijo v istem, specifičnem zgodovinskem obdobju ter tekom svojega življenjskega poteka doživljajo ista zaporedja družbenih, ekonomskih, političnih dogodkov in obdobj (Ule, 2008). Rečeno drugače: potujejo v skupnem družbeno-zgodovinskem »čolnu«. Zato je longitudinalno spremljanje posamezne starostne kohorte zelo zanimivo za raziskovalce, saj ponuja edinstven vpogled v večno sociološko uganko razmerja moči med človekovim delovanjem in njegovo družbeno pogojenostjo in umeščenostjo. Kot se izrazi Ule, člani starostne kohorte »na posamični ravni sicer lahko razvijajo posebne biografske usmeritve in strategije, na agregatni ravni pa potrjujejo socialni in zgodovinski čas ter njegove zahteve ali pa so spodbuda za spremembe v njem« (Ule, 2008, str. 19). To pa je pomembno izhodišče tudi za raziskovanje politične participacije mladih, saj ta ne vznikne v nevtralnem prostoru in času, pač pa je pomembno vpeta v socialni in zgodovinski čas in prostor starostnih kohort in njihovih strukturnih določil, motivacij in možnosti uveljavljanja sprememb.

V okviru pristopa ŽP, še posebej raziskovanja mladih, je pomemben pojem generacije, ki ni nedvoumen – do določene mere je tak že v znanstvenih besedilih, v javnem diskurzu pa sploh. Termin generacija se v različnih okoljih in v različnih družbenih kontekstih namreč

uporablja za označevanje več starostno, pa tudi vsebinsko različnih skupin, npr. če pomislimo na sorodstvena razmerja, se nanašamo na generacijo starih staršev, generacijo staršev, generacijo otrok; v izobraževalnih institucijah govorimo o posamezni generaciji učencev/študentov na letni ravni. V okviru raziskovanja mladih se, še posebej v tržnem in javnem diskurzu, uporabljajo poimenovanja generacij, kot so baby boomers, gen X, milenijci in generacija Z. V sociologiji je na področju generacij eden ključnih avtorjev Karl Mannheim (1952), ki je v sredini 20. stoletja izpostavil predvsem pomembno razliko med starostno kohorto in generacijo. Zanj je generacija širši pojem kot starostna kohorta: zgolj pripadnost enaki socialni skupini in enakemu časovnemu obdobju namreč še ne ustvarjata generacije, temveč sta kvečjemu nujna pogoja zanjo. Zanj je bistveno, da člani iste generacije doživljajo skupne izkušnje, razvijajo skupinsko identiteto, se skupno odzivajo na družbene probleme in oblikujejo nekakšno generacijsko zavest, da želijo in potem tudi dejansko aktivno skupinsko delujejo, vplivajo na družbo (Ule, 2008).

V zahodni kulturi je najbolj znana generacija študentov, ki je leta 1968 sprožila val študentskih protestov, ki so se iz Univerze v Berkeleyu razširili na množice študentov po vsem svetu. Povod protestov je bilo nasprotovanje vojni v Vietnamu, ki so se mu nato pridružile še številne druge kritike prevladujočih vrednot ter delovanja institucij in politik po svetu. In prav ti protesti (in njihova družbena moč, vpliv), ki so se razširili po celem svetu, so bili eden izmed prvih vzvodov za povečano zanimanje javnosti in institucij za mlade.

Če se obrnemo v naš prostor, je pionirka raziskovanja mladine pri nas, zaslužna prof. dr. Mirjana Ule v osemdesetih letih prejšnjega stoletja s kolegi izvedla obsežno raziskavo mladine v Jugoslaviji (Aleksić in Vrcan, 1986), s katero so skozi identificirane generacijske razlike v vrednotah mladih iz različnih republik napovedali razpad Jugoslavije, še preden je bilo o tem govora v političnem ali javnem diskurzu. To pa je že drug vzvod raziskovanja mladine, torej poskus prijema, napovedovanja družbene prihodnosti v smislu reka »na mladih svet stoji«.

Tretji vzvod je predvsem ekonomski, tržni oz. marketinški. Podjetja so namreč prepoznala izjemno pomemben vpliv mladih na trgu potrošnje. Zato paradokсно največ raziskav mladih danes opravijo prav zasebna podjetja, njihov glavni cilj pa je identifikacija novih potrošniških želja, preferenc, načinov in kanalov potrošnje, ki omogočajo segmentirano, targetirano prilagoditev proizvodov in storitev na trgu. Cilj tovrstnih tržnih, pa tudi politično motiviranih raziskav mladih je oblikovanje mladih na eni strani v potrošnike, na drugi pa v uspešne, učinkovite delavce, ki bodo potrdili in reproducirali obstoječi družbeni red in način proizvodnje. Tudi poimenovanje generacij, kot jih poznamo iz javnega diskurza, boomerji, X, milenijci, Z, izhaja iz marketinških, tržnih ambicij.

Četrty vzvod zanimanja za mladino pa je povezan tudi z bistvenimi družbenimi spremembami, ki so v prvi vrsti posledica temeljnih tehnoloških sprememb, ki korenito spreminjajo naš vsakdanji svet, vsakdanje življenje na globalni ravni. V tradicionalnih družbah smo bili pravzaprav skozi celotno človeško zgodovino namreč priča predvsem enosmernemu prenosu medgeneracijskega znanja, vrednot, odnosov, ki je potekal tipično s starejših na mlajše generacije. Sedaj pa je zaradi izjemnega tehnološkega napredka ta proces vsaj deloma dvosmeren: starejše generacije so se enostavno primorane učiti od mlajših, vsaj v tehnološko-komunikacijskem oziru.

Spremenjene krajine vsakdanjega življenja mladih:
»generacija Z«

Kakšen je pravzaprav svet mladih danes, kaj mislijo, kaj in kako počnejo v svojem vsakdanjem življenju? To niso trivialna vprašanja niti v luči politične participacije mladih, kar najlažje vidimo skozi tržno naslavljanje mladih, ki njihova vsakdanja življenja analizirajo, usmerjajo, kanalizirajo in izkoriščajo. Ena najbolj zanimivih in metodološko relevantnih študij mladih danes je raziskava t. i. generacije Z (mladih, rojenih po letu 1995), v kateri so sodelovale znanstvenice iz področij sociologije, lingvistike in antropologije z Univerze v Stanfordu (ZDA) ter Univerze v Oxfordu in Kings' College (London, VB) (Katz idr., 2021). Avtorice poudarjajo, da je to prva generacija, ki ne pozna sveta

brez neskončnega dostopa do informacij in brezmejne možnosti povezovanja, zato se s svetom srečujejo na radikalno drugačen način kot prejšnje generacije. Ugotavljajo, da mladi brez težav prestopajo med »online« in »offline« svetom, meje teh dveh svetov pa so čedalje bolj zabrisane. Podobno ugotavlja tudi nedavna raziskava uporabe digitalne tehnologije v vsakdanjem življenju mladih pri nas (Luthar in Pušnik, 2021). Avtorici ugotavljata, da je za mlade spletno družbeno življenje postalo popolnoma naturalizirano, govorita o nenehni »online« povezanosti ter razdrobljenih in razpršenih komunikacijskih praksah, vse to pa kaže na radikalno mediatizacijo, ki igra pomembno vlogo pri spreminjanju strukture čustev in občutenja. Navedeno seveda pomeni bistvene spremembe v vsakdanjem življenju mladih in njihovih ŽP.

V primerjavi s prejšnjimi generacijami so današnji mladi samouki, saj so te digitalne, virtualne svetove do velike mere raziskovali, osvojili in nadgradili sami, brez pomoči starejših (Katz idr., 2021), ki jih je tehnologija prehitela, četudi so vajeni uporabljati internet in imajo Facebook. Mladi virtualne svetove uporabljajo in živijo precej drugače kot starejši. Zato se izjemno pomembno spreminjajo njihovo vsakdanje življenje, rutine, prakse in jezik, posledično pa tudi vrednote, pogled na svet in identitete.

Avtorice ugotavljajo tudi, da nova generacija izkazuje drugačen odnos do sodelovanja – celo do te mere, da so mladi v angleško govorečem okolju skovali poseben izraz/kratiko zanj: *colab* (Katz idr., 2021). Mladi med seboj sodelujejo na drugačne načine kot odrasli, običajno preko različnih vsebinsko ali sodelovalno specifičnih virtualnih platform, kjer delijo svoje ideje in jih nadgrajujejo s pomočjo odgovorov, komentarjev drugih mladih. Izjemno relevantna ugotovitev je tudi, da so v okviru novih oblik mladinskega sodelovanja meje lastništva ideje, kreacije ali produkta precej zabrisane, saj mladi v teh ustvarjalnih in sodelovalnih procesih včasih sodelujejo v imenu ideje, ne pa z osebnim, avtorskim podpisom.

Hkrati razvijajo kritično distanco do hierarhije, avtoritet (Katz idr., 2021). To je verjetno posledica tega, da so digitalni samouki, da že od začetka skupaj, s sovrstniki soustvarjajo različne platforme,

svetove. Skozi lastne izkušnje razumejo oz. so se naučili, da ni nujno, da organizacija dela poteka z vrha navzdol, in so v tem smislu zelo pragmatični. Zanje je precej bolj samoumevno kot za odraslo populacijo, da je za razvoj neke ideje ali produkta potrebno sodelovanje več ljudi, ki prispevajo s specializiranim znanjem, veščinami in ustvarjalnostjo. Gre za razumevanje, ki so se ga odrasli morali priučiti na delu, mladi pa so ga soustvarili.

V primerjavi z idejami o apatični in apolitični mladini je raziskava pokazala, da imajo mladi določene ideje o tem, v kakšnem svetu želijo živeti, vendar pa to niso abstraktne ideje o »boljšem« svetu, pač pa jih lahko izvlečemo oz. identificiramo predvsem skozi njihova pričevanja o tem, kaj želijo zase, kaj od sebe pričakujejo ter kakšne strategije razvijajo, ko se soočajo z dilemami sodobnega sveta in lastnega življenja v njem. Avtorice so izpostavile naslednje premise (Katz idr., 2021): bodi realen, pragmatičen, spoznaj in poznaj sebe, bodi odgovoren za svoje lastno dobro počutje, podpiraj svoje prijatelje, odpri institucije talentom mnogih in ne samo nekaterih, sprejmi raznolikost, naredi svet prijaznejši, živi v skladu s svojimi vrednotami.

Hkrati pa so njihove izkušnje pogosto kontradiktorne: po eni strani imajo namreč nepredstavljivo več »glasu« kot kdaj koli prej, predvsem npr. skozi objave na internetu, ki lahko dosežejo milijone ljudi; po drugi strani pa imajo hkrati občutek majhnega in omejenega potenciala delovanja in moči za spremembe »v resničnem življenju«, predvsem v uveljavljenih institucijah političnega in ekonomskega sistema, ki se jim zdijo nedostopne. Čeprav so institucije zunaj njihove moči delovanja, mladi razumejo in čutijo, da prav te institucije vodijo svet na napačen način in v napačno smer. Zato pogosto izkazujejo optimizem glede lastne generacije in hkrati globok pesimizem glede problemov, ki so jih podedovali: klimatske spremembe, nasilje, družbene neenakosti, neuspehi in napake političnega sistema, težave dostopa do lastnega stanovanja ipd. (Katz idr., 2021).

Raziskava pa je pokazala tudi, da mladi skozi te paradokse navigirajo na inovativen način, predvsem skozi digitalna orodja. Pri tem uporabljajo tri glavne strategije (Katz idr., 2021), ki so izjemno pomembne

tudi za razumevanje novih oblik politične participacije in aktivizma mladih. Prva je, da so zelo jasni glede tega, kdo so, in postavljajo jasne meje glede tega, česar ne želijo (nezaželeni pritiski in zahteve). Druga je, da se vključujejo v številne, predvsem virtualne skupnosti podobno mislečih skupin mladih, v katerih najdejo mesto zase ter ki podpirajo in razvijajo občutke osebne in kolektivne identitete. Tretja pa, da zavračajo hierarhijo in sprejemajo širšo distribucijo glasu in moči na podlagi enakosti in sodelovanja ter jasno definiranih vrednot.

Ne glede na relativno optimistične ugotovitve te raziskave pa moramo prepoznati, da so mladi vendarle izjemno heterogena skupina (že v našem okolju, svetovno gledano pa še toliko izraziteje), ki jo še vedno zaznamujejo ključne socio-demografske neenakosti, povezane s spolom, raso in etnijo ter socialnim, kulturnim in ekonomskim kapitalom. Te razlike mestoma morda blaži tehnološki napredek, predvsem skozi dostop do informacij in znanja, na drugi strani pa jih ta isti dostop hkrati krepi, saj imajo mladi ves čas neposreden uvid v primerjavo tega, kaj je mogoče (različni življenjski stili, kulture, izjemno raznoliki vzorci vsakdanjega življenja, potencialne delovne kariere, če izpostavimo samo nekatere) in kaj je zanje dejansko dosegljivo, še posebej če izhajajo iz bolj depriviligiranih okolij. Prav tako moramo imeti ves čas v mislih, da se te generacijske razlike izpostavlja in interpretira predvsem v zahodnih družbah, medtem ko marsikje po svetu mladi sploh nimajo možnosti biti mladi.

Prehodi v odraslost: izobraževanje, delo, družina

V okviru raziskovanja mladih in njihove politične participacije so najbolj pomenljivi prehodi v odraslost. V smislu politične participacije je ta prehod pomemben tako formalno z zakonsko določeno starostjo in možnostjo sodelovanja na volitvah kot tudi subjektivno, skozi povečano neodvisnostjo od družine in družbe, ko lahko mladi bolj aktivno in svobodno participirajo in se vključujejo v družbo, vključno s konvencionalno politično participacijo in različnimi oblikami družbenega aktivizma. Kam se bodo vključili in kaj bodo počeli, pa seveda ni odvisno zgolj od zakonsko določenega formalnega prehoda v odraslost, pač pa

od družbenih pogojev, v katerih so odraščali, in odrasle družbe, v katero vstopajo. Če so mladi še v drugi polovici 20. stoletja v odraslost vstopali skozi napovedljive in pričakovane etape, zaznamovane z družbenimi in starostnimi normami in pričakovanji (delo in družina v zgodnjih dvajsetih), pa danes temu ni več tako. Prehodi so tudi vse bolj nejasni, pluralistični, zaznamovani s podaljšanim izobraževalnim moratorijem, prekarnim trgom dela in oteženim vstopom v zaposlitev, podaljšano ekonomsko odvisnostjo od staršev, odlašanjem z vstopom v starševstvo. Vse to pa je seveda odgovor na težave ali neznanke v samih temeljnih institucijah, v katerih se ti prehodi odvijajo, na primer v zaposlovanju in ekonomskem osamosvajanju (Ule, 2008). Ule (2008) opozarja, da pogoji podaljšane izobraževanja in specifičnih zahtev sodobnega trga dela (vseživljenjsko izobraževanje, prilagodljivost, projektna oblika dela) pravzaprav težijo k odpravi mladine in mladosti v sodobnih družbah in to tako, da nekatere tipične značilnosti mladosti razširjajo na vse generacije in vse življenje: potrebo po stalnem izobraževanju in stalnem redefiniranju svoje identitete, negotovost zaposlitve. Vse to pa pomeni, da prehodov v odraslost v okviru ŽP ne moremo več misliti v smislu linearnosti, saj jih ne moremo več opravljati zaporedno, mladi odrasli pa so »postali pomembna 'strateška skupina', ki v bistvu razkriva osrednje strukture družbenih sprememb in nam zagotavlja uvid v prihodnji razvoj, strategije in politike prehajanja« (Ule, 2008, str. 240).

Spremembe ŽP v sodobnih družbah kažejo, da so prehodi v odraslost sicer pluralizirani in individualizirani, kljub temu pa še vedno bistveno odvisni od temeljnih institucij, v katerih potekajo (npr. izobraževalnega sistema), podvrženi njihovim strukturnim značilnostim, omejitvam (Ule, 2008). Ta nejasnost prehodov in manko normativnih kaŕipotov se kaže tudi v subjektivnem dojemanju odraslosti. Raziskave namreč kažejo, da mladi odraslosti ne razumejo več skozi klasične, objektivne kazalce (npr. zaključek izobraževanja, vstop v trajno zaposlitev, vzpostavitev svoje družine), pač pa v precej bolj subjektivnem smislu, npr. da bodo postali odrasli, ko se bodo tako tudi počutili, ali pa se čutijo hkrati mlade in odrasle (Bendit idr., 2005; Ule, 2008).

Bistveni del prehoda mladih v odraslost predstavlja prehod iz izobraževanja v delo, ki je temelj doseganja ekonomske in socialne neodvisnosti, ki naj bi zaznamovala obdobje odraslosti. Hkrati je ta prehod tudi temelj za uresničevanja želja, aspiracij v osebnih biografijah ter temelj za koordinacijo in sodelovanje v drugih pomembnih življenjskih sferah zasebnega in družinskega življenja, prostega časa, potrošnje in državljanstva. Družbene spremembe v sodobnih družbah so pomembno prestrukturirale vsa življenjska obdobja, zato morajo vsi, še posebej pa vsaka nova generacija mladih, vedno znova iskati ravnotežje v življenju tako, da nenehno upravljajo, zagovarjajo in uveljavljajo svoje mesto v družbi skozi oblikovanje lastnih biografij, kjer pa so najpomembnejši kritični momenti prav posamični življenjski prehodi (Heinz, 2009).

Doseganje ekonomske in socialne neodvisnosti mladih je vpeto v tri pomembne družbene institucije – izobraževalni sistem, trg dela in družino. Kljub temu, da ima podaljševanje izobraževanja številne pozitivne individualne in družbene učinke, pa to tudi ovira oz. podaljšuje obe vrsti neodvisnosti. Na eni strani mlade prisili, da so dlje finančno odvisni od svojih družin in/ali socialne politike države, po drugi pa jih dlje časa drži v družinah tudi v socialnem in odnosnem smislu.

Prvi dve desetletji 21. stoletja pri nas je zaznamoval čedalje večji, množičen vpis v terciarno izobraževanje; delež mladih, vključenih vanj v Sloveniji, je izredno visok in močno presega povprečje EU-28. Leta 2018 je bilo v starostni skupini med 20 in 24 let v tovrstno izobraževanje vključenih 45 % mladih (Lavrič idr., 2021). Še precej višje pa so aspiracije po stopnji izobrazbe med srednješolskimi učenci in njihovimi starši, npr. v letu 2011 smo v okviru primerjalne študije z izbranimi evropskimi državami izmerili, da v Sloveniji skoraj 70 % učencev želi doseči najmanj terciarno izobrazbo (Živoder, 2013). Povečano terciarno izobraževanje sicer ni slovenska posebnost, pač pa del splošnejših družbenih trendov tudi v drugih evropskih državah; vseeno pa je ta premik med najbolj izrazitimi, še posebej v smislu aspiracij (Walther idr., 2016). Rezultati te raziskave so pokazali, da v razmerah naraščajoče individualizacije družbenih tveganj, čedalje

večje nepredvidljivosti in vse manjše standardizacije ŽP učenci izobrazbo večinoma razumejo kot izjemno relevantno za svoja življenja, predvsem pa kot najbolj obetavno in varno pot do svoje prihodnosti. Vendar pa za zanje izobrazba ni pomembna le skozi instrumentalne razloge, npr. dostopa do trga dela in pričakovani dohodek, ampak so zelo pomembni tudi bolj subjektivni razlogi, kot je npr. opravljati zanimiv poklic, ki daje občutek samorealizacije. Vrh vpisa v terciarno izobraževanje smo zabeležili leta 2014, ko je bilo vanj vključenih skoraj 49 % mladih, starih od 20 do 24 let (Lavrič idr., 2021). Tu se že nakazuje premik iz kohorte mladih, rojenih po letu 1980 (»milenijci«), ki je izobraževanje vzela kot garant varnosti in kjer je bila mestoma bolj kot vsebina pomembna dosežena stopnja izobraževanja. Prihajajoče kohorte mladih se zdijo nekoliko bolj pragmatične v smislu, da je vsebina izobraževanja pomembna predvsem skozi realne obete na trgu dela. Podobno ugotavlja Ule (2016), ko govori o vzniku pragmatičnega realizma mladih.

Procese podaljševanja mladosti in izobraževanja pa sočasno spremljajo sorodni procesi, ki to sploh omogočajo. Govorimo o družini, ki je postala primarno podporno okolje in vzdrževalni mehanizem v podaljšanem prehodu v odraslost. O otrokocentризmu in protektivnosti otroštva raziskovalci v zahodnih družbah pišejo že nekaj desetletij (Švab, 2001; 2021). Pri nas sta se pojava zaostрила v prvih dveh desetletjih 21. stoletja, temeljne razloge za to pa moramo iskati predvsem v spremenjenih družbeno-političnih razmerah, zaznamovanih z izrazito povečanim tveganjem pri načrtovanju individualnih ŽP. Tako so starši, posledično pa tudi otroci, izobrazbo razumeli kot eno najvarnejših poti v prihodnost (Ule idr., 2015; Živoder, 2011), kot blažitev nevarnosti tveganega, fleksibilnega, sedaj tudi prekarnega trga dela, kjer se mora vsak znajti sam, v primerjavi z njihovo lastno izkušnjo, ko so sami vstopali v odraslost. Tovrstne starševske strategije so nastale predvsem kot odgovor na izjemno povečana družbeno-ekonomska tveganja (Ule in Leskošek, 2018). Raziskave kažejo, da so starši v Sloveniji v primerjavi z drugimi evropskimi državami zelo vpleteni v izobraževalne poteke svojih otrok, kar se kaže skozi izjemno visoke izobraževalne

aspiracije – npr. raziskava med letoma 2010 in 2012 je pokazala, da kar 81 % staršev, vključenih v raziskavo, želi, da bi njihov otrok dokončal najmanj višjo šolo ali več (Ule idr., 2015) – ter skozi čedalje večjo in intenzivnejšo vključenost staršev v vse nivoje otrokovega izobraževanja (pomoč pri obvladovanju učnih zahtev, investicije socialnega, kulturnega in ekonomskega kapitala v izobraževanje).

Hkrati in prav zato se bistveno spreminjajo odnosi med starši in otroki: te spremembe so postale izrazite v zadnjem tisočletju. Raziskave družinskih vzorcev in odnosov med starši in otroki kažejo, da v sodobnih (predvsem zahodnih) družinah prihaja do pomembnih sprememb v vzgojnih vzorcih, ki jih lahko opišemo kot premik iz modela vzgojne družine v model emocionalne in podporne družine; nekateri avtorji govorijo o procesu familializacije (Edwards in Alldred, 2000; Beck-Gernsheim, 2002; Leccardi in Ruspini 2006; Ule 2013; Ule in drugi 2014). Familializacija se v okviru izobraževanja nanaša na to, da starši prevzemajo čedalje večjo odgovornost za vzgojo in izobraževanje svojih otrok, torej da je čedalje več vzgojnih in izobraževalnih nalog opravljenih v zasebnosti posameznih družin. To hkrati pomeni tudi, da se vzpostavlja nova vrsta odnosa med otroki in starši, ki v primerjavi s preteklostjo precej manj temelji na hierarhiji moči. Ravno nasprotno: starši postajajo neke vrste zaupniki svojih otrok (Ule, 2013), otroci in mladi odrasli se zanašajo na njihovo pomoč in nasvete tako v psihološkem kot tudi socialno-ekonomskem smislu. Z odraslimi otroki, ki dlje ostajajo doma, vzpostavljajo partnerske odnose, tipičen razvojni konflikt v procesu odraščanja, ki se je prej odvijal predvsem skozi konflikt s starši in njihovo avtoriteto v času osamosvajanja, se sedaj premešča na raven družbe, otroci in starši pa skupaj nastopajo v boju proti negotovosti in kontradiktornosti družbe. Temu pritrjuje tudi nedavna raziskava mladine pri nas, ki je pokazala, da so starši daleč najpomembnejši akterji nudenja socialne opore mladim tako v smislu materialne in finančne opore kot tudi opore v primeru bolezni in pri iskanju zaposlitve (Lavrič idr., 2021). Podatki sicer kažejo tudi, da se je povprečna starost ob odselitvi iz izvorne družine v zadnjem desetletju pomembno znižala za dve leti in znaša 27,7 let, vendar pa je v

starostni skupini med 25 in 29 let še vedno le slaba tretjina takšnih, ki ne živi s starši (Lavrič idr., 2021). Novi odnosi med starši in otroki se vzpostavljajo zaradi sodobnih socialno-ekonomskih pogojev dela, ki jih označujejo predvsem podaljšana mladost ob vse daljšem izobraževanju in kasnejšem vstopu na trg dela, s tem povezana daljša ekonomska odvisnost od staršev in posledično naraščajoča pomembnost starševske podpore. Ta je tako pomembna tudi zaradi neuspeha socialne države na področju stanovanjske politike (glej Ploštajner v tem zborniku). Vse to pomeni, da so pri nas z vidika neenakosti v izobraževanju in zaposlovanju najbolj ogroženi tisti mladi, ki prihajajo iz socialno-ekonomsko prikrajšanih družin, pa tudi tisti z različnimi psiho-socialnimi in zdravstvenimi tveganji.

Individualizacija življenjskih prehodov in oblikovanja biografije: Duševno zdravje mladih

Pristop ŽP je vodilna teoretska perspektiva na področju družbenega zdravja (t. i. epidemiologija ŽP), in sicer longitudinalnega raziskovanja vedenja in zdravstvenih izidov skozi ŽP, ki se je sprva začela v 80. letih na področju raziskovanja kroničnih bolezni (Ben-Shlomo in Kuh, 2002). Epidemiologija ŽP oz. raziskovanje zdravstvenih potekov nam omogoča, da opazujemo in analiziramo kompleksne interakcije med številnimi dejavniki in zdravstvenimi izidi skozi daljša časovna obdobja oz. skozi celoten ŽP. Omogoča nam, da raziskujemo vpliv družbenih dejavnikov na zdravje in, obratno, vpliv zdravja na družbeno participacijo, vključenost v družbeni svet. Burton-Jeangros idr. (2015, str. 3) navajajo primere raziskovalnih vprašanj: »Kako družbena participacija povečuje odpornost v starejših letih? Kako izkušnja ločitve staršev v otroštvu prispeva k poznejšemu pojavu tesnobe in depresije? Kako slabo zdravje v otroštvu omejuje možnosti za izobraževanje in posledično poklicne poti? Kako depresija vpliva na zakonsko življenje?« Pristop ŽP nas opozarja, da moramo zdravje razumeti onkraj individualnih okvirjev, kot družbeno in politično temo. Kot potrjujejo tudi raziskave, sta polji duševnega zdravja mladih in prehodov v odraslost tako neločljivo povezani (Arnett idr., 2014; Veldman idr., 2017).

V zadnjih nekaj desetletjih beležimo povečano družbeno pozornost zdravju, telesu in življenjskemu slogu, ki jo lahko razumemo kot manifestacijo družbenih in normativnih pričakovanj individualizirane družbe, ki skozi poziv k skrbi zase in za lastno telo med drugim tudi odvrta pozornost od družbeno-političnega konteksta, ki postavlja podlago individualnemu zdravju (Beck, 2001; Lupton, 2016; Kamin, 2006). Individualizacija odgovornosti za osebno zdravje in dobro počutje pa pomembno preusmerja pozornost od strukturnih pogojev zdravja v družbi k individualnim praksam in odločitvam v vsakdanjem življenju ljudi (Rupar in Kamin, 2018).

Duševno zdravje postaja cenjeno kot pomemben del dobrega počutja in ravnovesja ter ni več preprosto razumljeno zgolj kot odsotnost duševne bolezni, kot je to veljalo še do nedavnega. In mladi svoje zdravje jemljejo precej resno. Raziskave pri nas kažejo, kako pomembno je zdravje mladim in kako se v zadnjem desetletju znižuje zadovoljstvo s svojim zdravjem; če je bilo leta 2010 s svojim zdravjem zadovoljnih približno 80 %, je leta 2020 z njim zadovoljnih samo še 70 % mladih, ob tem pa se je precej zmanjšalo tudi splošno zadovoljstvo mladih z življenjem (Lavrič idr., 2021).

Ob tem v zadnjem desetletju beležimo izjemno pomemben porast mladih, ki se čutijo osamljeni (porast za 67 %), in mladih, ki občutijo stres večino ali vsaj nekaj dni vsak teden (porast za 110 %) (Lavrič idr., 2021). Raziskovalci so ugotovili, da so višje stopnje stresa povezane predvsem s spolom (ženske stres občutijo pogosteje), slabšimi odnosi s starši, količino časa, ki ga mladi preživijo pred zasloni pametnih naprav in računalnikov, negativno klimo v šoli oziroma na delovnem mestu in slabšim materialnim položajem družine (Lavrič idr., 2021). Mladi so tudi občutnejše zaskrbljeni glede temeljnih področij svojega življenja, in sicer jih bolj skrbi pomanjkanje denarja, (ne)uspeh v šoli ali poklicu, težave z (ne)zaposlitvijo ali stanovanjski problem, prav tako pa izkazujejo večji pesimizem glede prihodnosti družbe, še posebej so zaskrbljeni glede trendov staranja prebivalstva in degradacije naravnega okolja (Lavrič idr., 2021). Podatki torej kažejo, da so mladi kljub nekateri pozitivnim kazalcem, npr. nižanjem stopnje brezposelnosti

mladih, čedalje bolj zaskrbljeni in ranljivi na temeljnih področjih in v institucijah življenja, povezanimi s ključnimi prehodi v odraslost in načrtovanjem življenjskega poteka. Tudi uradni podatki NIJZ so izjemno zgovorni – duševna obolevnost otrok in mladih do 18. leta je v zadnjih 25 letih narasla za 64 %; leta 2015 je bilo v primerjavi z letom 2008 mladim med 15. in 19. letom prepisanih 73 % več zdravil za zdravljenje duševnih motenj kot leta 2008 (Jeriček Klanšček idr., 2018).

Duševno zdravje mladih pa je močno načela tudi epidemija (Gabrovec idr., 2021; Thorisdottir idr., 2021), predvsem s fizično distanco. Mladi so sicer v primerjavi s starejšimi precej bolj večji in vajeni socialnega stika in bližine v virtualnem svetu. Vseeno pa jih je oddaljenost precej prizadela: čas mladosti namreč zaznamuje izjemna potreba po vrstniškem druženju, socializaciji, povezana z vzpostavljanjem identitete, intimnih razmerij, preizkušanja in eksperimentiranja glede sveta, odnosov in samih sebe. Ta močno presega običajno potrebo, ki jo imajo odrasli, ki so že konsolidirani v svojih odraslih vlogah (skozi delo, partnerske odnose, družino).

Duševno zdravje je pomembno povezano z vsakdanjim življenjem mladih, pa tudi z njihovo politično participacijo. Načeto osebno zdravje terja pozornost in čas. Čeprav so razlogi zanj velikokrat sistemski, pa v sodobnih razmerah terjajo zdravljenje individualnih simptomov, ne družbenih praks in pogojev, ki so jih ustvarili. Duševno zdravje predstavlja pomembno oviro ali pa pogoj politične participacije vseh, ne samo mladih. Je pa prav pri mladih z upadanjem duševnega zdravja na ravni celotne družbe ta tudi ogrožena.

Raziskave kažejo tudi, da so mladi bolj pozorni na svoje zdravje, do njega bolj kritični in ga v vsakdanjem življenju bolj negujejo. Podatki namreč kažejo, da se v primerjavi z letom 2010 mladi bolj zdravo prehranjujejo, se več ukvarjajo s športom ter manj posegajo po tobaku in alkoholu (Lavrič idr., 2021). To pa nakazuje, da mladim zdravje ne pomeni zgolj odsotnosti bolezni, pač pa predstavlja pomemben vidik vsakdanjega življenja, ki ga bržkone razumejo kot pogoj in investicijo v svojo prihodnost (načrtovanje biografije). Nenazadnje pa povečana investicija mladih v zdravje skozi perspektivo ŽP ilustrira pogoje

oblikovanja življenjske zgodbe, obremenjene skozi strukturna tveganja ter individualizacijo ŽP in prehodov: obremenjenost s sodobnim tempom, tveganji in pogoji življenja, predvsem skozi optiko polne osebne odgovornosti za svoje izbire, poti in uspeh ter manka kolektivnih usod in neuspeha države blaginje, da bi uspešno kompenzirala deficite tržnega kapitalizma.

SKLEP: KLJUČNI IZZIVI ŽIVLJENJSKIH POTEKOV IN PREHODOV MLADIH

Ko razmišljamo o mladih, njihovem načinu vključevanja v odrasle vloge, sprejemanju/zavračanju odraslega sveta, njihovi potencialni družbeni moči/nemoči in izzivih, s katerimi se soočajo, ne smemo pozabiti, kot nas opominja pristop življenjskega poteka, na njihovo temeljno vpetost v družbeno-zgodovinske okoliščine, ki so jih in jih še bodo zaznamovale oziroma formirale.

V primerjavi s prejšnjimi kohortami mlade danes bistveno zaznamuje izjemen tehnološki napredek, povezan primarno z neprimerljivo dostopnostjo informacij in znanja ter novimi načini komunikacije in s tem povezanimi novimi načini vzpostavljanja in vzdrževanja odnosov med ljudmi, posledično tudi formiranja lastne identitete in odnosa do sveta. Novo je tudi to, da ni več tipičnega izključno enosmernega medgeneracijskega prenosa znanj in vrednot. Hkrati so mladi digitalni samouki, saj so virtualne svetove raziskovali in ustvarjali sami, in jih zato »živijo« precej drugače kot starejši, s tem pa se pomembno spreminja njihovo vsakdanje življenje, rutine, prakse, jezik, posledično pa tudi vrednote, pogled na svet in identitete. Prav zato hkrati tudi razvijajo kritično distanco do hierarhije in avtoritet. Tovrstne spremembe sicer lahko delujejo izjemno osvobajajoče, hkrati pa tudi temeljno ogrožajoče. Varne meje, tradicije, norme, namreč omogočajo neko gotovost, jasnost, nevprašljivost, na katere so prejšnje generacije trčile oz. z njimi prišle v konflikt šele v odraslosti, če sploh, sedaj pa se to zgodi precej bolj zgodaj ali pa teh meja oz. neke kolektivne gotovosti, varnosti sploh ni. Zato smo tudi pogosto priča poskusom

retradicionalizacije (Vehovar in Tiran, 2016) ali nostalgичnemu zrenju na preteklost, na analogni čas, pa tudi vzponu različnih avtoritarizmov, ki zelo dobro naslavlajo ta izpraznjen prostor oz. umanjkanje vizije.

Hkrati so se izrazito individualizirala tveganja: posamezniki smo primorani, da družbeno-ekonomska, politična tveganja naslavlamo in nosimo individualizirano. V luči prevladujoče ideologije »sam svoje sreče kovač« smo svobodni posamezniki, ki s svojimi izbirami krmarimo skozi lastno življenje, s tem pa zanj prevzemamo tudi polno odgovornost in vso tesnobo potencialno napačnih izbir. Ljudje smo primorani poskrbeti sami zase in prevzeti tveganja, ker to ugaja gospodarstvu in politiki.

Potem je treba izpostaviti izrazito stanovanjsko problematiko in neuspeh socialne države na tem področju pri nas. Raziskave namreč kažejo, da si večina mladih, ki je obtičala v izvornih družinah v podaljšani mladosti, želi živeti na svojem, ampak tega enostavno ne more, ker so zanje stanovanja nedosegljiva (Lavrič idr., 2021; glej tudi Ploštajner v tem zborniku). Tu je še prekaren trg dela, ki s svojo negotovostjo in nepredvidljivostjo mladim močno otežuje načrtovanje prihodnosti in lastne družine. Tu potem vstopajo družine, ki s svojim ekonomskim, kulturnim in socialnim kapitalom mladim poskušajo olajšati prehod v odraslost, predvsem skozi investicijo v izobraževanje, podaljšanim bivanjem v izvorni družini ter instrumentalno in emocionalno podporo (Ule idr., 2015). Vse to pa lahko razumemo tudi kot odziv na individualizacijo družbenih tveganj, kjer otroci in starši skupaj nastopajo v boju proti negotovosti in kontradiktornosti družbe.

Tako okolje kot družba in njene vrednote so izjemno pomemben sestavni del življenj mladih in njihove prihodnosti. Beležimo izrazito zanimanje mladih za okoljske teme (npr. Lavrič idr., 2021; Katz idr., 2021), prav odgovornost mladih do okolja pa lahko razumemo kot kraj upora pred obstoječimi, neuspešnimi vzorci vladajočih elit. Se pa ta upor vrši precej drugače kot smo vajeni. Mladi se namreč povezujejo, sodelujejo izven tipičnih oblik tako politične reprezentacije kot družbenega aktivizma, predvsem »online«, hkrati pa pomembno, zavestno spreminjajo svoje navade in vzorce v vsakdanjem življenju, predvsem

v smeri okoljsko bolj vzdržnih praks (npr. odnos do prehrane, rabe energije) (glej Vezovnik in Kamin v tem zborniku; Bhutto idr., 2022).

In nenazadnje, ko razmišljamo o tem, kaj nam govorijo podatki, zbrani iz različnih raziskav, ne smemo zanemariti vpliva nemerljivega. Vsaka starostna kohorta in generacija namreč prineseta nekaj novega. Novosti so težko merljive, ker je potrebno tisto nekaj najprej identificirati, preden ga lahko izmerimo. Vprašalnike sestavlja odrasla populacija, inherentno ujeta v svoj znanstveni in vsakdanji svet. Raziskovalci mladine so se že motili: npr. koncem sedemdesetih let so mladim očitali zagledanost vase, ciničen odnos do sveta in popolno nezanimanje za družbene probleme, pa so se mladi že v osemdesetih odzvali, vendar drugače, kot je to pričakovala odrasla populacija, predvsem skozi nova družbena, bolj individualizirana in neideološka gibanja ter simbolno izražanje kritike in nezadovoljstva, npr. skozi glasbo (Ule 2008). Podobno so raziskave pri nas v prejšnjem desetletju merile upad zanimanja mladih za politiko, predvsem skozi nezanimanje oz. izključenost mladih iz konvencionalnih, »odraslih« načinov politične participacije (npr. volilna udeležba, strankarska pripadnost, zanimanje za politiko) (Miheljak, 2000), hkrati pa tudi, da je zaupanje mladih v politiko in njene institucije nizko (Lavrič idr., 2011; 2021). Ko podatke analiziramo v okviru družbenih, normativnih pričakovanj o participaciji, lahko sicer izmerimo njen upad, ampak srži problema ne »zagrabimo« nujno – gre za nestrinjanje, morda celo zavračanje obstoječe politike, morda politikov in političark, morda nezanimanje za politično plat družbe v celoti? So razlogi »narcistični«, pragmatični, realistični? Mladi sicer manj sodelujejo v konvencionalni politiki in v njej večinoma tudi niso pripravljeni sodelovati (Lavrič idr., 2021), a zdi se, da se temeljne spremembe odvijajo na bolj subtilnem področju, ki je večinoma (neupravičeno) onkraj političnega in javnega zanimanja, ker velja za trivialno, običajno, izmuzljivo, nevprašljivo – in to je področje vsakdanjega življenja. Mladi morda ne spremljajo Dnevnika, ne spremljajo parlamentarnih razprav na 3. programu, zato pa manj pogosteje kupijo vodo v plastenki in se (tudi nepričakovano) mobilizirajo za referendum o vodi.

Mladi danes živijo, odraščajo in v odraslost vstopajo v družbi z izrazito nejasno prihodnostjo, v kateri niti družba kot celota niti nosilci oblasti nimajo vizije prihodnosti, hkrati pa je ta tudi neposredno ogrožena, npr. skozi človeški vpliv na okolje. Ta svet je poln tveganj, kontradiktornosti, nemoči ter ima le malo sočutja do sočloveka in narave. Zbudili smo se v novo vojno na evropskih tleh, ob številnih zahodnih »upravičenih vojaških intervencijah« v imenu »demokracije« po svetu v zadnjih desetletjih, ki ponavljajo vedno iste stare mehanizme uveljavljanja moči in dostopa do naravnih surovin oz. njihove kraje (ne zgolj narodom, ampak človeštvu na splošno), v svet brez vizije onkraj kapitalističnih ambicij. Mladim polzijo iz rok tudi dobrine socialne države, težko priborjene v drugi polovici 20. stoletja. Mladi so ujeti v svoje biografske projekte kopičenja kulturnega kapitala skozi izobraževanje, iskanje priložnosti na trgu dela in skrbi zase ter za svoje duševno in telesno zdravje – pa ne zato, ker bi to »izbrali«, pač pa so primorani poskrbeti sami zase ter prevzeti nase polno tveganje in odgovornost za lastne življenjske poti, ker to ugaja gospodarstvu in politiki.

Ti temeljni družbeni konflikti ustvarjajo svet, v katerem mladi ne morejo načrtovati svoje prihodnosti oziroma zastaviti lastne biografije, kar je pravzaprav podlaga današnjih odločitev in bistvo prehoda iz mladosti v odraslost. Ta nemoč se čedalje intenzivneje izraža v slabšanju duševnega zdravja mladih. V zori svoje življenjske poti so ostali sami v svoji prihodnosti, obremenjeni z nesmiselno logiko odraslega sveta, ki si nanje drzne gledati kot na razvajene, vase usmerjene narcise, ki jih onkraj mobilnega ekrana družba in politika ne zanimata. Res so apolitični in narcistični – pa ne mladi, pač pa vodilna politična in ekonomska elita sodobnega sveta, ki je to brezizhodnost soustvarila in poustvarila v imenu demokracije in enakosti.

LITERATURA

Aleksić, J. in Vrcan, S. (ur.) (1986). *Položaj, svest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije. Preliminarna analiza rezultata istraživanja*. CIDID, IDIS.

- Andrews, M. (2017). Enduring ideals: Revisiting Lifetimes of Commitment twenty-five years later. *Contemporary Social Science*, 12(1–2), 153–163.
- Arnett, J. J., Žukauskienė, R. in Sugimura, K. (2014). The new life stage of emerging adulthood at ages 18–29 years: Implications for mental health. *The Lancet Psychiatry*, 1(7), 569–576.
- Bayat, A. (2010). *Life as politics: How ordinary people change the Middle East*. Stanford University Press.
- Barassi, V. (2017). Digital citizens? Data traces and family life. *Contemporary Social Science*, 12(1–2), 84–95.
- Barnett, C. (2014). Theorising emergent public spheres: Negotiating democracy, development, and dissent. *Acta Academica*, 46(1), 1–22.
- Beck, U. (2001). *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Krtina.
- Beck-Gernsheim, E. (2002). *Reinventing the Family. In search of New Lifestyles*. Polity Pres.
- Ben-Shlomo, Y. in Kuh, D. (2002). A life course approach to chronic disease epidemiology: Conceptual models, empirical challenges and interdisciplinary perspectives. *International Journal of Epidemiology*, 31(2), 285–293.
- Bendit, R., Hein, K. in Biggart, A. (2005). Delayed and negotiated autonomy. Domestic emancipation of young Europeans. V *DISKURSI: Perspektivenwechsel international - Neue Ansätze der Familien-, Kindheits- und Jugend 3/2004* (str. 76–85). Deutsches Jugendinstitut.
- Bhutto, M. Y., Soomro, Y. A. in Yang, H. (2022). Extending the Theory of Planned Behavior: Predicting Young Consumer Purchase Behavior of Energy-Efficient Appliances (Evidence From Developing Economy), *SAGE Open*, 1–14.
- Burton-Jeangros, C., Cullati, S., Sacker, A. in Blane, D. (ur.) (2015). *A Life Course Perspective on Health Trajectories and Transitions*. Springer.
- Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S. in Anstead, N. (2016). Youth Participation Beyond Voting: Volunteering and Contestation. V B. Cammaerts idr., *Youth Participation in Democratic Life: Stories of Hope and Disillusion* (str. 105–132). Palgrave Macmillan.
- Dave, N. (2012). *Queer activism in India: A story in the anthropology of ethics*. Duke University Press.
- Elder, G. H. (1974). *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*. University of Chicago Press.
- Elder G. H., Johnson M. K. in Crosnoe R. (2003): The Emergence and Development of Life Course Theory. V J. T. Mortimer in M. J. Shanahan (ur.), *Handbook of the Life Course. Handbooks of Sociology and Social Research* (str. 3–19). Springer.

- Elder, G. H., Jr. in Giele, J. Z. (2009). Life course studies: An evolving field. V G. H. Elder, Jr. in J. Z. Giele (ur.), *The craft of life course research* (str. 1–24). The Guilford Press.
- Elder, G. H., Jr. in Shanahan, M. J. (2006): The Life Course and Human Development. V R. M. Lerner in W. Damon (ur.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (str. 665–715). John Wiley & Sons.
- Elder, G., Shanahan, M. in Jennings, J. (2015). Human Development in Time and Place. V R. M. Lerner (ur.), *Handbook of Child Psychology and Developmental Science, Volume 4. Ecological Settings and Processes* (str. 6–54). John Wiley & Sons.
- Felski, R. (2000). *Doing Time: Feminist Theory and Postmodern Culture*. NYU Press.
- Fisher, D. R. (2012). Youth political participation: Bridging activism and electoral politics. *Annual Review of Sociology*, 38, 119–137.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge University Press.
- Gabrovec, B., Selak, Š., Crnkovič, N., Cesar, K. in Šorgo, A. (2021). *Raziskava o doživljanju epidemije COVID-19 med študenti: poročilo o opravljeni raziskavi*. Nacionalni inštitut za javno zdravje.
- Glover, D. in Sumberg, J. (2020). Youth and Food Systems Transformation. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 4(101), 1–15.
- Guillemot, J. in Price, D. (2017). Politicisation in later life: Experience and motivations of older people participating in a protest for the first time. *Contemporary Social Science*, 12(1–2), 52–67.
- Heinz, W. R. (1991). Theoretical advances in life course research. Deutscher Studien Verlag.
- Heinz, W. R. (2009). Youth transitions in an age of uncertainty. V A. Furlong (ur.), *Handbook of Youth and Young Adulthood* (str. 3–13). Routledge.
- Heinz, W., Huinink, J. in A. Weymann (ur.) (2009). *The life course reader: Individuals and society across time*. Campus.
- Hutchison, E. D. (2019): *Dimensions of Human Behavior: The Changing Life Course*. SAGE Publications.
- Jeriček Klanšček, H., Roškar, S., Vinko, M., Konec Juričič, N., Hočevar-Grom, A., Bajt, M., Čuš, A., Furman, L., Zager Kocjan, G., Hafner, A., Medved, T., Bračič, M. F. in Poldrugovac, M. (2018). Duševno zdravje otrok in mladostnikov v Sloveniji. NIJZ. https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/publikacije-datoteke/dusevno_zdravje_otrok_in_mladostnikov_v_sloveniji_19_10_18.pdf

- Jones, A. (2017). Housing choices in later life as unclaimed forms of housing activism. *Contemporary Social Science*, 12(1–2), 138–152.
- Kamin, T. (2006). *Zdravje na barikadah: dileme promocije zdravja*. Fakulteta za družbene vede.
- Katz, R. R., Ogilvie, S., Shaw, J. in Woodhead, L. (2021). *Gen Z, Explained The Art of Living in a Digital Age*. University of Chicago Press.
- Lambert, M. (2010). *Ordinary ethics: Anthropology, language and action*. Fordham University Press.
- Lavrič, M., Flere, S., Tavčar Krajnc, M., Klanjšek, R., Musil, B., Naterer, A., Kirbiš, A., Divjak, M. in Lešek, P. (2011). *Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji* (1. izd.). Aristej.
- Lavrič, M., Deželan, T., Klanjšek, R., Lahe, D., Naterer, A., Radovan, M., Rutar, T., Sardoč, M., Uršič, M., Majce, M., Cupar, T., Matjašič, M., Nacevski, K., Vombergar, N. in Prešeren, J. (2021). *Mladina 2020: položaj mladih v Sloveniji*. Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba; Založba Univerze v Ljubljani.
- Linden, A. in Klandermans, K. (2007). Revoluntionaries, wanderers, converts, and compliants: Life histories of extreme right activists. *Journal of Contemporary Ethnography*, 36(2), 184–201.
- Lupton, D. (2016). *The quantified self: a sociology of self-tracking*. Polity.
- Luthar, B. in Pušnik, M. (2021). Intimate media and technological nature of sociality. *New Media & Society*, 23(5), 1257–1277. doi:10.1177/1461444820912387
- Mahony, N., Newman, J. in Barnett, C. (2010). *Rethinking the public: Innovations in research, theory and politics*. The Policy Press.
- Mannheim, K. (1952): The Problems of Generations. V K. Mannheim (ur.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (str. 276–322). Routledge.
- Mayer, K. U. (2009). New directions in life course research. *Annual Review of Sociology*, 35(1), 413–433.
- Mayer, K. U. (2004). Whose Lives? How History, Societies, and Institutions Define and Shape Life Courses. *Research in Human Development*, 1(3), 161–187.
- Nolas, S.-M., Varvantakis, C. in Vinnarasan, A. (2017a). Political activism across the life course, *Contemporary Social Science*, 12(1-2), 1–12.
- Nolas, S.-M., Varvantakis, C. in Vinnarasan, A. (2017b). Talking politics in everyday family lives. *Contemporary Social Science*, 12(1-2), 68–83.
- Pancer, S. M. (2015). *The psychology of citizenship and civic engagement*. Oxford University Press.

- Pontes, A., Henn, M. in Griffiths, M. (2018). Towards a Conceptualization of Young People's Political Engagement: A Qualitative Focus Group Study. *Societies*, 8(1), 17.
- Rupar, S. in Kamin, T. (2018). Številka, številka v napravi povej, kdo najbolj je fit v deželi tej: vloga digitalne tehnologije za samosledenje pri skrbi za zdravje in dobro počutje. V M. Ule, T. Kamin in A. Švab (ur.), *Zasebno je politično: kritične teorije vsakdanjega življenja* (str. 274–293). Založba FDV.
- Sayer, A. (2011). *Why things matter to people: Social science, values and ethical life*. Cambridge University Press.
- Sloam, J. (2016). Diversity and voice: The political participation of young people in the European Union. *The British Journal of Politics and International Relations*, 18(3), 521–537.
- Švab, A. (2001). *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Znanstveno in publicistično središče.
- Švab, A. (2021). Protektivno otroštvo ter podobe otrok in otroštva v modernosti. V M. Skočir (ur.), *Na drugi strani: slovenska fotoreportaža*. 4. del: *Vsakdanje* (str. 40–54). Muzej in galerije mesta Ljubljane.
- Thorisdottir, I., Asgeirsdottir, B., Kristjansson, A., Valdimarsdottir, H., Tolgyes, E., Sigfusson, J., Allegrante, J., Sigfusdottir, I. in Halldorsdottir, T. (2021). Depressive symptoms, mental wellbeing, and substance use among adolescents before and during the COVID-19 pandemic in Iceland: a longitudinal, population-based study. *The Lancet Psychiatry*, 8, 663–672.
- Ule, M. (2008). *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Založba FDV.
- Ule, M. (2013). "I trust my mom the most": Trust patterns of contemporary youth. V H. Warming (ur.), *Participation, citizenship and trust in children's lives* (str. 174–193). Palgrave Macmillan.
- Ule, M. (2016). Downward mobility is now a reality for a new generation of young people: Comparative analysis 1985-2015. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 53(6), 1295–1308.
- Ule, M. in Leskošek, V. (2018). Transition from Education to Employment: Comparative Assessment of Youth Guarantee Policies in Slovenia, the Czech Republic and Latvia. V M. A. Malo in A. M. Mínguez, *European Youth Labour Markets: Problems and Policies* (str. 109–123). Springer.
- Veldman, K., Reijneveld, S. A., Verhulst, F. C., Ortiz, J. A. in Bültmann, U. (2017). A life course perspective on mental health problems, employment, and work outcomes. *Scandinavian journal of work, environment & health*, 43(4), 316–325.
- Vehovar, U. in Tiran, J. (2016). Oris izbranih kazalnikov retradicionalizacije slovenske družbe. *Družboslovne razprave*, 32(83), 85–107.

- Walther, A., Amaral, M. P. do, Cuconato, M. in Dale, R. (ur.) (2016). *Governance of educational trajectories in Europe: Pathways, policy and practice*. Bloomsbury Academic.
- Živoder, A. (2011). The relevance of education today: Young people and their educational choices. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 48(5), 1427–1445.
- Živoder, A. (2013). Students' educational choices and future orientations in Slovenia. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia*, 23(2), 329–342.
- Živoder, A. in Ule, M. (2020). Slovenia: overprotective parenthood: parental involvement in the educational trajectories of their children in Slovenia. V A. Paseka in D. Byrne (ur.), *Parental involvement across European education systems: Critical perspectives* (str. 104–119). Routledge.

13

POLITIČNA PARTICIPACIJA APOLITIČNIH MLADIH

Igor Lukšič

UVOD

Vsakdo ve, da je politična participacija zaželena in da je apolitičnost nezaželena. Še posebej to velja, ko so v fokusu mladi. To stališče vladajoče zavesti, ki je vpisano v *common sense* ali zdravo pamet, je treba analizirati, sicer nas taista zdrava pamet vodi k najhitrejši moralni obsodbi tipa delta: kako je ta mladina grozna, sebična, individualistična, egoistična, ker ne misli na skupne interese in vrednote; ali moralnemu odobravanju tipa omikron: saj je politika tako umazana, da ni čudno, da mladine ne potegne. Vsa ta navidezna zmeda znotraj zdrave pameti ima jasno logiko: pokazali bomo, da je apolitičnost v tem zgodovinskem trenutku dobro voden projekt, ki daje odlične rezultate. Politizacija zlasti mladine je namreč v 20. stoletju po eni strani pripeljala do dveh svetovnih vojn¹ in po drugi strani do odličnih rezultatov za množice

1 Mladi v nobenem primeru niso bili glavni zamišljevalci vojn ali koncepta socialne države, so pa bili glavni množični akterji in žrtvovalci lastnih življenj v primeru vojn, v primeru socialne države pa so bili glavna sila, ki je koncept poganjala z upanjem v boljšo prihodnost povojne Evrope.

ljudi in predvsem za mlade v formi socialne države v letih 1945–1980, kar pa je ogrozilo in ogrožalo interese hitrejše koncentracije kapitala v svetu.

Prve politološke raziskave o razmerju med demokracijo in participacijo so pokazale, da »živi demokracija v sožitju z zelo nizkimi stopnjami participacije« (Porta, 2003, str. 66). Almond in Verba na primeru ZDA, Velike Britanije, Nemčije, Mehike in Italije ugotavljata, da državljani v teh demokracijah, ki so tedaj veljale za najbolj demokratične, »niso dobro obveščeni, niso globoko angažirani in prav tako ne posebej dejavni« (1963, str. 474).

Milbrath (1965) je v tej seriji raziskav sredi šestdesetih let odnos ljudi do politike razdelil na tri kategorije. V prvo je postavil gladiatorje: to so resnično aktivni in nastopajoči borci v politični areni. V drugo kategorijo je postavil opazovalce dogajanja ali gledalce. Tretjo kategorijo pa tvorijo povsem otopeli spremljevalci dogajanja, ki se v neaktivnosti prepuščajo toku dogajanja. Ugotovil je, da je v demokracijah zares aktivnih samo 7 % ljudi, medtem ko jih med gledalce sodi 60 %, 30 % pa je otopelih oziroma povsem nedejavnih.

Stopnja politične participacije velja za enega glavnih kazalcev demokratičnosti določenega političnega sistema. V načelu velja, da je demokracija bolj zdrava, boljša, na višji stopnji, kadar je participacija ljudi v politiki večja. Vendar se pri določenem tipu sistemov logika obrne: če je participacija ljudi na volitvah ali referendumih blizu 100 %, obstaja velika verjetnost, da gre za nedemokratični sistem; v nekaterih primerih je to celo pokazatelj totalitarnega sistema, ki si z vsemi sredstvi, tudi strašenjem in represijo zagotavlja legitimnost. Participacija mora zato v demokratičnih sistemih temeljiti na svobodni volji posameznika. Na tej točki pa se odpre široka razprava o tem, kako se svoboda posameznika sploh lahko vzpostavlja, kateri vplivi so v različnih sistemih dovoljeni in na kakšen način se ti izvajajo. Na prvi pogled za spodbujanje participacije ni dovoljena samo neposredna prisila, vendar ji je treba dodati še razne metode strašenja, izsiljevanja, pogojevanja ipd.

Politično polje je v celoti vzeto polje prepletanja vseh možnih vplivov, demokratična pot pa jih mora urejati, selekcionirati, pripoznavati, omejevati, krepiti ali ignorirati – skratka na koncu uskladiti v skladu z načelom večine ter najvišje stopnje harmonije in stabilnosti politične skupnosti. V tako široko zastavljenem realističnem konceptu demokratične politike je jasno, da sta politična moč in prek tega politični interes glavni kategoriji za razumevanje procesa demokratične participacije. V takšni zastavitvi je nujno ugotavljati, katere politične sile so zainteresirane za čim večjo stopnjo participacije v sodobnih političnih sistemih in katere temu nasprotujejo ter, seveda, katere sile imajo večjo moč za uveljavljanje svojega interesa. Od tu je jasno, da bo politična participacija nizka v tistih političnih sistemih, kjer so močni interesi na strani čim manjše participacije in kjer tiste sile, ki bi s povečano stopnjo participacije pridobile politično moč, nimajo dovolj potenciala za prevlado. Lahko je participacija tudi visoka, pa to ni izkaz moči množic, ki se vključujejo, temveč je izkaz moči tistih centrov, ki uspejo z množično fizično udeležbo ljudi v procesih odločanja legitimirati svoje monopole moči. Tu so v igri elementi populizma in totalitarizma.

POJEM POLITIKE

Vladajoča predstava je, da so mladi apolitični, ker ne hodijo na volitve in ne vstopajo množično v obstoječe vladajoče forme političnega delovanja. Vse raziskave, ki se ne ukvarjajo le z odčitavanjem mnenj mladine o samih sebi, kažejo, da mladih (tovrstna) politika ne zanima.² To kaže tudi volilna udeležba in članstvo mladih v političnih strankah.

2 Giddens ugotavlja naslednje: »Vse manj ljudi – še posebej v ZDA – se odpravi na volitve. Vedno več ljudi pravi, da jih parlamentarna politika ne zanima, zlasti med mlajšo generacijo. Zakaj postajajo sočasno s širjenjem demokracije na preostali svet državljani v demokratičnih državah vse bolj razočarani nad demokratičnimi vladami?« (2000, 90). Na volitvah v ZDA se je v bitki med Trumpom in Bidnom leta 2020 pokazalo, da je volilna udeležba lahko tudi večja, če ljudje dobijo občutek, da gre za pomembno alternativo pri izbiri med dvema kandidatoma ali dvema zelo razlikujočima se opcijama razvoja ZDA. Podobno ugotavlja tudi Sarđoć: »Nizka udeležba na volitvah, vse manjše zanimanje za udeleževanje v javnem in političnem življenju ter pomanjkanje zaupanja v demokratične institucije je še posebej navzoće med mladimi« (2011, str. 33).

Zdi se, da mladi v veliki večini ignorirajo možnosti politične participacije in s tem na nek način sabotirajo demokratično ureditev. Ta element »sabotiranja«, torej zavestne nepodpore, se marsikomu zdi zaskrbljujoč in zato mnogi pozivajo k ukrepanju.

Vendar je politika koncept, ki je veliko širši od predstave, ki jo za svojo čim hitrejšo in čimbolj učinkovito reprodukcijo mehanizmov koncentracije kapitala v svetovnem merilu producira vladajoča zavest. Politika je namreč vsakršna dejavnost ljudi, ki reproducira takšno politično skupnost, kot jo imamo. To pomeni, da v ta sklop štejejo dejavnosti fizične, torej telesne participacije, kot so udeležba na volitvah, članstvo v strankah, obiskovanje strankarskih sestankov, udeleževanje na protestih, shodih in demonstracijah, vendar hkrati tudi neudeležba na vseh teh krajih. V reprodukcijo političnega polja spada tudi branje, gledanje in poslušanje sporočil o razmerjih političnih sil, pisanje tovrstnih sporočil ali kakršnihkoli odzivov nanje. In hkrati neposlušanje tovrstnega gradiva. V to polje sodi cel sklop emocionalnega angažmaja, ki se dotika tudi patriotizma.³ V tem širšem pomenu politike nihče ni brez stranke in nihče ni neorganiziran.⁴

Kar nas mora zato zanimati, je, kako je celoten način produkcije življenja, način produkcije ljudi in stvari organiziran, da nekatere sloje, razrede, posameznike in skupine spravlja na mesta politike v ožjem smislu, torej v stranke, parlament, vlado, sodstvo in interesne skupine; druge pasivizira; tretje pa marginalizira, torej odrija, aktivno demotivira in izključuje iz polja ozke politike. Zanimati nas mora tudi,

3 Prebilič in Haček (2011) sta opravila raziskavo o domoljubju pri osnovnošolcih in srednješolcih v Sloveniji. Ugotavljata, da je mnenje o zaupanju v vojsko in šolstvo najvišje, medtem ko je mnenje o zaupanju v vlado in stranke najnižje. Med najbolj cenjenimi domoljubnimi stališči oz. obnašanjem so ti mladi izbrali: »ima spoštljiv odnos do slovenskega jezika«, najnižje pa so postavili »obeša slovensko zastavo ob vseh državnih praznikih«.

4 »Po Gramscijevem mnenju v neki določeni družbi nihče ni neorganiziran in brez stranke, če organizacijo in stranko pojmuje v najširšem pomenu besede, in ne formalno. V najširšem smislu so vsi ljudje intelektualci in s tem na terenu hegemonije. S tem so tudi vsi spravljeni v stranke, delujoče politične skupine. Pri tem je vseeno, ali nekdo pripada stranki političnih kritikov ali stranki 'apolitičnih aktivistov'« (Lukšič in Kurnik, 2000, str. 93).

zakaj v vladajoči predstavi šteje le refleksija polja ozkega ali najbolj zoženega razumevanja politike: volitve, s tem pa tudi redukcija polja demokracije na volitve in volilno udeležbo. Za politologe je to vprašanje ne samo relevantno, temveč najbolj ključno v razpravi o politizaciji in depolitizaciji.

Polje politike pri reprodukciji družbe igra dve nasprotujoči si vlogi: organizira, artikulira in reflektira sile ohranjanja obstoječih razmerij političnih sil ter hkrati obljublja, nakazuje možnost preobrata v razmerju sil ali celo spremembe celotnega sistema načina produkcije življenja.⁵ V prvi dimenziji nastopajo konservativne ali desničarske, v drugi progresivne ali levičarske sile.

Moderna politika je vezana na širitev polja političnega in na vključevanje novih kategorij skupin, slojev, razredov in etnij v procese odločanja in v krog volilnih upravičencev. Demokracija se je v bojih skupin in kategorij prebivalstva za dostop do volilne skrinjice in za možnost kandidiranja za odločevalske pozicije čedalje bolj enačila z volilno pavico. Ta dimenzija se je že skoraj izčrpala; edini prostor, ki se je odprl, je še širitev volilne pravice na mlajše od osemnajst let, praviloma na vse starejše od šestnajst let.⁶ V Republiki Sloveniji je to pobudo obravnavala strokovna skupina ustavne komisije⁷ v mandatu 2000–2004, a se ustavna komisija kljub dobri argumentaciji širitve

5 Od Marxa vemo, da katastrofizem ne deluje in ne bo deloval. Tudi voluntarizem ne prime proti zgodovini. Nobena družbena formacija namreč ne propade, dokler produkcijske sile, ki so se razvile v njej, še najdejo prostor za svoj višji progresivni razvoj. V rokopisu Grundrisse je Marx glede kapitalizma prepričan, da »univerzalnost, h kateri se [kapital, op. l. L.] nezadržno žene, trči na pregrade v njegovi lastni naravi, ki bodo na določeni stopnji njegovega razvoja omogočile, da bo on sam spoznan kot največja pregrada te tendence, in ki zato ženejo k njegovemu samoodpravljanju« (1985, str. 274).

6 V SFRJ je bila volilna pravica vezana tudi na status zaposlenega, tako da so imeli volilno pavico tudi mladi od petnajstega leta dalje, če so bili zaposleni. Ta volilna pravica je bila omejena na volitve v delovni organizaciji in naprej v zbore združenega dela v občinski in republiški skupščini, ni pa veljala za volitve v organe teritorialnih oblik organiziranosti, kot je krajevna skupnost in naprej zbor krajevnih skupnosti v občinskih skupščinah.

7 Ta strokovna skupina ustavne komisije je vključevala tudi politologe in sociologe, kar se je v zgodovini spreminjanja ustave RS zgodilo prvič in zadnjič. V teh skupinah so bili sicer samo pravniki.

volilne pravice tudi na mlade med šestnajstim in osemnajstim letom za to ni odločila.

Dostop do volitev se je kazal kot možnost za spremembo politične in družbene celote v prid kategorij, ki so volilno pravico pridobile, vendar se to ni zgodilo, oziroma se vsaj ni zgodilo v takšni meri, kot so to pričakovale vstopajoče kategorije. Številni osveščeni akterji zahteve po širitvi volilne pravice so zahtevali tudi izobraževanje in usposabljanje novih volivcev.⁸ Na Slovenskem so pisali številne brošurice,⁹ da bi novim volivcem predstavili, kaj imajo na izbiro, »kdo smo mi« in »kdo so oni, naši nasprotniki«, ter organizirali shode, na katerih so poučevali volivce ali jim nudili vsaj minimalno orientacijo v političnem prostoru. Nekateri so izpostavljali celo pomen politične znanosti, ki je nujna, da se ljudstvo usposobi za vodenje države.¹⁰

Ta ideja politike, ki gradi na ljudstvu, ki se usposablja za samoupravljanje in odločanje, je zaživela v petdesetih letih v pogojih gradnje jugoslovanskega modela družbenega razvoja. Merila je predvsem na usposabljanje mladine, ki naj si kot generacija prihodnosti zagotovi drugačne družbene pogoje za svoje delovanje.

8 Narodnjak Ljudevit Furlani je svojemu založniku še leta 1912 pisal: »Naše preprosto ljudstvo ni še vajeno čitati političnih knjig ... Vaša ideja, začeti politično izobrazbo volivcev s knjižico o političnih in socialnih strujah in strankah je po mojem mnenju edino prava ... Ako bi bili voditelji slovenske politike vsaj iz Mišičeve in na početku Jegličeve dobe imeli nekoliko teoretične izobrazbe, bi se ne bil klerikalizem pri nas nikdar tako razširil in se tako trdno ukoreninil ...« (1912, str. 3, poudarek I.L.).

9 Naj tu za ilustracijo navedemo samo nekaj naslovov: Slovenski liberalizem v pravi luči (1913), izdalo Obrambno društvo, Katoliška tiskarna v Ljubljani; Naša pota. Kulturno-politična predavanja (1919), izdala Slovenska krščanska socialna zveza; Politični katekizem ali kaj mora vsak državljan vedeti o politiki, Tajništvo SLS, Ljubljana 1920; Narodna radikalna stranka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1921), Poverjeništvo NRS za slovensko ozemlje, Ljubljana; France Priberšek (1937): Zakaj nismo krščanski socialisti? Zveza združenih delavcev v Ljubljani.

10 »Slovenci smo sedaj prvokrat v položaju, da imamo svojo lastno državo. ... Dosedaj so nam vladali drugi, ki so trdili, da mi sploh nismo sposobni, da bi si vladali sami ... Kajti prebogate so naše dežele, da bi ne mikale tujca ... Zato se pa moramo neprestano zavedati, kako važno je za nas, da temeljito študiramo tisto znanost, ki nas bo učila tvoriti dobro državo: politično znanost« (Politični katekizem, 1920, str. 10).

POLITIČNA ANTROPOLOGIJA PARTICIPACIJE

Izkušnja socialističnega samoupravljanja, ki je na temelju koncepta družbene lastnine zastavilo nalogo, da se ljudi tam, kjer živijo in delajo, vključi v vse procese odločanja na vseh ravneh, torej od kraja bivanja in delovne organizacije do državne in mednarodne ravni (gibanje neuvrščeni), je gotovo najboljše spričevalo, ki dokazuje, kako to v sistemu svetovnega načina kapitalistične produkcije življenja ni možno. V tem eksperimentu se je pokazalo, da se logiki ublagovljenja in koncentracije kapitala lahko upira samo močna voluntaristična sila, ki investira ogromno sredstev v izobraževanje in usposabljanje za politiko in v politiki. Samoupravna politika je bila zastavljena kot mogočen izobraževalni proces: vsi občani in občanke¹¹ so bili člani družbeno-političnih organizacij – vsaj ZSM med petnajstim in sedemindvajsetim letom in vsaj SZDL kot člani ZSMS in potem kot odrasli, domala vsi zaposleni pa so bili še člani sindikatov. Vključeni so bili v delegatski sistem, ki je npr. za skupščino Republike Slovenije vključeval 2400 delegatov, pri čemer je bilo na vsakem sklicu na seji 240 delegatov; na vsako mesto je bilo izvoljenih po deset delegatov za štiri leta kot baza za vsako zasedanje. Vsi so se seje udeležili vsaj enkrat letno, vsakič pa so se udeleževali mesečnih sej delegacije v skupščino in številnih izobraževanj z svojo funkcijo. Ta aparat izobraževanja na političnem delu je oblikoval visoko stopnjo vključenosti ljudi v delovanje samoupravne demokracije.

Samoupravni sistem je vedel, da ljudje, kot so narojeni, niso usposobljeni za politično delovanje, zato potrebujejo posebno politično socializacijo, izobraževanje in usposabljanje. Liberalnodemokratski sistem stavi na liberalno predstavo, da so ljudje po rojstvu opremljeni z vsem, kar potrebujejo za življenje. Opremljeni so tudi s političnimi

11 Občani in občanke je bila uradna naslovitev ljudi, ker je bila občina osnovna »državna« enota, enota, ki naj bi izpolnjevala vse pogoje male države: imela je svojo vlado (izvršni svet), skupščino, sodstvo in policijo ter seveda ustrezno ozemlje, število prebivalcev in gospodarske enote, da je lahko živela sorazmerno samostojno.

veščinami, ki črpajo iz njihovega naravnega bivanja. Posebna politična socializacija po tej doktrini ni potrebna, kaj šele nujna.

Liberalna politična antropologija¹² seže največ do predstave, da je potrebno izobraževanje in poznavanje dejstev o institucijah političnega sistema z namenom, da bo posameznik poznal državo kot servis, ki mu je kot naravnemu posamezniku na razpolago in mu mora služiti tudi kot davkoplačevalcu. Državne institucije so do posameznika v razmerju ena na ena, pri čemer je uradnik reduciran na servis davkoplačevalca-državljana. Celotna država, ki se reproducira skozi polje politike, je zreducirana na najenostavnejše mehanske enote, ki so vsem posameznikom znotraj vladajoče liberalne ideologije tudi prezentno predstavljive.

Vsak posebej je postavljen v center sveta, v center demokracije, v center države, brez vse zgodovinske navlake in prek prejšnjih generacij človeštva naplavljenih form občevanja in tistega, kar poznamo pod pojmom politična kultura. Sam zase lahko vsak posebej potrjevan razume to ideologijo kot edino pravo. In prav ta ideologija ga ne motivira ali rine v središče države, ker je znotraj te ideologije enostavno ni, tudi demokracije kot načina vladanja ni, ker ni politike in celote, znotraj katere sta država in politika sploh možni.

V konservativni verziji liberalne doktrine pa je posameznika treba opremiti še z domovinsko emocijo in s pozitivnim odnosom do domovine, da bo dober podpornik vladajočih centrov moči in da bo v zadnji instanci za obrambo domovine, to je vladajočih centrov moči, dal tudi svoje življenje. Pred tem pa mora zgolj s potencirano pripadnostjo državnim, narodnim in verskim skupnostim izkazovati brezprizivno poslušnost, občudovanje, čaščenje in ponos. Hkrati pa se emocionalno naravnava proti vsem tujostim in tujkom v »naravni«¹² strukturi skupnosti. Kaj so zavržne tujosti, ki jih mora prezirati, se proti njim boriti, jih pomagati

12 Več o tem glej v Lukšič (2021).

izganjati ali jim ovirati dostop, centri moči razglasijo sproti.¹³

Liberalnodemokratski režimi ne vlagajo v politično socializacijo, temveč to prepuščajo posameznikovi iniciativi in trgu. Ker pa so trg, biznis in logika akumulacije kapitala kot osrednji mehanizem sodobnih družb, zainteresirani, da ljudje o polju politike kot prostoru emancipacije ne vedo nič, posameznik lažje uspeva s svojo predstavo politike kot opornega sistema velikega biznisa.

LOGIKA KAPITALA PRODUCIRA APOLITIČNOST

Logika kapitalizma v osnovi rabi državo in politiko zato, da prek sistema selektivnosti¹⁴ vzdržuje celoto in streže logiki ublagovljenja in koncentracije kapitala. Do nedavnega je veljalo, da se kapitalski krogi niso neposredno rinili v politiko, ampak so na državo vplivali posredno.

-
- 13 Odnos konservativcev do migrantov v zadnjih desetih letih je izdajalski. Proti migrantom in beguncem s področja bivše Jugoslavije so gojili mešana občutke glede na to, kakšne verske pripadnosti so bili. Muslimani so bili najmanj zaželeni, pravoslavci kot kristjani že nekoliko bolj, pri katolikih pa je zadržanost že precej bolj popustila. Pri migrantih in beguncih s področja Sirije in Afganistana je bila nastrojenost proti njihovem vstopu v državo maksimalna, češ da so to tuje kulture in bodo uničile slovenstvo. Pri beguncih iz Ukrajine pa jih konzervativci naravnost vabijo v Slovenijo in sprejemajo s fanfarami. Pri vseh njihovih opredelitvah so tako intenzivni, da iz svojega prepričanja delajo glavni tok opredeljevanja celotne politične skupnosti za ali proti tujosti.
- 14 Glej fenomenalno razpravo Claussa Offeja: Razredna vladavina in politični sistem. K selektivnosti političnih institucij (Offe, 1985, str. 30–58), v kateri pokaže državo kot prostor, v kateri posamični kapitalski bloki v medsebojni bitki izoblikujejo kapitalski interes, pri čemer marsikateri posamezni kapital propade, drugi se marginalizira, in samo najbolj propulzivni za razvoj celote kapitalskega sistema stopi v sredino, hkrati pa se oblikuje razredni interes dela v tem procesu, ki ravno tako lahko služi samo reprodukciji celote kapitalističnega sistema.

Z Berlusconiem,¹⁵ Rossom Perotom,¹⁶ Babišem¹⁷ in Trumpom so kapitalisti krogi kar neposredno prijeli za vajeti države, da bi tako lahko neposredno izpostavili svoj interes. Prek Trumpa se je logika kapitalistične države neizprosno razgalila do vseh bolečin, do katerih sicer vodi logika kapitalistične države tudi brez njega. Neobvezana in neoskrbljena rana zbuja vtis bistveno večje grozljivosti in grozeče nevarnosti za telo kot v bel povoj nedolžnosti zavita raztrganina. Trampovska intervencija je boleča tudi zato, ker deluje sveže, privlačno, motivacijsko; posameznik je sam zastavil svoj ugled in pustil logiko bogatenja, ki mu je prinašala v življenju, kar si je zastavil, ter naenkrat stopil v službo javnosti in vseh odrinjenih. Politika je bila tudi do njega neizprosna in ga je odrivala, tako kot odriva navadnega brezposelnega in neizobraženega posameznika, Afroameričana in Latinoameričana, ki ima dostop do dela samo v prekarnih formah zaposlovanja. Ta sprevrtačevalska perverznost, ki smo ji priča v sodobni politiki, kaže, da je za fizično aktivacijo v vladajočih razmerah treba angažirati povsem druge motivatorje, kot je to veljalo do druge polovice dvajsetega stoletja.

Bernie Sanders je zlasti v volilnih kampanjah za predsednika ZDA uporabil imaginarij obdobja, v katerem je politika še lahko spremenila razmerja sil v družbi in posegla v področje razdeljevanja družbenih dobrin sorazmerno neposredno. Angažiral je posamične in izolirano uposamljene enote liberalne družbe, za katere se zdi, da imajo kot avtonomna svobodna bitja največji potencial, vendar se vedno znova izkazuje, da se ta potencial lahko izživi samo znotraj liberalne ideologije, ne pa v realnem svetu današnje kapitalistične družbe. Bernie Sanders

15 Silvio Berlusconi je bil predsednik vlade Italije z najdaljšim mandatom po drugi svetovni vojni, ki je trajal devet let. Je italijanski milijarder, ki je vstopil v politiko v devetdesetih, po zlomu povojnega antifašističnega konsenza in z njim tudi padcu povojne politične generacije.

16 Ross Perot je bil tekaški milijarder, ki se je leta 1992 in 1996 spustil v tekmo za predsednika ZDA. Leta 1992 je dobil 18,9 %, leta 1996 pa 8,4 % glasov. V zgodovini noben tretji kandidat, ki ni bil ne republikanec ne demokrat, ni prejel višjega odstotka glasov.

17 Andrej Babiš je postal drugi najbogatejši Čeh, vreden okrog 4 milijarde evrov. Leta 2011 je vstopil v politiko, v letih 2017–21 pa je bil predsednik vlade Češke republike.

je v volilni proces dvakrat pritegnil silne množice mladih in tistih, ki so pričakovali velike spremembe, jih pripravil tudi na simbolno, minimalno finančno participacijo, vendar vsej tej množici naivnih ljudi ni povedal, da so časi prve polovice dvajsetega stoletja, ko se je na ta način še dalo presenetiti centre moči in tu in tam zmagati na volitvah, mimo.

V teh procesih se volitve čedalje bolj sprevrtačajo samo še v mehanizem legitimiranja početja vladajočih centrov kapitalske moči, ki so na različne načine razdejali samostojno polje politike kot emancipatornega potenciala in potenciala humanizacije človeštva.

Akcije vladajočih centrov se zato usmerjajo na čim večjo volilno udeležbo, ne pa na čim večji vpliv ljudi, zlasti ne mladih. V mladih se vidi naivni potencial množice, ki naj dobavi številčno legitimacijo volilnemu rezultatu. Ker je vse bolj očitno, da prebiti monopolizirano strukturo centrov moči ni možno, se ljudi več ne vabi na volitve, da bi kaj spremenili ali da bi se slišal njihov glas, temveč zgolj za to, da prispevajo k legitimiranju obstoječega režima. »Drugače«, »Odločno«, »Naprej«, »Stabilnost«; to so zato glavna gesla tudi na sodobnih volitvah, da ne bi kdo slučajno zbujal napačnih predstav o tem, za kaj gre.

Volitve in volilni proces, volilni sistemi in volilne kampanje niso podprte z vse večjimi finančnimi vložki zato, da bi z novimi ljudmi in novimi mandati naredili kaj bolje za večino volivcev, torej da bi posegli v razdelitev bogastva, zamejili logiko koncentracije kapitala in upložili logaritemsko funkcijo koncentracije kapitala v rokah peščice ljudi, temveč zato, da bi ta proces tekkel še hitreje in bolj učinkovito.

Marcuse je leta 1965 v tekstu o represivni toleranci ugotavljal, da spreja vladajočih centrov moči obvladuje vse sfere življenja:

Ta čista toleranca smisla in nesmisla se opravičuje z demokratičnim argumentom, da nihče, bodisi skupina ali posameznik, nima v posesti resnice in ni sposoben določati, kaj je pravično in kaj krivično, kaj je dobro in kaj slabo. Zato morajo biti vsa nasprotujoča si mnenja predložena »ljudstvu«, da jih premisli in izbere. Vendar

sem že nakazal, da demokratični argument vključuje nujen pogoj, namreč: ljudje morajo biti sposobni premišljevat in izbirati na osnovi znanja, imeti morajo dostop do avtentičnih informacij in vrednotenje na tej osnovi mora biti rezultat avtonomnega mišljenja (Marcuse, 1994, str. 104).

Marcuse ugotavlja, da se pod vladavino monopolnih medijev, ki so v glavnem sredstva ekonomske in politične moči, proizvaja mentaliteta, za katero je »vnaprej določeno prav in narobe, resnično in napačno, kjerkoli se dotika življenjskih interesov družbe«. (1994, str. 105) Pravilnost se tako z ideološkim okvirom zagotavlja na način, da cenzura niti ni potrebna. Blokira se kakršnokoli nesoglasja in priznavanje tistega, kar ne pripada establišmentu, ta blokada pa se začne z nedolžnim predpisovanjem načina izražanja. Smisel besed je v vladajočem diskurzu strogo ustaljen. Karkoli odstopa od tega, je takoj postavljeno v kontekst agresivne rabe besed, sovražnega govora, širjenja teorij zarote, produkcije lažnih vesti ali alternativnih dejstev. Tu namenoma opozarjam na izraze, ki so nadgradnja Marcusejeve ideje in ki so se deloma razvili znotraj koncepta širitve emancipacije, žal pa so vse bolj uporabljeni za zatiranje emancipacije. V takšnih pogojih še zlasti mladina izgublja okvir soočanja z realnimi alternativami glede svojih usmeritev kot generacija in kot posamezniki.

Malo upanja je Marcuse tedaj investiral v študente, za katere je bil prepričan, da so morda še edina enklava, kjer se ohranja avtonomno mišljenje, mišljenje, ki ni vpreženo v logiko kapitala in vladajočih centrov moči:

Medtem ko bi spremembo usmeritve vsaj v edukacijskih ustanovah lahko uveljavili študentje in učitelji sami in bi si jo tako sami naložili, pa si lahko sistematično ukinitve tolerance do nazadnjaških in represivnih mnenj in gibanj predstavljamo samo kot rezultat množičnega pritiska, ki bi se iztekel v prevrat. To bi, z drugimi besedami, predpostavljalo to, kar je treba šele opraviti: preobražanje usmeritve (1994, str. 107).

Leta 1968 se je izkazalo, da je nekaj tovrstnega potenciala med študenti vendarle bilo, so pa z reformo univerz in visokošolskega študija v sedemdesetih vladajoči krogi ta potencial predelali v sistemu prijazno učno bazo, katere osnovni namen so individualne kariere in ne več sprememba družbe po meri človeka. Tudi za študente so bile ustvarjene razmere, v katerih so ljudje

indoktrinirani z razmerji, v katerih živijo in mislijo in čez katere ne gredo. Za to, da bi ljudje postali avtonomni, da bi sami odkrivali, kaj je zanje in za obstoječo družbo pravično in kaj napačno, bi se morali osvoboditi vladajoče indoktrinacije (ki ni več pripoznana kot indoktrinacija). To pa pomeni, da bi bilo treba obrniti usmeritev: dobili naj bi informacijo, ki je obrnjena v nasprotno smer (prav tam, str. 106.)

Marcusejevo stališče je zasnovano na predstavi, da v državi obstaja poseben center za prepoznavanje pravosti, pravilnosti in resnice. V družbi obstajajo samo centri moči, ki gradijo svoje predstave na svojih zasebnih interesih in jih vsiljujejo državi kot splošne in skupne, pri čemer je najmočnejši interes preživetje sistema, ki sledi zakonu koncentracije kapitala.

PARTICIPACIJA DA, INTERVENCIJA V POLITIČNA RAZMERJA NE

Aktualno ilustracijo participativnega obnašanja, ki se radikalizira in zato hkrati tudi hitro odpravi, predstavlja nedavni primer iz Kanade. Mladi vozniki tovornjakov so se 28. januarja 2022 aktivno vključili v proces odločanja o ukrepih glede preprečevanja epidemije COVID-19. Zahtevali so odpravo obveznega cepljenja za voznike tovornjakov. Najprej so poskušali z delegacijo in pisno, nato pa so pomembne prometnice zaprli s tako imenovanim Konvojem svobode (*Freedom Convoy*). Predsednik kanadske vlade Trudeau je reagiral z uvedbo izrednih razmer in to formo participacije zlomil, ker je »predstavljal nezakonite in nevarne dejavnosti« (Coletta, 2022, str. 1). Dejal je, da

sedaj »ne gre več za zakonit protest proti federalni vladni politiki. To je sedaj nezakonita okupacija« (prav tam).

Anketa javnega mnenja je pokazala, da je dve tretjini Kanadčanov za to, da se za odstranitev tovornjakov uporabi vojaško silo. Ponovno se izkaže kontekst kritične teorije, ki izpostavlja naslednje:

Zakon in red sta povesod in vedno zakon in red tistih, ki ščitijo etabliirano hierarhijo, zato je nesmiselno apelirati na absolutno avtoriteto teh zakonov in tega reda zoper tiste, ki v tem redu trpijo in se borijo proti njemu – ne za osebno prednost ali iz osebnega maščevanja, temveč ker hočejo postati ljudje. Nad njimi ni drugega sodnika razen postavljenih organov, policije in njihove lastne vesti. Če uporabijo nasilje, ne začnejo z novo verigo nasilnosti, temveč razbijajo etabliirano. Zavedajo se, da bodo kaznovani, in če so pripravljeni vzeti nase to tveganje, nima nihče (še najmanj vzgojitelj in intelektualec) pravice, da jim pridiga vzdržnost (Marcuse, 1994: str. 115).

Danes to stališče zveni povsem razbijaško in anarhistično, saj ne priznava okvira, ki se je tako trdno vzpostavil za javno delovanje v zadnjih petdesetih letih. Ta okvir pa novih kanalov za participacijo, ki bi predvsem mlade ljudi odvrčali od uporabe silovitih ali celo nasilnih orodij participacije, ni odprl, temveč jih je dobro zaprl.

Tovornjekarji se za ta tip participacije v političnem procesu niso odločili v političnem vakuumu. McCullough (2022, str. 1) ugotavlja, da je »rigidno nadzorovan in po naravi konformistični kanadski strankarski sistem postal neprivačen za najbolj politično goreče. Idealno naj bi bil demokratični sistem odprt širokemu spektru idej, toda v Kanadi je ta cilj kompromitiran zaradi ultra hierarhičnih strank, ki so obsedene z izključevanjem in marginalizacijo heterodoksnih pogledov«. Ker aktivisti vidijo »kanadski demokratični sistem kot sklerotičen, neodziven in korumpiran«, raje izberejo »protest in tako ubežijo sploščevalnemu vplivu participacije v bolj organizirani politični instituciji«. Vodilna oseba upora tovornjekarjev je bila pred leti kandidat torijcev na volitvah.

Politična participacija se giblje na relaciji med popolno anarhijo ali kaosom, ko se posamezniki aktivirajo v najrazličnejše smeri hkrati ali v smeri, ki blokira glavni tok družbenega in političnega življenja, in med striktnim redom in zakonitostjo, ki sterilizira in ohromi sleherno politično participacijo.

Tudi trilateralna komisija je v svojem poročilu leta 1975 v odgovor na krizo demokracije, ugotovila, da je kriza nastala zaradi krize tradicionalnega pojmovanja avtoritete, začenši z družino, zaradi prevelike stopnje participacije in zaradi socialnega partnerstva: prevelike vloge sindikatov in delodajalcev v pogajanjih o pogojih dela in višini plač. »Zahteve demokratični vladi rastejo, njena kapaciteta pa stagnira« (Crozier idr., 1975, str. 18), je trilaterarna komisija v poročilu opredelila glavni razlog krize demokracije. Mesto participacije sindikatov in delavcev vidi samo v tem, »da se doseže zadovoljivo bivanje na delovnem mestu in da se izpolnijo pričakovanja delavcev in sindikata« (prav tam, str. 306).

V Republiki Sloveniji se participacija vse bolj seli v tako imenovano civilno družbo, seli se v apolitično sfero. Politiko se enači s prostorom strankarstva, medtem ko je tisti pravi aktivizem doma v nevladnih organizacijah ali na ulici. Mnogi so prepričani, da sta civilna družba in demokracija identična pojma. Na Slovenskem smo v diskusiji o civilni družbi takoj pri tem, da naj bi civilna družba reševala demokracijo. Nato se že prisega samo na pravo civilno družbo in izključuje ono napačno, iz drugega tabora. Dobro sprejeta je samo tista civilna družba in tisti deli v njej, ki so nam bližji, tisti drugi pa ne. Slovenski beg pred politiko v civilno družbo ni uspešen, ker s sabo nese ekskluzivizem, ki ni političen, temveč je predmoderen in predpolitičen. Zakaj? Ker mora pojem civilne družbe vsebovati politično in državljansko zavest, da bi bil poln in demokraciji ustrezen.

ZAKLJUČEK

Demokratizacija je proces vključevanja kategorij prebivalstva v politiko. To vključevanje je zahtevalo šolanje in trening celotnih kategorij

prebivalstva; najprej za oblikovanje interesa po vključevanju in nato za vključevanje, ki je potekalo na način krvavih političnih bojev. Demokratizacija je bila vedno proces spreminjanja razmerij moči, kar je vedno v korelaciji s spremembo deleža posameznih kategorij prebivalstva pri ustvarjanju in razdelitvi ustvarjenih dobrin v družbi. S tem v zvezi je proces demokratizacije vedno znova moral odpirati prostor za mlado generacijo, ki si je morala svoj delež dobrin odmeriti v boju z že uveljavljeno in etablirano ter politično močno postavljeno generacijo. Ko proces demokratizacije zastane, to pomeni, da se preboji podrejenih ne dogajajo več, da so razmerja pri ustvarjanju in delitvi dobrin zacementirana, to pa vodi v izsušenost in izpitost demokracije. Demokratični postopki, kot so volitve in procesi odločanja, se reducirajo na tehnike, prek katerih se zgolj legitimira odločitve, ki se sprejemajo izven demokratičnih procedur. Glavnina javnega angažmaja se usmerja v proces legitimacije, ki ga v kvantifikativni demokraciji predstavlja predvsem število ljudi, ki se udeleži volitev. Kvaliteta odločitve, ki se meri po stopnji humanističnega napredka družbe in po dvigu kvalitete življenja za vse ljudi, pa v sodobnih demokracijah vse bolj izostaja. Za takšno demokracijo ljudje niso zainteresirani, še najmanj pa takšna ureditev pritegne mlade ljudi. Krog apolitičnosti se tako uspešno sklene in tvori neprebojni obroč reprodukcije obstoječih centrov moči, ki jih poganja logika koncentracije kapitala.

LITERATURA

- Almond, G. in Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
- Bibič, A. (ur.) (1997). *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. ZPS.
- Coletta, A., Berger, M., Fernández Simon, M. in Timsit, A. (2022). *Trudeau invokes Emergencies Act against Canada's 'Freedom Convoy' trucker protest*. *Washington Post*, 14. 2. 2022.
- Crozier, M. J., Huntington S. P., Watanuki, J., Roberts, B. C., Okamoto, H., Lodge, G. C. (1975). *Kriza demokracije i participacija: Izveštaj Trilateralnoj komisiji*. Globus.
- Furlani, L. (1912). *O najvažnejših političnih in socialnih strankah in strujah ali kratak uvod v praktično politiko*. Ljudska knjižnica.

- Giddens, A. (2000). *Runaway World*. Routledge.
- Kladnik, T. (ur.) (2011). *Pogovori pri predsedniku republike. Mladi in institucije demokracije*. Defensor.
- Kocbek, E. (1940/1981). Slovenci in politika. *Teorija in praksa*, 18(12), 1497–1502. (Ponatis članka iz revije *Dejanja*, št. 2, 1940.).
- Krek, J. E. (2003/1895). Socialni načrt slovenskih delavskih stanov. *Tretji dan*, 10–11.
- Lončar, D. (1921/1906). *Politično življenje Slovencev*. (Od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta). Slovenska Matica.
- Lukšič, I. (1997). Onkraj politične mehanike. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike* (str. 11–27). Znanstveno publicistično središče.
- Lukšič, I. in Kurnik A. (2000). *Hegemonija in oblast. Gramsci in Foucault*. Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, I. (2001). *Politični sistem Republike Slovenije*. Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, I. (2004). Diskusija. V Urad predsednika Republik Slovenije (ur.) *Pogovori o prihodnosti Slovenije. Pogovor 6, Razvoj demokracije v Sloveniji* (str. 56–58). Urad Predsednika Republike Slovenije.
- Lukšič, I. (2013). *Politična kultura*. Založba FDV.
- Lukšič, I. (2019). *Med hlapci in revolucionarji*. Modrijan.
- Lukšič, I. (2021). *Politična antropologija*. Založba FDV.
- Marcuse, H. (1994). Represivna toleranca. *Časopis za kritiko znanosti*, 22(164/165), 97–118.
- Marx, K. (1969). Prispevek k židovskemu vprašanju. V K. Marx, F. Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih* (str. 148–188). Cankarjeva založba.
- Marx, K. (1985). *Kritika politične ekonomije 1857/58*. Delavska enotnost.
- McCullough, J. J. (2022). Canada's politics are increasingly playing out on the streets. The reaction could be dark. *Washington Post*, 4. 3. 2022. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/04/canada-trucker-protest-disruption-response-emergency-powers/>
- Milbrath, L. (1965). *Political participation*. Rand McNally.
- Narodna radikalna stranka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1921). *Poverjenišvo NRS za slovensko ozemlje*.
- Naša pota. Kulturno-politična predavanja* (1919). Slovenska krščanska socialna zveza.

- Offe, C. (1985). *Družbena moč in politična oblast*. Delavska enotnost.
- Ogris, A. (1926). *Politične stranke*. Samozaložba.
- Politični katekizem ali kaj mora vsak državljan vedeti o politiki* (1920). Tajništvo slovenske ljudske stranke.
- Porta, D. della (2003). *Temelji politične znanosti*. Sophia.
- Prebilič, V. in Haček, M. (2011). Analiza odnosa mladih do domoljubja. V T. Kladnik (ur.) *Pogovori pri predsedniku republike. Mladi in institucije demokracije* (str. 8–29). Defensor.
- Prepeluh, A. (1984). *Politični spisi*. Založništvo tržaškega tiska.
- Priberšek, F. (1937). *Zakaj nismo krščanski socialisti?* Zveza združenih delavcev.
- Sardoč, M. (2011). Sodobni izzivi državljske vzgoje: multikulturalizem, pluralizem in patriotizem. V T. Kladnik (ur.) *Pogovori pri predsedniku republike. Mladi in institucije demokracije* (str. 30–43). Defensor.
- Slovenski liberalizem v pravi luči* (1913). Obrambno društvo, Katoliška tiskarna, Ljubljana.
- Sotošek, A. (ur.) (2017). *Perspektive socialnih in državljskih kompetenc v vzgoji in izobraževanju*. MIZŠ in Andragoški center.

